

М. Ричалка

О. В. ДУХНОВИЧ

ПЕДАГОГ І ОСВІТНІЙ ДІЯЧ

SS
KL

О. В. Духнович

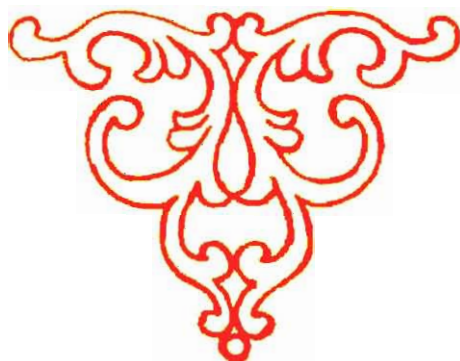

Пам'ятник О. В. Духновичу в Пряшеві

М. РИЧАЛКА

О. В. ДУХНОВИЧ

ПЕДАГОГ І ОСВІТНІЙ ДІЯЧ

Словацьке видавництво художньої літератури
Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry.

1959

З словацької мови переклав Віктор Копчак

Художнє оформлення Степана Гапака

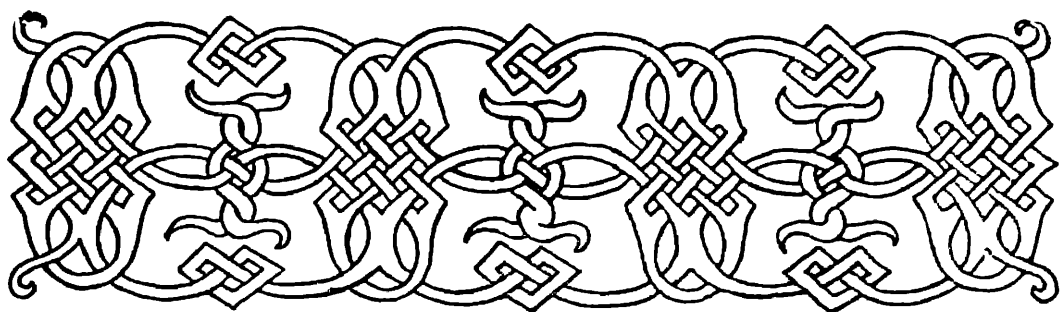
86.

Людѣ подѣмъ и въ нѣмъ нѣмъ
срабнѣи, не дѣлѣ нѣмъ, нѣмъ нѣмъ
Тѣбѣ. Кѣмъ нѣмъ нѣмъ нѣмъ
пѣда, нѣмъ нѣмъ нѣмъ нѣмъ.

С

ОЛЕКСАНДР ВАСИЛЬОВИЧ ДУХНОВИЧ — ПЕДАГОГ,
ОСВІТНІЙ ДІЯЧ УКРАЇНЦІВ ХІХ СТОЛІТТЯ

В першій і другій половині ХІХ століття на Закарпатті виступає ряд визначних імен — працівників у галузі науки і культури, які боролися проти ворогів народу, в тому числі і проти власних ренегатів. Вони боролися проти національного гноблення угорською буржуазією, любили свій народ, рідну мову і таким чином внесли значний скарб у культуру і життя Закарпаття. До цих працівників належать О. Павлович, Ставровський-Попрадов, Духнович, І. Раковський, Сільвай та інші. Крім них, в першій половині ХІХ століття деякі представники культури Закарпаття активно працювали в області науки і педагогіки в Росії. Таким був, наприклад, І. Орлай, який прийшов в Росію в 1791 р. і працював директором Ніжинської гімназії, в якій вчився М. В. Гоголь; проф. М. Балудянський був співпрацівником Сперанського і першим ректором Петербурзького університету; П. Лодій — професором філософії Петербурзького університету; В. Кукольник — батько відомого письменника і т. д. Як зазначає Г. Геров-

ський, «Згадані вище визначні діячі науки і освіти — слава своєї Батьківщини»¹).

Визначне місце серед згаданих працівників належить педагогу, освітньому працівнику О. В. Духновичу, одній із найбільш цікавих осіб. Він — активний поет, драматург, автор підручників і педагогічних праць, історик, філософ, організатор товариств, друкарні, видавець календарів для народу, збірників та іншої літератури.

В його літературно-публіцистичних працях, в усій його діяльності яскраво відбивається господарське і культурне становище народу Закарпаття, сподівання на визволення з-під чужого гноблення та віра у возз'єднання з народами великої Росії.

Велике його значення як педагога і освітнього працівника. Виховання і освіта були для О. В. Духновича головними засобами для економічного і культурного піднесення народу Закарпаття. Саме тому він вимагав заснування школи в кожному селі. Ця вимога впливала з його освітніх переконань. Після революційних 1848—1849 рр. він мріяв про нове виховання і освіту, пристосовану до потреб народу і розвиваючу в ньому розуміння спільної справи. Це завдання мали виконувати школи, які в цей час засновувались на Закарпатті. О. В. Духнович вимагав від батьків посилати своїх дітей у школу. В школі діти мають виховуватись і набувати освіти для блага народу. З усією силою він підкреслює значення морального, розумового, естетичного і фізичного виховання. За його міркуваннями, передумовою для здорового душевного розвитку є рівновага розвитку сил — фізичних і душевних.

О. В. Духнович у своїх педагогічних поглядах обмежується педагогічними і виховними питаннями початкової школи, які на Закарпатті недооцінювались. В центр уваги

---

¹) Г. Геровский, История угро-русской литературы в изображении Володимира Бирчака, Унгвар—Ужгород, 1943, стор 21.

він ставить якраз педагогіку елементарної школи, надаючи їй вирішального значення у вихованні й освіті. О. В. Духнович дивиться на виховання в початковій школі з соціальної точки зору, вбачаючи в ньому «мистецтво» того, як треба пристосувати нове покоління до умов життя, як вчити і виховувати його, щоб воно стало якнайпліднішим і якнайкориснішим для народу. Саме тому він вимагає від учителя високих моральних якостей, фахової, а також педагогічної підготовки.

Для підвищення педагогічної підготовки вчителів Закарпаття О. В. Духнович видав свою «Народную педагогию в пользу училищ и учителей сельских». Треба підкреслити, що до того часу, до видання «Народной педагогии . . .» О. В. Духновича, вчителі Закарпаття не мали подібного підручника на рідній мові. Стан учительської підготовки на Закарпатті був нерадісний. Учили здебільшого люди без будь-якої педагогічної освіти. Видання «Народной педагогии . . .» було великим прогресом, тому що в той час не було ніякої педагогічної літератури, яка б розглядала питання виховання. Тому праця О. В. Духновича є єдиним вкладом у педагогічну літературу, розглядаючи виховні і дидактично-методичні питання, висвітлення яких тоді для вчителів Закарпаття мало велике значення.

Своїми педагогічними думками О. В. Духнович бореться проти таких негативних явищ, які загрожують молоді, як алкоголізм, недостатнє харчування і т. д. З усією силою він підкреслює значення гігієни життя дітей. Рекомендуючи народу вживати певних засобів лікувального характеру в боротьбі проти різних хвороб, голоду, він, як це побачимо при аналізі його освітніх поглядів, намагався сприяти стану здоров'я народу. Цю боротьбу розгортає статтями, вміщеними у своїх же календарях.

Теоретичні міркування О. В. Духновича в області педагогіки були початком педагогічного мислення на Закарпатті. Заслуговують уваги, наприклад, вимоги виховності навчання,

національності у вихованні, виховання до праці та інші дидактичні вимоги, як наочність у навчанні, доступність, індивідуальний підхід до учня і под.

О. В. Духнович — соціальний педагог у тому розумінні, що вимагає однакового виховування і освіти як для бідних, так і для багатих дітей. Своїми педагогічними поглядами він виступає як філантроп. Свої підручники О. Духнович даром роздає дітям, аби тільки вони добре вчилися. Він дуже радіє, дізнавшись, що вже й діти циганського походження вчать у школі, або хоч би відвідують школу.

Зусилля О. В. Духновича в першій і другій половині XIX століття в цілому були спрямовані на те, як забезпечити хоч би найпотрібнішу освіту для народу, для якого не було ні шкіл, ні вчителів. До педагогічної, теоретичної і практичної діяльності О. В. Духновича теоретичні питання виховання не сприймалися з порозумінням. Існувало переконання, що все виховання полягає в прикладах і вправах, тобто в практиці. О. В. Духнович обгрунтовує потребу виховання також теоретично, в якому й полягає одна з його великих заслуг як педагога. Він указав на тісний зв'язок виховних питань з питаннями літератури і культури взагалі.

О. В. Духнович також вказав батькам дорогу, по якій їм треба йти у вихованні дітей, коли вони бажають забезпечити дітей справжнім багатством, яке вбачає не в майні, а у вихованні й освіті, чого у дітей ніхто і ні в якому разі не може забрати.

Можна сміливо сказати, що педагогічні праці О. В. Духновича зробили для пропаганди виховних прагнень більше, ніж всі праці, написані на Закарпатті його попередниками на чужих мовах, яких народ не розумів. Народ не міг ними практично користуватись ще й тому, що ці праці потрапляли в народ у зовсім незначній кількості. Праці О. В. Духновича, навпаки, народ читав охоче і вчився з них, бо вони були написані на рідній мові і доступним способом.

Із педагогічних думок заслуговує уваги, наприклад, піклування про фізичний розвиток дитини. О. В. Духнович пропагує гри, фізичні вправи, відстоюючи точку зору, що душевне виховання дітей не можливе без піклування про їх фізичне здоров'я.

О. В. Духнович надавав великого значення також змісту навчання. Крім читання, писання і рахунків, які в школах були введені ще за розпорядженням з часів Марії Терезії, він пропонує для початкової школи ще й географію, історію і природознавчі науки. Головне місце в учбовому плані О. В. Духнович відводить рідній мові. Він підкреслював потребу навчати дітей в початковій школі сільському господарству, городництву. О. В. Духнович хоче готувати дітей в школі передусім для сільського господарства — життєвого заняття. Таким чином, в поглядах О. В. Духновича проявляється утилітарно-соціальний момент. В школі він хоче виховувати дітей до людяності. У своїх педагогічних думках О. В. Духнович стоїть на соціально-демократичній позиції, прагнучи охопити освітою найширші верстви.

О. В. Духнович проти схоластичної відданості мертвим мовам. Таких мов ми в його учбовому плані не знаходимо. О. В. Духнович підкреслює, як ми згадали вище, потребу глибокого вивчення вітчизняних мов, якими в той час були словацька, мадьярська і німецька мови.

О. В. Духнович хоче виховувати дітей, фізично і душевно здатних подолати всі перешкоди, що зустрінуться на їх життєвому шляху. Таких людей має готувати вже початкова школа.

Початкова школа Закарпаття починає інтенсивно розвиватись аж після революційних 1848—49 років, які мали великий вплив також на розвиток школи. До того часу на Закарпатті дуже мало дбали про школи. Кількість шкіл була незначною, а ще меншою — кількість дітей, які відвідували

їх. За даними того часу, наприклад, в одному окрузі відвідувало школу 200—500 дітей. Причиною цього був феодальний суспільний лад. Народ був заклопотаний тим, як йому взагалі жити, а тому менше турбувався в таких умовах питаннями освіти. Аж після революційних років О. В. Духнович своїми працями збуджує прагнення народу до освіти; з цього часу настає справжня боротьба за освіту. Але нові прагнення не могли не зустріти труднощів і неуспіхів. Та народ під керівництвом освітніх працівників, одним з яких був і наш педагог О. В. Духнович, переборює їх. Це була боротьба за справжню національну школу, проти ренегатів і ворогів народу Закарпаття, які хотіли денационалізувати школу і народ. В цих умовах О. В. Духнович бореться за національну школу в широкому розумінні слова.

О. В. Духнович — основоположник національної початкової школи Закарпаття і перший національний учитель. Будучи матеріально забезпеченим, він, здавалося б, не мусив піклуватися про освіту і виховання народу. Але О. В. Духнович не задовольняється сучасним станом народної освіти, хоче його поліпшити. Всі свої сили він присвячує боротьбі за добробут народу.

О. В. Духнович був переконаний в необхідності боротьби за національні і політичні права народу Закарпаття, за його визволення із темряви. Звідси витікає сила зусиль О. В. Духновича організувати школи, спрямовані до піднесення народу. Ці зусилля проявились у виданні підручників для початкових шкіл. Свої принципи він не перестає поширювати також і рядом своїх праць. Він видає книги, в яких народ в той час відчував найбільшу потребу. Саме тому, що народу загрожувала небезпека денационалізації з боку угорської шляхти, як і тому, що народ Закарпаття в порівнянні з іншими народами Угорщини був дуже відсталим, О. В. Духнович був прихильником національного виховання. Таким він був і тому, що народ Закарпаття мав свої національні традиції,

свої характерні властивості та тому, що під впливом подій 1848—1849 рр. почала розвиватись національна ідея.

Відстоюючи національні права народу на освіту, О. В. Духнович особливо після цих подій, а також і до них, писав свої праці на рідній мові. Він написав історичну працю про історію карпаторосів, яка в період посиленої денаціоналізації мала служити піднесенню національної свідомості закарпатського народу. Розглядаючи педагогічну діяльність, ми бачимо, що свої праці О. В. Духнович писав в дуже тяжких умовах. Основним елементом національності у вихованні О. В. Духнович вважає рідну мову. Кожний учитель повинен прищеплювати любов до рідної мови у своїх учнів. Нині виховання на рідній мові — самозрозуміла річ. Але в умовах того часу, коли національна ідея придушувалась, погляди О. В. Духновича були історично обґрунтованою реакцією.

О. В. Духнович ясно вказав, що порятунок русько-української школи має бути справою всього народу. Пануючі кола Угорщини взагалі не цікавились школою Закарпаття, тим більше її національним характером. Єдиний інтерес до неї проявляли народи Росії і представники їх культурного життя, які надсилали на Закарпаття свою фахову літературу — педагогічну та іншу. З нею ми зустрічаємось, наприклад, і на східній Словаччині. Можна тут зустріти шкільні підручники, надруковані в Петербурзі або Москві, літературні твори видатних російських літературних працівників (Ломоносова, Жуковського, Гоголя, Пушкіна, Белінського), як і підручники та літературу взагалі, яка потрапляла до нас з Києва або Львова. Вона допомагала передусім нашим будителям, які творили і писали під її впливом. О. В. Духнович, наприклад, написав «Повість о Ломоносове».

О. В. Духнович дав сильний поштовх до розвитку педагогічних думок на Закарпатті і багатьох своїх сучасників заохотив таким чином до праці як на педагогічному, так і на

літературному полі. Діяльність останніх була дуже плідною і свідчить про справжнє національне життя в Закарпатті.

О. В. Духнович закликав учителів до дидактично-методичної, виховної і педагогічної роботи в школах. Він указав шлях, яким повинні йти для поліпшення якості підготовки підростаючого покоління до життя, шлях, відповідний умовам і періоду, в яким жив і працював.

Головне завдання школи О. В. Духнович вбачив в тому, щоб вона виховувала людину на благо народу, щоб вона виховувала у дитини любов до свого народу і готувала її до життя. Він вимагає, щоб діти добре володіли рідною мовою. З цією метою він написав «Сокращенную грамматику письменнаго рускаго языка». Дальше головне завдання школи О. В. Духнович вбачає в тому, щоб вона прищеплювала народові потяг до освіти — бажання вчитися. Підкреслюючи це завдання не лише для школи і вчителя, а також і для священика, О. В. Духнович не перестає ставити їм в обов'язок піклуватись про розвиток шкіл і народної освіти, низький рівень якої добре бачив не лише як священик, але і як освітній працівник.

Хоч школи в цей період і носили релігійний характер, однак О. В. Духнович, підкреслюючи, що діти в школі мають вивчати не лише духовні науки, але й світські, вносить у школу багато нового. Цим він розбиває погляд, що школа повинна мати лише чисто релігійний характер. Він твердить, що школа існує для того, щоб сприятливо втручатись у недоліки виховання, як і для того, щоб зміцнювати і виховувати в дітей хороші властивості.

Важливе значення у моральному вихованні О. В. Духнович надає вчителю. Він вважає його найважливішим чинником виховання. Особисті властивості вчителя, як характер, серйозне ставлення до праці, освіту, педагогічне і дидактичне спостереження, знання дитячих характерів та їх схильності, відданість дітям — майбутньому поколінню, майбутньому на-

роду — і т. п., на думку О. В. Духновича, мають до певної міри виключати неморальну поведінку.

Іншою складовою частиною дисципліни, яку знаходимо в його педагогічних думках, є праця. Добившись інтересу до праці, ми досягнемо цілі виховання.

Гру О. В. Духнович вважає таким чинником, який змінює в дітей творчі здібності. Він вважає гру також працею. За його поглядом, праця взагалі формує тіло і душу людини, характер молоді, її індивідуальні і соціальні здібності. Це особливо яскраво викладено в його працях «Добродетель превyšаєт богатство», «Педагогия» и «Книжиця читалная для начинающих».

О. В. Духнович мав реалістичні педагогічні погляди. Навчання, на його думку, має іти від відомого до невідомого, від речі до слів і прикладів. Приклади мають передувати правилам: спочатку треба вправляти чуття, а потім пам'ять, язик і руку. Він гостро застерігає вчителів від перевантажування учнів. Далі, вчитель повинен іти від найближчих речей до більш віддалених. Він повинен учням викласти все так, щоб вони мали все, як рисунок на папері. Учні повинні вивчати потрібні в житті речі; вони повинні зрозуміти все розумом так, щоб не забувати ці речі, тримати їх в пам'яті. В усьому О. В. Духнович дає перевагу відчуттям, підкреслює вправи, виходячи з міркування. Такі в основному погляди О. В. Духновича як педагога, з якими докладно познайомимось в окремих розділах праці.

Працю О. В. Духновича оцінювало багато авторів. В газеті «Зоря Галицька» під заголовком «Доверительное письмо из Будина» (ІХ) від 1854 року, номер 18, на стор. 220-221 автор листа, між іншим, зазначає: «Ми в творах О. В. Духновича знаходимо щире старання кормити народ наскільки можливо чистими плодами літератури і корисними знаннями наук». (Розрядка наша — М. Р.).

Д-р В. Бірчак, оцінюючи педагогічну діяльність О. В. Духновича, написав: «Коли говоримо про О. Духновича як педагога, ми повинні підкреслити також те, що він був першим, який оцінив значення школи для народу, був першим, який своєю працею і здібностями хотів сприяти освіті»²). (Розрядка наша — М. Р.).

О. Бокшай говорить: «Духнович був не лише будителем, але також великим учителем»³).

Газета «Слово» в 1865 році оцінює працю Духновича словами: «Дбав про виховання дітей і інтелігенції, виховував молодь»⁴).

Правильність таких і подібних оцінок можна було б підтвердити рядом аргументів. Наприклад, хоч би спогадом якогось невідомого студента, який в 1856—1858 роках вчився в Пряшеві, Кошицях і Ужгороді. Студент згадує О. В. Духновича як великого патріота, як людину, що допомагав студентам, що подав потім допомогу у своєму домі також йому.

«Духнович дуже любив молодь і дітей»⁵).

«Досі із наших каноників відзначались старанністю до народної справи лише Андрій Балудянський в Ужгороді (вмер в 1853 році) і Олександр Духнович Пряшівський (вмер в 1865 році)»⁶). Цей самий автор далі пише: Духнович (прим. М. Р.). «... своєю популярністю і невтомною старанністю пробуджає своїх одноплемінників із легаргічного сну до діяль-

---

2) Др. В. Бірчак, Літературні стремління Підкарпатської Русі, Ужгород, 1937, стор. 93.

3) Е. Бокшай, Звелоомлення руської держ. реалн. гимназії... в Ужгороді за 1918—1923 г., Ужгород, 1923, стор. 3—6.

4) «Слово», № 38, 1865.

5) А. Дубовская, А. В. Духнович, «Колокольчик», Пряшев, 1948, стор. 1—2.

6) И. И., О современном положении русских в Угрии, „Славянский сборник“, том I, С.-Петербург, 1875, стор. 46.

ності на полі словесності та елементарної освіти за посередництвом сільських шкіл. Духнович не був генієм, поетом високого таланту або літератором європейської слави; він був лише скромним будителем, так званим *totumfac*. Потрібний був календар — Духнович склав і видав його. Виявилась потреба в шкільних підручниках — Духнович написав і видав на власні кошти: буквар, граматику, географію, народну педагогію і інші...»⁷⁾ (Розрядка наша — М. Р.).

Педагогічну працю О. В. Духновича зокрема позитивно оцінювали також інші автори. Вчитель І. Ю. Пєщак, хоч і в дуже малій статті, але, можна сказати, одним з перших писав про Духновича як педагога. Оцінюючи його діяльність і педагогічні погляди, він писав: «В минулому столітті, коли нашому народу загрожувала небезпека... в цей час виступає в нас... О. Духнович своєю невтомною і старанною роботою, особливо літературно-освітньою, захищає народ від його докорінного винищення... Духнович своєю педагогічною діяльністю показав своєму народу новий рух в справах школи і взагалі в народній освіті... Духнович є тим, хто карпаторуському народу (українському населенню — прим. М. Р.) показав світло науки і кликав його до школи...»⁸⁾ (Розрядка наша — М. Р.).

Великий український поет І. Франко написав про Духновича: «Це, без сумніву, — людина доброї волі та немалих здібностей»⁹⁾. (Розрядка наша — М. Р.).

Так і подібно характеризують в різні періоди згадані автори літературно-освітню і педагогічну роботу О. В. Духно-

---

7) И. И., О современном положении русских в Угрии, «Славянский сборник» том, I, С. — Петербург, 1875, стор. 46.

8) И. Ю. Пьещак, Духнович, як педагог, «Народная газета», Пряшів, 1925, № 16, стор. 3.

9) І. Франко, Стара Рус, Літературно-науковий вестник, 1906, стор. 384.

вича. Ці автори дають позитивну оцінку діяльності і праці, виконаній О. В. Духновичем протягом життя на літературно-педагогічному полі.

О. В. Духнович був різносторонньо освіченою людиною. Сам він говорить, що «Чтение и многое искусство было моими учителями . . .»¹⁰⁾. Лише завдяки наполегливій праці над розширенням своїх знань О. В. Духнович міг на свій час багато написати і створити. Написані праці і зроблене ним на протязі життя свідчать про успіхи, яких на Закарпатті не досяг ніхто з його попередників.

О. В. Духнович пропагував думку визволення українців з-під чужого гноблення, прагнув возз'єднання Закарпаття з братами на Сході. О. В. Духнович був за співробітництво і дружбу слов'янських народів. Співробітничав з культурними представниками Галичини, словаків, чехів та інших народів. Палко любив російську мову, російську літературу, культуру, яку поширював серед інших народів, в першу чергу серед словаків. Глибокий інтерес виявив О. В. Духнович до фольклору: він збирає, вивчає і видає народну творчість Закарпаття.

Світогляд О. В. Духновича був ідеалістичним. В його працях знаходимо багато елементів консерватизму й обмеженості. О. В. Духнович не розумів ідеї боротьби проти експлуататорів, класових ворогів, не розумів реакційної політики російського царату, який намагався придушити і справді придушив революцію 1848—1849 рр. О. В. Духнович позитивно ставився до цього починку російського царя, бо не знав, та й не міг знати, внутрішньої боротьби, яка точилася в Росії в цей період.

---

¹⁰⁾ А. В. Духнович. Дело от безделия Александра Духновича, 1859. стор. 2 першого листа рукопису. Рукопис знаходиться в Пряшівській Державній науковій бібліотеці. Далі цю примітку подавати не будемо.

Його діяльність полягала в боротьбі за освіту народу, за його національні права.

Джерела педагогічних думок і системи освіти шукаємо в умовах матеріального життя українців Закарпаття, у змінах суспільно-економічних обставин Угорщини, які значно впливали на О. В. Духновича. Не можна заперечити вплив російської культури і літератури на його особу і літературно-освітню або педагогічну творчість. Ряд дослідників у своїх працях про О. В. Духновича вказують, що він творив і був під впливом визначних російських літературних діячів — Лермонтова, Фонвізіна, Державіна, Пушкіна та інших. Ю. П. Ступак твердить, що О. В. Духновичу була відома також літературна творчість Т. Г. Шевченка (див його працю «Педагогические взгляды А. В. Духновича», «Советская педагогика», № 5, рік вид. 1956). Проте покищо ми лише припускаємо правдивість твердження Ю. П. Ступака. Наскільки нам відомі праці О. В. Духновича, в них ніде не зустрічаємось з ім'ям Т. Г. Шевченка, навіть в його особистих Записках 1858—1864 рр. Досі не згадується також вплив Некрасова на поетичну творчість О. В. Духновича. О. В. Духнович записав у свою записну книжечку уривок із одного вірша Некрасова, який друкуємо в додатку № 5 до цієї праці. Крім згаданого, на творчість О. В. Духновича впливали і своєрідні умови, в яких він жив і працював. Ми взяли це також до уваги при оцінці його як педагога і освітнього працівника. Ця своєрідність виявлялася в усіх областях життя Закарпаття — в культурі, літературі, педагогіці, школі, в господарських і політичних питаннях. При оцінці О. В. Духновича ми не забуваємо вказівки В. І. Леніна про існування в кожній національній культурі двох культур. «В кожній національній культурі є, хоч би і нерозвинені, елементи демократичної і соціалістичної культури, бо в кожній нації є маса трудящих і експлуатованих, умови життя якої неминуче породжують ідеологію демократичну і соціалістичну»¹¹). Розрядка наша — М. Р.). О. В.

Духнович був прихильником такої культури, яка допомагала народові вийти із бід, із стану відсталості, стати на вищий ступінь культурного розвитку. В цьому напрямі він невтомно працював усе своє життя.

У своїх працях О. В. Духнович виступає на захист гнобленого народу Закарпаття. Теплим піклуванням про долю трудящих пройняті такі його твори, як «Добродетель превышает богатство», «Головний тарабанщик», цілий ряд віршів. наприклад, «Вручание» та ін. Він бореться проти національного гноблення, підбадьорює в народі почуття патріотизму. Прагнення до національної культури ясно демонструє також тим, що свої праці пише на рідній мові. Таким чином О. В. Духнович розпрощався з традицією звертатись до народу чужою мовою, якою була латинь, німецька або угорська мови. Свої праці він присвячує простому народу, проявляючи таким чином свою демократичність. Своїми працями, написаними в тяжких політичних і господарських умовах, він намагається виховувати народ у національному дусі.

Частина інтелігенції, переважна більшість уніатських священиків, які допомагали угорській шляхті денационалізувати українське населення, були інших переконань і поглядів, ніж О. В. Духнович. О. В. Духнович бореться проти цієї групи української інтелігенції, критикує і вважає її ворогом народу. Я. Галан, як відомо, період денационалізації народу Закарпаття характеризує так: «Через кілька десятків років треба було вдень із свічкою в руках шукати уніатського священика, який своєю рідною мовою не вважав би угорську мову. Потім ці мадяризовані і понімчені лакизи в рясах стають в руках угорських і німецьких феодалів, як графа Шенборна, знаряддям мадяризації Закарпаття.

Правда, в ХІХ столітті ми бачимо незначну групу уніат-

---

11) В. І. Ленін, Твори, т. 20, стор. 15

ських священників, які в більшій або меншій мірі відхиляються від традиційного шляху ренегатів. Це, в першу чергу, Духнович, Павлович... не всі уніати були в числі продавших. Так, Духнович ним не був...»¹²). (Розрядка наша — М. Р.).

О. В. Духнович є носієм віри в освіту та в її силу для блага народу. Тому він присвячує своє життя освіті трудового народу, пише підручники, поширює педагогічні знання серед народу. Ця різноманітна діяльність натикалась на великі перешкоди, які ставила розвитку освіти в Закарпатті угорська й німецька шляхта. Остання заборонила існування «Літературного заведення Пряшовського», не дозволяла викладання в школах на рідній мові, не дбала про школи, зовсім не будувала їх у селах і т. п. Школи народ був змушений будувати на власні кошти. Народ із власних коштів платив учителям, утримував школи, устаткування і т. п. Але і в таких важких умовах О. В. Духнович хоче добитись результатів поширення освіти і культури. За цю діяльність О. В. Духновича зненавиділа угорська шляхта, а в 1849 році його і ув'язнила.

В таких умовах працював О. В. Духнович і почав творити на педагогічному полі. В розділі про педагогічну діяльність О. В. Духновича ми розглянемо все, що ним написано, і побачимо, яким активним він був на полі педагогіки, що і наскільки більше зробив у порівнянні з своїми попередниками. А це треба мати на увазі при оцінці його праць і діяльності. Все це треба знати, тому що до оцінки громадських, політичних і освітніх працівників ми повинні приступати не з точки зору того, чого вони не зробили, або не встигли зробити, але з точки зору того, що дали або принесли нового. Так вчить нас В. І. Ленін, говорячи: «Історичні заслуги не визначаються згідно з тим, чого не дали історичні діячі в порівнянні з

---

¹²) Я. Г а л а н, Свет с востока, Москва, 1954, стор. 381.

сучасними вимогами, але згідно з тим, що нового дали в порівнянні із своїми попередниками»¹³⁾).

Педагогічні погляди О. В. Духновича починають формуватись вже в той час, коли він був домашнім учителем в ужгородського піджулана Петрова в 1830 році. Вони формуються під впливом класиків педагогіки Я. А. Коменського, Русо, Локка, Песталонці, під впливом старої античної філософії Платона, Сократа, Арістотела, Епікура, Сенеки та інших. Особливо відчутний вплив Я. А. Коменського в праці О. Духновича «Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских». Тому і погляди О. В. Духновича не втрачають своєї сили навіть і тепер.

Про О. В. Духновича досі було написано до 150 праць, враховуючи статті, в яких говориться про діяльність О. В. Духновича, або в яких його робота оцінюється. Ці праці стосуються здебільшого його поетичної і літературної творчості взагалі. Таких праць, які б оцінювали або робили аналіз його педагогічних поглядів, до 1945 року було дуже мало. Невелику статтю надрукував І. Ю. П'ещак в 1925 році. А. Волошин у 1928 році. Ціннішою є стаття першого автора, який розглядає в ній деякі педагогічні погляди О. В. Духновича. Крім цих статей, треба вказати на досить обсяглі праці про О. В. Духновича, в яких оцінюється також його педагогічна діяльність. До них належать такі автори: Арістов, Петров, Сазанський, Камінський, Зубрицький, Бірчак, Геровський, Сабов, Недзельський, Тихий та інші. Останнім часом, тобто після 1945 року, заслуговують на увагу праці І. К. Борисова, а особливо праця Ю. П. Стукака. Останню можна вважати досі найціннішою працею про О. В. Духновича як педагога, працею, в якій автор розглядає педагогічні погляди нашого педагога і позитивно їх оцінює.

---

¹³⁾ В. І. Ленін, Твори, т. 2, стор. 165.

Наше українське населення високо оцінює все прогресивне, що зробили і створили його сини в минулому. Воно високо шанує і цінує також педагогічну спадщину О. В. Духновича, його прогресивні педагогічні думки, багато з яких не втратили своєї сили і для сучасності, відхиляючи все застаріле. Адже таким було і бажання нашого педагога, коли він писав: «Ты употребляй что доброе а отвергни не потребное»¹⁴). (Розрядка наша — М. Р.).

Високу оцінку О. В. Духновичу дав наш поет О. Павлович:

«Где так крепка духа сила
Переменит недуг тела;
Бог не даст таким умерти,
Что народ спасли од смерти!

Ты будил нас всех до жизни,
Вскормил людей для отчизны,
Первый был ты между нами
Славный умом и делами.

Вождь народа знаменитый,
Не один век будеш жити,
Земли нашей муж великий,
Поживеш в сердцах ей во веки!»

За свою працю на полі освіти й культури Закарпаття О. В. Духнович заслуговує визнання в історії педагогіки й культури українців.

Метою цієї праці є хоч би почасти заповнити прогалину, яка відчувається в нашій педагогічній літературі. Хоч ця праця і не є вичерпною, але вона все ж, можливо і з недоліками, робить спробу заглянути у педагогічну спадщину на-

---

¹⁴) А. В. Духнович, Дело от безделья Александра Духновича, 1859. стор. 2 першого листа рукопису.

шого педагога, а цим самим і в культурну спадщину наших предків, які в дуже тяжких політичних і господарських умовах так наполегливо трудилися на користь свого століттями гнобленого і збіднілого народу.

Висловлюємо подяку колективу працівників Кафедри педагогічних наук філологічного факультету Пряшівського учительського інституту, зокрема А. Чумі, за товариську допомогу, зауваження, як і всім, хто допоміг нам в цій праці іншим способом, в тому числі Пряшівській державній науковій бібліотеці, бібліотеці Пряшівського педагогічного інституту, Празькій слов'янській і університетській бібліотеці, Братіславській університетській бібліотеці, Пряшівському державному і міському архівам, як і Кошицькому, Братіславському і Літомержницькому архівам.

Особливу щиру подяку висловлюємо Словацькому видавництву художньої літератури в Братіславі та його Пряшівській українській редакції, які дали змогу видати цю працю. Щиру подяку висловлюю перекладачеві і редакторам праці, які значно сприяли підвищенню рівня цього видання.

Працю присвячуємо сторіччю видання «Народной педагоги в пользу училищ и учителей сельских» О. В. Духновича (1857—1957).

У цитатах Духновича залишена його мова!

Автор цієї праці дуже просить читачів надіслати свої зауваження до праці, які сприяли б доповненню, глибшому висвітленню або виправленню висновків.

Автор

I

СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА, ПОЛІТИЧНА І КУЛЬТУРНА ОБСТАНОВКА

Духнович (1803—1865)¹⁵⁾ жив в часи багатого і жвавого політичного, господарського і культурного життя українців.

Зросотаючий капіталізм та освіченість підняли й народи Угорщини, впливали з господарського боку на міщан, купців, ремісників, а також на буржуазну інтелігенцію. З розвитком капіталізму розвивався і національний рух, який особливо в такій багатонаціональній державі, якою була Австро-Угорщина, відігравав визначну роль.

Серед усіх областей монархії найбільш відставало Закарпаття. Життя народу було на дуже низькому рівні. «Був час, коли на Верховині харчувались буковим листям, мололи сіно і пекли з нього хліб. Особливо тяжким був 1785 рік»¹⁶⁾. В ХІХ столітті на всьому Закарпатті панували кілька угорських і німецьких магнатів. Народ Закарпаття був тоді у повному рабстві. Сільське господарство Закарпаття було на такому низькому рівні, що його продукція могла забезпечити

15) Див. автобіографію О. В. Духновича, додаток № 1.

16) Д-р. Н. А. Бескид, Духновичи, Homsted, Pa., 1934, стор. 38.

лише добробут феодалів. Із землі, яку обробляли піддані селяни мусили не лише прогодувати себе, але й платити податки, давати попові і т. д. Більшість території займали пасовиська і ліси. Тут майже не було промисловості. Це і було причиною низького життєвого рівня народу, такої великої народної біди, в якій не був жоден європейський народ.

Ця обстановка, що зумовила народну біду в Закарпатті, не змінюється навіть і тоді, коли озвались голоси революційного руху з-за кордону, які ясно говорили їм про необхідність заміни способів і тактики влади, про необхідність орієнтуватись більше на народ і краще його розуміти.

Ні! Пануючий клас, невмолимий в захисті феодальних порядків, не бачить європейської суспільної обстановки. Основою господарської незалежності й політичних свобод і в першій половині ХІХ століття залишається власність на землю. Суспільно-політичний рух цієї епохи проходив під знаком боротьби селян за землю. Це саме стосується і періоду після революції 1848—1849 років. В «Церковной газете»¹⁷⁾ знаходимо опублікований лист, в якому автор говорить, що жителі села Орябини (Староліубовнянського округу — М. Р.) вже визволились від обов'язкових робіт; вирішили викупитись і жителі села Літманової та Камйонки, бажаючи одержати таким чином усі права. Далі автор листа говорить, що Орябина, яка в 1854 році мала 1.143 чол. жителів, викупилась від колишніх своїх панів — Фелікса Михайловича і Іоанна Гроба за 20.000 срібних гюльденів. Тепер, — каже далі, — можна буде зробити більше на полі школи, бо можна буде більше дбати про школу, ніж до визволення з-під підданства. Автор листа жадає і бажає якнайскорішого викупу від підданства решти сіл, викупу свободи і незалежності від влади панів-поміщиків, як і того, щоб вільні вміли використати свободу для зміцнення свого добра.

Шляхта знає, що розвиток промисловості, ремесла, культури є шляхом до того, щоб народ Закарпаття дістався до політичної влади. В цьому полягає одна з причин того, чому закарпатські міста і села не могли домогтись розквіту і розвитку, чого в них не виросла сила, яка стала б на шлях бо-

---

17) «Церковная газета», 1857. стор. 206-207.

ротьби за прогрес і знищення нечуваної реакційної позиції пануючих класів, які тісно співробітничали з міщним, однаковим експлуататором, яким була церква.

Безсилля феодального ладу найвиразніше проявилось в житті народу. Результатом феодального законодавства та його безпощадної середньовічної практики було, що в першій половині ХІХ століття панували біда і голод. Голод на Закарпатті тривав цілі десятиріччя до революції 1848—1849 рр.

В Шаришській жупі з листопада 1846 до липня 1847 року вмерло з голоду 30.000 людей. Про злиденний стан народу Закарпаття знаходимо вістку також в особистих записках О. В. Духновича: «Год 1863 со всем несчастный был. Засуха великая сделала неплодие и то большое в низшой Угорщине, у мадяров, на только, что мадяры остались со всем без хлеба и потравы. Люди голодом и скоты пропадали. Однакожь правительство постаралось о мадярах, сей час на содержание мадярского племени за 20 миллионы закупило зерна (хлеба) и раздавало между жителями мадярскими, расписало сберку по целой державе, и тая больше принесла как лучший год приносил плода. Самая Шаришская убогая столица (кроме благородных, всегда от народа отлучающихся дворянов или немешов) насберала для мадяров выше 4.700 кобликов зерна. Мадяров спомогали кроме правительства Немцы, Французы, Англичаны и все народы. Сами Волохи и Молдавцы определили из общей казны 6000 червонцов для вспомогания мадяров. И что делали прежде так славные мадяры?

Первие: бывшу сего года недостатку, в сам перед всех славян и Русинов в низших мадярских селениях работавших и 1847 и 1856 года туда пришедших выгнали, чтоб им милостинный хлеб не поели. То было первое дело: Славян и Русинов отдалить. И те бедные, вселившиеся там и работою себе хлеба искавшие, должны были навернуться в своя горы, где такожде студену налезли ватру. Ибо богатая милостыня токмо для мадяров служит, бо кто не мадяр, той и не человек.

1854 и 1855 года был великий, ужасный голод в вышней Угорщине, люди Славяны и Русины толпами умирали, а 1847 года, когда в самой Шаришской Столице 38 тысяч Русинов голодом умерло, или по Божием свете разлезлося, никто не обозвался, не дал копейки для помощи и сам я слышал го-

ворилось: »dögöön a haszontalan tót«, да здохнет непотребный Славян», а для мадяр така со все сторон симпатия, такой энтузиазм . . .

Думаю на этом деле и вижу великую кривлу Славян, но вижу, что то чорт владает нынешнюю эпохою, коль бедностями страждает благий . . . народ, а злодеи господствуют над правыми. Однакож Славяны самовольно подчиняются своим врагам, подпирают их, а сами себя пренебрегают и пропадают на лихо»¹⁶⁾. Розрядка наша — М. Р.).

Цей факт мав вирішальний вплив на О. В. Духновича. Однак в Закарпатті в той час постають менші, неістотні зміни щодо ставлення до українців і їх життя. Великий вплив на ці зміни мають національні діячі, пройняті просвітительськими думками, як, наприклад, О. В. Духнович, який виступав за господарський прогрес українців Закарпаття. Але для здійснення всіх його прагнень не було ні підстав, ні передумов. В той час особливо виявлялась потреба національного відродження українців. На цій ниві О. В. Духнович, за зразком словацьких освітянських працівників, — Яна Голлого, Коллара, Радлінського та інших, докладає величезних зусиль. Період просвітительської і педагогічної діяльності Духновича є дуже визначним періодом в історії українців, тому що дає можливість і напрям наступаючому поколінню, згуртованому навколо заснованого ним «Литературного заведення Пряшовського».

. . . . .
«Что закрыто и зарыто,
Держит в тайне природа,

---

¹⁶⁾ О. В. Духнович, Памятник, Записки А. В. Духновича, 1863, стор. 152. До другої світової війни знаходились в єпархіальній бібліотеці в Пряшеві. Тепер їх там немає. Нам зберігся лише їх точний перепис. На жаль, в переписі не наведені точні сторінки. Це не стосується його записок, що належать до 1858 р., а лише до 1860, 61, 62, 63, 64 рр. На це ми звертаємо увагу читачів. Ми доклали всіх зусиль, але здобути їх нам не вдалося.

Открывайте, развивайте,
Вы, сыны все народа».*

Першим прогресивним ділом О. В. Духновича, як і всієї його школи, було підкреслення значення рідної мови, рідної бесіди та її підняття до рівня літературної мови. Цей почин був основним кроком освітніх працівників до народу, законодавчим результатом розвитку суспільства, який приніс капіталізм. Це було одним з головних завдань боротьби проти мадяризації, особливо посиленої в 40-х, а потім в 60-х роках ХІХ століття. Тоді ліберально настроєна верства мадярської середньої шляхти на чолі з Л. Кошутом намагалась зробити з Угорщини міщансько-капіталістичну державу, незалежну від Відня. Ця середня мадярська шляхта мала прогресивні прагнення, а виражала їх у вимогах індустріалізації країни. Однак помилкова вимога угорської держави була спрямована проти менших національностей Угорщини, отже, також і проти українців, які мусили серйозно протистояти і відбивати політику денаціоналізації. Так постали спори, які розпалювали народи до національної ненависті і національних боїв. Цими скористовується віденська урядова політика, яка не хотіла вирівняти спори і задовольнити справедливі вимоги прогресивних сил як серед мадярів, так і словаків та українців. Нарешті Відень дає перевагу угоді з угорськими феодалами. В боротьбі проти Габсбургів прогресивним силам народів Угорщини потрібне було з'єднання національно-визвольної програми, спільні дії проти спільного ворога — Відня. Подібно до того, як словаки витрачали сили на захист національного існування, так і українці Закарпаття намагались визволитись з-під національного гноблення угорської буржуазії. Представником боротьби українців за визволення з-під національного гноблення угорської шляхти була група інтелігенції очолювана О. В. Духновичем і А. І. Добрянським.

---

* Приятный Памятник, или Дружественная записка Александру Духновичу, Собора Крылошан Пряшевскаго Сочлену 1853 от Друзей, стор. 105—6. (Уривок з вірша, який О. Павлович вписав Духновичу в зазначений «Приятный памятник» в 1856 році).

1848 рік зайвий раз переконав народи у неминучості зміни суспільного ладу. Європа, як писав Маркс, була вагітна революцією. Почали поглиблюватись суперечності між класами; неврожайність дореволюційних років спричиняла побоювання державних органів. Пролетаріат виявляє своє незадоволення. Все це бачимо в усій Європі, а це, звичайно, не могло обминути і Австро-Угорщину.

Під впливом цих революційних подій постали зміни і в Угорщині. Завдяки Кошутові Угорщина стає буржуазно-демократичною, незалежною державою. Однак практика показала недемократичність цієї держави у відношенні до слов'ян, воєводами яких були як феодала, так і Габсбурги. Неуспіх революції полягає також в тім, що прогресивні угорці на чолі яких стояв Кошут, не вміли знайти в слов'янах своїх союзників. Отже, слов'яни, а серед них і українці, не зрозуміли, що буржуазно-демократична революція могла б перемогти в Австро-Угорщині, якби не було розколу між народами монархії.

Після придушення революції в Угорщині розвиток політичних обставин характеризується посиленням централізації та появою урядових розпоряджень, спрямованих на усунення революційних завоювань. Скасування березневої конституції в 1851 році — кульмінаційний пункт абсолютизму Баха. Демократичні прояви придушувались, а демократично настроєних людей тримали під поліцейським наглядом, переслідували. Надії українців на розвиток національного життя розвіялись. Рівноправність зазнала знущань, у школах запроваджується німецька і мадьярська мови. О. В. Духнович, протестуючи проти цього, в листі Я. Головацькому від 16/28 червня 1861 року (див. працю К. Студинського «А. Духнович і Галичина», стор. 75) пише: «Книгу русскую не укажь ныне, бо сей час будеш изменником. О tempora, mores».¹⁹⁾

Розчарування, яке охоплювало українців при кожній спробі поліпшити своє життя, пригнічувало і найбільш натхнених. Збіднілий народ Закарпаття не вірив «великій зміні», яка настала здебільшого на папері. «Визволення руських селян від панщини у нас ще не здійснилось . . . Колишні

---

¹⁹⁾ Д-р. К. Студинський, Александер Духнович і Галичина, стор. 75.

пани втримали за собою право на ліси, пасовиська, право на корчму і млин, а тепер проводять розмеження землі — на чю користь? Від 1848 р. селянин звільнений від панщини, але йому забороняють брати дерево для опалення, не пускають його на пасовище. Так він на паливо і пасовище повинен і далі робити, або корови і воли продавати... До 1848 року Іван працював 26, 52, 104 дні панщини, а тепер платить за ліс, за пасовище 26, 52, 104 золоті, або працює, скільки власникові треба!..²⁰⁾

Таким чином, ми бачимо, що треба було докласти ще багато зусиль до того, щоб перехід від феодалізму до капіталізму в Угорщині проявився яскравіше в практичному житті народу, особливо на Закарпатті.

Після революції Закарпаття знову потрапляє під панування Відня. Але воно намагається вирватись з-під нього. Починають розроблюватись пропозиції на утворення окремої області для українців всередині Австро-Угорщини, в яку мали увійти тодішні області Закарпаття, Галичини і Буковини. Цей план не здійснюється, але Закарпаття все ж таки отримує в той час ширші права — самоуправління. А. І. Добрянський стає політичним діячем. Завдяки його зусиллям, а також зусиллям О. В. Духновича, більшість службових посад на Закарпатті займає слов'янська інтелігенція. В школах запроваджується російська мова викладання. Пізніше угорська шляхта починає наполегливо проводити денационалізацію закарпатського населення. Значна частина української інтелігенції в боротьбі проти мадьяризації вбачає єдиний порятунок в Росії, у возз'єднанні з нею. Оскільки ця ідея не здійснюється, виникає інша, а саме — ідея автономії. Ця ідея також була дуже популярною, але ще популярнішою була ідея возз'єднання з братами на Сході.

Однак пізніше Відень поступається угорській шляхті, і таким чином Закарпаття потрапляє під Угорську корону. З цього часу і починається ще гостріша денационалізація Закарпаття. Українські службовці змушені були залишати свої посади які займали до цього періоду.

Період від 1848 до 1865 року, до смерті О. В. Духно-

---

²⁰⁾ «Слово», 1862, № 72.

вича, короткий, але мав велике значення в житті Закарпаття. В ці роки підвищується національна свідомість народу, стає тіснішим культурне співробітництво з Галичиною і Росією.

Розвиток поглядів Духновича, його педагогічна і освітня діяльність припадають на цей період тяжкого національного і соціального гноблення українського народу. З одного боку, йшов розклад феодалізму, а, з другого, — наступав і розвивався капіталізм. Між цими обома системами спочатку точиться прихована, а потім відверта боротьба, в процесі якої розвивається національна самосвідомість українського населення Закарпаття, його мова і культура, а також і педагогічні думки.

Становище українців Закарпаття не поліпшилось ні після революції. Українців постійно позбавляють можливості займатися службові посади. Серед населення лютує голод, хвороби, високі податки. Негайно ж після революції О. В. Духнович намагається організувати культурне і національне життя українців. Пробиваючи шлях до службових посад національно свідомим українцям, А. І. Добрянський і О. В. Духнович роблять спроби посилити таким чином також політичне і національне життя українців. Але його зусилля, як і зусилля інших, не мали потрібного успіху.

Український народ і далі зубожіє. На Закарпатті ще довго після революції залишається спосіб панування феодальної аристократії, а з ним злидні, голод і хвороби. «Голод, беда, — пише О. В. Духнович, — . . . которая народ наш угнетает и горным странам совершенным опустошением угрожает. 23 апреля в Дитриху первый человек з голоду помер, судьба жестокая, которая больше як одного еще ожидает. Народ толпами оставляет родные дебри, горы и долины, и переселяется на юг. Земли продаются на выгоднейших местах жидам . . .»²¹⁾ Про великий голод знаходимо згадку і в інших авторів. Наприклад, таку згадку вміщується в 47 № «Вестника» за 1852 рік на 186—187 стор. під заголовком «От Бескидов Вышнего Земплина». В тому самому році О. В. Духнович знову вказує на біду і голод народу, який, як сам пише, змушений переселятись «. . . в долину, и рассыпавшись по чу-

---

²¹⁾ В. Д., Пряшев при конце мая, «Вестник», № 40, 1852, стор. 185.

жине пропадає, и уменьшається. — Можнейшии сами уже упадають, и найбільшеє несчастье из недостатка потравы так, что стада перезимовать не будет возможно».²²⁾ Злидні й голод змушували селян шукати порятунку в позиках, які вони не могли сплатити. Потім наступали езекуції, втрата майна. Біда і — переселення.

Подивімся, що в цьому зв'язку пише Чарнян Маковицький. «Селяни в наших краях заборгувались позиками по вуха. Тепер кажуть повертати. Крик і плач. Євреї поскуповували різне за вигідні ціни і дали селянам позики з великою лихвою. Так, наприклад, одне товариство в Бардиєві дало селянам у борг $\frac{1}{2}$ кірця жита, $\frac{1}{2}$ кірця кукурудзи, $\frac{1}{2}$ кірця ячменю, а все це по 9 золотих талярів. Тепер кажуть платити, бо інакше пошлють боржного листа і езекуцію. Готова біда. Крім цього, полаті просять: суддя, дяк, церковник, священник. А взяти нема звідки... Багато жителів нашої околиці, продавши свої ґрунти-ореки і увесь маєток, купили одного або двох коників, взяли свої жінки і дітей та відійшли в долинні краї...»²³⁾.

Таким чином із села Орлика, Свидницького округу, відходить кілька селян. Через голод відходить з села Якуб'яни, Ставолюбівнянського округу, 8 родин.²⁴⁾ За даними Чарняна Маковицького, до переселення виявили бажання 1.000 родин²⁵⁾. В такій обстановці позитивні результати могла принести лише послідовна революційна боротьба проти Відня. Однак навіть представники прогресивної на той час української буржуазії не прямували до неї. Це означає, що й О. В. Духнович не був за революційну боротьбу тому, що не бачив соціального коріння існуючих порядків. В результаті цього він не міг проти них і успішніше боротись або хоч би революційніше виступати. Причина цього полягала в його відсталості і обмеженості. Він працював на полі національного відродження українців, борючись за їх освіту.

---

22) А. Д. Пряшев, «Вестник», № 68, 1852, стор. 270.

23) «Вестник», № 86, 1852, стор. 343.

24) «Вестник», № 45, 1852, стор. 178.

25) «Вестник», № 92, 1852, стор. 367.

Українські будителі намагались розв'язувати також певні культурні питання Закарпаття, яким уряд не присвячував ніякої уваги. Прагнення до культурного життя вони використовують у боротьбі за заснування початкових шкіл і товариств. В цій боротьбі О. В. Духнович виступає як найбільш енергійний діяч, який друкованим словом висвітлював значення освіти, борючись таким чином за культурні права українців. В 1850 році О. В. Духнович заснував «Литературное заведение Пряшовское», яке сприятливо впливало на розвиток національного і культурного життя. В ньому зосередились не лише культурно-виховні, соціально-допоміжні, аде до певної міри також і політичні зусилля. Заснування «Литературного заведе- ния Пряшовского» означало на свій час активізацію культурного життя українців. Його дійовий вплив на народ був помітний, але не виразний вже й тому, що уряд не дозволив його існування. О. В. Духнович приписував йому велику роль, про що говорить у своєму листі, опублікованому в газеті «Вестник» в 1850 році. «Цей доброзваний кооператив буде дбати про те, щоб залишеному руському народу належним йому розумінням подавав книжечки і таким чином збуджував придушену силу народу, щоб подавав йому найбільш потрібні способи освіти. Словом: щоб посилено піднімав підгірний народ, який занепав. Ця дуже корисна ціль стосується людства. Тому з сердечним проханням закликаються благодюшні і ті, що носять вагу людяності русини, щоб зволили підтримати цей корисний намір своїм благодарним вкладом і, наскільки це можливо, милостиво зміцнювали його доброзвичайним писанням, доброю порадою і грішми, усвідомлюючи, що без літератури існуючий народ — мертвий і що сама література може подати народові духа».

Народ не міг матеріально діюче підтримувати «Литературное заведение Пряшовское», бо сам був бідним. Сам О. В. Духнович розуміє такий стан, коли говорить: «... У нас знаходяться многи... подобни безчуттєвому скоту», які на сміті свого господаря окрушини і кинену в гній мерву збирають

та спокійно у ярмі стогнуть».²⁶⁾ (Розрядка наша — М. Р.).

Треба було піднімати освіту народу при допомозі книг і підручників для шкіл. Особливо відсталим був народ на селі, де не було ні шкіл, ні вчителів. Треба підкреслити, що окремі члени інтелігенції, які стояли ближче до народу, широко пропагували значення вчительської професії. Так робили, наприклад, О. В. Духнович і О. Павлович. О. Павлович пропонував заснувати в Пряшівській єпархії інститут. В одному із своїх листів він пише: «Відомо, що у нас священники і дячки є головними діячами народної освіти... Однак, незважаючи на те, що в нашій єпархії нараховується 186 парафій і 214 священників, досі нема педагогічного інституту для підготовки сільських вчителів... Треба знати, що деякі з нас, які отримують освіту в Ужгородській препарандії, взагалі не можуть задовольнити потреби всієї єпархії, тому що їх число дуже незначне. Тому бажано було б, щоб ті, які бажують стати сільськими вчителями і дяками, не були змушені відходити до досить віддаленого міста Ужгорода, мали можливість і спосіб здобути освіту для своєї майбутньої професії у своїй єпархії. В такому разі багато і бідніших хлопців з радістю стали б на це поле діяльності, від чого стримує їх нестача засобів для закінчення педагогічних курсів в Ужгороді. Без сумніву, що таким чином можна було б сприяти відчутній нестачі в нашій єпархії — нестачі здібних сільських учителів і дячків»²⁷⁾.

В своїх зусиллях піднести народ на вищий ступінь культури, народні будителі своєю освітньою діяльністю примикали до народу. Вони не добились радикальніших вчинків, в результаті чого розшукували різні способи і методи, як схилити народ, щоб таким чином він міг протистояти чужим впливам, які несприятливо відбивались на його національній свідомості. А цей спосіб дії був корисним.

В такій політичній обстановці в Угорщині починається

---

26) «Вестник», № 14, 1850, Цит. за працею К. Студинського: А. Духнович і Галичина, стор. 19.

27) А. Павлович, Беловежа, в Шаришском комитате, 1. (13) мая, «Церковная газета», № 13, 1858, стор. 104.

певна модернізація сільського господарства, зокрема поміщицьких господарств. Впроваджуються обробні машини, молотарки. Дрібне сільськогосподарське виробництво залишається тим часом і далі відсталим. В другій половині XIX століття серед українців зустрічаємо також визначних конструкторів сільськогосподарських машин, наприклад, Августина Янковського, який сконструював косилку. Янковський, таким чином, своєю працею на цьому полі сприяв розвиткові капіталізму, особливо в області сільського господарства²⁸).

Злидні, зумовлені відставанням сільського господарства в Закарпатті, гнали О. В. Духновича до народу. Він навчає народ обробляти землю і таким чином полегшувати злидні, голод, звужувати хвороби, а в результаті цього підноситись до вищого життєвого рівня.

Відображенням злиденного господарського становища народу Закарпаття є також жалюгідний стан освіти і культури. Треба підкреслити, що результатом злиденного господарського становища народу Закарпаття був і той факт, що ще в 1870 році із 130.032 жителів в «Ужгородському Комітаті вміло читати й писати 13.749, лише читати — 9.793, а неписьменних було 106.490»²⁹).

Однією з причин цього стану є також те, що в існуючих раніше і в той час школах діти змушені були навчатись не на рідній українській мові, а на чужій, передусім мадьярській мові. Мадьярська викладава мова була обов'язковою не лише в початкових, але й у школах вищого типу.

В процесі розвитку українського національного життя українці нашої країни на значний опір — на мадьярський національний рух, на зусилля мадьярських пануючих кіл шляхом насильної асиміляції немадьярських націй зробити з Угорщини також мовно єдину державу. Цим прагненням сприяли, крім іншого, і резолюції XVI статті закону 1791 року, VII статті закону 1792 року, IV статті закону від 1805 року, «Racio edukacionis» 1806 року, VIII статті закону 1830 року, III статті закону 1836 року, VI статті закону 1840

---

²⁸) Див. М. Ричалка, Славне минуле українців в Чехословаччині, Дружно вперед, № 2, Пряшів, 1955.

²⁹) «Свет», № 50, 1870.

року, II статті закону 1844 року, якими мадьярська мова впроваджується до громадського життя (суди, військо, церква, школи). В чисто українських селах засновуються школи в яких навчання відбувається виключно по-мадьярськи. Це підтримували самі єпископи³⁰).

«Была пора, коль Русский сын,
Под Карпатом странен был,
Оставлен как сельный полынъ,
Чуть язык свой не забыл;

И был он брошен с ветхих лет
На вес произвол судьбы,
Ему вовек и жизни нет
Вокруг его лишь гробы»³¹).

Про стан народної освіти Закарпаття в період першої і другої половини ХІХ століття говорять такі цифри. Статистика, яку наводить «Церковная газета» в 1858 році, говорить, що в цьому році припадає в середніх школах на:

«1327 чол. греко-католицького населення — 1 учень, на 1.869 чол. православного населення — 1 учень»³²).

В першій половині ХІХ століття на Закарпатті, а особливо на теперішній території Східної Словаччини, було справді дуже мало початкових шкіл. Українські школи почали поступово «інтенсивно» засновуватись лише наприкінці першої і на початку другої половини ХІХ сторіччя. Згідно з архівними

---

³⁰) Л. Явдык, История Угорской Руси, Варшава, 1904, стор. 72—73.
О. Мицюк, Нариси з соціально-господарської історії в Угорській, нині Підкарпатської Русі, том II, Ужгород, 1938, стор. 364. А. Д. Бондарь., Из истории школы в Закарпатской Украине до воссоединения ее с Советской Украиной, Советская педагогика, № 3, 1954, стор. 96—110.

³¹) А. В. Духнович, Записка, 1861, стор. 85, Див. «Церковная газета», № 3, 1856, стор. 20—21.

³²) «Церковная газета», № 11, 1858, стор. 87—88.

матеріалами, які знаходяться в колишньому єпископському, тепер в Державному, архіві, можна переконатись, що лише в 1841 році мають приступити до заснування школи в Меджилабірцях³³). В 1844 році йде мова про фундацію побудови школи в Сукові³⁴). В тому самому році засновується школа в Петровій, Бадриївського округу. В 1845 році заснувалась школа в Ременинах, Гіральтивецького округу³⁵). В цьому ж році Пряшівське єпископство видає циркуляр про необхідність подолання перешкод при заснуванні шкіл на селах³⁶). В 1846 році єпископство видає розпорядження, згідно з яким окремим парафіям доручається звернути увагу на заснування шкіл³⁷). «И в Лаборском округе школы распространяются, и не о долгом я надеюсь, еще больше процветут, что и о иных сторонах Епархии Пряшевской можно сказать, . . .»³⁸). Незважаючи на це, заснування шкіл просувається дуже повільно вперед. «Серби, русини і румуни стоять щодо шкіл на найнижчому ступені . . .»³⁹).

Таке констатування дійсності щодо становища шкіл не могло задовольнити ту частину інтелігенції, в якої питання освіти народу лежало на серці. Появляється багато статей на теми з питань виховання дітей. Наприклад, в 1850 році в газеті «Зоря Галицька», в 1, 3, 5, 7, 9, 10 номерах, публікувались статті під заголовком: «Слово к поправці виховання дітей сельських». На 95—96 сторінках № 16 цієї ж газети була опублікована стаття під заголовком «О ревности в просвещеніи народном». В інших газетах і журналах також з'являлись статті, які говорили про потребу шкіл і виховання. На нашу думку, земплинські русини правильно бачили можливості піклування про школу державним управлінням і обгрун-

33) Пряшівський держ. архів, № документа 1168, 1841 р.

34) Там же, № 1440, 1844 р.

35) Там же, № 92, 453, 1845 р. «В Ременинах близ Ганушовец способный и ревный учитель . . . собрал детей сельских, и выучил в церковном пении; также наставляет в прочих науках». В. Д. «Вестник», № 40. 1852, стор. 185.

36) Пряшівський держ. архів, № 838, 1845 р.

37) Там же, № 1312, 1846 р.

38) «Вестник», № 40, 1852, стор. 185.

39) «Зоря Галицька», № 102, 1849, стор. 611.

товано критикували його за те, що воно не піклується про школи. У своєму «Памятном писании земплинских Русинов», між іншим, вони пишуть: «Щоб службовці звернули увагу не лише на збирання податків, поставляння солдатів та інші тягари, але й на нормальні школи. Бо доки громадське управління є бездіяльним і не проявляє ніякого інтересу до початкових шкіл, доти народна освіта і не може прийти до розквітаючого стану»⁴⁰).

Австрійський уряд під тиском наростаючого революційного руху був змушений відкрити національні школи і для українців. Уряд, маючи на меті послаблення Угорщини, нарешті, зробив слов'янським народам певні поступки. Однак треба мати на увазі, що все це, як про це правильно висловлюється Н. Г. Чернышевський, «... были показами»⁴¹). Значним вкладом до заснування шкіл у другій половині цього століття була ініціатива і педагогічна діяльність О. В. Духновича, про яку буде мова в розділі про педагогічну діяльність О. В. Духновича.

Хоч О. В. Духнович на ділянці заснування шкіл і доклав значних зусиль, питання шкіл залишається і далі незадовільним. «В 1871 році із 100 законом зобов'язаних відвідувати початкову школу відвідувало її в комітатах: Гемері — 89, Нітрі — 74, Ліптові 70, Спйші — 63, Шариші — 58, Земплині — 38... Нам дуже добре відомо, що початкове навчання в Угорщині не так вже поширене, як може здаватися за цими відомостями. Інспектори збирали дані в грудні і січні, коли селяни, не потребуючи дітей в господарстві, посилають їх до школи, в якій навчання припиняється, звичайно, в лютому і березні... Отже, справжня картина початкової освіти в Угорщині була далеко не такою, якою вона виставляється на показ просвітителями Угорщини»⁴²).

Автор згаданої статистики наводить також кількість сло-

---

⁴⁰) «Зоря Галицька». № 19, 1851, стор. 156.

⁴¹) Н. Г. Чернышевский, Прочность австрийского порядка, збірник: Н. Г. Чернышевский и А. Добролюбов, Избранные педагогические высказывания, АПН РСФСР, 1949, стор. 72.

⁴²) И. И., Словаки и русские в статистике Венгрии, «Славянский сборник», том I, С. — Петербург, 1875, стор. 621—622.

ваків і руських-українців в гімназіях Угорщини, з якої можна ясно бачити політику денационалізації угорської шляхти. Згідно з нею:

В 1866/67 учбовому році було 1.039 словаків і 286 руських, в 1870/71 учбовому році — 585 словаків і 131 руських.

Кількість знизилась на 454 словаків і 155 руських.

Щоб можна було бачити, як знизилась кількість учнів словацької і української національності в гімназіях, наведемо за згаданим автором таку таблицю:

Національність	1866/67	1867/68	1868/69	1869/70	1870/71
Угорців	2.270	2.324	2.500	2.472	2 425
Німців	789	883	723	715	644
Словаків	1.139	976	857	710	585
Руських (українців — М. Р.)	286	210	158	156	131
Румунів-сербів	1	3	12	2	5

В окремих гімназіях русинів-українців було:

Пряшів	67	—	—	—	—
Левоча	21	22	6	10	6
Ужгород	193	183	149	141	122
Подолінець	5	5	3	—	—

43) Н. Н., Словаки и русские в статистике Венгрии. «Славянский сборник» том I, С. — Петербург, 1875, стор. 622, 624-625.

Згідно з статистикою, яку опублікувала угорська газета «A Pesti Naplótárazája» № 40 за 18 лютого 1871 року, як і згідно з даними газети «Новый свет» № 4, Ужгород, 1871 року, стан початкових шкіл в Угорщині був такий. В 1870 р. в Угорщині було в цілому 11,126.143 жителі. Із цього числа дітей від 6 до 15 років було:

хлопців	987.626
дівчат	941.053

Кількість дітей, які справді відвідували школу, була такою:

хлопців	526.269
дівчат	434.769

тих, що відвідували
вищі школи

40.003

Разом: 1,001.041

Ці джерела говорять про те, що Угорщина, незважаючи на згаданий стан, далеко відстає за іншими країнами Європи в справах школи і в питаннях навчання взагалі та що в Угорщині лише половина дітей відвідувала школу, тимчасом як

у Пруссії із 100 дітей відвідує школу 94,
у Франції із 100 дітей відвідує школу 77,
в «Німецькій Австрії» із 100 дітей відвідує школу 97,
в Чехії із 100 дітей відвідує школу 97,
в Галичині із 100 дітей відвідує школу 28.

Із 9.630 сіл шкільні будинки були лише у 8.263 селах. В 1.367 селах шкільних будинків взагалі не було.

Кількість вчителів наводиться така:

Дійсних учителів	12.802,
Помічних учителів	1.560,
Разом:	<u>14.326.</u>

в тому числі 220 вчительок.

На одного вчителя припадає в деяких селах 25—30 дітей, в більших селах і містах — 120—200 учнів.

«Препарандій» — учительських інститутів — було в усій Угорщині 50, з цього 14 державних, а 36 учительських інститутів належало різним церквам, в тому числі 3 церквам католицького обряду в Ужгороді, Великім Вараді і в Балашфавльві.

В Закарпатті було зобов'язаних відвідувати школу дітей:

греко-католицького віросповідання	164.937
руської національності	77.789

Дітей, що дійсно відвідували школу, було:

греко-католицького віросповідання	65 617
руської національності	32.468

Загальних шкіл — »Közös iskolák« — в Закарпатті в цьому році було:

чисто руських	27
угро-руських	3
угро-німецько-руських	1
угро-словацько-руських	4
румунсько-руських	1
словацько-руських	12
Разом:	48

Школи за віросповіданням залежно від викладової мови:

угорських	98
румунських	429
словацьких	414
руських	434
угро-руських	96
словацько-руських	48

В українських школах в 1870 році були 1.237 вчителі греко-католицького віросповідання, незалежно від національності.

В цьому році вийшло із шкіл 6.552 дітей, які вміли читати і писати»⁴⁴).

Наведена статистика свідчить про убогий стан шкіл. Можна сумніватися у правильності цифр, зокрема щодо кількості шкіл. Правдоподібно стан був далеко гіршим. Навчання в тих школах, «... які вже було організовано... ішло незадовільно. Звичайним читанням, вивченням правд віри і зачуванням молитв обмежувалась вся шкільна освіта нашого народу. Після виходу із шкіл люди скоро забували і читати, так що і тепер є небагато таких селян, які вміють читати, а ще менше таких, які вміють писати. Незадовільна педагогічна підготовка наших дячків, що виконували у багатьох селах обов'язки вчителя, їх мізерна зарплата, небажання, неприхильність простих людей до письменності, невідвідування школи дітьми взимку з-за того, що не мають взуття і теплою одягу, а влітку з-за того, що діти використовуються для польових робіт, брак підручників і т. п. — така причина поганого стану наших початкових шкіл. Вищих шкіл, як, наприклад, реальних, гімназій, в нас нема, тому що всі вони угорські»⁴⁵). Наведені причини — правдиві. В результаті цього можемо собі уявити стан шкіл, їх рівень до початку педагогічної діяльності О. В. Духновича. На нашу думку, дуже правильно характеризує стан освіти В. Гаджега: «Кожний учитель вчив учнів як умів і хотів»⁴⁶). Від видання О. В. Духновичем підручників для шкіл і вчителів минуло вже півтора-два десятиріччя, а стан шкільної і освітньої справи все ще залишався неймовірно поганим.

Цих «плодів» колишніх суспільних порядків українське населення Закарпаття не могло так скоро позбутись. Вони супроводили його аж до падіння капіталістичного суспільного порядку, коли ми стали на шлях до соціалізму.

---

44) »A Pesti Naplótárczája«, № 40, 1871 р., а також «Новый свет», № 4, 1871 р.

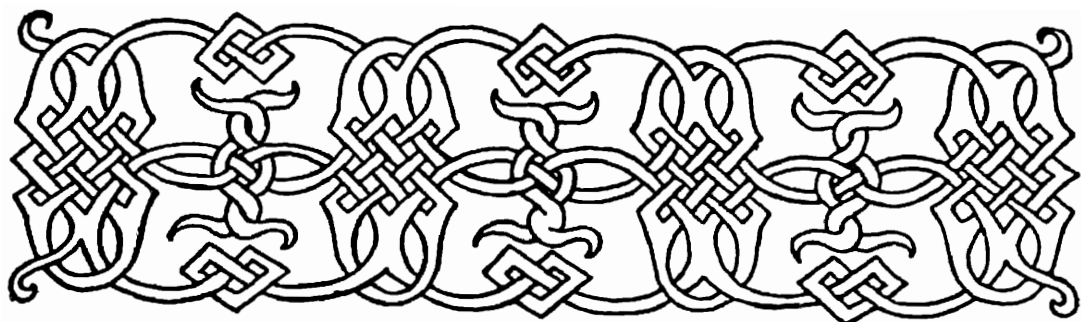
45) И. И., О современном положении Русских в Угрии, «Славянский сборник», том I, С. — Петербург, 1875, стор. 53—54.

46) В. Гаджега, О первых початках народного школьництва на Подкарпатской Руси, журнал «Подкарпатска Русь», Ужгород, 1927, № 1, стор. 9.

Можемо уявити собі життєвий рiвень народу, коли голод виганяв його на чужину. Тут мова йде не лише про емиграцiю села, сiльськогосподарських робiтників, але й пролетаризованих селян, позбавлених землi сiльськими експлуаторами. Йшло тут про двояке гноблення — соцiальне i нацiональне. Цей двоякий гнiт душив трудящих аж до падiння капiталiзму.

Якi були передумови для культурно-освiтньої i педагогiчної роботи, яка згiдно з тодiшнiм розумiнням мала полiпшити життєвий рiвень народу та в якiй не лише О. В. Духнович, але й цiле поколiння за ним, вбачали життєдайне i багате джерело сили, що могла усунути бiду народу?

Вiдповiдь на це питання впливає iз короткого нарису господарського, полiтичного i культурного розвитку Закарпаття. Як все життя, так i педагогiка Закарпаття народжувалась в дуже тяжких умовах. Педагогiчнi i освiтнi iдeї О. В. Духновича стали знаряддям закарпатського населення у боротьбi за пiднесення матерiальних i культурних потреб, щастя i добробуту. О. В. Духнович був переконаний, що якраз освiта може змiнити суспiльство. Це не зовсiм правильний погляд, але вiн наближується до тезису, що саме освiта може дiюче допомогти народовi в його пiдготовцi до визволення з-пiд гнiту, а тим самим забезпечити передумови для вiльного життя, коли є всi передумови для освiтнього i матерiального пiднесення рiвня народних мас. О. В. Духнович своєю освiтою i педагогiчною працею сприяв визволенню нашого народу. В цьому найцiннiша сторона його дiяльностi i в цьому ключ до розумiння нашої вiдданостi його особi та всiй його педагогiчно-освiтнiй справi, яку вiн зробив.

І І

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ І СОЦІАЛЬНІ ПОГЛЯДИ О. В. ДУХНОВИЧА

*«На жизнь, и на хлеб каждому
человеку равное есть право».*

(О. В. Духнович).

*М*ісце О. В. Духновича в історії суспільного, соціального і культурного життя українців Закарпаття досі не було достатньо визначене. Погляди окремих авторів праць на те, як треба характеризувати, оцінювати основну лінію суспільно-політичних і соціальних поглядів, а тим самим і всю його діяльність, були дуже різноманітні і дуже часто суперечили один одному.

Багато авторів переоцінюють діяльність О. В. Духновича, інші ж недооцінюють його заслуги в піднесенні господарського, соціального і культурного рівня народу Закарпаття. Зважаючи на цей різнобій поглядів на особу О. В. Духновича, треба дуже уважно ознайомитись з поглядами О. В. Духновича на серйозні питання громадського життя Закарпаття, що їх висувало життя в період післяреволюційних 1848—1849 років, тобто в часи публіцистичної, літературної, педагогічної і освітньої діяльності О. В. Духновича.

Заглиблюючись у різні статті, листи, висловлення, праці, написані і видані, як і ті, що залишились в рукописі, спробуємо показати, як О. В. Духнович дивився на ці серйозні питання свого часу.

Коли ми справді хочемо правильно оцінити всю діяльність О. В. Духновича, то при оцінці його суспільних поглядів неминуче треба висвітлити передусім, як він дивився на селянство. Адже тільки в такому разі, коли ми висвітлимо ставлення громадського працівника того часу до питань селянства — до центральних питань другої половини ХІХ століття — ми зможемо правильно висвітлити і його особу.

В попередньому розділі було зазначено, що О. В. Духнович знав життєвий стан населення Закарпаття під час панування феодалів.

О. В. Духнович щиро зустрів зміни, які мали відбутися на основі законів 1848—1849 років, тобто визволення селян з-під кріпацтва. Адже, на нашу думку, він сам сприяв прийняттю цих законів, тобто доклав багато зусиль до того, щоб ці закони були прийняті. Будучи «аблегатом» Угорського сейму в Пресбурзі (нині Братіслава), він підняв свій голос за визволення селян з кріпацької неволі. Знаючи життя народу, О. В. Духнович переконався у необхідності визволення селян. При цьому він виходить із дійсності, про яку говорить у своєму листі, надрукованому в 1849 році в «Зорі Галицькій». Духнович пише: «Сімсот тисяч (українців — прим. М. Р.) аж до найближчих часів були лише рабами Угорщини. Селянин не мав ніякого маєтку і повністю залежав від волі шляхтича... Дозволено було вигнати його і бити, ув'язнити, а давніше і вбити. Він покійно мусив прийняти будь-яку кривду, платити мито, працювати на панському, платити п'яту частину за оброблювану землю, здавати натуроплату... хоч його й витисли на найневрожайнішу землю. За найменшу шкоду в лісі платив великі гроші, а на суді правди не добився, бо суддями були поміщики. Таким було життя за панування «волелюбних мадьярів»⁴⁷).

Селянство було завжди жертвою насилля, завжди було найбільш експлуатованим. О. В. Духнович бачив існуюче

---

⁴⁷) «Зоря Галицька», № 31, 1849, стор. 181—184. Див. додаток № 41.

несправедливе ставлення поміщиків до селян. Такий стан негативно впливав не лише на розвиток матеріального добробуту народу, але й на його культурно-освітній рівень. О. В. Духнович говорить, що гноблений народ завжди деморалізує сила його гнобителів. В цьому передусім треба бачити його радості над визволенням селян з-під гніту поміщиків, над тим, що визволені зможуть більше дбати і про культурне життя, освіту та школу.

Після революційних 1848—1849 років становище селян не змінюється. Селяни і надалі залишаються під владою поміщиків, і надалі живуть бідно. О. В. Духнович переконаний, що злидні народу не можуть продовжуватись вічно. Він бачить в народі силу, яка допоможе йому вийти з цих злиднів. Він пише: «... Русин... сильно тягнет иго, не за-нимаюсь тем, почему, и для кого работает, не смотря на ко-рысть и свойственную пользу, без внимания. без роптания подкладывая грубую шею под ярмо, доволен худою соломой, когда нет лучшего бранна. Лежит покойно, работает покор-но, повинуюся своему Пастуху, слинокровно снося и кнүто-выи удары. Незавидит ни чужому роду, а со своим согласно живет... — но когда он разъярен, не отступит без победы, обороняясь не рыком, не щебетанием, но твердым рогом»⁴⁸).

Селяни будь-якою ціною хочуть визволитись з-під влади поміщиків. З-під влади поміщиків починають викупува-тись лише деякі села, бо у великої кількості селян не було достатньої суми грошей. Таким шляхом все більше сіл потрапляє на волю. Викуп продовжується і після 60-х років минулого століття. Треба зазначити, що О. В. Духнович брав безпосередню участь у викупі багатьох сіл, особливо на Спиші. О. В. Духнович збирає гроші на «Общество св. Іоанна Крестителя и Предтечи», а комітет «Общества», голо-вою якого був сам О. В. Духнович, на основі прохань окре-мих «громад»—сіл позичає їх селянам, щоб вони могли викупитись. У протоколах «Общества св. Іоанна Крестителя и Предтечи» знаходимо дані, згідно з якими окремі села з цією метою діставали для підтримки значні суми. Так,

---

⁴⁸) А. В. Духнович, О склонностях человеческих и о физиогномии. Дело от безделья Александра Духновича, 1859, стор. 227-229.

наприклад, в протоколі від 12 квітня (4 травня) 1863 року говориться: «Село Легнава, бажаючи викупитись з-під влади поміщика, просить із каси Товариства позику в сумі 1 тисячі австрійських золотих»⁴⁹). Рішенням комітету Товариство подало їм згадану допомогу. Комітет на своєму засіданні 21 липня (2 серпня) 1863 року вирішив дати селу Камійонці, що згоріло, підтримку в сумі 1.440 австрійських золотих. Села Порач і Завадка, які викупувались від поміщиків, просили також позичити гроші. Вирішено було: «Дати їм по 2 тисячі австрійських золотих готівкою, а по 500 золотих в державних облігаціях»⁵⁰). На засіданні комітету 30 жовтня (12 листопада) 1863 року було вирішено: «Задовольнити прохання легнавчанів і дати їм позику 1.500 австрійських золотих». Або: «Жителі села Ольшавиці, відкупуваючись від поміщика, просять від каси Товариства грошову позику. Дати їм 1.900 австрійських золотих»⁵¹). На засіданні комітету Товариства 15—27 січня 1864 року було вирішено: «Задовольнити прохання села Легнави і дати йому позику 2.800 австрійських золотих облігаціями»⁵²). Грошова допомога селам при їх викупі мала водночас допомогти народові піднятися на вищий життєвий і культурний рівень.

В цілому тяжко було звільнити селян з-під влади поміщиків. Влада була в руках шляхти, яка відстоювала інтереси свого класу. О. В. Духнович був переконаним, що селянин в ярмі поміщика втрачає почуття людини. Він твердить, що «бедному жебраку так дорога есть честь, как славящомуся богатырю; ибо чувство человеку всякому природное есть»⁵³). Гнобителі своїм ставленням до народу вбивали почуття людяності. Своїх підданих вони не вважали людьми, своє щастя будували на нещасті інших. О. В. Духнович дуже

---

⁴⁹) Записка про Русскую Питательницу, 1862., Прашівський держ. архів (колишній гр.-кат. єпархіальний), стор. 12.

⁵⁰) Там же, стор. 13.

⁵¹) Там же, стор. 17.

⁵²) Там же, стор. 18.

⁵³) А. В. Духнович, Дело от безделия Александра Духновича, 1859, стор. 44.

добре розумів їх цілі. Про це свідчать ті його вислови, які розкривають глибину антагонізму в суспільстві: «Врач тогда доволен, когда многи болеют; так многи искают свое счастье. в несчастии иных»⁵⁴). Щастя «багатьох» О. В. Духнович бачить якраз в наживі, яка здобувається шляхом гноблення народу. Прибутки, зиск, або, як це називає О. В. Духнович, «корысть» засліплює «... лихаго начальника, да все почитает Добродетелю, что ему полезно... Де корысть переважает, там способствовать не может и самая лучшая добротетель»⁵⁵).

Гнобителі не знали жолної доброчесності, багатіючи за рахунок інших. Ставлення О. В. Духновича до цієї паразитичної частини суспільства дуже добре характеризують такі слова, висловлені в цей період: «Говорят, и то правда есть, что: Неутыет лишь свинья»⁵⁶. (Але також ті, що живуть з праці інших — М. Р.).

Життя в Закарпатті цього періоду О. В. Духнович порівнює з «...отроком в огороде гуляющим, коих одни работают: — другии цветы срывают, третии полют, иныи поливают, — иныи разоряют, разломывают, портят, а иныи уныло смотрят на все и ничего не действуют»⁵⁷). Ці слова переконують нас в тому, що О. В. Духнович глибоко розумів діаметральну протилежність, що характеризувала життя трудящого народу і експлуататорів. Але хоч він і бачив, що «... по толиких работах, тяжких язвах, по толиких мозолах, белный Русин так безславно гниет...»⁵⁸), все ж не вірив і, головне, не вказав на можливість повалення цього стану речей революційним способом. Хоч у всій Європі роздавалися голоси революції проти цього порядку — соціальної несправедливості, О. В. Духнович бореться проти цього лише стихійно.

Тому постає питання, чи О. В. Духнович знав про ре-

---

54) А. В. Духнович, Дело от безделия Александра Духновича, 1859, стор. 174.

55) Там же, стор. 14

56) Там же, стор. 249.

57) Там же, стор. 6.

58) Поздравление Русинов на год 1851 от Литературнаго заведения Пряшовскаго, Вень, 1851, стор. 78.

волюційні події, що відігравались в цей період в Європі, і як ставився до них. Це питання автори праць про О. В. Духновича з відомих причин, а саме з небажання дати правильне висвітлення його поглядів на ці події, не було розібране. Не викликає заперечення той факт, що О. В. Духнович у цей період публічно не висловився про ці події саме з певних причин. Однак свій погляд на ці події він залишив у своїй «Записці».

1861 рік, який був наповнений рядом історичних подій, О. В. Духнович вважав дуже важливим, таким, який своїм значенням «...памятодостоинным будет потомкам нашим. В том году по интригам Французко-Наполеонским збурилася цела Европа, повсюду революции, Поляки против русского, Мадыяры против Австрийского, Талианцы такожде сбурилися, Иравительства, желаючи какую то вольность, и свободу... Так все стихии бунтуют сего года на стубу человечества! Одни легкомысленныи усеволуциолисты острогами черкают, помраченныи Бог видает, какими то идеами свободы»⁵⁹). На іншому місці говорять: «Несчастный то 1862 год, непокой, волнение и внутренняя тревога. — ...гнетение между народами и народностями до такой пришло уже степени, что человек уже небеспечный и на явной площади проехать. Мадыяры с Поляками тревожат против Славян, а паче против бедных Русинов. Взялася дурная мысль о Гарибальдию его ожидают со всех сторон мадыяроны и поляки, как спасителя своих отечеств, и то по большей мере такия, коим у отечестве не идет, в коем не поседают ничего.

Настало царство на царство, против правительств и правительственнх особ прение, словом в целой Европе непокой, бунт и мятежь. Министерства переменяются, начала (принципия) упадают одно за другим, и так Бог ведает, что такое зведется!

В Пряшове горят партии, и дивно что водится? зажигаются повсюду, палится все огнем, так дня 14/26 Марта появился поднесенный огонь, 15/27 дня такожде огонь, а дня 16/28 до полудня четыре раз горело, что ледви задусили один пожар, сейчас явился другой...

---

⁵⁹) Записка Александра Духновича, 1858, стор. 310, 312.

Говорят, что то политическая демонстрация! Того самого 16/28 дня и по полудни о 3 час снова огонь явился на вышнем форштаде . . . Дедко знает, что то за политика? — то думают, что демонстрация Гарибалдовская»⁶⁰).

О. В. Духнович добре знав становище в Європі, яке впливало також на обставини в Угорщині, а тим самим і Закарпаття. Однак в цій обстановці він не зумів правильно орієнтуватись, а до подій, які відігравались, зайняти правильну позицію. Тому і не міг він підтримувати революційні прагнення в Угорщині, які ставили своєю метою визволення народів з-під влади буржуазії.

Під впливом революційних подій в Європі, в багатонаціональній Австро-Угорщині виникає до певної міри й інша політична обстановка. В 1848—1849 роках вибухає в Угорщині революція, яка ставила своєю метою відірвати Угорщину від Австрії і створити таким чином «велику мадьярську державу». До цих революційних прагнень О. В. Духнович поставився ліберально. Він не зрозумів суть революції 1848—1849 років, в чому і проявилась його обмеженість як громадського діяча. Чим можна пояснити ліберальне ставлення О. В. Духновича до революції? Це пояснюється почасти й тим, що він як «аблегат» на засіданні крайового сейму в Братіславі (тоді Пресбургу — прим. М. Р.) в 1848 році був свідком смілого виступу мадьярських депутатів на чолі з Кошутом за права на існування «великої мадьярської держави», після чого, як ми згадали вже, Угорщина мала відійти від Австрії. Ця вимога була на свій час прогресивною вже і тому, що могла значно ослабити Австро-Угорщину як ціле. Для здійснення цієї мети потрібна була єдність всіх народів і національностей Угорщини. Ця боротьба вимагала єдиної боротьби не лише угорського народу, але всього населення, тобто і менших народів і національних меншостей, наприклад, словаків, українців та інших. Становище і роль менших народів і національних меншостей в «єдиній мадьярській державі» не були ясними. Тому починається політична диференціація української інтелігенції, представлені А. І. Добрянським і О. В. Духновичем.

---

⁶⁰) А. В. Духнович, Записка, 1861, стор. 126—130.

Після видання в 1849 році конституції А. І. Добрянський розгорнув широку діяльність, спрямовану на з'єднання двох частин, — української частини Галичини та Угорської Русі в Карпатську Русь. Він написав меморандум, який підписало багато церковних представників. Після цього він виїхав до Галичини, де меморандум ухвалила Головна Руська рада. 20 квітня 1849 року меморандум було вручено губернаторові Галичини Голуховському, який мав його передати австрійському імператорові. Незважаючи на те, що ця ідея і була популярною серед народу, її здійснення не могло принести змін у житті, тому що це не було ключовим питанням, від якого б залежало розв'язання всіх інших господарських, соціальних чи культурних питань. Це прагнення, на нашу думку, мало на меті розв'язання не господарських, але передусім національних питань. Але навіть і це питання не могло розв'язатись шляхом, обраним А. І. Добрянським. Адже лише революційно-демократичним шляхом, шляхом революційного повалення реакційної Австро-Угорської монархії можна було розв'язати питання національного визволення українців та решти народів, які жили в межах Австро-Угорщини. З цієї причини ні А. І. Добрянський, ні О. В. Духнович не змогли дати правильну оцінку революції, в результаті чого їх ставлення до неї було ліберальним і обмеженим. (Див. «Революции 1848—1849», Том I, Москва, 1952, стор. 444—445).

Щоб докладніше висвітлити становище, вважаємо за потрібне розібрати і несуттєві причини неучасті О. В. Духновича в революції. Це — причини, які впливають із неправильного ставлення керівних діячів угорської революції, від яких слов'янські народи Угорщини не лише не отримали жодних політичних і культурних прав, але, навпаки, були ще більш гноблені. Менш суттєву причину неучасті О. В. Духновича в революції ми вбачаємо очима тодішнього часу і обставин в шовіністичній політиці угорської буржуазії у відношенні до інших, зокрема слов'янських народів Угорщини. Це офіційно виявилось особливо в 1848 році на засіданні Країнського сейму в Пресбурзі, в якому взяв участь і О. В. Духнович. Тут він був свідком неправильного ставлення до слов'янських народів з боку осіб, які пізніше стали керівними діячами і організаторами угорської револю-

ції. Ці події О. В. Духнович згадує так: «Приходить мне тут по случаю на память Кошут, реформатор Венгрии. Он 1848 на сейме краинском в Пресбургу (на котором и я как облегат присутствовал) когда ему возразили, что от Славянов есть что бояться, отповел: «Не боюсь Славян. я пгство Славян пошлю Славянов» — Nem félek én a Szlávoktól, én Szláv ellen Szlávт küldök». До цього вислову О. В. Духнович у своїх «Записках» додає: «И то истинна правда, что между жатным народом нет только несогласия, как у Славян»⁶¹). Отже, не дивно, що такі вислови передових діячів, які підготовляли угорську революцію, не могли сприяти єдиному ставленню і задумам у революції. Таке ставлення керівних діячів угорської революції могло бути однією з причин орієнтації О. В. Духновича на Росію та неучасті його в революції.

О. В. Духнович справді з радістю зустрів вістку про прихід російських військ в 1848 році на територію Закарпаття і Східної Словаччини. Чому О. В. Духнович радів прибуттю російських військ? Передусім тому, що очікував від них визволення Закарпаття. Правда, російські війська не прибули для визволення Закарпаття. Їх метою було придушити угорську революцію. З другого боку, прибуття російських військ зіграло позитивну роль на Закарпатті саме в тому, що під впливом цієї події тут посилюється процес національного усвідомлення слов'янських народів Угорщини, зокрема процес піднесення національної свідомості українців. Народ щиро зустрів російські війська. Про це свідчить між іншим, стаття А. Фатеева, опублікована в журналі «Русская Беседа» під заголовком «Рассказ отставного солдата о венгерском походе»⁶²). В цій статті автор розповідає, що народ справді щиро зустрів російські війська. Навіть у самому Пряшеві було вивішено білі прапори, люди з балконів своїх будинків махали білими хустинами і т. п. На знак щирої радості з нагоди прибуття російських військ до Пряшева, О. В. Духнович негайно зав'язує особисту дружбу з росій-

---

61) А. В. Духнович, Про меморія 3, Записка, 1861, стор. 121—122.

62) А. Фатеев, Рассказ отставного солдата о венгерском походе, Русская Беседа, Москва, 1860, том. II., стор. 25—26, цит. за кн. Д-р Н. А. Бескид, Духнович, Гомстед., ПА., 1934, стор. 101.

ськими офіцерами. Першим про цю дружбу говорить д-р Н. А. Бескид у своїй праці «Духнович», який на основі «Записок» О. В. Духновича подає прізвища офіцерів, з якими після їх прибуття в Пряшів О. В. Духнович знайомиться і зав'язує дружбу. Це офіцери — «Віктор Михаловський, генерал Сельван, Афанасій Захарович, Іван Мужайка. Йосиф Гинтов, Николай Башинський, ад'ютант Христофор Колачев, штабс-капітан Томашевський, Петров, майор Рудан, капітан Олексій Васильович Іванцов і т. д. Додаймо до цього, що вже від 1842 року О. Духнович був знайомим з Ізмаїлом Івановичем Срезневським, професором Харківського університету, який 2 липня цього ж року після зустрічі з Гаєм відвідав і О. В. Духновича⁶³).

Після революційних 1848—1849 років О. В. Духнович не перестає бути активним громадським діячем. Вже в 1845 році рішенням Шаришської жупи від 21 січня він був призначеним табуляційним суддею при Пряшівським жупним будинку⁶⁴). Будучи суддею, він захищав інтереси потомків Андрія Хири, майно якого вимагав мукачівський єпископ Василь Попович для Михайла Канюха. Оскільки Пряшівська єпархія не погоджувалась з домаганням Василя Поповича, вона довірила О. В. Духновичу, як своєму представнику, захищати інтереси потомків А. Хири⁶⁵).

В 1849 році О. В. Духновича було обрано в члени жупного комітету. З яких міркувань в 1849 році його було обрано в члени комітету, говорить протокол засідання жупного комітету Шаришської жупи, яке відбувалося 9 травня 1849 року почасти під головуванням уповноваженого урядового комісара барона Павла Луженського і частково під головуванням першого піджупана Августина Маріяші. «Барон Павел Луженський прийшов до залу засідань жупного комітету під бурхливе вітання. Сівши за головний стіл, він предста-

---

63) Др. Н. А. Бескид, Духновичи, ГОМСТЕД., ПА., 1934, стор. 101 — 102.

64) Жупний конгрегаційний протокол, № 127, 1845. Пряшівський держ. архів.

65) Протокол Шаришської жупи, 1847, №№ 414, 1000, XVII 2, Пряшівський держ. архів.

вився присутнім як уповноважений урядовий комісар, і як такий внаслідок довіреної йому влади виголосив дослівно таку промову:

«Корпус службовців Шаришської жупи протизаконно і протиконституційно — за малим винятком — не лише забув захистити муниципіальність і моральне обличчя жупи, але на першій заклик ворога-тирана поспішив дати пошану і присягу вірності ворогу вітчизни і змусив села на території жупи до подібної шанобливості і присяги. Крім цього, він без фізичного змушення став зряддям зрадницьких цісарських комісарів, і з найбільшим бажанням виконував їх найбезбожніші накази, спрямовані на вбивство вітчизни, народу і законної свободи. Були і такі окремі особи, які в інтересах того, щоб допомогти тиранам і ворогам нашої вітчизни, пішли і на спробу проводити набір війська для ворогів, змушення народу до загальної оборони і, на ганьбу та обурення народу і всього світу, для підтримки негідних ворогів утворили також партизанську частину. Таким чином при допомозі їх службового авторитету стали помічниками озброювання проти вітчизни та приховувачами вбивства наших братів, що за вітчизну, як нашу спільну матір, віддають свою кров і життя.

Внаслідок цих обурливих обставин стала неминучою реконструкція муниципіальності Шаришської жупи. Адміністративність треба буде поставити знову на законний і непохитний шлях. Енергійне виконання цієї важливої і великої праці вимагає позачергової влади та сучасних кроків: На пряме розпорядження уряду незалежної і самостійної Угорської країни, владою комісара, даною мені для цієї жупи, проголошую всі комітети, склади службовців і начальства Шаришської жупи розпущеними і відкликаними, навіть скасованими. Цим утворюю новий комітет, а його членами призначаю громадян:

3. Андрія Артима,
4. Рудольфа Буяновича,
25. Олександра Духновича,
33. Миколу Гуловича,
34. Михайла Гвоздовича,
40. Михайла Яковича,

59. Андрія Ковалицького,
70. Івана Невницького,
80. Антона Панковича».

(З протоколу ми вибрали лише прізвища членів комітету — русинів-українців. Прим. М. Р.)⁶⁶).

Цю функцію він виконував тоді, коли Угорщина була під владою Відня. Коли ж Угорщина стає самостійною, його знову рішенням жупного комітету від 19 грудня 1860 року на пропозицію більшості членів обирають членом жупного комітету⁶⁷). Рішенням жупного комітету від 15 січня 1861 року його обрано в комісію, завданням якої було скласти пропозицію на управління сирігськими маєтками⁶⁸). Отже, О. В. Духнович вів активну діяльність і при першому, і при другому уряді.

Як ставився О. В. Духнович до цих урядів? Це питання досі не було достатньо висвітлено. Тому ми вважаємо потрібним хоч би коротко розглянути його ставлення до цих урядів, або до їх представників, до осіб, які визначали політику того чи іншого уряду.

О. В. Духнович боровся проти неправильної політики одного і другого урядів, або проти політики службовців цих урядів. Боротьба О. В. Духновича була спрямована передусім на боротьбу за рівноправність усіх народів Австро-Угорщини, за їх національні права. Мету політики Відня цього періоду він характеризує так: «Ведомо есть, что по несчастной Революции в Угорщине (Венгрии) 1848, и 1849 года бывшей, и токмо помощью пособствующей России утомленной, несчастна Венгрия, как то побежденна, stratila все древния Права самостоятельности, прилучена к Австрие как належашая провинция, потеря Tripartitum Corpus Juris, ей наверхен Октройртес . . . , и по Немецкому Праву управлялася. Тогда ради ненавистнаго правления, высланы суть

---

66) Протокол Пряшівського жупного комітету, 1849, № 134, Пряшівський держ. архів.

67) Там же, № 106 із 1860 р.

68) Рішення жупного комітету, 1861, № 156, Пряшівський держ. архів.

толпами Немцы, а болшею частию Чехи, намерен принцип германизации, Немчина взяла верх над всеми народами, Немцы не престанно писали, (ибо Немец пером, и многописанием счастливить хочет целой свет) высоки посады получили с огромным жалованием, с бытковалися над всеми народами, усилюясь, и стремив всеми способами понемчить все племена, и подусить все народности. На тую цель употребленны были у нас Чехи орудием немецким, стремящи всем усилением понемчить Славянов и русинов, коих Протоколами своими блажали. — Той систем германизации держал от 1850-го года по 20 Октобрий 1860 года т. е. 10 лет»⁶⁹). (Розрядка наша — М. Р.).

Для українців в цей період найбільш небезпечним були дії колишнього австрійського графа Голуховського, який поставив своєю метою «...бедных со всем искоренить в Австрийской Державе русинов. Лучшая его была мысль доткнуться самага языка, и писмен русских, те первые атакировать было его порядочною задачею. И истинно сделано всего, что на истребление русчизны служило. Указом одним препоручено Епископам чтоб клир в проповедех хоронился от всех старославянских и российских слов, но употреблял спорщенный язык, которым простый говорит народ, чтоб никто старославянским или российским не писал диалектом»⁷⁰). (Розрядка наша — М. Р.).

О. В. Духнович далі говорить, що знайшлося багато священників, які послухали наказ Голуховського, почавши писати за його волею. Тут не йшлося про те, щоб користуватись народною мовою і таким чином поступово відходити від церковно-слов'янської. План насправді йшов аж так далеко, що «Бо у Вене выфабриковалась новая правопись руская, и расширена по Галицийским Школам, чтоб так сгубить и до

---

⁶⁹) А. В. Духнович, Записка Александра Духновича, 1858, стор. 256—258.

⁷⁰) А. В. Духнович, Внимай, Записка Александра Духновича, 1861, стор. 1—5.

селе уже довольно сгубленный малорусский язык»⁷¹). Про що, власне, йшлося, побачимо далі. Все це не задовольняло Голуховського — «... голова его горела злобою противо русинов. По его мысли определена была на 30-ое число мая 1859 Коммиссия до Львова, о том решить имеющая, чтоб место кирилской аз Буки втиснуть русинам латинский Алфавит, с Ческою правописью и так со всем русскую выкоренить аз буку»⁷²). Щоб можна було здійснити заміри Відня, уряд висилає на засідання цієї комісії міністерського секретаря, якогось Єречка. Всю обстановку вияснив О. В. Духновичу Яків Головацький у своєму листі від 15/27 травня 1859 року. В ньому, крім іншого, Головацький говорить, що на засідання цієї комісії приїде згаданий Єречек. «Члены Коммиссии будут Епп. Спиридион (Литвинович), Каноник Квзёмский, Малиновский; Гимназиальные Директоры Яновский, и Полянский, Профессор Головацкий и Инспектор Черкавский. Первая битва сведется 30-го Мая»⁷³). Яків Головацький пише далі О. Духновичу, що готується «... ужасный бой на жизнь, и смерть. — Может быть упадет в неравном бое первый, и последний Профессор русский Головацкий...»⁷⁴).

Ця кампанія проти українців була великою небезпекою. Яків Головацький характеризує її у вступі свого листа О. В. Духновичу так: «Громоносныя тучи собрались над нашим небосклоном, и грозят последним ударом народности русской! Пан—чехисм в союзе с Пан—германисмом берёт верх... Уже торжествуют наперед Перекинчики, Недоляшки, Перевертни — Недохресты. Враги русскаго слова вознамеряют приступом взяти достояние отцев наших»⁷⁵). (Розрядка наша — М. Р.).

З метою здійснення задумів Голуховського «... две русския часописи «Зоря Галицка» и «Вестник» запрещенны, писатели русские в подозрение взяты и мне самому при-

---

71) А. В. Духнович. Внимаи, Записка Александра Духновича, 1861. стор. 1—5.

72) Там же.

73) Письмо из Львова, Записка Александра Духновича, 1858, стор. 64.

74) Там же, стор. 64—65.

75) Там же, стор. 62—63.

данный полицейный сторожъ, кой всегда в одном доме со мной пребывать должен был. внимая: когда и кто посетит меня и проч»⁷⁶). (Розрядка наша — М. Р.).

Незважаючи на велике зусилля, яке докладали Голуховський та його прислужники до здійснення урядом визначеного наміру (наприклад, інспектор Черкавський та інші), кампанія уряду, яку мав здійснити його представник Голуховський та міністерський комісар Єречек, не вийшла. Не вийшла вона завдяки добре підготованому до цієї кампанії Головацькому, який в цьому питанні обмінявся поглядами з О. В. Духновичем. Кампанія закінчилась провалом. Про це О. В. Духнович писав: «Определенна для снесения кириллицы Коммиссия в Львове дня 18/30 Мая 1859 под председательством Г. Голуховскаго отбылася тем, что кроме Инспектора Гимназиальнаго Черкавскаго, никто из Русинов не согласился на тое знесение, и псинятие Латинских букв, и ческой орфографии. Епископ Спиридион, и Кузьемский да и Малиновский Крылошаны в имени народа протестовали, и на 30. лучках подали противный memorandum. И так лестник Еречек отъехал без успеха»⁷⁷). Висловлюючи свою радість над крахом планів Голуховського, О. В. Духнович писав: «Но минулося и Голуховскаго всемогучество, . . .»⁷⁸)

Ще в 1855 році О. В. Духнович засудив тих, які «. . . по случаю ведомой Севастопольской войны, беслые чехи лестники и подхлебники немцам орудием сталися на искоренение Русинов»⁷⁹). Віденський уряд уже тоді вислав різних комісарів, царських чиновників як шпигунів до Мукачівського монастиря, щоб встановити, «якого духа» монахи — руського або німецького. Певний шпiон Еллер, який мав можливість докладно ознайомитися з життям у монастирі та якого монахи завжди щиро приймали, «. . . кормился у них як

---

76) А. В. Духнович, Внимай, Записка Александра Духновича, 1861, стор. 1—5.

77) А. В. Духнович, Nota, Записка Александра Духновича, 1858, стор. 67. Див. додаток № 21.

78) А. В. Духнович, Внимай! Записка, 1861, стор. 5.

79) А. В. Духнович, Про меморія 1., Записка, 1861, стор. 111.

вечеръ пил лучшее вино, забавлялся довольно, выдавая себе славяном и преданнейшим русскому народу, . . . ел, пил, гулял на чужий счет»⁸⁰), і встановив, що в монастирі мають портрет царя Миколи і що вони — руського, а не німецького духу. Цей факт Еллер передав Віденьському уряду. Одного дня приходять до монастиря гості, а саме: «. . . генерал, ма-йор, много офіцеров и беамтеров . . . На конец обозвался генерал: Hüdsche Bilder, und wo haben sie den Nicolaus? Протоигумен . . . отповел: Wirklich, es ist Schande für uns, das diesen haben wir nicht hier, aber er ist in der Kirche, po also kommen wir in die Kirche.

И все отошли в церковь, и протоигумен Алексей сей час показал ему на иконостас, и на царских воротах пречудесное изображение святого Отца Николая! Генерал на тое розярен скричал: Nicht diesen, aber den russischen Kaiser! . . . »Den haben wir nicht«, ответил монах, и тогда генерал гневливо позрел на доносчика и дело все скончено»⁸¹). Цього випадку також стосується вислів О. В. Духновича: «Лучше бороться с десять явными, нежели с одним тайным врагом, — бо враг в коже друга, или показываемыйся другом клеветник опаснее есть нападающего разбойника»⁸²).

Подібні випадки мали місце також в інших місцях Угорщини, про що зазначає О. В. Духнович. Так, наприклад, у Вереш-Марті у одного священника офіцери знайшли листа від сусіднього священника на російській мові. В листі священник просить, щоб йому, зважаючи на те, що в нього захворіла дружина, а священник у Вереш-Марті мав уже старших дівчат, послав одну з них до хворої дружини. При обшуку будинку «« . . . Офицер срадовался, что уже нашол письмо и уже ему темнело в голове «какий он получит орден за так важный свой бефунд» . . . и с радостью скричали: гір зінд, бо нашли Молитвослов (Будинский), «Зорю Галицку» и то лиш одно число, и одно число «Вестника». И так с радостью от-

---

80) А. В. Духнович, Про мемога 1, Записка, 1861, стор. 111.

81) А. В. Духнович, Про мемога 1—2, Записка Духновича, 1861, стор. 115—116.

82) А. В. Духнович, Дело от безделия Александра Духновича, 1859, стор. 188.

правилися домою . . .»⁸³⁾). Одного дня, розповідає О. В. Духнович, він був у Кошицях і відвідав генерального прокурора Глаґача, в якого ад'ютантом служив «...честнейший наш русин Константин Зубрицкий, и вижу, «Молитвослов», «Зорю», «Вестник», очень порадовался и прошу о деле. Тогда друг Константин сказал мне все выше помянутое дело, и что то выдано ему до чиновства, делать акцию противо попа, руския письма и книги имеющаго . . . Однакожь все те речи послали на Полицайное Министерство в Вену, а священник Талапкович остал без Молитвослова!»⁸⁴⁾ Таких випадків, пише О. В. Духнович, «...можно написать, что бы велику сделало библиотеку . . .»⁸⁵⁾

Таке систематичне підозріння Віденського уряду в симпатіях до братів на Сході не обминуло й самого Духновича. Подібним шляхом прислужники Відня переконалися в тому, що О. В. Духнович любить руський народ і його культуру, поширюючи її у своєму середовищі. Результатом цього було те, «...что чрез 6 годов дрогнул под полицайным авфзихтом; куда либо обернулся, полицайт всюди за ногами и где было отрястись беды!»⁸⁶⁾ (Розрядка наша — М. Р.).

З політикою Відня не був і не міг бути задоволений народ. На основі згаданого не могла вона задовольняти і не задовольняла і О. В. Духновича, Коли 22 липня 1860 року губернатор Угорщини генерал Бенедек проїжджав країною, щоб завоювати симпатії народу, то йому, хоч він говорив на угорській мові, «... никак не удалось . . . налезнуть симпатию к Правительству . . .» «... Народ холодно принял Губернатора, — да и в Пряшове . . . Народ непокоен, и все непокой. Немецкии чиновники, своим системом неистерпимыми сделались; словом как Аристокрация, так и Демокрация, — цивилисован, и не цивилисован престолюдин непокоен, . . .»⁸⁷⁾.

---

83) А. В. Духнович, Про мемога 2., Записка, 1861, стор. 116.

84) Там же.

85) А. В. Духнович, Про мемога 3, Записка, 1861, стор. 121.

86) Там же.

87) А. В. Духнович, Nota, Записка Александра Духновича, 1858, стор. 240—241.

О. В. Духнович не погоджується з поведінкою міністра правосуддя графа Надашді, який 23 липня 1860 року видав розпорядження за номером 10996, щоб судові розмови в Угорщині велись на тій мові, на якій було подано скаргу, тобто на угорській, російській, словацькій, румунській або німецькій. На цих мовах на вимогу скаржника службовці мають писати і давати також словесні опитування і протоколи та інше, але з тим «... щоб румуны, и русины своим языком сице, но буквами латиньскими писали». Що мало на меті це розпорядження, ясно вже з того, що було сказано вище. Духнович гостро ставиться до цих розпоряджень і засуджує їх. З цієї нагоди, між іншим, він писав: «... дано русинам милости, но взято от них сокровище народное, т. е. совершенно лестию знесение кириллицы. — О, бедны русины вам уже не жить на свете! Ваша азбука очи колет Немцам, и вы уже должны пропадать!»⁸⁸) (Розрядка наша — М. Р.). «... Славяне утешены, и нет человека, ктобы заступил убогое падшое Славянство!»⁸⁹) Він дуже зрадів, коли 26 березня 1860 року Антона М. Рубія було призначено «... Секретарем ц. Кр. верховнаго Краевого Суда, и Наместником ц. Кр. верховнаго Статскаго Заступника в Пряшеве». З цієї нагоди він писав: «Господи, помощи честнейшому Русину, да возрастет на благо, и славу Карпато-Рускаго Народа, да возвеселится о нем и воздвигнется чрез него упадшое русское в духе племя...»⁹⁰).

В політиці денационалізації Віденського уряду О. В. Духнович вбачав велику небезпеку для угорських русинів — українців. На цій підставі він не може погодитися з жодним кроком, дією уряду, спрямованими до денационалізації, до невизнання культурних чи мовних прав. Таким, коротко, було ставлення О. В. Духновича до уряду у Відні, яке можна встановити на основі згаданих матеріалів.

⁸⁸) А. В. Духнович, Дня 27-го Юля 1860, Записка Александра Духновича, 1858, стор. 243.

⁸⁹) А. В. Духнович, Nota, Записка Александра Духновича, 1858 стор. 241.

⁹⁰) А. В. Духнович, Дня 26 Марта 1860, Записка Александра Духновича, 1858, стор. 203.

Як же ставився О. В. Духнович до угорського уряду після 20 жовтня 1860 року? Він говорить, що після «... несчастной талианской войны, уведомився Царь о негодовании Правления, созвав всеобщий Соим, .. с дня 20 Октября 1860. выдал Патент, коим отлучает Венгрию от прочих Австрийских Провинций, и наvertsает ей права 1848-го года, т. е. Венгрию Самостоятельную называет. Возвратив все прежнии уряды, .. словом все на той степень, як то было 1848-го года. Языком Правительным, дипломатизован Язык Мадярский»⁹¹). За словами О. В. Духновича, угорці раділи «... этому увещению, но сей час сделали бунт в Пеште, и по всюду»⁹²). Внаслідок цього бунту німці «... сей час пустили свое несносное (Мадярам) правление». Таким чином німецькі службовці залишають службові місця в Угорщині і повинні «... отехать куда любитя. Так то» tempora mutantur; убоги Немцы думали уже вечное свое существо во Венгрии, остались одним махом без хлеба»⁹³).

Від згаданих змін Духнович очікує більших прав і для угорських русинів—українців. Але негайно після цих змін між шляхтою і міщанами Угорщини розпочалась боротьба за завоювання службових місць. О. В. Духнович зазначає, що «Дня 8-го Ноября 1860 по лат. Шаришской Столицы Дворянство, стремящее о службах, или лучше сказать, о жаловании, собралось в гостиннице Чорного Орла, советовало о выборе чиновников на все окружные посады; — держа по древному обычаю свою «Рестаорацию». На Вицешгана выбрано: Г. Szinyey-Феликса, и Бано Йосифа, и так далее всех урядников мадырских, отпроверг всех до ныне царьских чиновников. То был истинный бунт, все в духе революцейном...»⁹⁴) Німецькі службовці змушені віддати свої посади також в Пряшеві. «Дня 12 Листопада [1]860 по лат. Апелляционного Пряшевского Суда Президент Г. Игнатий Штрейт о 8-мом часе вечерь отехал со всем — отдав

⁹¹) А. В. Духнович, Записки Александра Духновича, 1858, стор. 258—259.

⁹²) Там же, стор. 259.

⁹³) Там же, стор. 259.

⁹⁴) Там же, стор. 260—261.

дела Председательства Вице Президенту Ернесту Гедрому. — Мадяры сделали ему пасквил, сиреч: на Нептуна на середине города стоящаго наложили высокую шляпу (пинць) с трауром, известия, что Немецкии Чиновникии желеют за своим Началником»⁹⁵).

Після відходу президента суду, віцепрезидент Гедрій починає в суді вести справи на угорській мові. Тим, каже Духнович, «... немецкая вся справа само собою перестала»⁹⁶). До Пряшева повертається угорська шляхта і займає передові службові посади. 22 листопада 1860 року повернувся до Пряшева Фі Ішпан граф Юрій Андраші. Місто було святково прикрашене. Прибувши до міста, він спішить до свого будинку та до будинку-резиденції, перебудованої за німецькою системою. Цей будинок негайно повертається до первісного стану, до такого, в якому він залишив його, від'їжджаючи із Пряшева. О. В. Духнович згадує, що 23 листопада о 10 годині «... Архиерий русский, со своим Капитулом сделал верховному жупану почтительный Визит...»⁹⁷). За два дні, тобто 14/26 листопада 1860 року, дворянство шарішської столиці під проводом п. Гедеона Піллера «...складовало свое почтение у Его Высокопревосходительства Верховнаго Жупана Графа Георгия Андрашого. Предводитель приветствовал В. Жупана в смысле Аристократическом, и отдал Ему записку, приготовленную уже особ на чиновския посады по смыслу древной Аристокрации сочиненную. В. Жупан поблагодарив за приветствование, выразил, что эта записка Его никак не обязует, и что он будет делать по смыслу монархическому»⁹⁸). Після цих подій 14/26 листопада 1860 року до Пряшева сходиться скликане верховним жупаном шарішське дворянство, коло 60 осіб. За словами О. В. Духновича, на зборах, завданням яких було скласти управляючу комісію, почались, за старими звичаями, «нежные речи, и пустословия...» Шарішське дворянство, присутнє на зборах, вимагало взяти в свої руки керівництво жупою «... за

---

⁹⁵) А. В. Духнович, Записка Александра Духновича, 1858, стор. 262.

⁹⁶) Там же, стор. 263.

⁹⁷) Там же, стор. 265.

⁹⁸) Там же, стор. 267.

законом 1847—1848 років». На основі цих вимог дворянства в Пряшеві виникає незадоволення. Молодь «...на обычном месте при захарнье, кричала, и беспокоилася. посему шла к Комитатному Начальнику Царьскому Г. Мирбаху... все окна на его квартире вытолкли камнями... По той комедии молодежь кречачи éjlen a szabadság, толпами блудила по городе, и повсюду, Царьских Орлов двоглаватых кидала... с чиновных домов, бесным креком éjlen; что держало до 11 часа ночи»⁹⁹).

Незважаючи на цей протест і демонстрацію молоді, дворянство в шарішській жупі починає брати владу в свої руки. В такій обстановці О. В. Духнович припускає певні зміни в суспільстві. Тому на вимогу верховного жупана він їде 12 листопада 1860 року на Маковицю як комісар, щоб тут висвітлювати нові закони, або «переворот угорських прав». Свою поїздку по Маковиці О. В. Духнович згадує так: «Я кончил совершенно мое посолство, и сгромажденному 12-го Ноября в Зборове, 13-го в Мирошове, 14-го в Орлику, а 15-го в Сведнику Народу по силам толковал той переворот Угорщины, да и русским Народом повсюду ласково воспринят, . . .»¹⁰⁰).

Після повернення Духновича із Маковиці, 18 листопада 1860 року засідає Столичний сейм, в якому, як говорить Духнович, «...не токмо Дворянство по древному праву, но по законам 1848-го года и не дворяны, т. е. гражданскаго, и земледелецкаго сословия люди участвовали. Из Маковицы пришло на Сейм множество Русинов бедных.

Так Слава Богу! отворилися ворота жизни политичной и для бедного Русина, которого прежд (перед — М. Р.) 1848 годом никто не внимал, и за человека не держал, хотя каждый его лупил, сдерал, и обманывал. Теперь приведенны мною Русины в Салу Столичнаго Дома, и сами себе не верили, что они могут правом человечества пользо-

---

⁹⁹) А. В. Духнович, Записка Александра Духновича, 1858, стор. 269.

¹⁰⁰) Там же, стор. 270—271.

ватися, и участвовать во избирании удов
законодавства.

Двери уже отворились, дасть Бог розширяться, и бедный подманеный народ розумеет свое достоинство, и не будет больше скотом, но человеком»¹⁰¹). (Розрядка наша — М. Р.). Отже, обрану народом владу О. В. Духнович вважав більш прогресивною формою управління, ніж владу, встановлену недемократичним способом.

Так О. В. Духнович переконуюється, що настає певна зміна в політичній житті. Він вітає, її, погоджується з нею зокрема тому, що тепер має право брати участь у виборах і бідне селянство, чого не було раніше, за влади Відня, тому що тоді уряд призначав своїх службовців «... без согласия мещан и обывателей...»¹⁰²). Але й ця зміна не мала тих наслідків, яких сподівався Духнович. Ці свої сподівання О. В. Духнович висловив у листі до Я. Головацького: «Я весьма занятый ныне мирскими делами, депутациями, много и спорити и сваряться должен, и того успехом было, что узнали мадьяры то, что и Русский народ существует во Угорщине»¹⁰³). Добитись обрання і призначення на службові посади запропонованих русинів — українців було просто неможливим. Русини, наприклад, пропонували Михайла Невицького, Олександра Галяма, Олександра Мартяка, Василя Рогача та інших, але їх не допустили до цих посад просто тому, що, як це зазначає О. В. Духнович, «... голодное дворянство, стремя за чиновствами, своим влиянием исключило всех недворянских компетентов. — Одного русина Стефана Петрика с бедою можно было произвести на Ешкута, и тем только креку начинило Дворянство дурное, что и русина допустили в чиновство»¹⁰⁴). (Розрядка наша — М. Р.) Ця дійсність погано

---

¹⁰¹) А. В. Духнович, Записка Александра Духновича, 1858, стор. 271—272.

¹⁰²) Там же, стор. 276.

¹⁰³) Лист А. Духновича Я. Головацькому від 17/29 січня 1861 року. Див. Я. К. Студинський, А. Духнович і Галичина, стор. 74.

¹⁰⁴) А. В. Духнович, Записка Александра Духновича, 1858, стор. 274.

вплинула і на О. Павловича. Адже українці знов не мали права обирати своїх представників на посади службовців. З незадоволенням про це він пише в газеті «Слово»¹⁰⁵).

Цей факт розчарував Духновича, бо знову не були забезпечені рівні права інших народів, особливо щодо займання службових посад як в жупному, так і в іншому масштабі. До управління містом приходить дворянство з бургомістром Павлом Відою, статс-ріхтером або суддею Миколою Кодашем, капітаном міста А. Кубінем. Слов'яни міста до цього мали єдину підтримку з боку Карла Подгорані, «... при котром Славянская Партия...». Але коли він збагнув, що і йому загрожує небезпека з боку угорської шляхти, виїздить з Пряшева. О. В. Духнович говорить, що з його від'їздом «... Славянская партия со всем замолкла»¹⁰⁶).

Цей факт також переконав О. В. Духновича в тому, що навіть після згаданих змін не були забезпечені рівні права всім народам Угорщини. Тому він скаржиться жупному комітету, членом якого є. На основі рішення жупного комітету від 11 лютого 1861 року, складеній для цього комісії, в яку входив також він, було доручено написати листа до монарха в справі додержування старих конституційних прав народів¹⁰⁷).

Коли в 1861 році в шістьох округах Шаришської жупи готувались вибори до крайового сейму, то жупний комітет на своєму засіданні 11 лютого 1861 року обрав О. В. Духновича членом центрального виборчого комітету¹⁰⁸). Зважаючи на те, що не всім народам Угорщини було забезпечено рівні права, в тому числі і русинам-українцям, зусилля О. В. Духновича як члена центрального виборчого комітету для виборів у крайнський сейм було — кандидувати депутатів своєї національності за округи, населені русинами-українцями. Тому що русини-українці не могли сподіватись ніякої допомоги від чужих депутатів, тобто угорських, у своїх районах вони оби-

---

105) «Слово», № 18, 1861, стор. 95.

106) А. В. Духнович, Записка Александра Духновича, 1858, стор. 278.

107) Рішення жупного комітету від 11/II-1861, № 150/131, Прашівський державний архів.

108) Там же, № 106/174.

рали своїх депутатів. Про це О. В. Духнович писав: «Белныи Русины тут показали знак народной жизни на Маковице, ибо против всяких интриг, и насилый мадырского элемента, против враждебных насилый, стремлений, и агитаций псевдоаристокрации, и чиновников, выбрали себе в посла Г. Адолфа Добрянского, народолюбца, и русина»¹⁰⁹).

Коли шариська шляхта дізналась про обрання Добрянського депутатом, «... повстала, и старается о способе, чтоб уничтожить выбор той, боясь, что он Русин, а не Мадяр, — кричат повсюду Муска, Муска! Господи! доколе сия будут? — Все одногласно кричат: Равноправность, равноправность: но когда приходит о дело, тогда русин не ровен, он бывает Муска!»¹¹⁰) Розрядка наша — М. Р.).

Навколо обрання А. Добрянського в депутати, як повідомляє О. В. Духнович, склалась така обстановка. Кандидатом у депутати в цих виборах від русинів-українців був первісно пештський адвокат Йосиф Якович, обраний в депутати русинами-українцями вже під час виборів 1848 року. Але шариська шляхта вже тоді різними інтригами виступала проти Яковича, і перешкодила йому зайняти належне місце в сеймі. Однак, як говорить Духнович, «... постояннии русины снову его выбрали». Йосиф Якович в такій обстановці приходить до Пряшева як на готову річ, навіть «... русский програм выдал»¹¹¹). Перед самими виборами приїздить до Пряшева А. Добрянський і проголошує, що коли він буде обраний депутатом, то він охочий прийняти посольство в уторському сеймі. Це проголошення А. Добрянського передали виборцям Маковиці Антін Рубій, Михайло Невицький та Олександр Павлович. Під час виборів вистачило О. Павловичу сказати, що він віддасть голос за Добрянського, і «... весь народ стучал: Мы все там, где Беловежский священник, и кричал непрестанно Добрянский, Добрян-

---

109) А. В. Духнович, Записка Александра Духновича, 1858, стор. 290.

110) Там же, стор. 290—291.

111) Див. примітку О. Духновича, додаток № 22.

ский!...»¹¹²⁾ На виборах Добрянський одержав 613 голосів, а Якович — 242. Так в депутати було обрано А. Добрянського.

Шаришська шляхта підготовляла кампанію проти виборів Добрянського вже раніше, напередодні 10/22 березня 1861 року з нагоди похорону одного із шляхтичів — 77-річного Йосифа Герді в Раславицях, в якому взяло участь 170 шляхтичів. При цій нагоді вони говорили «... найпаче... о выборе Адолфа Добрянского, и о способах уничтожения этого выбора»¹¹³⁾.

Шляхта добре продумала, як зробити вибори А. Добрянського недійсними. Передусім треба було підмовити, тобто купити певних людей з рядів русинів-українців, щоб вони дали жупному відомству донесення, що агенти Добрянського агітували русизмом. Вони підмовили, крім інших, наприклад, окружного суддю Олександра Подгаєцького, «... отродилца русских», як його характеризує Духнович (прим. М. Р.), «... отродилец русский, [который] ложное известие подал до Вицешлана, на Столицу, к коей противо выбора Добрянского всякую наносит, ложь, между прочим: что агенты Добрянского агитовали с россизмом, говорячи: что придет Москаль на слово Добрянского, и выслободит всех русинов... и то подал чиновственно:...»¹¹⁴⁾ Далі, треба було відшукати людину, яка б під час виборів була п'яною — щоб таким чином обвинувачити виборців, що вони обирали в п'яному стані. Такого типа шляхта також відшукала в особі Адальберта Брадача, «... попа... п'яниці, и злобнейшого человека, повалившегося на подобие свини в болото»¹¹⁵⁾. Незважаючи на те, що вибори пройшли звичайно, «... однакожь противо сему отозвалася партия отличающаяся от руско-славянского народа, желающая помадярцити весь Мир»¹¹⁶⁾. До прихильників цієї партії О. В. Духнович відносить також згаданого Олександра Подгаєцького, який є «... больший русинам враг...».

---

112) А. В. Духнович, Записка Александра Духновича, 1858, стор. 302.

113) Там же, стор. 292.

114) Там же, стор. 295—296.

115) Там же, стор. 299.

116) Там же, стор. 299.

Хоч він і попав на посаду судді лише після особистого натиску О. В. Духновича, під час виборів він все ж таки був проти Добрянського і «... с своими Гайдуками, грозив бедным русинам палками, киями, вязницею, и мучениями, враг окаянный. . . »¹¹⁷). Подгаєцький обвинувачив «агента» Добрянського — О. Павловича в тому, що, мовляв, перед виборами говорив народу, що коли оберуть в депутати Добрянського, то не будуть платити попам роковину.

Цю діяльність, в той час справді ворожу русинам-українцям, проводить не лише Олександр Подгаєцький. Він знайшов «... подобных себе збойников, священников Маковицких; — но что реку: священников? — да лупежников, врагов народа, волков стада русскаго, интриганов, и сиче на челе тех был: Андрей Артим, Наместник, и Дубовский Приходник, .. кой из простого роду произшов, однакожь простого человека не терпит и пр: 2. Алойсий Кендровский, бывший лях, и кой изменил отцу своему, называючомуся Сциранка, имя свое переменял из Сциранки на Кендровского. 3. Гвоздович Никловский приходник, враг всего русскаго. 4. Иван Гвоздович . . . приходник Цернинский, драчь народа. 5. Петро Гвоздович Чорнянский, кой за три года не литургизовал, в Церков неходил, — безбожный, — и несповедал, тем хотя присилить народ на лаяние себе роковины. 6. Николай Дзубаи Кечкоеский, глупець и осел, кому деньги Богом суть. 7. Гулович мадырон и лупежник, . . . Те спойвся с Лаборскими Попами, окаянными мадырами, и ренегатами, запродали в особе Павловича русский Народ на соим Угорско-мадыарский, оклеветая его, что он тягнет за Россиею, и ожидающего от Росии спасения. То суть Пастыры русскаго угорскаго под Карпатскаго Народа, — священники лихи и, нечестивыи. . . Но даст Бог, и постыдятся враги его»¹¹⁸). (Розрядка наша — М. Р.).

Скарга Олександра Подгаєцького, зміст якої ми вже виклали, потрапляє в жупний комітет, який займався цим пи-

---

¹¹⁷) А. В. Духнович. Записка Александра Духновича, 1858, стор. 303

¹¹⁸) Там же, стор. 304—306.

танням. Своїм рішенням від 15 квітня 1861 року жупний комітет робить кроки проти агентів А. Добрянського, які перед «... виборами депутатів бунтували народ русофільською пропагандою»¹¹⁹). На основі цього рішення, 24 квітня 1861 року було вислано із Пряшева 12-членну делегацію до Зборава, яка мала розслідувати всю справу. Членами цієї делегації були: сам «... Староста-Над-жупан Феликс Синьей, верховний Письмоводитель Павел Шемшей, верховний стряпчий Добаи, и прочие все мадяры, один из русинов Г. Крылошан Йосиф Шолтис»¹²⁰). Розслідування тривало п'ять днів. Комісія повернулася із Маковиці 27 квітня 1861 року. Там вона вела розслідування звинуваченого О. Павловича «... лупежниками народа русского, и сильнейшими врагами его... а на конец «prodivit ridiculus mus» ... кроме того, что не на Яковича, но на Добрянского голосовал, по своему русскому духу, а не по мадярскому насилью... на конец, чтоб злобу адскую выполнить, все сложили на крылошана Духновича, ... Господи, суди им!»¹²¹). (Розрядка наша — М. Р.). Про це О. В. Духнович пише Я. Головацькому: «Что тут деяло и деется с Добрянским то вам известно из Газет, — я обвинен всем делом, и я не отрекаюсь, прото мене ненавидят, — я депопуларизован со всем»¹²²).

Розслідуванням делегації, висланої із Пряшева, вся історія ще не закінчилась. 18 липня 1861 року Угорський Пештський сейм висилає депутата Вараді, щоб і він, як делегат сейму, розслідив питання обрання А. Добрянського депутатом. О. В. Духнович говорить, що, незважаючи на законне обрання Добрянського депутатом, «... злоба противо русина, рускими попами подперана, сюда привела дело, что выбор Добрянского уничтожен Соймом, и незаконным выречен был». В парламенті також було проведено голосування про дійсність або недійсність обрання А. Добрянського. В результаті

---

119) Рішення жупного комітету від 15/IV-1861, № 442/417, Пряшівський держ. архів.

120) А. В. Духнович, Записка Александра Духновича, 1858, стор. 298.

121) Там же, стор. 308—309.

122) К. Студинський, Александр Духнович і Галичина, стор. 74—75.

голосування лише три голоси були за, а всі решта — проти визнання обрання депутатом А. Добрянського дійсним і законним. Як зазначає О. В. Духнович, причина того, чому парламент не визнав законним обрання А. Добрянського депутатом, полягала не в тому, як казали деякі, що А. Добрянський «... 1859 года, (1849. — М. Р.) провадил российское войско по Угорщине, и что он агитовал россизмом (что чрез испытанье Варадого не осведчилося...) — что Добрянский комисарем был при российском войску, то правда, но он токмо меньшим был в том деле исполнителем Предводящего Графа Зичия, и Емерика Печого, кои по днесь славою мадяризма величаются, а верховный комисарь, ведший из Варшавы россов на Сойме угорском при табуле магнатов сидит безвредно, а Печи головой есть Шаришской Аристокрации. Что Добрянский бунтовал народ коммунизмом, то и сам исследователь Варади не узнал. Так что было виною его отречения? сказать просто: — пр ото, бо он Русин, бо он С л а в я н.

Седят на Сейми большим числом агитаторы, да и сам только прославленный Телеки коммунизмом агитовал, а Добрянский лично и не был на выборе. Посему грехом причитается Добрянскому, что он в абсолютном немецком Правительстве служил, не взирая на то, что инии в выших посадах служили, и однакожь славятся своими мадярами, и ныне на Сойме седят, проклиная Немцев, давших им славныя посады. Были в Угорщине выборы, на коих билися, толклися выборцы, на больше местах многи убиты, и ранены были — и то все правильно деялося, бо выбраны были Мадяры, или Мадяроны, так реченные Ренегаты, но когда одного русина избрали русины, то не правильно, то не по закону, и вся вина человеку, больша есть, когда он исповестся Русин ом!»¹²³). (Розрядка наша — М. Р.). В цьому, на думку Духновича, причина того, чому парламент не затвердив обрання депутатом А. Добрянського. Як зазначає Духнович, метою шляхти було поставити «... русинов противо русинов! сма-

---

¹²³) А. В. Духнович, Записка Александра Духновича, 1858, стор. 348—350.

дярщение русины подобно диаволам пекельным ставают противу русинов, их снищить желая, то есть; смадрщить, и вытерти в Угорщине русское племя, гласая по всюду: Муска, Муска, кi vele nem kell а Muszka. И то угорская равноправность»¹²⁴). (Розрядка наша — М. Р.). В іншому місці О. В. Духнович задумується над долею українців, бо передбачає, що: «...знана будет судьба наша, и як бы не знана каждому здесь обитающему, и скитающемуся, который як невольник долею Скитов — третьего отдела, т. е. рабов — пленен есть уже от мадыарской, уже от немецкой власти, коли тогда не власти повсюду согрешительно благодать слободы и равноправности громогласно розглашают: разве не имеем поднести глас свой, вопия «разрешите мне так долговековые узы! освободите раз и мене!»» І продовжує: «Прото ободряю все, которые имя Русина надаремно на себе носят; которы о народе и о народности ничего не радят, но яко вереды на теле оного ширят и румянеют, смертельную язву на оное затыгуючи; которы не токмо яко инсекты на жире его питаются, но яко пявицы кровь его высавши, сил животных огробяют, а того бледного уже скелета долю уллучшити, его благостояние воздвигнути не заботятся: чтобы по образу иных народов — познали и призналися быти Русинами, и должности касательно народности своей ревнее исполняли...»¹²⁵).

О. В. Духнович засуджує всіх тих, що тим чи іншим способом хотіли помститись людям, які на виборах віддали свої голоси за А. Добрянського. Він засуджує священика із Зборова по прізвищу Тома Капі за те, що він: «... — дурак сице. ... не хотел споведати своих Парохиан прото, бо они голосовали на русина Добрянського, — то есть истинное factum»¹²⁶).

Внаслідок дій шляхти та її політики денационалізації виборці українських округів в жодному разі не могли обрати своїх представників до парламенту, тобто справжніх русинів-

¹²⁴) А. В. Духнович, Записка Александра Духновича, 1858, стор. 339.

¹²⁵) «Слово», № 60, 1861, стор. 323.

¹²⁶) А. В. Духнович, Записка Александра Духновича, 1858, стор. 295.

українців, а лише, на думку Духновича, так званих «квазі-русинів» (неправжніх, фальшивих русинів). Таким був Микола Тизеді, якого обрали спишські русини, або Рудольф Буянович, «... грізний мадярон», який все обіцяв лабірецьким русинам «... и бедные русины, под предводительством тамошних священников, все верили своим лжепророкам»¹²⁷). О. В. Духнович засудив здирців, а тим самим також Буяновича, який, будучи «руським депутатом», висловився: «... Русины суть глупии, ленивыи, нерабочи, словом не достойны имя народа... русины спокойны могут быть, если будут рабами, и проч. Так то уводят наши священники бедный народ до пропасти, про свою корысть»¹²⁸). (Розрядка наша — М. Р.). Після виборів у самостійній, із своїм парламентом Угорщині «... своевольные мадяры» не підпорядковувались та не визнавали царя, царської влади. «... Они задумали всему противиться, противоречить всему распоряжению царському, никакой народ нечестовать и неузнавать, кроме горстки Мадяров: у них все народы быдла, и скоты, только сам маляр был человеком, на соймах одно малярское слово господствовало и в Шаришской Столице, где сами чисты Славяне живут все терроризмом делалось, противоречилося, что уже где было честному, и мудрому человеку слова проречи. Голодная, и совсем знищена шляхта, на язку законы 1848. и равноправность носившая, исключено все чиновства монополлом зауяла, а человека до себя не прилежащего потупивши, и человеком не узнала; бо то Угорщина называется Мадяр Орсаг, т. е. Сын отечества токмо сам Мадяр, а не маляр то все скот, быдло, говядо!»¹²⁹). (Розрядка наша — М. Р.). О. В. Духнович не погоджується з гнобленням і невизнанням прав інших народів Угорщини. Тому він починає боротися проти таких по-

---

¹²⁷) А. В. Духнович, *Nota*, Записка, 1861, стор. 6.

¹²⁸) Там же, стор. 7.

¹²⁹) А. В. Духнович, *Записка Александра Духновича*, 1858, стор. 356—368.

Духнович зустрів із задоволенням, зокрема тому, що замість старих комісарів з рядів угорської шляхти призначаються і русини-українці. На основі цих кроків до ужгородської столиці призначається комісарем чесний русин Олександр Негребецький, син нижньорибницького священика, а у Шаришську столицю — Івана Главача, пряшівського міщана, колишнього генерального прокурора. О. В. Духнович говорить, що угорська шляхта жила в переконанні, що не буде кому замінити звільнені ними посади і що їх ще будуть просити повернутися назад на ці посади. Зрозуміло, так не сталося. Тому Духнович писав: «Се куда привела аристократична пыха, и злоба правительство? Кое довольно имеет людей, хотя не аристократов монополюющих прежде исключено чиновствами в прочемже праздных, и дурных; но людей ученых, честных, и благочестивых избранных среди Народа, и хотящих, желающих благо своего Народа. Таким способом на сей час скончалась пышная Аристокрация. — Подаж ей, Господи, блаженный Покрой и вечную Память!»¹³³).

До керівництва жупою приходять все більше слов'ян не лише в Пряшеві, тобто в Шаришській столиці. В Мараморошській столиці комісаром призначено також чесного русина Петра Долиняка, який до цього був у Пряшеві, а тепер, тобто з 2 грудня 1861 року, переходить до Марамороша¹³⁴).

Ужгородська столиця також реорганізовується. На службові посади приходять все більше русинів-українців. Крім комісара цієї столиці, яким стає Олександр Негребецький, другим піджупаном стає Іван Ляхович «... першонароджений син славного ужгородського священика Івана Ляховича». «Штулдріхтерами» стають Стефан Дудинський і Юрій Невицький, підштулдріхтерами — Андрій Бачкаї та Олександр Гомічков. Верховним стряпчим стає прокурор Андрій Тома, присяжними — Микола Бачкаї, Антін Герберій, Дезидерій Дурчак і Іван Петрик¹³⁵).

---

133) А. В. Духнович, Записка Александра Духновича, 1858, стор. 373—374.

134) В 1862 році його вигнали з Мармароша.

135) А. В. Духнович, Записка, 1861, стор. 52—53.

В Мараморошській столиці комісар Петро Долинай, русин-українець, призначив «... в чиновников 35 католиків, 33 русинов и волохов а 19 реформаторов. Между прочим Вице-Шпан русин: Добрянский Корнел»¹³⁶).

З радістю сприймає О. В. Духнович таке посилення позицій русинів-українців, їх інтелігенції: «Так угорские Русины 1861 года зачали великою яростию действовать за свою народность, крик стался, расписки по газетам, из всех сторон появились мнения и желания»¹³⁷). Це було передусім результатом діяльності А. Добрянського за національну автономію, з якою не погоджувались мукачівські русини, проголосивши, що вони з мадярами — один народ, що вони з ними хочуть жити і помирати. В 27 номері »Sürgöny« від 1862 року вони проголосили таке: »Azonos a kerdés, azonos a korona, a nemzetiség, a szimer, a nemzeti szin —«, тобто — «Той сам вопрос, та сама корона, тая самая народность, знамя и народный цвет. — и так следовательно Русин и Мадяр то все само и одно!»¹³⁸). Погляд О. В. Духновича на проголошення мараморошських русинів, які послали мукачівському єпископові Поповичу листа про те, що вони не бажають відступити від угорців, але бажають завжди з ними, або краще, під ними залишитись, був таким: «Мы также не желаем сепаратизма, и желаем конфедеративное дружество, но хотим и того, чтоб наша интеллигенция не токмо к церкви прикована была, но чтоб в русских округах и русские чиновники были. О как мы не разумеемся!»¹³⁹). (Розрядка наша — М. Р.). Цей вислів переконує нас, що О. В. Духнович був не за автономію, але за такий устрій країни, в якому кожний народ мав би рівні права. Оскільки угорська шляхта не була гарантією таких прав, тому він був проти неї і висловив задоволення над тим, що «... пропал монопол, пропало extra Hungariam non est vita!»

¹³⁶) А. В. Духнович, Записка, 1861, стор. 54.

¹³⁷) А. В. Духнович, Судьба угорских Русинов, 1861/2, Записка, 1861, стор. 55.

¹³⁸) Там же, стор. 58.

¹³⁹) А. В. Духнович, Записка, 1861, стор. 153.

Звичайно, цими змінами угорська шляхта була незадоволеною. Це незадоволення О. В. Духнович характеризує так: «И что делают Spektabilis -ы? тешатся еще надеждою одною, что то не долго держать будет, что придет не за долгое время откупитель и спаситель Наполеон, Гарибалдий и привезут обозом вспять древний, любимый, конституционный монопол для благородной шляхты, запряжут мужиков в ярмо, а русинов выженут в Сибирь. То еще одна потеха осталася для благонадежных, высокородных, острогами черькающих, славных, над всеми народами владеть желающих мадяров, с ними же и откинчиков, ренегатов зовимых мадяронов!»¹⁴⁰) (Розрядка наша -- М. Р.). Таким було ставлення О. В. Духновича до найважливіших політичних подій в Угорщині.

На Закарпатті протягом життя і діяльності О. В. Духновича панувала політика утискування національностей, зокрема слов'янських. Ця політика угорської і німецької шляхти не була, нічим іншим, ніж політикою систематичного придушення шляхтою національної свідомості слов'янських меншостей, зокрема українців.

Своєю працею О. В. Духнович намагався протистояти цим планам шляхти. Він мріяв про досягнення свободи для всього народу. Але О. В. Духнович намагався досягнути цієї мети не революційним шляхом, а шляхом своєї освітньо-педагогічної діяльності, літературною творчістю, зокрема поширенням освіти серед народу. В освітньо-педагогічну працю він вкладав всі свої надії. Духнович усвідомлював потребу активних людей, які своєю працею серед народу, підвищенням його свідомості, освіти, зокрема в культурно-економічному напрямі, допомогли б йому вийти із злиднів на сцену явищ, які приносив час.

В освітньо-педагогічній діяльності О. В. Духновича ми знаходимо позитивні і прогресивні дії, які не були ізольованими від його основної політичної діяльності та діяльності його сучасників. Це яскраво видно, наприклад, в його поезії, яка пробуджує в народі сили, а тим самим в даних умовах бореться за поліпшення господарського, суспільного і куль-

---

¹⁴⁰) А. В. Духнович, Записка, 1861, стор. 51

турного становища народу. О. В. Духнович бореться за прогрес. Саме тому він виступає на захист національного життя українців. Коли у 113 номері угорської газети »Magyar Hir-lar« за 1850 рік якийсь автор висловлює у статті незадоволення над тим, що в ужгородській гімназії викладається на російській мові, що ужанський округ розділений на 3 руські і 1 угорську частину, що вже 12 руських службовців почалі працювати в цьому окрузі, О. В. Духнович виступав проти цього і відповідає на статтю в цій самій газеті. У цій відповіді Духнович зазначає, що ще недавно руські діти мусили вчитись на мадьярській мові, хоч до гімназії ужанський повіт посилає 300 дітей, а угорці 5—10, хоч русинів є тут 100.000, а словаків і мадьярів — 35.000, що, незважаючи на більшість населення, тут працює 28 службовців мадьярів, 7 протестантів (словаків). Ще недавно, говорить далі Духнович, мадьяри говорили, що «... Словянин не человек... и теперь хотят, чтоб Русины рожем обертали, а они печеню поели»¹⁴¹). В цьому самому році він відверто заявив, що не допустить, щоб «... мадяроны победу над нами торжествовали»¹⁴²).

Група освітніх працівників, яка утворювалась навколо Духновича — здебільшого прогресивних священників, яким був, наприклад, О. Павлович та інші, — багато зробили для свого часу. Вирішальну роль в цьому відіграли не конфесіональна підготовка окремих працівників, не шкільна освіта, а проникливий ініціативний імпульс О. В. Духновича, програма цієї школи, що впливала з національних потреб. Здійснювати цю програму вирішили окремі працівники за своїми можливостями, які вони мали та якими могли в даних умовах найкраще і найбільше допомогти народові.

О. В. Духнович твердить: «Нет человека, и не было без порока, нет славы самотной, без помощи, бо хотя и больший на свете богатырь будет, Слава ему от помагающих рядовых воинов приходит. Так, на пример: Алмаз в себе нежный, и драгоценнейший есть камень, лучьи его превосходныи, однакожь более украшается венец, если около великаньского

---

¹⁴¹) «Вестник», № 55, 1850.

¹⁴²) «Вестник», № 55, 1850

алмаза стоять красный Рубин, синий Зафир, жолтый Топаз, и зеленый Смарагд; — Тогда бо отбиваются алмазовы лучи, подавая играций свет; и все столу, сделают велелепие, и особенно по единому неутрачивают своей цены»¹⁴³). (Розрядка наша — М. Р.). Отже, О. В. Духнович був переконаний, що лише власними зусиллями можна швидше досягти наслідків у піднесенні національного життя народу.

Боротьба за національні права українців вимагала також єдиної боротьби народу, а разом з цим і єдності української буржуазної інтелігенції. В інтересах пануючого класу дії інтелігенції в боротьбі за права народу не були єдині. Лише його експлуаторські цілі визначали виникнення і характер незгод, що зумовили політичну диференціацію нашої національної буржуазії, особливо негайно після революції. Ця диференціація виявилась під час різних кампаній, чи то при виборах, або вимогах національних і культурних прав і под. «... наши без духа, без сознания самих себя, крутят по сторонам чужим, а своего отвергаются дела, ... а я остаюсь в меньшости!»¹⁴⁴).

Великі можливості до поліпшення життєвих умов українців Закарпаття він вбачав у обранні своїх представників-депутатів до парламенту, які захищали б інтереси українського народу. При цьому він виходив з того, що завжди «близша мне сорочка, как гуня; хотя бо и моя сорочка грубая есть, но все она моя власна есть»¹⁴⁵). (Розрядка наша — М. Р.). Духнович гостро засуджував тих, які хоч і бачили це, але на виборах сприяли обранню таких депутатів-ренегатів, яким був Буянович та інші, які не лише не хотіли допомагати народові, але, навпаки, сприяли тому, щоб він і далі залишався неосвіченим і відсталим. А просунути таких депутатів до парламенту — таким було завдання угорської або німецької шляхти.

---

¹⁴³) А. В. Духнович, Дело от безделия Александра Духновича, 1859, стор. 210—211.

¹⁴⁴) Др. К. Студинський, А. Духнович і Галичина, стор. 74, Лист Ал. Духновича Я. Головацькому від 16/28 червня 1861 року.

¹⁴⁵) А. В. Духнович, Дело от безделия Александра Духновича, 1859, стор. 218.

Прагнення допомогти українській меншості завоювати собі різні права з пануючими націями помітні в усьому його житті, в усій його боротьбі за права народу Закарпаття. І на цьому полі вдалось зробити немало. В. А. Анушин — А. І. Спіридонов з повною підставою роблять висновок: «Особливо багато було зроблено в цьому відношенні патріотом-просвітителем і поетом, уніатським священиком О. В. Духновичем»¹⁴⁶).

О. В. Духнович гостро критикує поведінку тієї частини української інтелігенції (духовенство), яка не була зацікавлена в забезпеченні політичних прав народу, в поліпшенні умов його життя. Він критикує її тому, бо переконаний, що вона стала зброєю в руках угорської шляхти, яка групі прогресивної інтелігенції, що стояла ближче до народу, унеможливила розвиток прогресивних ідей — освітніх, культурних і т. п. Він засуджує її за те, що вона разом з шляхтою обдирає народ. Особливої гостроти його критика набирає у відомих примітках, у яких Духнович так характеризує цю частину інтелігенції: «Они получили злодеяния мзду уже тем, что весь народ их ненавидит, а злобая совесть грызет их черное сердце»¹⁴⁷). (Розрядка наша — М. Р.).

Ненавистю до зрадників народу, з одного боку, і партіотизмом, з другого, проникнуті слова О. В. Духновича, звернені до інтелігентів-ренегатів: «Ах почему, мой брат, враждуешь племя ты власно Врагови в рабство продать злобою всегда стремишь? Племя это тебе даст честь мнимую, славу, богатство. Чуждая всегда рука есть к себе крива, то знай! Лев лева всегда щадит, медведь медведя не рушат! Ах, ты свирипий тигер, власное племя губишь! Сам ты собой злостен прогоняешь чуждые ветры, Что? — ты не знал доселе, кто тебе корма давал? Вран тебе закрячит смертельную песнь на веселе, в сумной дубраве гукне ти ночна сова!»¹⁴⁸).

О. В. Духнович критично віднісся також до свого епі-

---

¹⁴⁶) В. А. Анушин — А. И. Спиридонов, Закарпатская область, 1947, Москва, стор. 74.

¹⁴⁷) А. В. Духнович, Процесс Русинов, Записка, 1861, стор. 136.

¹⁴⁸) А. В. Духнович, К отродилцю, Записка, 1863, стор. 29—31.

скопа Г. Тарковича, про якого писав: «Он был конечно муж отличный, но о своей деятельности он не оставал памяти для потомков, потому, что и он не дел протоколов. Но о нем можно заметить то, особенно, что он человек природы горячий, в гневе прибежал даже к побоям, часто сильно избивал своих слуг, даже в церкви, во время отправления богослужения не мог воздержат себя, — так своего служителя Ивана Петрика бил то крестом, то кадиллом, то книгою евангелия...¹⁴⁹⁾».

В суспільних умовах, в яких жив, О. В. Духнович, будучи свідомим сином свого народу, відчував соціальну і національну кривду, що зносив його народ. Саме на цю сторону діяльності звернув увагу Др. К. Їрасек: «Духнович був педагогом... будителем, вчителем свого народу, з глибоким чуттям до соціальної справедливості, ворогом будь-якого утиску»¹⁵⁰⁾. В його віршах, поетичній творчості, листах і т. п. знайшли місце прояви незадоволення гнобленням поневоленої людини, сум над національним гнобленням. О. В. Духнович відчував і при цьому дуже боляче як поневолення взагалі, так і національний утиск. Тому він намагається об'єднати всі національні сили для піднесення рівня народу — поетів, літературних працівників, працівників на ниві освіти тощо. Всі вони створювали національну буржуазію, яка прагнула до політичної свободи, більш справедливого порядку, який не терпів би кривди, соціальне і національне гноблення. Ці національні сили Духнович об'єднує в заснованому ним «Літературном заведенні Пряшовском»¹⁵¹⁾, яке ставило своєю метою видавати підручники, літературні твори, газети і т. п., служачи піднесенню культурного рівня народу. Духнович, як засновник «Літературного заведення...», був зразком для інших в практичній роботі. «Я в том деле был оду-

---

¹⁴⁹⁾ А. В. Духнович, История Пряшевской епархии, перевод с неизгнанной латинской рукописи Протоиерея К. Кустодиева, С. — Петербург, 1877, стор. 31.

¹⁵⁰⁾ Dr. K. Jirásek, A. V. Duchnovič jak básník a dramatik, Podkarpatská Rus, Bratislava, 1936 str. 205.

¹⁵¹⁾ Його членами були: А. Добрянський, В. Добрянський, І. Вислоцький, Петро Якович, А. Федорович, А. Рубій та інші.

шевлен, побуждал молодеж русскую до дела, источив силы и денѣги, выдал сей час дельце под заглавием: «Книжица для начинающих» которое... для простого народа в стихах, четыре раз напечатанное, — великую принесло пользу для народного духа и для литературы... Сей час издал «Альманах» и «Месяцеслов» и проч. Я радовался духом, что наши забвенные русины показали пламень духовной жизни, трудился ночью и днем, боролся з перепонами и врагами и заложил, учредил «Литературное Заведение», которое порядочно издавало начальныя литературныя сочинения.

И радостно могу сказать, что русины Епархии Пряшовской — одушевились, найпаче же молодежь стала душевно ревновать за русский дух и за русское слово. Девушки уже не стыдился петь русскія песни, а песнь моя народная «Я русин был, есмь и буду» по всюду голосовала в обществах, да уже и жида начинались учить русскому. На гимназии Пряшовской я преподавал русский язык и любезно посещали школу мою не токмо русины, но и словаки и мадяры, да и лютеранскіи ученики. Кто известить мое удовольствие, я трепетал в радости, думая, что оно и так останется на всегда!»¹⁵²⁾ (Розрядка наша — М. Р.).

За вимоги, спрямовані на демократизацію життя народу Закарпаття, наприклад, за вимогу рівноправності народів, його зненавиділа угорська шляхта, і він багато терпів¹⁵³⁾.

---

¹⁵²⁾ А. В. Духнович, Не забуду по всей жизни, I, Записка, 1861. стор. 10—21.

¹⁵³⁾ В 1849 році його було ув'язнено в Кошицях. З книги листів пряшівського жупного урядового комісара № 114 від 20 січня 1850 р. дізнаємось, що О. В. Духнович був куратором побічних фондів. В цьому документі говориться, що О. Духнович у формі прохання домагався не допустити зловжиття майоратною облигацією Матяша Беньо... на 500 зол., яку було вкрадено разом з іншими письмовими речами в часі, коли Пряшів зайняли угорські повстанські війська-гусари Дембінського, а геріли цього війська оточили і спустошили його квартиру.

Крім цього, як він пише: «Дня 13/25 студня 1859 предпринято было противо меня ужасное нападение человеком. . . (Не говорить, хто це був, — прим. М. Р.). Он подозрением ведомый вечером как бесновитый напал на мя лежащего в болезни, оскорбил грубо, и легко убил бы, еслиб у меня на той час не был гость, от коего он утрашался, сам злою совестью гонимый, убег. . .»¹⁵⁴) Цей факт спростовує твердження Кустодієва, перекладача «Історії Пряшівської єпархії» О. В. Духновича, про те, що Духнович «. . . взагалі не мав ворогів»¹⁵⁵). О. В. Духнович мав ворогів саме тому, що його діяльність на полі освіти вважалась політичною. Угорська шляхта не могла миритися з політичними і суспільними поглядами Духновича, який зразу ж після революційних років чітко сформував свої основні політичні погляди в листі галицьким братам, опублікованому в 1849 році в «Зорі Галицькій». В листі він говорить про потребу об'єднання Угорської Русі з Галичиною¹⁵⁶). За ці та інші вимоги Духнович не міг не придбати ворогів в рядах шляхти. Та й сам він говорить «Счастливее есть человек имея врагов паче не имеющих; бо вор там крадет, где не пусто; так пустому глупцу никогда не завидит его глупости. и дурачества»¹⁵⁷).

Для піднесення рівня освіти народу О. В. Духнович вважав потрібним заснувати друкарню, в якій можна було б видавати і друкувати книжки для народу. Ще в 1848 році він іде до мукачівського єпископа, щоб ознайомити його з планом заснування друкарні, а також з планом культурного розвитку Закарпаття. Єпископ похвалив Духновича і пообіцяв дати справу консисторії на ухвалення. На засіданні консисторії О. В. Духнович виступив із своїм планом розвитку національної літератури і заснування друкарні. Після довгих дебатів на поставлені Духновичем заходи, засідання

---

¹⁵⁴) А. В. Духнович, Записка Александра Духновича, 1858, стор. 112—113.

¹⁵⁵) А. В. Духнович, История Пряшевской епархии, С. — Петербург, 1877, стор. 6.

¹⁵⁶) «Зоря Галицька», № 31, 1849, стор. 181—184.

¹⁵⁷) А. В. Духнович, Дело от безделия Александра Духновича, 1859, стор. 21.

винесло негативне рішення. На заключення Попович сказав: »Nulla hic proecta fieri poterunt, nisi habeat Grendentionales, Non, non«.

Але що трапилось далі? Духнович пише: «Я отехал из Ужгорода, отехал покойно. А сей час жандармы приходят на парафию Цегольняньскую восруженны кречучи, чтоб им выдать якогось то бунтовщика, возмушителя каноника Духновича, и не выследив того, по целом городе разбеглися, искаючи баламутника, агитатора русского пропагандиста. — Начальник столичный Янке сей час писал чиновное послание на Епископа Поповича, чтоб выдал каноника Диновича (так было писано) но Епископ отововал, что он Диновича каноника не познает, и что под тем именем у него никто не был. Так поводилося со мной в Ужгороде и мои намерения в пользу народа мадырами, больше же русскими мадыронами (ренегатами) так были возданны»¹⁵⁸). (Розрядка наша — М. Р.).

При оцінці діяльності О. В. Духновича, який після революції стояв на позиції сприяння піднесенню народу, треба враховувати і те, як він користувався новими умовами для розгортання дальшої своєї діяльності на ниві освіти народу.

Вже в 1852 році, проїжджаючи селами, О. В. Духнович бачить нерадісним як господарське, так і культурне становище народу — злидні, голод, жебрацтво. В 74 номері газети «Вестник» від 1852 року Духнович вміщує статтю, в якій зазначає, що на Закарпатті лютує великий голод та що люди залишають свої будинки і переселяються в інші місця (південні краї — прим. М. Р.). Саме про цей голод збереглася до наших днів пісня, в якій говориться:

Понад Маковицу
Журавли ся крутят,
А над Маковицов
Русины ся смутят.

---

¹⁵⁸) А. В. Духнович, Не забуду во всей жизни 3, Записка, 1861, стор. 20—21.

Журавли там летят,
Де им добре буде,
А ми ту з голоду
Погинеме, люде.

Нет бандурок, капусты,
Ни жадного зерна.
Ах, ты, Маковицо.
Что почнеш, мизерна.

О. В. Духнович був свідком великого нещастя, коли масами вмирав від голоду народ. Не було чого їсти, не було чим годувати худобу. Незважаючи на те, що в даній обстановці вирішальне значення має матеріальна допомога, О. В. Духнович і тут єдиний порятунок вбачає в освіті. «... в просвещении разума, в чистоте внутренних сил, и в силах тела». В іншому місці також у такій критичній обстановці Духнович попереджує, щоб народ дбав лише про освіту. Він каже, що: «... нужда была, и есть мати художеств, коль бы не было нужды, непотребно бы и працы, нуждою родилося искусство, и употребление вещей. — Иныи народы не терпят только нужды, бо помагают себе розумом...» Що його заклик до освічування мало діючий, це він і сам бачить, бо пише: «... в нужде беда учитися, брюх голоден не вдячно учится»¹⁵⁹).

Як бачимо, О. В. Духнович завжди надає першість і перевагу освіті перед матеріальними умовами життя народу. В наступному 1853 році найбільшу радість приносять йому вістки про те, що заслугою А. Панькевича, І. Смоголовця та А. Ковалицького в Строківському окрузі розвиваються школи¹⁶⁰), що в Нижньому Спиші навчається в селах 835 дітей¹⁶¹), що в Керестурі побудована нова школа¹⁶²) та гарно працює школа в Штельбаху (нині Тихий Потік)¹⁶³).

159) «Вестник», № 68, 1852, стор. 270.

160) Там же, № 3, 1853.

161) Там же, № 4, 1853

162) Там же, № 6, 1853.

163) Там же, № 8, 1853.

Але надаючи перевагу освіті народу перед його матеріальними умовами, О. В. Духнович значно сприяв і матеріальному забезпеченню народу.

О. В. Духнович переоцінює освіту саме в тому розумінні, що вважає її силою, здатною витягнути народ із злиднів, з-під утиску та визволити народ. Отже, О. В. Духнович не бачив залежності свободи безпосередньо від матеріальних умов, від матеріального життя народу. Хоч, з другого боку, він і доводив необхідність поліпшення матеріального життя, закликаючи працювати, засновувати фабрики, ремесла і т. п.

Ми розцінюємо О. В. Духновича як особу, яку не зламали ні невдачі, ні національні катастрофи. Навпаки, після революції 1848—1849 рр. він першим як національний діяч засуджував пасивність національної інтелігенції. О. В. Духнович ніколи не думав про власне збагачення. Будь-як і з будь-якого боку оцінюючи його діяльність, ми бачимо, що він розумів справжню роль освіти. О. В. Духнович — активний популяризатор науки, талановитий організатор, поширювач освіти.

До освітньо-педагогічної діяльності О. В. Духновича заохочувала не слава, не прибутки, не вигідне життя, а любов до народу, прагнення допомогти йому в найтяжчі хвилини, витягти його з відсталості і вказати шлях до прогресу. Він каже: «За славою пустою прагнучий человек не иное что есть, как парюю надутый пузырь, из коего выпусти пару, со всем умалееет, так из человека чинами украшеннаго сбири блестящий чины, останется дураком»¹⁶⁴).

О. В. Духнович не брався за педагогічну роботу доти, доки все детально не оглянув навколо себе, доки ґрунтовно не вивчив обстановку. Потім він і діяв згідно з нею. Відповідно до сучасної йому суспільної обстановки, він обирав також способи і методи своєї роботи. Духнович зрозумів, що в той час газета, календар або книга, написані просто і зрозуміло, стануть добрими освітніми засобами. Він не міг повністю перейняти виховну систему інших народів, тому що вирішальним чинником вважав стан освіченості народу, для

---

¹⁶⁴) А. В. Духнович, Дело от безделия Александра Духновича, 1859. стор. 53.

якого він почав писати і якому належать його праці. Своїми працями він сприяв усуненню неписьменності, поліпшенню стану охорони здоров'я, соціальної відсталості, сприяючи таким чином взагалі матеріальному забезпечуванню народу. Цій меті сприяли його календарі, які за своїм демократичним змістом були першими на Закарпатті.

О. В. Духнович завжди домагався принципу людяності. Він був глибоко переконаний, що кожний має рівне право на життя і хліб, але в даних суспільних умовах «... не кождий равным способом сие употреблять может»¹⁶⁵). Це означає, що для Духновича була справедливою і правильною завжди така політика, яка не ображала народи і почуття людяності. Оскільки старі закони ображали це почуття людяності, не забезпечували рівні права всім народам, то він, зрозуміло, був проти них. Зміну законів О. В. Духнович вважав навіть неминучою потребою. Як зазначає Духнович, «Закон есть всеобщее благо, — но только для слабых, и неумных — ибо сильные повертают закон, поглумясь тому коль он не в их пользу бывает; — они закон честуют на только, на колько им полезен есть. А про законодателя нет закона»¹⁶⁶). (Розрядка наша — М. Р.). На його погляд, закони повинні бути пристосованими до умов життя народу. «Как путь хорошо строенный без поправки показится; так и законы хотя как хорошие, если временам не приспособляются; погубляются. И человек как на показеном пути, так и на тех ногу легко сломи т»¹⁶⁷). (Розрядка наша — М. Р.).

Дальшою позитивною стороною політичних прагнень О. В. Духновича було те, що він не боявся піднести свій голос тоді, коли законом встановлене право було в суперечності з життєвою практикою. «За увесь ХІХ вік із письменників Підкарпатської Русі один О. В. Духнович підняв протест проти мадяризації, проти ренегатства, за утримання, збере-

---

¹⁶⁵) Там же, стор. 139.

¹⁶⁵) А. В. Духнович, Дело от безделия Александра Духновича, 1859, стор. 139.

¹⁶⁶) Там же, стор. 200.

ження своєї національності. Цим протестом є його гімн: «Я русин был, есмь і буду»¹⁶⁸). О. В. Духнович безпощадно критикує коливання української інтелігенції в питаннях рідної мови, в питаннях їх ставлення до виховання народу¹⁶⁹). Він дбає про чистоту характерів людей, що виховували і виховувались. Духнович бачив, що в той час цивілізація означала втрату природної свободи, яка полягала в тому, що «... человек цивилизованный, или как то кажется образованный отдалается своего рода, он прививается к чужим, он работает для чужого; он недоволен своим природным брашном; ему свое сукно грубое видится, или лишень чужое нравится его высокому вкусу; но когда чужинцы обскубут его, когда природное со всем потерял, тогда он завидует своим согражданам, вздыхая: О, еслиб я остался при своем, не был бы теперь на смех и чужим, и своим.

Кто свое не терпит,
А за чужим прятнет,
Тот свое погубит,
Чужого не найдет»¹⁷⁰).

Вся діяльність О. В. Духновича була політичною, тому що була зв'язаною з назрілими питаннями життя народу. Інакше діяльність О. В. Духновича ми не можемо собі і уявити. Це підтверджують і слова, висловлені в його праці «Память Щавника», де, крім іншого, він говорить: «... отложив на сторону политическия хлопоты, ... удалился от крикливых пышнаго града непокойства, оставивше презрему гражданску радость, пришел на село с намерением, чтоб тяжкую грудь между невинными сельскими жителями успокоити...»¹⁷¹).

---

¹⁶⁸) Др. В. Бірчак, Літературні стремління Підкарпатської Русі, Друге доповнене видання, Ужгород, 1937, стор. 98.

¹⁶⁹) Див. додаток № 23.

¹⁷⁰) А. В. Духнович, Дело от безделия Александра Духновича, 1859, стор. 216—217.

¹⁷¹) «Поздравление Русинов на год 1851 от Литературнаго заведения Пряшовскаго», в Ведни, 1851, стор. 71.

Знаючи життя народу, Духнович докладає багато зусиль, щоб допомогти йому запобігти перед хворобами. Таким чином хоче сприяти поліпшенню справи охорони здоров'я народу, про яку буржуазія взагалі не піклувалась. Її не турбувало те, що «угорські діти, звичайно, народжуються гарними, але коли вони вже в колисці, то змушені зустрічатись із злиднями». Духнович захищає народ від обдурювання угорською шляхтою, яка здійснює політику денационалізації¹⁷²).

Про те, до якої міри О. В. Духнович був зацікавлений у розвитку суспільного життя на Закарпатті, свідчить зокрема пред'явлення пануючим колам і культурних вимог народу. Над ними він міркував не сам, а разом із своїми співпрацівниками.

Причину відсталості обробітку землі Духнович вбачає не лише в недостатній освіченості народу, але і в користуванні старими формами праці. Він вказує народу, як треба господарювати, щоб із своєї праці мати якнайбільше користі.

О. В. Духнович висловлює віру в щасливе майбутнє свого народу, для чого треба створювати передумови. Для цієї мети він закликає сучасників, особливо молодь, віддавати всі сили на благо темного народу.

Сейте богато семя,
Чтоб задержалось племя.
(«Рятуйтесь, соколята»)
«Кто для себя самага живет,
Сам со всем и умирает;

А кто человечеству живет,
Он и по смерти жив будет,
А кто ни для себя, ни для другаго
Не живет; той еще жив умирает»¹⁷³).

О. В. Духнович вимагає працювати для народу. Він був глибоко переконаний, що причиною занедбаного стану освіче-

---

¹⁷²) Див. додаток № 24.

¹⁷³) А. В. Духнович, Дело от безделия Александра Духновича, 1859. стор. 8.

ності народу є віковічні господарські злидні. Проте коріння цих злиднів О. В. Духнович не шукав у суспільній системі та не намагався використовувати кожную нагоду, щоб пом'якшити ці злидні. При цьому він залишався переконаним, що освічена людина легко знайде шлях до кращого життя, організації праці і забезпечення матеріальних потреб.

В поглядах на суспільне життя О. В. Духнович залишався ідеалістом. Він не міг усвідомити і науково передбачати суспільний розвиток. Суспільні відносини, а також політичне становище Угорщини, залишили сліди на його суспільних поглядах. О. В. Духнович не знав того, що народ є вирішальним чинником долі країни. О. В. Духнович боявся народних повстань і можливості насильного, революційного повалення існуючих суспільних порядків Угорщини. Однак господарське становище народу Закарпаття змушує Духновича задуматись над дальшою його долею. Тому його ставлення до хліборобів не було байдужим. Він поважає, охороняє їх від нещастя, намагається допомогти їм своєю діяльністю піднятися на вищий господарський і культурний рівень. Він підкреслював, що угорські русини-українці не можуть залишитися з старими формами праці, а повинні йти далі, бо коли «... всегда при давных обычаях останеме то всегда будем там де отцы наши морилися».¹⁷⁴⁾

Релігійне виховання, яким пройшов О. В. Духнович, глибоко впливало і на його філософські погляди, які він виклав у своїй праці «Естественно духовные рассуждения». Тут він сформулював свої погляди на життя, роль і мету людини в її ідеалізованому ним житті. Відсталість Закарпаття була хорошим ґрунтом для ідеалістичних поглядів Духновича. З другого боку, на формування соціально-політичних поглядів О. В. Духновича впливав його релігійний світогляд. Але релігійна мораль не вбила в ньому живе розуміння життя. Перечитуючи його твори, ми бачимо, що перед нами він виступає живою людиною, яка стоїть далеко від суворої релігійної моралі. Про це свідчить, наприклад, досі мало відомий вірш «Самотность» та інші.

---

¹⁷⁴⁾ А. В. Духнович, Добродетель превъшает богатство, игра в трех действиях по престонародному изречению в пользу Народа Карпато-Русского, в Перемышли, 1850, стор. 118.

О. В. Духнович як педагог і патріот був тісно зв'язаний із своїм народом, своїм рідним краєм. Властивий йому ідеалістичний світогляд змушує його на кожному кроці життя бачити прояв божої сили. Звідси його глибока віра у перетворюючу силу бога, релігії, священників, як носіїв цієї сили. Духовенство і дячків він вважає силою, яка єдина має давати народу освіту і виховання. Ідеалістична концепція поглядів на природу відводить О. В. Духновича іноді у світ ілюзій, до відриву від реальної дійсності, у світ «майбутнього», світ «прекрасного». В тому світі він шукає щастя, задоволення. Цього часто не може він знайти у тодішній дійсності. З другого боку, Духнович захоплюється природою, вірить в її могутність і красу. Так, з нагоди свого відвідування Щавника, він писав: «... я тут понял красоты природы»,¹⁷⁵⁾ «О славная природа! тебе я величаю в твоём велелепии, — как ты прекрасна! твоя чистая одежда, твой невинный убор изящнейший, приятнейший есть, нежели всех художников искуснейшая рукоделия, ты превышаешь острейший ум, и человек только подражатель есть твоего великолепия, — о я тут со всем доволен, ты мой на земли небесный рай! —»¹⁷⁶⁾.

У педагогічних працях О. В. Духнович виступає прихильником виховання фізично і душевно розвиненої особи, активних людей, ініціативних, здібних зробити з русинів-українців великий народ, корисний світу. Він радить молоді йти цим шляхом. Таке виховання він вважає правильним і вірить, що воно зможе врятувати українців Закарпаття від злиднів і нещастя. Ряд наведених висловлювань Пухновича переконують нас в тому, що він не міг не бачити після 1848—1849 років буржуазних відносин, які розвивались. Адже звідси впливає вихвалювання заповзятливих і енергійних людей, що засновували фабрики, вихвалювання директорів і т. п. Таким чином у Духновича ми зустрічаємось не лише з боротьбою за освіту народу, але і з пропагандою капіталістичного розвитку Закарпаття; з боротьбою проти експлуатації селянства, проти його пограбування. Але Дух-

---

175) Поздравление Русинов на год 1851 от Литературнаго заведения Пряшовскаго, в Ведни, 1851, стор. 74.

176) Там же, стор. 72—73.

нович, як і раніше, не виступав проти цього революційно. Його ставлення до такої експлуатації обмежене рамками його світогляду. Причина полягала в тому, що О. В. Духнович бачив суперечність між поганим і добрим, а не між бідними і багатими. При цьому О. В. Духновичу не подобалось, що багаті «... повсюду почтенные бывают», а бідні ні, і він нападає на багатців, які знищували не лише окремих селян, але й цілі села. Результат такого пограбування Духнович викладає устами Мудрослава, одного з головних представників п'єси Духновича «Добродетель превышает богатство», який говорить: «... босы ходите как псы... а волю уже и десять не е в целом селе; кедь чужий заблудит ту, думает, же цыганское село»¹⁷⁷).

Можна сміливо сказати, що Духнович був проти експлуатації праці буржуазією. Він засуджує і використання інших ради своєї слави і користі. «Когда мы сделаем что доброго то Представленные наши присвояют то себе для властной Славы, и пользы...»¹⁷⁸). Любив він прихильність начальства порівнювати з погодою в квітні, яка постійно змінюється із зміною вітру. Жахлива дійсність привела його до висновку, що «И у Владыки два языки»¹⁷⁹). Духнович бачив соціальну несправедливість ставлення панів до своїх слуг. Слуги корисні для них лише до того часу, доки можуть працювати, коли їх можна експлуатувати. А коли вони вже старі, непрацездатні, то пани перестають бути «ласкавими» до них і проганяють з двору. Таке ставлення до людей суперечить його соціальним поглядам. Тому Духнович з обуренням констатує: «Как женщины желают всегда токмо молодого любовника, хотя оне уже и стары: так Господа любят лишень молодого слугу, или лучше служанок; — они употребляют чело-

---

177) А. В. Духнович, Добродетель превышает богатство, игра в трех действиях по престонародному изречению в пользу Народа Карпато-Русского, в Перемышли, 1850, стор. 57.

178) А. В. Духнович, Дело от безделия Александра Духновича, 1859, стор. 297.

179) Там же, стор. 298.

века не для человечества, но ради собственной пользы»¹⁸⁰).

«Старая собака презренна бывает; и Господин легко забывает ей первыя услуги; — Так и постарелая лошадь на старость выганяется; однакожь еще на кожу ея счет себе рахует корыстный Господарь; — но старый слуга со всем отвергается, ибо никакия пользы по смерти его не ожидает Господин его!!!»¹⁸¹) «Охотник, — пише на іншому місці О. В. Духнович, — любя хорошую свою гончую собаку, делит с нею уловленное мясо, ю похваляет, в комнате своей пестует, и дружественно со собою водит. — Но когда собака устарела уже, когда зверя не достигает, когда уже ловкость ног, и вонь нося (носа — М. Р.) потеряла, то ей ни скорочки хлеба не вержет, ю больше не внимает, и на конец или сама голодом уморенна сдыхает, или сам охотник ю застреливает. Так то бывает и с нами: когда мы еще сильны, работаем господам нашим, множество похвал получает от наших Господ; но постарелым, и уже не владеющим силами, презрены бываем от тех же пестунов наших»¹⁸²).

Йому, як ми вже згадали, не подобається, що багатого «скрізь шанують», а бідного зневажають. Причину цього Духнович бачить в тому, що гроші є «... этот ворожительный жезль, коим всякий чуда делать можно»¹⁸³). Він переконаний в тому, що основним рушієм тогочасного суспільства є гроші. А для совісті людини потрібні не гроші, а добрі вчинки, «коими они сеяет и в темнице, паче всех газовых огней»¹⁸⁴). Не без гіркого осуду констатує Духнович, що «Зо-

---

180) А. В. Духнович, Дело от безделия Александра Духновича, 1859 стор. 300.

181) Там же, стор. 299.

182) Там же, стор. 212—213.

183) Там же, стор. 76.

184) Там же, стор. 289.

лого владаєт вселенною, золото перемагаєт вся силы: под золовинчатість, обмеженість, про його утопічну віру у всемо-

Як ми бачили, ідеалістичний світогляд О. В. Духновичу не дає зрозуміти, що його поради народу не можуть принести основної зміни в народному житті до того часу. поки революційним шляхом не будуть ліквідовані старі суспільні порядки. Висловлені вимоги говорять про його половинчатість, обмеженість, про його утопічну віру у всемогутність освіти і виховання. Але, незважаючи на цю обмеженість і половинчатість, О. В. Духнович своїми поглядами, викладеними в численних його працях, допомагав нищити основу феодального суспільного порядку, а, отже, сприяв таким чином розвитку нового, капіталістичного суспільного порядку. Таким чином, О. В. Духнович в лоні старого сприяв своєю працею розвитку нового суспільного порядку. Звичайно, він не міг знати суперечностей, що виростили в новому, капіталістичному суспільному порядку. Він вірив у загальне благо народу і бажав його. Духнович намагався поліпшити життя народу Закарпаття, пробудити в ньому любов до освіти. В душі доброї моралі він хоче виховувати в людей любов до людини, гуманізм. Можна було б сподіватись, що Духнович в душі свого релігійного світогляду проповідував любов до всіх людей. Проте в дійсності так не сталося. На змісті всього розділу ми могли переконатись, що для подібного твердження немає ніяких підстав. Він не проповідував любові до ворогів народу, ренегатів, до тих, що не любили народ і зраджували його. Він гостро, хоч і не публічно, виступав проти ворогів народу. Своє ставлення до них Духнович яскраво висловив у відомих записках, які ясно вказують його ставлення до них.

Для своєї освітньо-педагогічної праці, зокрема під час організації «Общества св. Іоанна Крестителя и Предтечи», він намагався використати засоби багатих членів церкви та інших світських властей.

Із праць О. В. Духновича випливає, що головним питанням своєї філософії він вважав морально-етичні проблеми, а також питання освіти. Він ставив перед собою завдання

---

185) А. В. Духнович, Дело от безделия Александра Духновича, 1859, стор. 288.

виховувати молодь — майбутнє народу, освічувати її, виховувати в неї любов до народу. На освіту він дивиться як на серйозний і головний засіб, за допомогою якого можна забезпечити благо народу. Саме тому всі свої зусилля, весь свій організаторський талант він спрямовував до того, щоб сприяти розвитку освіти. В ім'я цього розвитку Духнович сміливо йшов, переборюючи численні перешкоди. О. В. Духнович твердить, що «... вся наша процвєлость в просвєщенни разума, в чистоте внутренних сил, и в силах тела! — Просвещение ума богатство человека, ум не знает нужды, бо помощь сама в себе и с собою носит; — просвещение разума есть единый способ к будущему щастию и доле...»¹⁸⁶).

О. В. Духнович не знав суспільно-економічних законів, не мав наукової уяви про ступінь розвитку суспільства. Слід нагадати, що О. В. Духнович не відкидав вплив спадщини і середовища на розвиток і виховання дитини, вважаючи їх факторами, які впливають на розвиток і виховання людини. Але важливе місце він відводить і самому процесу виховання дітей.

Говорячи про такі фактори, як, наприклад, «вигода», «потреба», «розум» і т. п., О. В. Духнович сковзав по поверхні суспільних явищ. Він не знав, і не міг знати, що зміна однієї форми власності іншою пов'язана не з бажанням «добрих людей», але з способом виробництва матеріальних потреб.

О. В. Духнович був ворогом лінивості. На думку О. В. Духновича «Бездежная жизнь, и в велелепотной Славе уныла бывает. И токмо деятельность раждает истинное упокоение души. Имя и Слава суть овощи действия»¹⁸⁷). Він гостро засуджував бездіяльність, підносячи працю як джерело багатства. О. В. Духнович був переконаний, що лише праця може недопустити злинів народу.

Великим соціальним злом О. В. Духнович вважав війни. Він різко засудив зторгнення Наполеона в Росію. В од-

---

¹⁸⁶) «Вестник», № 68, 1852, стор. 270.

¹⁸⁷) А. В. Духнович, Дело от безделия Александра Духновича, 1859, стор. 187.

ній із своїх праць він зазначає, що «И после одержанной победы полезно есть познать военнии настрои Противника»¹³⁸).

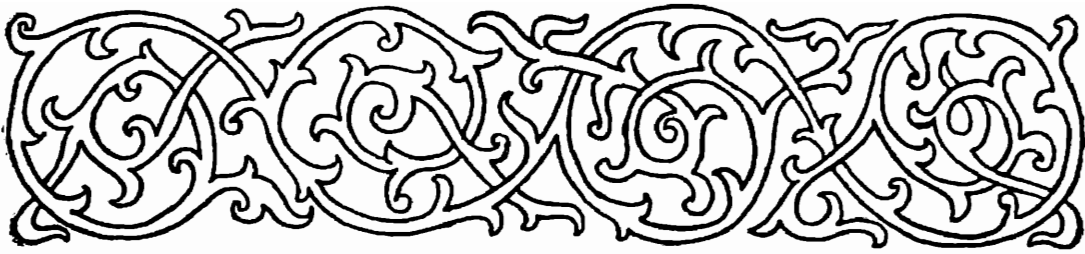
О. В. Духнович був противником міщанського космополітизму, полум'яним патріотом свого народу. Свій народ і все Закарпаття він хотів бачити багатим, щасливим, на високому культурному рівні. До кінця свого життя він був прихильником співробітництва з іншими народами, любив російський народ і його культуру.

Педагогічні праці О. В. Духновича, зігравши прогресивну роль на Закарпатті і Східній Словаччині в ХІХ столітті, були основою розвитку педагогічних думок в цій області.

138; А. В. Духнович, Дело от безделия Александра Духновича, 1859. стор. 100.

III

ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ О. В. ДУХНОВИЧА

Духнович виступає на педагогічній ниві в період національного пробудження українців Закарпаття. Свої основні педагогічні думки він висловлює в працях, статтях, кореспонденціях. Через усю його педагогічну діяльність немов ниткою тягнеться любов до народу, відданість його інтересам, гуманізм, боротьба за національні права українців, почуття і любов до всіх народів, до праці, віра в майбутнє.

Для українців Закарпаття О. В. Духнович є національним педагогом. Життєвий шлях, яким він пройшов до останньої хвилини свого життя, є шляхом просвітителя, педагога, що в інтересах народу намагався вирішити питання виховання і освіти, бо любив його. Як говорить П. Федор, Духнович був «... народолюбцем... це привело його до славного шляху педагогічного впливу на народ. Це і було причиною того, що багато творів О. В. Духновича-поета слід в сучасному розглядати з педагогічної точки зору»¹⁸⁹). П. Федор пояснює це лише тим, що Духнович писав вірші, які мають педагогічну цінність. Але не лише тому. Духнович на

---

¹⁸⁹) П. Федор, Очерки карпаторусской литературы второй половины XIX столетия, Ужгород, 1929, стор. 36.

свій час залишив дуже цінні педагогічні думки. Тому ми говоримо сьогодні про нього як про педагога.

Все життя нашого педагога треба розглядати як творче життя. «Течение жизни человеческия подобно есть текущому потоку (ручьку) кой в начале по каменьям едва, как то с трудом влечется в маленьком ярочку; но далее бежа, гсегда возрастает, спояса с чужими ручьевми, возмущается, и снову очищается, бежа далее, впадает в большую реку, кею влечен утопает в великом море. Той ручек может быть полезным или вредностным той стороне, чрез которую протекает, своим проливом; так и жизнь человека уже с начала пользу или вред наносит на человечество и людей, по между которыми живет человек. — О блажен котораго следы от самой колыбели даже до гроба спроважает благословение, ибо токмо той может при смерти сказать: Я ж и л»¹⁹⁰). Духнович справді жив, бо під час свого життя зробив велику роботу на ниві організації шкіл і товариств. Але цим не вичерпуються його заслуги. В школи Закарпаття він вніс і нові педагогічні та виховні думки.

Стан шкіл, освіти і виховання на Закарпатті в першій половині ХІХ століття відповідав економічним, суспільним і політичним обставинам Угорщини. Адже ради своїх експлуаторських цілей, антинародна політика як німецької, так і угорської шляхти була зацікавлена в тому, щоб держати населення Закарпаття в темряві, що наочно виявляється в бідному організаційному і змістовому стані шкіл. Організація шкіл відповідала класовому складу феодального суспільства. В селах було дуже мало народних шкіл, а середні школи були зосереджені лише в містах. Як через погані соціальні умови, так і через віддаленість, діти хліборобів не могли відвідувати школи. В школи посилає дітей лише інтелігенція, яка складається з духовенства-попів. Хлібороби ж мали дуже малу можливість дати освіту своїм дітям.

Рівень шкільного навчання в селах був дуже низький. Причиною цього був брак підручників для початкових шкіл. Навчалися лише із святого письма; читались церковні кни-

---

¹⁹⁰) А. В. Духнович, Дело от безделия Александра Духновича, 1859, стор. 1—2.

ги, евангелія, апостоли і под. Такий стан лише помножував недоліки навчально-виховної роботи, вчителів, слабо підготовлених як з фахового, так і з педагогічного боків. Для вчителів і їх підготовки не було педагогічних інститутів і відповідних установ. Єдина Ужгородська вчительська семінарія, заснована в 1791 році, випускала вчителів для початкових шкіл. В 1858 році вона була дворічною. В першому класі згадані нижче предмети вивчались лише стисло. В другому — докладніше, з підручників: 1) «Катихизис» Кутка, 2) «Литургический катихизис» О. В. Духновича, 3) «Библийская история Нового завета» А. Поповича, видана в Будині в 1847 р., 4) «Методика», складена на основі «Tanítás-mód», Будин, 1847, 5) «Педагогия» — переклад з мадьярської »Neveléstan a mester képezdék számárá«. Будин, 1847, 6) «Наука о сельском хозяйстве» — також переклад з мадьярської »Gazdászattan«, Будин, 1847, 7) «Немецкая грамматика», видана у Відні, 1850, 8) «Русская и старославянская грамматика, изданная Антоном Добрянским», 9) «Мадьярская грамматика» Гаврила Ігаса, 10) «Арифметика», 11) «Пение церковное и устав церковный». Навчання відбувалося на російській мові. Учнів разом було 58, з них: у першому класі — 42, а в другому — 16. В гімназії, яка мала вже 8 класів, було 360 учнів греко-католицького віросповідання. Було тут 13 професорів — 8 священників, а 5 світських¹⁹¹). Спостерігаючи такий жалюгідний стан, О. В. Духнович намагався сприяти цій справі. В дуже важких обставинах він видає свою першу педагогічну працю під назвою «Книжиця читалная для начинающих»¹⁹²). До

¹⁹¹) «Церковная газета», № 15, 1858, стор. 117.

¹⁹²) Праця вміщає: Аз бука церковная малая, Аз бука церковная великая, Аз бука Писмена, Самогласныи, Согласныи, Полугласныи, Слози от Согласных, Слози от самогласных, Двоеслози согласных, Двоеслози самогласных, Мещано, Ряд чтения, Школския правила: 1. О радостех школских, 2. О делех школских, 3. О справовании детей в школе, 4. О справовании детей окрем школы, 5. О справовании детей, когда идут до школы, 6. О справовании детей в Церкви, 7. О справовании детей вечерь, 8. О подарках, 9. О погрешениях, и казнях детей, 10. О забавках, 11. Радость Весны, 12. О делех

видання цієї праці майже не було книжки на руській або українській мові, з якої діти могли б учитись читати й писати. «Книжниця читальная для начинающих» була видана в Будині в 1847 році і мала 120 сторінок. Своім багатим змістом вона була ціннішою, ніж попередні подібні підручники.

Свою першу педагогічну працю О. В. Духнович починає таким віршиком:

Мамко, мамко, куп ми книшку,
тинту, папирь, и табличку,
Бо я пойду до школы,
Учитися по воли.

. . . . .
Там учатся, як на свете
Треба мудро, честно жити,
Як требася споведати
И як всягды справовати;

Я бы вшитко хотел знати,
И честно ся справовати,
Куп ми мамко книженьку,
Хоть лем таку маленьку!

Перша його педагогічна праця була дуже популярною. Про це свідчить той факт, що вона була скоро розпродана. Сам О. В. Духнович роздав народу 2 тисячі примірників. Видалася вона 4 рази¹⁹³).

Дуже популярною була його дальша праця педагогіч-

детей. 13. О справовании детей на поли, 14. О будущей судьбе детей, Упражнение в гражданском чтении, или рукописе, Честь, Грех, Верхность, Хвала, Клятва, Лжа, и татьба, Жизнь Русина, Великодушие, Соловий, Упражнение в скорописи, Рахунки, Сравнение букв в четырех языках (русския, готицко словенския, немецкия, римския), Упражнение в Словянском чтении, Уприжнение в немецком чтении, Упражнение в малярском чтении, Един крат един.

193) Е. С а б о в, Христоматия церковно-славянских и угро-русских литературных памятников, Унгвар, 1893, стор. 197.

ного змісту «Добродетель превышает богатство». Своїм педагогічним і виховним спрямуванням вона зіграла велику роль особливо в пропаганді освіти. У цій своїй праці він високо підніс значення школи і освіти. «О, яке велике щастя, — каже в ній О. В. Духнович словами Богобая, — для человека школа! як там дух, сердце, и мысль просветится; бо сравни одного школяра с другим неученым хлопцем, о, яка между ними розлука, як между голубом и ястрабом; школьные дети усилюются працювати, робити, а ленивые пацюхи лем бегають, летают и вдячнейше по жебрах пойдут, як роботы приймут; хто бы то був думав перед десять роками, что една дитина забавляючися через лето 25 золотих може соби заробити, кому бы было пришло на розум, же за грибы, ягоды, лишняки, черешни . . . гроши соби набыти годна? а потом як доброго и щирого сердца суть школяри, убогого жербака як вдячно, як щиро, як радостно споможут, и щирою намеренностью пожалуют. — О, давно того у нас не было слышно, давно дити все лен игралися, каменьком метали, по поле пастухами были, там сваволили, грешили, кляли, едно од другого училися шкаредо говорити, красти, шкоду робити, словом; давно дети росли як быдлыта в лесе, як дики люди . . . »¹⁹⁴⁾

Недоліки, успадковані українцями Закарпаття на ниві освіти і виховання від темного періоду, мало своєю метою поступово усувати засноване в 1850 році О. В. Духновичем «Литературное заведение Пряшовское» Його завданням було передусім видати для шкіл і народу Закарпаття підручники і книжки. Воно видало перший руський календар на Закарпатті, літературний альманах під назвою «Поздравление Русинов на год 1851»¹⁹⁵⁾ та інші книжки. Коли взяти до уваги той незначний проміжок часу, протягом якого існувало «Литературное заведение» (2 роки), а особливо той факт, що за такий короткий час (без будь-якої допомоги держави) воно змогло видати 12 книжок, то ми можемо уявити, скільки зусиль змушені були докласти члени «Литературного заве-

---

¹⁹⁴⁾ А. В. Духнович, Добродетель превышает богатство . . . , в Перемышлях, 1850, стор. 76—77.

¹⁹⁵⁾ В ньому були надруковані праці О. В. Духновича, О. Павловича, Г. Шолтиса, Вислоцького, Н. Нодья, Б. А. Д.

дення», зокрема О. В. Духнович, який переважно сам писав підручники, щоб школи таким чином могли чим скорше мати підручники та щоб істотно поліпшити рівень шкіл. Паноніянин зазначає, що «Заведение» мало велике значення і для піднесення національної свідомості. Про це він пише так: «Пряшовское литературное заведение» своїм старанням, за своїми можливостями, намагається поширювати нашу словесність, але і підтримувати дух національності»¹⁹⁶).

«Поздравление Русинов на год 1851» щиро зустріли і в Галичині. «Забескидські брати привітали нас насамперед своїм «Поздравлением Русинов на новый год 1851». Його ми з захопленням прийняли, так що за короткий час усю посилку було позібрано»¹⁹⁷). Про «Поздравление Русинов на год 1852» «Зоря Галицька» писав: ««Видание Пряшівським літературним закладом «Поздравление русинов на 1852 рік» містить багато чудових поетичних творів, при складенні яких навіть красавиці брали участь. Таким чином з радістю бачимо, що також ніжна стаття, крім господарських справ, займається і розумовими. Це наочно свідчить про зріст освіти серед нас»¹⁹⁸).

За «Книжицею читальною для начинающих» та «Поздравлением русинов на год 1851 і 1852», «Литературное заведение Пряшовское» видає «Краткий землепис для молодых Русинов», автором якого був О. В. Духнович. Цю працю він присвячує передусім сільським вчителям, маючи на меті, щоб «... по воле деточки изображали понимающие им нравы и добродители изображенных, а гонивши пороки чужих народов»¹⁹⁹). У цій праці О. В. Духнович дає опис визначніших європейських держав, розповідає про культурний стан кожного народу, а про свій каже, що це «... чувствительный и любящий пение» народ, із здібностями «до всякой науки художества». Далі він переконливо доводить, що нещасне минуле знищило морально цей народ. В праці ми знаходимо «Краткое изяснение начала художеств», тобто, що і коли було відкрито.

---

196) «Вестник», № 1, 1852, стор. 2.

197) «Зоря Галицька», № 60, 1851, стор. 489.

198) Там же, № 9, 1853, стор. 92.

199) Краткий землепис для молодых Русинов, в Перемышлях, 1851, стор. 4.

«Литературное заведение Пряшовское» існувало в тяжких умовах. Нарешті Віденський уряд заборонив його існування, тому що бачив у ньому спробу національного пробудження. «... не есть одобрено правительством», — писав О. В. Духнович в грудні 1853 року Якову Головацькому. З цієї причини воно змушене було припинити свою діяльність на літературно-педагогічно-освітній ниві.

Але й після заборонення «Литературного заведення Пряшовского» Духнович не перестає працювати на педагогічній ниві. Звичайно, заборона «Литературного заведення Пряшовского» деморалізаційно вплинула на частину української інтелігенції. «Угнетенный народ силою своих угнетателей всегда бывает деморализован, он опуская свой национальный характер, забывает нравы предков своих, и мало по малу отлучается от своего рода, и бывает индифферентистою, космополитою, а в самом деле нечто, (да лучше ничто!)»²⁰⁰).

О. В. Духнович не впав у розпач і навіть в цих обставинах не перестає працювати. Навпаки, в ньому проявляється ще більша любов до народу та його рідної мови. Ще наполегливіше він починає працювати як педагог, і вже в 1853 році пише та видає наступну свою педагогічну працю «Сокращенная грамматика письменного русского языка». Він присвятив її інтелігенції очевидно тому, що вона не володіла російською мовою і в переважній більшості розмовляла на угорській мові. Первісно він думав видати її на наріччі, але завдяки Раковському її було видано на російській літературній мові. Свою граматику він написав за граматики Авраама Мразовича, Йосифа Левицького і Михайла Лучкая. На нашу думку, Духнович міг скористатись також граматиною Ломоносова, яка тоді вже була і знаходиться й досі в єпископській, нині в Пряшівській Державній науковій, бібліотеці. В кінці своєї граматики він дає вступ до вивчення ритму. В заключній частині зустрічаємось з уривком для читання і вправ «Кто истинно добрый и счастливый человек» російського письменника Жуковського.

В цей самий період ми зустрічаємось з його історичною працею наукового характеру. Це — «Истинная История

---

²⁰⁰) А. В. Духнович, Записка, 1861, стор. 55.

Карпато-Россов или Угорских Русинов, издана Народолюбцем Александром Духновичем, 1853»²⁰¹). Цю працю О. В. Духнович писав в той час, коли угорська шляхта поневолювала українців Закарпаття і переслідувала їх східні обряди. Цією працею він хоче вказати на історію русинів-українців, на їх боротьбу проти іноземних загарбників і поневолювачів. З цієї точки зору ця праця, з якою ми мали змогу познайомитися лише в уривках, має патріотичний характер. Згаданою працею він хоче пробудити в народів інтерес і любов до історії українців Закарпаття, до їх рідної мови і традицій. Таким чином, вона мала перешкодити мадьяризації народу на Закарпатті.

Незважаючи на повне незацікавлення держави вихованням і освітою народу, в тяжких умовах О. В. Духнович шляхом видавання книжок для шкіл і народу, як і іншою освітньо-педагогічною працею, зокрема на ниві організації шкіл, бореться за горду і дуже серйозну національну справу — виховання і освіту народу. Вісті в «Церковной газете» та у «Вестнике русинов Австрийской державы» про видання Духновичем підручників для шкіл викликали велику радість. Про його праці з цього періоду знаходимо, наприклад, такі відгуки: «Наприкінці минулого і на початку цього року появились у нас старанням і жертвою О. В. Духновича видані три твори: «Месяцеслов на 1854», «Сокращенная грамматика письменнаго русскаго языка...». Дякуємо, лише від імені нашого народу дякуємо йому, що він своєю працюювитістю не перестає охорошувати і оживляти незаймане і моральне життя нашого народу. Коли при сприятливій погоді з наших зерняток виростають великі рослини, то нам можна сподіватись, що при більш сприятливому часі маленькі твори

---

²⁰¹) Проф. Ф. Ф. Аристов, Карпато-русские писатели Александр Васильевич Духнович (по поводу 125-летия писателя-народолюбца и 5-летия существования Общества его имени в Подкарпатской Руси), Ужгород, 1929, стор. 12. Див додаток № 20.

високо шановного мужа сприяють і поведуть до значних літературних успіхів. Одне повне і здорове зерно більш варте для їжі, ніж сто порожніх і пошкоджених. А для плодів навіть не годиться ніяке інше, ніж повне і здорове зерно. В творах О. В. Духновича ми знаходимо щире старання кормити народ якнайчистішими плодами літератури і корисними знаннями наук!»²⁰²) (Розрядка наша — М. Р.).

Згаданий відгук на праці Духновича був справді правдивий, особливо коли усвідомити обставини на ниві освіти і виховання на селах. В результаті того, що в селах був дуже низький життєвий рівень, освіта народу була також дуже низькою і недостатньою. Число неписьменних було дуже високе. В деяких селах про школу не можна було навіть думати. А існуючі в той час школи не мали навіть найнеобхіднішого інвентаря. Вчителювали в них люди майже без будь-якої освіти і педагогічної підготовки. Школи були без підручників. О. В. Духнович, спостерігаючи такий стан, намагався своїми працями піднести рівень шкіл і вчителів. Він був переконаний у тому, що лише хороші школи і освічені, підготовлені вчителі можуть у значній мірі сприяти підвищенню навчально-виховного рівня шкіл Закарпаття. Причину неосвіченості і культурної відсталості О. В. Духнович бачив у тому, що народ не знав ніяких шкіл, в результаті чого і не міг бути освіченим. Він твердить, що людина без виховання і освіти хоч і має позитивні властивості, здібності, але вона непотрібна і безкорисна як земля, яка не оброблюється. Коли ми хочемо, щоб земля приносила нам користь, ми повинні її оброблювати; те ж саме і щодо людини: коли ми хочемо, щоб вона була корисною як самій собі, так і суспільству, треба дати їй освіту і виховувати її. Саме тому так радів О. В. Духнович одержуючи вістки про заснування нових шкіл на Закарпатті; він радів кожним успіхам на ниві освіти і культури. В 1850 році він з радістю сповістив в газеті «Вестник», що в Лабірецькому комітаті завдяки Івану

---

²⁰²) «Зоря Галицька», 1854, стор. 220—221.

Бачинському «... больше як 500 детей в школу ходят... великий в чтении и письме учинили успех... Подобно на Вышнем Спише больше як 800 молодых русинов в науках упражняется и с радостью до школ ходят; дай им боже, здорovia, чтоб на славу народа росли»²⁰³).

Пізніше, в 1852 році, він вміщує вістку в газеті «Вестник» про те, що завдяки М. Старицькому в «Гостовицькім соборі» холить до школи 300 дітей²⁰⁴). Багато священників у той час вважали неможливим почати виховання і освіти. О. В. Духнович фактами переконує в можливості виховання і освіти на селах Закарпаття також «руського подорожнього» із «північної Угорщини», який в газеті «Вестник» скаржить на велику неграмотність народу. Духнович наводить приклад і переконує «руського подорожнього» в можливості поліпшити цей стан. Для ілюстрації він посилається на Гостовицький собор, де він (подорожній — прим. М. Р.) мав бачити, як «462 молодыи, прекрасныи як цветочки, хитрии як елени русиночки складали испыт, и то с таким успехом, який в целой Угорщине доселе не было видати. Там, где кроме священника и дяка жадна душа не познала букву, там, где я первый (в Стакчине — М. Р.) ачей на азбуке потился, там, .. славный держался испыт. Русскии дети читают, пишут и Землеписом по целой Европе походили, знают где что водится». З радістю говорить далі Духнович, що там «руський подорожній» міг би почути гарний спів і наротні забавки, побачити те, як можна відучити народ від горілки, та що його угостили б водою, а не горілкою. Він констатує, що «там уже паленка на веки перестала». За все це він дякує Старицькому та вчителю Івану Стреновському, а також всім дітям, яких уже не треба гнати до школи, бо «... сами бежат с книжечками, як пчолы на медову росу»²⁰⁵). (Розрядка наша — М. Р.).

В тому самому році у згаданій газеті він висловив поля-

---

²⁰³) «Вестник», № 15, 1850,

²⁰⁴) Там же, № 10, 1852, стор. 38.

²⁰⁵) Там же, № 24, 1852, стор. 93—94.

ку Йосифу Дудинському за те, що на нижньому Сліші вже в одинадцятьох селах 841 дитина відвідує школу, зокрема в Торисках 147, Ольшавицях — 78, Нижніх Репашах — 67, Завадці — 52. Порачі — 130. Гельцмановцях — 42. Койшові — 57, Словинках — 72, Шумяці — 75, Тельгарті — 91, Вернарі — 30. Далі О. В. Духнович наводить, що «... рускии деточки, все из русскаго Букваря и иных им определенных книжочок, якоже в писании и числении упражняются. — ... честь и хвала достойна, и благодарение честным народолюбным учителям, хвала разумным родителям, а Господне благословение спешно учащимся деточкам... Ториска громада учителю своему подвышила 100 золотых серебром, Гельцмановска 80 зол. ср., Репашска 65 зол. ср., Ольшавска 60 зол. ср., Завадска 80 зол. ср. Якоже и будинки школы выставити, и содержать обязалися! —»²⁰⁶) За прикладом О. В. Духновича і інші вміщують у газетах вісті про стан шкіл. Так, наприклад, А. Ладжинський з Ужгорода²⁰⁷), Турянський з Межилабірець пише, що в селі Т. молодь старанно вчиться²⁰⁸). Треба підкреслити, що ці успіхи в значній мірі були досягнені завдяки О. В. Духновичу, особливо завдяки його підручникам, якими діти вже тоді користувалися. В листі Михайла Бешкида, опублікованому у «Вестнику» в 1852 році, ми читаємо, що в Чертіжному відвідує школу 92 дітей і що школа досягла гарних успіхів. За це «Пряшовское литературное заведение» послало їм 16 книжок, які були роздані дітям. Мова йде про підручник «Краткий землепис», за яким діти радо навчались, зокрема тому, що «... молодь не могла натішитись читанням про різні держави...»²⁰⁹). «Вестник» з радістю повідомляв також про те, що в Пряшівській гімназії буде вже вісім класів, що ця школа принесе велику користь і для русинів-українців, бо «... в той гимназии кроме полезнейших наук, такожде и русский язык и литера-

---

²⁰⁶) «Вестник», № 11, 1852, стор. 42.

²⁰⁷) Там же, № 96, 1852, стор. 382.

²⁰⁸) Там же, № 90, 1852, стор. 359.

²⁰⁹) Там же, № 79, 1852, стор. 314—315.

тура порядочно, як систематичная наука преподаватися будет.

Братя, се начинается новый для Русинов завет; бо кто бы был лишь подумати осмеливался еще не лавно, что русский язык и на кафедру училища всеобщаго вознесется? а ныне истинно так есть; . . .»²¹⁰). (Розрядка наша. Див. додатки №№ 38 і 39 — М. Р.).

У справі організації шкіл все ж таки були досягнені певні успіхи. У порівнянні з 1840—50 роками тепер школи відвідувало більше дітей, однак, незважаючи на це, велика частина дітей ще не була охоплена школами. В селах школи рідко відвідувались протягом усього року — відвідувались лише взимку, а восени діти залишались дома. Це пояснюється не лише використанням дітей для господарських робіт (пасіння худоби, роботи в полі, вдома), але також і тим, що в ті часи, та й в пізніші роки, діти не мали «. . . задовільного одягу, навіть задовільних пелюшок», в якому вони могли б ходити до школи. О. В. Духнович добре знав про цей убогий стан селянства. Але, незважаючи на це, він і далі продовжував переконувати батьків, щоб вони піклувались, дбали про дітей, давали їм можливість навчатись і виховуватись у школах. «Всяк человек уже самою природою прозорливый бывает о детех своих, и счастлив, кой имеет в том то взгляде добрый отчет! кой воспитает деточки свои . . . , и приклоняет их от молодости к доброму порядку . . . Но много препятствует у нас такому воспитанию найпаче протого, бо человек наш без отчета, настоящее токмо видя пред собою, о будущности не радеет. И так дети свои употребляя во милмую свою пользу, немного печется о будущем их блаженстве. — Много о том предмете сказати нужно было бы, . . . Кто невидит у нас летом толпу детей на поле играющих, пустующих, и много-раз беззаконующих, бездельных, и безтрудных, пасущих стадо, и на подобие онаго растущих. Великая то у нас погу-ба; бо в недостатке общаго пастуха, все дети занедбаваются через пастуство скотов; так не правдали, что если кто шестеро имеет детей, все шестеро с двома бычатами, одною коро-

---

²¹⁰) «Вестник», № 78, 1852, стор. 310.

вою, двома, трема ягнятами, или поросятами целый Божий день сбалагуют на поле бездельно, и сами растут как те быдлята, в коих товариществе перебивают.

О Родимцы исправьте той вред человечества, не жалуйте одну мерочку для общаго Пастуха, и освободите деги ваши от вредливой бездельности! — Веруйте! что они занимавшия делами домашними, помаганием господарства, или учением чего нибудь, больше принесут пользы в десятеро, нежели подання общему Пастуху мерочка вынесет»²¹¹).

Заклик до батьків мав своє значення, бо саме в цей час засновувались нові школи, а батьки не вважали за потрібне посилати до них своїх дітей. Таким чином О. В. Духнович намагався змінити негативне ставлення селян до школи. З цією метою він звертається до широких кіл громадськості, вказує на відповідальність батьків за піклування про виховання і освіту своїх дітей. В дітях наш педагог вбачає майбутнє народу. «Дети, — пише О. В. Духнович, — суть произрастение будущаго рода, они суть распукивающаяся почка общества человекаго, в них таже скрывается цен надежды будущности... и прото попечение о детех, есть попечение о будущности»²¹²). (Розрядка наша — М. Р.).

У своїй педагогічній, особливо публіцистичній діяльності, у своїй кореспонденції в різних газетах він звертається до батьків з закликом посилати дітей до школи, яка позбавить їх неосвіченості — темряви.

Духновича не задовольняє факт, що в деяких селах уже були відкриті школи і що до них батьки почали посилати своїх дітей. Перед його очима постійно стоять ті села, в яких ще не було засновано шкіл. Духнович закликає батьків таких сіл до того, щоб вони не покладались лише на допомогу держави, а самі шляхом взаємодопомоги будували школи на кошти, зібрані серед народу. Багатших він закликає до фі-

---

211) Месяцеслов в поздравление угорских русинов на год 1857, издатель Александр Духнович, в Львове, стор. 56—57.

212) Там же, стор. 56.

нансових пожертвувань на будівництво шкіл, а бідних — жертвувати для цієї цілі, за спроможністю, «частину зерна, сена, соломы або что могут». Він радить обрати в кожному селі людину, якій можна довірити збирання подібних пожертв і яка має дбати про те, щоб кожна школа мала будинок та все, що їй потрібно.

О. В. Духнович був дуже зацікавлений в тому, щоб кожний набував освіти, відвідував школу. В період мадьяризації 6 травня 1863 року він особисто їде на Маковицю, де ще постійно дуже мало дітей ходило в школу (в той час Духнович був хворий — прим. М. Р.), щоб там заснувати більше шкіл, училищ або сільських шкіл, як сам їх називає.

В 1863 році він висловлює велику радість з того, що були відкриті школи в Писаній і Медвежім, нині Свидницького округу²¹³). В невідданому листі, опублікованому в газеті «Вестник» після його смерті, говориться, що руський народ, який терпів у ярмі панщини, був темний, неписьменний, знав лише «отче наш», або ще якісь молитви. Тому єпископ Гаганець і жупан Главач послали службовців відкривати школи. «В том случаю посчастлилося и мне содействовать сему святому предприятию, я также выслан Архиереем, во солодком сопровождении вышаго судии Маковицкаго Г. А. Мартяка, честнейшаго ревнейшаго Русина, спутешествовал целую Маковицу, уча, и упоминая народ на воздвижение школ, и слава Богу в 71 селах системизовал училища с большим удовольствием, о чем и радостную подаю весть»²¹⁴).

О. В. Духнович виконав велику організаторську роботу на педагогічній ниві вже в 1850—1863 роках. Як ми вже згадали, він видає багато книжок, заснував чимало шкіл. Однак він усвідомлював, що школа і підручник ще не все. Він знав, що в школу для проведення навчання і виховання молоді по-

---

²¹³) «Вестник», № 43, 1863, цит. за кн. Д-ра К. Студинського «А. Духнович і Галичина», стор. 61.

²¹⁴) «Вестник», № 44, 1868, цит. за кн. Д-ра К. Студинського, «А. Духнович і Галичина», стор. 61.

трібний кваліфікований вчитель, добре підготований як з фахового, так і педагогічного боків. Отже, він не забував і про вчителя, якому відводив велику роль в справі освіти трудового народу. В 1857 році Духнович написав для вчителів свою «Народную педагогию в пользу училищ и учителей сельских». Це — одна з найкращих і найбільших праць, яка вписала його ім'я в історію педагогіки та шкіл Закарпаття. До видання цієї праці на Закарпатті не було ніякого іншого підручника, за допомогою якого вчителі могли б поглиблювати свої знання з педагогіки, необхідні для їх професії.

Написавши для свого часу визначну педагогічну працю «Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских», в листі, опублікованому в «Церковной газете» за 2/24 липня 1857 року, він писав: «С радостью взирает теперь всякий народолюбец на успехи народа нашего в духовном образовании. Несмотря на то, что народ наш принужден бороться с крайнею бедностию и многими недостатками, однако, по возможности сил своих, он старается учреждать училища и воспитывать детей своих в них. Между прочим чувствительный недостаток оказывается у нас в способных учителях, всего более же в сочинениях, имеющих служить руководством к усовершению и образованию их. Поэтому я принялся за труд издать Педагогию в пользу наших сельских учителей. Первая часть моего сочинения, т. е. Педагогия общая уже печатается в Львове, и можно надеяться, что осенью окончено будет печатание его. Оно составлено, сколько-то можно, на общепонятном языке, и, так надеюсь, послужит лучшим средством к изучению способа, как должно поступать с детьми. Я заблаговременно обращаю внимание учителей, родителей и наших приходских священников на упомянутое сочинение с тем намерением, чтобы они в свое время благоволили приобрести себе оное. — По издании первой части выйдет вторая, или Педагогия специальная, излагающая правила применения общих начал к отдельным случаям, словом содержащая в себе прак-

тическое руководство к наставлению детей. Дастъ Бог, что этот труд мой сколько нибудъ также послужит пособием развитию нашего народнаго просвещения, всеми нами пламенно желаемаго»²¹⁵). Ця книга подала велику допомогу вчителям саме в той час, коли не було жодної подібної праці, написаної на рідній мові та коли вчителі були без педагогічної освіти. Це була єдина праця, за допомогою якої вчителі могли поліпшувати свою педагогічно-виховну роботу в школах.

Як чисто педагогічні, так і літературно-освітні та історичні праці О. В. Духновича мали величезне виховне значення. Праці Духновича, зазначає Арістов, «... мають величезне виховне значення...»²¹⁶). Не випадково вони були популярні також у Львові²¹⁷).

Вже до 1857 року Духнович багато зробив на педагогічній ниві. Він написав і видав багато педагогічних праць, підручників, зробив велику організаторську роботу щодо заснування шкіл, товариств, які зіграли серйозну роль у вихованні і освіті закарпатського народу. Тепер вони служать доказом і аргументом благородних початків власного педагогічного мислення на Закарпатті в ХІХ столітті, які ми нині високо оцінюємо і шануємо.

Після 1857 року О. В. Духнович написав ще кілька праць, статей, які друкував у різних газетах. Наприклад, з 1859 року нам відомі записки, які залишилися в рукописі під заголовком «Дело от безделия Александра Духновича». Вони мають велике значення особливо тому, що О. В. Духнович висловив у них свої погляди на освіту, виховання та дуже цінні суспільно-політичні погляди. В ній багато мало знайомих віршів патріотичного характеру, як і віршів, з яких О. В. Духнович виступає як жива людина, а не як людина, повністю полонена релігійною мораллю.

Н. С. Воскресенський в праці «Начало журналистики в

---

²¹⁵) «Церковная газета», № 28, 1857, стор. 223.

²¹⁶) Ф. Ф. Аристов, Карпато-русские писатели, том I, Москва, 1916, стор. XIII.

²¹⁷) «Зоря Галицька», 1853, стор. 332.

Закарпатъ» пише «... професор Срезневський написав статтю «Русь Угорская». В його паперах було виявлено ряд виданих і невиданих творів О. Духновича²¹⁸). Цікаво і корисно було б знати зокрема неопубліковані праці О. В. Духновича. Вважаємо, що між ними є також праці педагогічного характеру, які допомогли б вірніше оцінити його педагогічні і суспільні погляди. Дуже жаль, що Н. С. Воскресенський не наводить хоч би список знайдених праць. Правдоподібно це будуть праці, які О. В. Духнович з-за різних причин у той час не міг опублікувати.

З цього періоду треба звернути увагу на його листування, зокрема дуже розгорнуте в той час, а особливо листування з Яковом Головацьким. Особливе значення цього листування полягає в тому, що Духнович говорить в ньому про стан культурного життя на Закарпатті, про труднощі в своїй освітньо-педагогічній роботі, що він змальовує в ньому різні обставини, інформує та подає поради, де і як працювати. Якова Головацького він знав ще до 1857 року. Збереглися листи Духновича до Головацького вже з 1853 року. З цих листів ми дізнаємось, при яких труднощах він видавав свої педагогічні роботи. Наприклад, в листі від 7/19 травня 1853 року він пише Якову Головацькому, що одну із своїх праць послав до Перемишля, щоб її там надрукували при умові, що половину витрат, зв'язаних з друкуванням, заплатить сам, а другу половину — друкарня, бо тиражем вони розділяться. Друкарня, — як пише Духнович, — не погодилася з цим. Тому він, — як пише в листі, — просить Якова Головацького дати її надрукувати при згаданих умовах; в противному разі надрукувати її в 300 примірниках на його власні кошти (Духновича), «... бо, брате, — продовжує далі Духнович, — я знаю, что все даром роздам юношеству чтоб их мало — помалу вабити до русскаго чтения»²¹⁹). (Розрядка наша — М. Р.). Він сповіщає Яко-

---

²¹⁸) Н. С. Воскресенский, Начало журналистики в Закарпатье, научные записки, том VI, Историко-филологическая секция, Областное книжножурнальное издательство, Ужгород, 1952, стор. 12.

²¹⁹) М. Демко, Письма А. Духновича к Я. Головацькому, Мукачево, 1927, стор 4.

ба Головацького, що готовий співробітничати при виданні «Історій Шміда». При цій нагоді він надсилав Головацькому шість примірників своєї праці «Книжиця читалная для начинающих», які так і досі знаходяться в колишньому Львівському національному домі.

Листування О. В. Духновича з Яковом Головацьким свідчить про той факт, що Головацький був для нього зразком в роботі, що він його дуже шанував: «Мы тоже, — говорит Духнович, — древнии друзья и те будем надеюсь до гроба; люблю я каждого кто русин, но доброохотного и занимательного еще и почитаю... дела ваши суть мне чистым зеркалом»²²⁰). (Розрядка наша М. Р.). Як видно з листів, важкими були умови, за яких працював О. В. Духнович, бо тодішні інтелігенти «... посмеваются з русского слова»²²¹). На Закарпатті трудно було видавати книжки, оскільки було мало читачів. В листі Якову Головацькому від 25 травня /6 червня 1853 року Духнович писав: «Брате! у нас читательство вельми слабое, книги куповати не звыкли, еще наши даже и сами священицы, наибольше даром, раздаваю. чтоб привыкати помалу...»²²²). (Розрядка наша — М. Р.). В одному з листів Духнович з бодем зазначає, що «... все Русины — жебраки». Але й при цьому він переконаний в тому, що крім школи народу ніщо не допоможе.

В той час ще не було шкіл. З великими труднощами вони почали засновуватись, оскільки для цієї праці не було досить здібних вчителів. А коли такі вчителі і були, то, одержуючи мізерну платню, вони не витримували на посадах. «Я (не хвалюся, и не берите за легкомысленость), — каже Духнович, — уже все издал свое на просвещение народа, но никто не помогает ни одним крайцарем»²²³). (Розрядка наша — М. Р.).

---

220) М. Демко, Письма А. Духновича к Я. Головацькому, Мукачево, 1927. стор. 5.

221) Там же, стор. 5.

222) Там же, стор. 8.

223) Там же, стор. 8.

У своїй тяжкій освітньо-педагогічній роботі велику надію вкладав він у молодь. На старшу інтелігенцію він не міг покластись, тому що вона в переважній мірі була мадяризованою. Вона не цікавилась життям народу, станом його освіти. Ця інтелігенція сама говорить на угорській мові. «... священники дома с женами и детьми по мадярски мондокают, то им просвещение есть...» О. В. Духнович і в такій обстановці не перестає працювати і впливати на народ та інтелігенцію, яка поступово мадяризується, денационалізується. «Я толико возможно возбуждать не перестану наших к подкреплению вышему. и уже начал действовать, можно зажгу огня до холодных грудей, о властной доле пекущихся, на общее же ничего не внимающих»²²⁴). — пише О. В. Духнович. (Розрядка наша — М. Р.).

Вплив О. В. Духновича на народ, зокрема на інтелігенцію, не послаблюється і в дальшому. Коли Петро Якович написав твір «Цветный кошечок — нравоучительная повесть для молодых русинов», який вийшов у 1853 році у Львові, О. В. Духнович пише Якову Головацькому, щоб той послав йому 400 примірників. Далі він пише йому: «... пошлите дельцо, кое я токмо даром роздам между юношеством». Це блискуче переконує нас в тому, що Духнович роздавав серед молоді книжки, жертвував все, що міг, для того, щоб запалити в народі, серед інтелігенції та молоді якнайбільше полум'я любові до своєї рідної мови.

В Пряшівській гімназії у той час навчалось дуже мало учнів української національності. В листі Головацькому від 22 вересня — 4 жовтня 1853 року Духнович пише, що молодь заради німецької мови відходить вчитися до Левочі. Він пише, що охоче візьметься за викладання російської мови в гімназії, коли її будуть там вивчати, та що візьме на себе «той труд безплатно». В Пряшівській гімназії, крім Духновича, викладав російську мову і Петро Якович. В останнього О. В. Духнович вкладає велику надію. В 1854 році в Пряшівській гімназії було 47 русько-українських студентів.

---

²²⁴) М. Демко, Письма А. Духновича к Я. Головацькому, Мукачево, 1927, стор. 10.

Російську літературу тут безплатно викладав Йосиф Шаламон. Цей успіх свідчить про те, що виходна робота і вплив Духновича на цій ділянці не були даремними. Але коли сюди потрапляє більше учнів русько-української національності, а в гімназії викладається російська мова, то це стає сіллю в очах угорської шляхти. Причина цього полягала передусім у тому, що в гімназії вчилась русько-українська молодь. «Школи народны на папери, а в деле ничего...»²²⁵).

Таким чином, у своїх листах О. В. Духнович подає картину культурного і політичного життя на Закарпатті. Листи О. В. Духновича Якову Головацькому мають величезне значення саме тому, що вони багаті фактичними даними з життя українців. Ці листи мають величезне значення також для справжньої оцінки Духновича як педагога і освітнього працівника українців ХІХ століття. Отже, значення листів О. В. Духновича до Якова Головацького полягає в тому, що в них ми бачимо, в яких господарських і соціальних умовах доводилось Духновичу працювати на освітньо-педагогічній ниві та в якому страшному господарському стані перебував народ Закарпаття. Вони показують також, як невтомно працював О. В. Духнович для блага народу, як турбувався про його виховання і освіту, в яких умовах йому доводилось видавати книжки, підручники для українських шкіл і вчителів. Листи свідчать також про велику любов О. В. Духновича до народу, його рідної мови, літератури, до народу Галичини. Духнович визнає в них, що русини-українці Закарпаття є складовою частиною великого руського народу.

Останні роки життя О. В. Духновича проходили під знаком дальшої організаторської роботи навколо утворення «Общества святого Іоанна Крестителя и Предтечи», заснованого в 1862 році. Головою комітету було обрано «...щирим голосом Олександра Духновича... хоч наш солоденький батько посилався на слабість, але всенародному бажанню змушений був підкоритись»²²⁶). (Розрядка наша

---

225) М. Демко, Письма А. Духновича к Я. Головацкому, Мукачево, 1927, стор. 31.

226) «Слово», № 92, 1862, «Вестник», № 13, 1862.

— М. Р.). Йому було довірене піклування про Товариство. Яке завдання стояло перед товариством? Передусім піклуватись про шкільну молодь, що приходила до Пряшева вчитись в гімназію, як з матеріального, так і з виховного боків. Товариство забезпечувало учнів квартирою, харчуванням, підручниками. Будучи головою Товариства, Духнович складає для вихованців правила поведінки, в яких відбилися його погляди на виховання, докладно розроблені в «Народной педагогии . . .» Будучи душею Товариства, він збирає підтримки, дбає про те, щоб Товариство мало свій будинок, пише до різних газет про заснування Товариства, дбає про матеріальне забезпечення Товариства. Думку про заснування такого Товариства народ зустрів з великим співчуттям. Він підтримує його фінансово, матеріально тощо. Це пояснюється тим, що Товариство мало на меті справді благородні вчинки. В «Отчете двенадцатилетней деятельности общества св. Иоанна Крестителя и Предтечи в Пряшове 1862—1874» говориться: «Руські Пряшевської єпархії, число яких досягає 160 тисяч, бачучи велику потребу освічених людей світської професії, зрозуміли цю думку і взялись за діло. Заснували товариство імені св. Іоанна Крестителя и Предтечі, яке чесним і талановитим руським молодим людям, без різниці їх походження, давало б потрібні харчі і засоби, потрібні для освіти і під своїм безпосереднім наглядом підготувало б вірних, освічених людей для народу».

Про заслуги О. В. Духновича в заснуванні Товариства згаданий «Отчет . . .» пише: «Тут ми повинні з подякою і визнанням віднести до пам'яті покійного О. В. Духновича, який, будучи головою комітету, із звичною його серцю добродійністю, поніс щирі і неоціненні труди при заснуванні товариства тим, що сам писав багатьом впливовим і спроможним жертвувати людям, які потім справді щедрими жертвами заклали тривкі основи товариству»²²⁷). Завдяки Духновичу Товариство вже в 1863—64 навчальному році дало вперше бідним учням Пряшівської гімназії грошеву допомогу в сумі 500 гульденів. В цьому навчальному році подало прохання про

---

²²⁷) Отчет двенадцатилетней деятельности 1862—1874 Общества «св. Иоанна Крестителя и Предтечи» в Пряшове, Будапешт, 1875, стор. 5.

грошеву підтримку 16 учнів. Товариство не могло задовольнити всіх; воно вибрало п'ятьох із них — учня IV класу і сина покійного священика із села Рафаївців Миколу Герберія, учня IV класу — круглого сироту із села Шапинця Андрія Шарпшського, сина селянина із села Геральта Михайла Долгого сина селянина із Шум'яца Йосифа Петрова, і Петра Войташка — сина вчителя із села Курова. Із згаданих 500 гульденів кожний з них отримував 10 гульденів щомісячно.

В 1864—65 рр. Товариство вже закупило будинок із садом за 4.650 гульденів. В цьому самому навчальному році було прийнято в гуртожиток 20 учнів. Серед них — сина селянина із Якуб'ян Івана Гакоша, учня VIII класу, сина селянина із Шайо-Вамоша Михайла Войводу, сина селянина із Ремецьких Гамрів Павла Руснака, сина селянина Йосифа Калапоша, Михайла Суковського — із села Вавринця, Василя Зиму — сина селянина із села Камінки, Івана Кундрата — сина учителя із села Пихонь, Йосифа Сенькова — сина селянина із села Матисової та інших. В цьому навчальному році було прийнято в гуртожиток також тих, що в ньому вже мешкали в минулому році²²⁸). Разом в 1864—65 навчальному році було прийнято в гуртожиток 20 учнів, в 1865—66 навчальному році — 34, в тому числі 24 одержали квартиру і харчування, а 10 — лише харчування. В 1866—67 навчальному році в гуртожитку одержувало харчування та мешкало 35 учнів, в 1867—68 навчальному році — 37, в 1868—69 навчальному році — 44, а в 1869—70 навчальному році число учнів в гуртожитку зросло на 54. Щороку число учнів гімназії, яких Товариство забезпечувало харчуванням і гуртожитком, зростало. Таким чином Товариство спрямовувало свою діяльність на виховання української інтелігенції, яка в перші роки існування Товариства виростала переважно з селянських рядів. Пізніше в гуртожитку була переважна більшість учнів з рядів інтелігенції, передусім діти священиків.

Вже перші роки існування Товариства в гуртожитку піклувались і про здоровельний стан учнів. До гуртожитку регулярно приходив лікар Цірбус, якому Товариство платило

---

²²⁸) Записка про Русскую Питательницу от 1862, стор. 33—35. Пряшівський держ. архів.

20 золотих на рік²²⁹). Дуже бідним учням Товариство закупувало одяг, правда, дуже скромний. Вихованці одержували безкоштовно потрібні підручники.

О. В. Духнович належить до тих засновників Товариства, які вже спочатку жертвували в його фонд найбільші суми грошей. Він пожертвував 200 гульденів. Крім цього, місячно з дня заснування Товариства він жертвував по 50 золотих. А О. В. Духнович підтримував учнів не лише в Пряшеві, але й у Галичині. Про це свідчить його лист Я. Головацькому від 28 грудня 1861 року.

На свій час Товариство справді відіграло прогресивну роль у вихованні й освіті молоді. За своїм характером воно було першим на Закарпатті. Значна заслуга в дійовій освітній роботі Товариства по праву належить О. В. Духновичу, який активно працював у ньому, підтримуючи його також матеріально. Передусім саме завдяки О. В. Духновичу Товариство з першого року свого існування дало певній частині учнів помешкання і харчування, створюючи таким чином можливості для поширення рядів української інтелігенції серед селянства.

О. В. Духнович розгортав і практичну педагогічну діяльність, яка однак нам мало відома. Передусім він працював домашнім учителем, навчаючи Акакія, сина Ужгородського піджулана Петрова. Стати домашнім учителем О. В. Духнович був змушений внаслідок ворожого ставлення до нього як працівника Пряшівської єпископської канцелярії з боку тодішнього єпископа Пряшівської єпархії Тарковича. Саме з цієї причини О. В. Духнович перейшов до Ужгорода. Як підкреслює О. В. Духнович у своїй автобіографії, він вчив і виховував Акакія за найновішими в той час методами і виховав з нього освічену людину.

О. В. Духнович взяв у свою власну квартиру кілька учнів гімназії, давши їм помешкання і харчування. Крім дальшої матеріальної підтримки, він вивчав з ними рідну мову, народні пісні і взагалі піклувався про них. В Пряшівській гімназії О. В. Духнович працював як викладач російської мови і літератури. В педагогічній роботі він завжди добивав-

---

229) Записка про Русскую Питательницу от 1862, стор. 33—35, Пряшівський держ. архів.

ся значних успіхів, в результаті чого його уроки відвідували учні словацької національності.

Згадана організаторська, теоретична і практична педагогічна діяльність позначилась на всьому його житті. Багату педагогічну і освітньо-літературну роботу розгортає він не заради слави. В цій роботі він керується думкою, висловленою так: «Искать Славы — есть суета. — Получить Славу — есть счастье, а заслужить Славу: — есть Добродетель»²³⁰).

Педагогічну та освітньо-літературну діяльність О. В. Духновича народ шанував не лише під час його життя; він в повній мірі оцінив її й після його смерті. Вже в 1867 році, щоб зберегти пам'ять про його педагогічну і освітньо-літературну та іншу діяльність, була встановлена на його честь «Стипендія О. В. Духновича». Віктору Ладомирському було доручено написати «Заклик до пожертвувань у фонд «Стипендії. О. В. Духновича», копію якого наводимо в додатках. В заклику говориться: «Шановній руській громадськості майже загальновідомо, що Угорська Русь має намір збудувати своєму недавно померлому славному сину Олександру Духновичу, як колишньому працелюбному письменнику і ніжному розповсюджувачеві літературної руської мови, пам'ятник едячності і любові — створити стипендію для однієї молодої руської людини, яка відзначається хорошими талантами. На цю благородну ціль в Мукачівській єпархії безперервно поступають значні пожертвування. Тому покійно підписаний, той, кому доручено збирати пожертвування для цієї пілі, має честь шанобливо просити шановних народолюбців братолюбно і щедролюбно сприяти здійсненню цього національного починання і зібрані пожертвування вислати Єпархіальному управлінню. Пряшів. 16/28 листопада 1867 Віктор Ладомирський»²³¹). (Розрядка наша — М. Р.).

Заклик мав відгук не лише в Мукачівській, але й у

---

²³⁰) А. В. Духнович, Дело от безделия Александра Духновича, 1859. стор. 4.

²³¹) Архів колишньої греко-католицької єпархії в Пряшеві (нині Пряшівський держ. архів), № 1831, за 1867 р.

Пряшівській єпархії. По всій єпархії було вислано листи з цим закликом, а також з потрібними збірними листами. Як доводять збірні листи, народ справді зрозумів і жертвував для цього, що лише міг. В Літмановському деканаті-дистрикті були такі пожертвування:

Іван Мих. Ханат пожертвував 5 золотих — на п'ять років, тобто по золотому на рік.

Петро Ів. Мачик — 5 золотих на п'ять років, тобто по золотому на рік.

Стоторська громада — 7 золотих,

Стоторський священик Іван Ткач — по 2 золоті щороку до смерті,

Іван Чисарик — 5 золотих, на п'ять років,

Іван Ів. Вислоцький — 2 золоті,

Іван Курмін, суддя — 2 золоті,

Камінський, вчитель із Камінки — 50 крейц.,

Стефан Матишак — 50 крейц.,

Антоні Еукзравр — по 1 золотому за життя,

Вернард Антонов Деак — 3 золоті — на три роки, по 1 золотому на рік.

Згідно із збірними листами, в Попрадському і Воронівському дистриктах було зібрано 7,70 золотого. Для цієї мети жертвували не лише священики, але й службовці, окремі громади та вчителі. Вапеницький вчитель Дмитро Дадик пожертвував із своєї бідної зарплати 1 золотого.

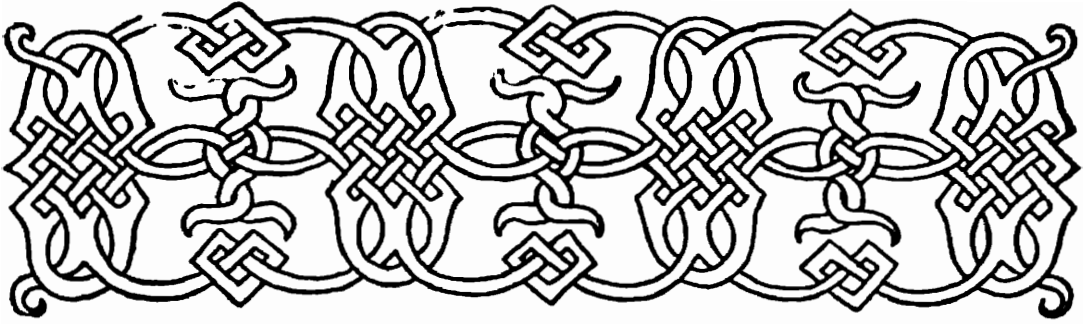
Збір на «Стипендію О. В. Духновича» продовжувався з року в рік. В 1868 році велику увагу цій акції присвятило «Общество Василя Великого». У знайденому нами листі другого заступника голови «Общества св. Василя Великого» Василя Івановича Ляховича від 13/25 січня 1868 року говориться: «Згідно з рішенням комітету Товариства св. Василя Великого, маю честь перевести Вам 300 примірників літографованих портретів покійного Пряшівського каноника Олександра Духновича. Прошу Вас ласкаво зробити так, щоб згадані портрети були розпродані в Пряшівській єпархії. Ціну одного встановлено в 50 крейцарів. За визначенням комітету, чистий прибуток має використатись на стипендію Олександра Духновича. Прошу прийняти запевнення в почуттях щирої пошани, з якою і залишаюсь в Ужгороді, 13/25 січня 1868 року.

Вашому Високопреподобію.
Покірний скучаю:
Василь Ів. Ляхович,
другий заступник Голози «Общества св. Василя Ве-
ликого»²³²).

Пізніше в Пряшеві влаштовувались виставки його робіт, були збудовані пам'ятники в рідному селі і в Пряшеві. Народ Закарпаття і Східної Словаччини високо оцінює працю О. В. Духновича, яку він зробив на освітньо-педагогічній ниві.

---

²³²) Лист знаходиться в зазначеному архіві, без номера. Див. додатки.

IV

О. В. ДУХНОВИЧ ПРО ОСНОВНІ ПЕДАГОГІЧНІ ПИТАННЯ

В розділі про економічну, соціальну і культурну обстановку ми говорили, що Духнович своїми педагогічними і освітньо-літературними роботами, як і педагогічною діяльністю взагалі, яка зіграла прогресивну роль на Закарпатті в ХІХ столітті, заклав основи педагогічного мислення на Закарпатті. До О. В. Духновича на Закарпатті не було написано жодної теоретичної педагогічної праці.

Феодалний суспільний лад в Угорщині був причиною господарської і культурної відсталості Закарпаття. Незначна кількість шкіл, їх слабе матеріальне забезпечення, занесення в школи чужого духа, елементів денационалізації, видавання для них підручників на чужій мові, — все це було основною причиною того, що на Закарпатті не розвивалась домашня педагогічна теорія. Лише після революційних 1848—1849 років, в період національного відродження, коли починає пробуджуватись сторіччями гноблена національна свідомість, виникає потреба поліпшення шкільної роботи і розвитку педагогічних думок.

Таким чином і педагогічна практика, і теорія Духновича були результатом потреби, а не випадковості, результатом історичної неминучості. Духнович був першим, хто спробував

теоретично обґрунтувати потребу виховання і освіти народу Закарпаття. Якраз в цьому теоретичному обґрунтуванні потреби виховання і освіти ми й знаходимо його власне ставлення до основних педагогічних питань.

При аналізі його педагогічних думок ми не повинні абстрагуватися від тих історичних передумов, які зумовили їх виникнення. В першу чергу причиною виникнення його педагогічних думок була потреба піднесення матеріального і культурного рівня народу.

Одним із основних питань педагогіки, яке розв'язував Духнович, було визначення педагогіки як науки. Під педагогікою він розуміє «... науку, которая учит, как должно есть человека наставлять, то есть: каким способом можно силы человеческия телесныя и душевныя, от природы данныя от молодости, разуму пристойно и согласно сохранить и совершати»²³³).

Під настановами він розуміє виховання і вдосконалення душевних здібностей людини. Однак, на його думку, розвиток і вдосконалення душевних здібностей людини вимагає певних природних властивостей.

Духнович, як і решта великих педагогічних мислителів минулого, підкреслює, що «... Наставник да во всем последует природе...», тобто, хай керується принципом природності у вихованні.

В процесі виховання і навчання вчитель повинен дбати «... чтоб природныя свойства не переселил». бо це могло б привести до противного результату. Про це О. В. Духнович говорить: «... самохотность, которая от природы происходит, от питомца отняли бы».

В процесі навчання і виховання треба неминуче вивчати природні здібності учня, тобто здібності, дані йому від народження. Це необхідне для того, щоб знати, що «... где она к злему клонится, там нужно ю направить, где же будет слабая и недостаточная, там должен мудро тщательно и упражнением и приятным наставлением усовершати».

Необхідно звернути увагу також на душевні і фізичні

---

233) А. В. Д у х н о в и ч, Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских, часть I, Педагогия общая, Львов, 1857, стор. 7.

сили виховання, забезпечивши їх рівномірний розвиток. «... чтоб одна другую не задушали или перемагали». Це означає, що в навчально-виховному процесі душевні і фізичні здібності дитини ми не повинні ні недооцінювати, ні переоцінювати.

О. В. Духнович поділяє педагогіку на дві частини — на загальну і спеціальну. Загальна педагогіка, на думку Духновича, є наукою про загальні правила, за якими «... в наставлении детей наблюдать потребно есть, чтоб наставление желаемому концу ответно было».

В чому полягає суть цих загальних правил педагогіки?

1. «В просвещении розума», тобто в здібності пізнавати речі і явища, міркувати про них, засвоювати їх.

2. «Во упражнении памяти», тобто у здібності користуватися в житті пізнаннями. Як зазначає Духнович, «Наставление будет вразумительное, когда ученики все, что им преподавается, легко и совершенно поразумели, да и то все в действие привести знают». Цього можуть досягти, наприклад, порівнянням, протиставленням, аналізом.

3. «В наклонности к добродетели», тобто у привчанні дітей до пізнання і розвитку почуттів до «хорошого, чесного і корисного».

Настанові, вихованню Духнович приписує велику роль в розвитку суспільства. Він пише: «Наставление детей в обществе человеческом есть наиболее нужное; ибо люди обще в товаристве живучи, без наставления были бы подобными неразумным сотворениям, каждый делал бы по своей воли, один другому не повиновал бы ся, сильнейший над слабым сбытковал бы ся и так общество человеческое подобное было бы скотам и зверям; . . .»²³¹).

4. «В развитии сил душевных и телесных».

О. В. Духнович розвив і теоретично обґрунтував ці правила. Іншими словами, на основі згаданих правил він пробує відкрити закономірності навчально-виховного процесу. Лише на основі цих правил, керуючись тільки ними в їх взаємному зв'язку, можна спрямувати виховання до певної мети.

---

²³¹) А. В. Д у х н о в и ч, Народная педагогика в пользу училищ и учителей сельских, часть I, Педагогика общая, Львов, 1857, стор. 8.

1. ЗМІСТ ПЕДАГОГІКИ О. В. ДУХНОВИЧА

О. В. Духнович думав написати педагогіку в двох частинах. Першу частину написав і видав під назвою «Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских», як загальну педагогіку. Другу частину він мав написати і видати як спеціальну педагогіку. Хоч зміст другої частини нам докладно не відомий, все ж ми маємо про нього деяке уявлення. Отже, за змістом першої частини, як і за передбаченим змістом другої, ми можемо мати уяву про зміст педагогіки Духновича в цілому.

Головним джерелом, з якого ми дізнаємось про зміст педагогіки Духновича, є її перша частина — «Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских». Розклавши перед собою план цієї роботи, ми побачимо, які педагогічні питання або проблеми він розбирає і розв'язує у своїй «Педагогии». Основними з них є: 1. Розвиток людини, 2. Роль батьків при вихованні дитини, 3. Мета виховання і його завдання, 4. Зміст освіти, 5. Методи, засоби виховання і навчання, 6. Властивості і обов'язки вчителя, форми і методи його роботи. 7. Дидактичні питання тощо.

Докладний зміст «Народной педагогии в пользу училищ и учителей сельских» О. В. Духновича такий:

«Предисловие к Родителям.

Вступление, или предуготовление к педагогии.

1. Что есть педагогия? 2. Которыя суть начала Наставления? 3. Есть ли потребное наставление? 4. Кто должен наставляти? 5. Начто повинуются Родители со взором своих детей?

Частина I.

Глава I. О педагогии вообще. 1. Что подает Педагогия общая? 2. В чем залежат во кратце правила Педагогии? 3. Что таже по правилам сим наблюдать должен Педагог? 4. Як будет Педагог просвещати ум младенца? 5. Як усовершеншается память мальчика? 6. Як развиватися будут душевныя и телесныя силы? 7. Як Разделяется Педагогия?

Глава II. Свойства и должности учителя. 1. Якими свойствами должен быти обдарен учитель?

Глава III. О правилах общих наставления. 1. В кратце, что нужно Наставнику имети, чтоб он должность свою доско-

нало совершил? 2. Что то есть звание? 3. Прочто учитель должен поседати знание? 4. Должен ли наставник быти чи-стаго и непорочнаго нрава? 5. И прочто то есть первое пра-вило в учении? 6. Якого характера должен быти Учитель? 7. Як может Учитель учеников своих любовь получитьи? 8. Як должен Учитель ученикам своим наставления преподавати? 9. Когда будет наставление или преподавание легкое? 10. Прочто нужно есть легкое преподавание? 11. Когда будет наставление вразумительное? 12. Когда будет наставление чувствительное? 13. Прочто потребно есть чувствительное наставление? 14. Коли будет преподавание любезное? 15. Что разумеется чрез повторение преподавания? 16. Что належит внимати при повторениях? 17. Якия средства должен имети учитель, чтоб службу свою исполнил полезно?

Глава IV. О устроении школы и о учении. 1. Что есть школа? 2. Что потребно внимати во устроении школы? 3. Як мает учитель дети распорядати в школе? 4. На что требует учитель внимати во первых в школе? 5. Як мает поступовати учитель с детьми со взором внешняго ношения? 6. Что по-требно есть ученикам до школы приходящим? 7. Як должен учитель поступовати во учении детей в школе? 8. Что внима-ти должен учитель в преподавании наук? 9. Когда в одно-класной школе суть начинающи и споспешествующи, як дол-жен учитель преподавати науки? 10. Когда учитель предло-жил некую науку ученикам, что тогда ему делати потребно? 11. Як имеет учитель вопрошати учеников? 12. Что наблю-дати потребно учителю в положении вопросов? 13. Когда бу-дет вопрос легкий? 14. Когда будет вопрос краткий? 15. Як будет вопрос ясный и вразумительный? 16. Якия ответы да-вают дети на вопросы? 16. Что делати имеет учитель, ежели от ученика добрый получил ответ? 17. Когда есть ответ не-достаточный? 18. Которыи учителя грешат противо тому пра-вилу? 18. Который есть ложный ответ? 19. Что есть излиш-ный ответ? 20. Что делати имеет учитель егда подастся ответ смешный? 21. Что делается, когда ученик ничего не отвечает? 22. На что треба приучовати детей при каждом ответе?

Глава V. О порядке школьном. 1. Як мае учитель распо-рядити дети в школе? 2. К расположению детей можно ли придати сторожих? 3. Як же разделит учитель школьное пре-подавание? 4. Як поступовати будет учитель со свавольными

детьми в школе? 5. Кроме науки, или учения на что внимати должен учитель? 6. Особенно на что уважати должен учитель со взором добрых нравов?

Глава VI. О упражнении. 1. Что разумеется чрез упражнение? 2. В чем состоит упражнение духовное? 3. Як же упражняются силы духовныя? 4. В чем состоит упражнение тела? 5. Як учитель поступовати должен со взором упражнения телеснаго? 6. В чем состоят упражнения детей? 7. Когда дети забавляются, что тогда делает учитель? 8. Можно ли детям купатися? 9. Можно ли детям по леду сликатися? 10. Которое упражнение для детей есть полезное?

Глава VII. О порядке наблюдаемом в церкви. 1. Должны ли дети ходити до церкви? 2. Яким порядком школяри должны до церкви приходить? 3. Что еще належит к набожности детей?

Глава VIII. О болящих детях. 1. Якая есть учителя должность к болящим детям?

Глава IX. О мзде и наказании. 1. Которое есть общее правило о мзде и наказании детей? 2. Что должно наблюдать во воздаянии и казни? 3. Якии пороки и погрешности наказания достойны суть? 4. Должно ли мальчика наказати про тупость? 5. Можно ли про свавольность дети наказывати? 6. Який порядок держати надобно учителю в награждениях? 7. Когда исправляется мальчик злостливый? 8. Что же с таким делати будет учитель?

Глава X. О испытаниях и праздниках. 1. Когда и яким рядом испыты держатся? 2. Празднины.

Глава XI. О предметах наставления. 1. Якия науки преподаватися имеют в сельских училищах?

Глава XII. Заключение. Учители!

Додаток».

В другій частині педагогіки він думав подати окремі правила або способи викладання окремих предметів. Він думав також дати методику викладання окремих предметів.

Як бачимо, змістом першої частини є не лише питання виховання, але й питання навчання, методично-дидактичні питання. Крім виховних і дидактично-методичних питань О. В. Духнович розробляє в своїй «Педагогії» також питання гігієни, як і питання, що стосуються організації роботи школи.

Як видно із змісту «Педагогії», основним фактором розвитку дитини О. В. Духнович вважає виховання. Вихованню дитини він присвячує всі свої думки, виражені в цій книзі і спрямовані на досягнення виховної мети.

2. МЕТА І ЗАВДАННЯ ВИХОВАННЯ

Визначаючи мету і завдання виховання, О. В. Духнович приходять до висновку, що виховання має вирішальний вплив на формування людини. Людина, за його думкою, народжується «...непорочным, и по сему бывает тем, к чему приспособится...», тобто тим, до чого ми ведемо її «...С молодых ногтей...». Вихованням «...заскепляются в мягкое сердце его добрый или нечеловеческий нрав, и бывает по обыкновению добрым или злым». Цю свою думку він обгрунтовує так: «Посмотрите на дерево рослое в лесе: оно прекрасно сросло и здорово есть, но плод его не скусен; але заскепите в молодой лесной пень благородную веточку, и привийте осторожно, то дерево, хотя от простого лесового корня растущее, будет нежным уже и принесет благородный плод, и будет полезным хозяину своему»²³⁵). З цього випливає, що шляхом виховання ми підводимо учня до того, щоб він став корисним і працював для суспільства.

«Дитина есть в себе мягкое сотворение, серденько у него удобоприемлемое, или все приемлющее, и мягкое бывает как воск, который отбивает образ притиснутыя на него печати». Тому у вихованні не можна забувати про це, треба мати цей факт завжди на увазі. При вихованні дитини треба поступати дуже обережно, бо, як він каже, людину складає:

- а) естество (натура),
- б) наука,
- в) обычай.

«Естественную склонность» людина дістає від природи, і все це «составляет темперамент, но науку и обычай дает упражнение, и наставление или воспитание; человек без вос-

---

²³⁵) А. В. Духнович, Народная педагогика в пользу учителей сельских, часть I, Педагогика общая, Львов, 1857, стор. I—III.

питання и наставлення, хотя и естественными добродетелями и силами обдаренный, будет неспособным и непотребным, як земля, хотя лучшая, если не работается, производит один токмо бурян и пустую лободу; и як потребно есть землю добре выработать, чтобы плод принесла, так должно есть и человека образовати, дабы он плодовитым был як самому себе, так и обществу. — Посмотрите на свой скот, волю, или кони: от молодости к ярму не привыкшии и неученыи, якую принесут хозяину пользу? но приспособленыи и привыкшии к работе, на всякое дело употребляются; — так то деется и с самим человеком и от естества сильнейшим, если не научится и не привыкнет к трудам, останет непотребным волоцюгою, на бремя человечеству, як трут во обществе пчел».

Підкреслюючи батькам важливість піклування про виховання своїх дітей, він зазначає, що вони відповідають за виховання дітей перед суспільством. І коли «благополучию чад ваших и всеобщей пользе поспешествовати желаете, потщитесь и ищите способ нужнаго им подати воспитания. . .» твердить Духнович. Найбільше багатство, яке батьки можуть залишити їм, це — хороше виховання. Тому він вимагає дати дітям в процесі виховання передусім хороший розум, хороші звички, знання, здібності, працьовитість, хороше серце, волю. Ці властивості треба виховувати в дітей як вдома, так і в школі.

Виховання він вважає важливим фактором у формуванні людини. На думку Духновича, вплив виховання на дитину безмежний. В. Г. Белінський так говорить про вплив виховання: «Щепленням і дику яблуню можна примусити, щоб замість кислих і малих яблук родила виплекані яблука, смачні і великі. Однак даремні були б всі зусилля, штуки примусити дуба родити яблука, а яблуню — жолуді»²³⁶). Хоч О. В. Духнович і не мав на увазі ясну мету виховання, все ж таки на свій час його погляди були прогресивнішими, ніж погляди представників буржуазної песимістичної реакційної філософії в половині ХІХ століття. Один із її представників, німецький філософ Шопенгауер, твердив, що виховання є безсильним, що людина не може зіпсуватись

---

²³⁶) V. G. Belinskij: Pedagogické diela, SPB, стор. 75—76.

поганими прикладами і вихованням. Велике значення у вихованні О. В. Духнович надає ролі прикладу у вихованні. Важливо підкреслити, що Духнович ніде не говорить про спадкове призначення майбутньої дитини, але, навпаки, вірить, що вихованням можна досягти того, щоб і сільські діти стали освіченими людьми. Він переконується в здібності дітей на Закарпатті. Говорить, що вони здібні навчитись усьому. Передумову для розвитку їх здібностей вбачає в наявності хороших вчителів і шкіл.

В питаннях про роль спадковості у О. В. Духновича є й певні недоліки. В одному місці своєї «Народной педагогии в пользу училищ и учителей сельских» він говорить, що завдання виховання полягає не в тому, щоб змінювати природні властивості і таланти, природні нахили тощо, а лише їх розвиток. Безперечно, що з таким поглядом ми не можемо погоджуватись. Соціалістична педагогіка вчить нас, що природні властивості дитини ми можемо поступово змінювати шляхом виховання.

Велику роль О. Духнович приписує природному процесу у вихованні, через який вчитель має сприяти розвиткові здібностей дитини. Недодержування природного процесу було б гальмом розвитку дитини. Завданням вчителя є вивчати природні здібності дітей, спрямовувати і керувати їх розвитком.

Людина має бути вихованою в дусі людяності у відношенні до товариства, бо інакше цей союз — людський рід — не можна зберегти. Тому людство може зберегтись лише шляхом виховання, коли кожна людина буде знати свої обов'язки і буде їх виконувати.

Завдання виховання він вбачає, головним чином, в розвитку розуму, вправлянні пам'яті, вихованні нахилів до добротності, у розвиткові душевних і фізичних сил молодій людини. Тому головним завданням учителя є дуже обережно розвивати розумові здібності довірених йому дітей, так, щоб про викладене вчителем діти змогли міркувати, роздумувати, щоб речі вони розуміли з пригодами і навколишнім світом. Для досягнення цієї мети вчитель повинен вести дитя з розумового боку. Розумове виховання повинно проводитись шляхом легкого розуміння речей. Звідси випливає вимога до вчителя, щоб він навчав наочно, завжди показував річ, щоб учень міг про неї міркувати. При розумовому вихованні

він підкреслює організованість і планомірність, відхиляючись таким чином від теорії вільного виховання.

Значну увагу він звертає вихованню пам'яті. Духнович твердить, що пам'ять учня виховується шляхом вправляння. Учень може запам'ятати матеріал, що вивчається, лише тоді, коли він його зрозуміє, коли він над матеріалом роздумував. А уявити учень може лише той учбовий матеріал, який він добре зрозумів і продумав. Хорошо засвоєний матеріал повинен вирисовуватись як рисунок на папері або на полотні. Пам'ять вправляється через науки — навчальні предмети. Систематичним повторюванням учбовий матеріал окремих предметів тривало залишається в пам'яті.

Дальшим завданням виховання він вважав виховання людини до добродетності. Вчитель має нахилити м'яке серце учня до хороших вчинків. Він повинен проводити виховання дітей так, щоб вони за зразком морально хороших і чесних людей робили завжди хороші вчинки. Духнович вимагає виховувати в дітей зневагу до нечесних речей, вміння протиставити чесних і нечесних. На таких прикладах, — говорить О. В. Духнович, — учень пізнаватиме красу моральних людей, полюбить їх, а, з другого боку, буде брідитися паскудності.

Піклування про гармонійний розвиток душевних і фізичних сил дитини — таке дальше завдання виховання, яке він підкреслює з особливою вагою. Вчитель має робити все потрібне, щоб не порушувати такого гармонійного розвитку душевних і фізичних сил дитини. О. В. Духнович твердить, що вони тісно пов'язані одне з одною, і тому вимагає від учителя, щоб він не перевантажував їх, не заважав їх розвитку. Бо коли перевантажити фізичні сили, то це позначиться на душевних силах. В такому разі «... ум, хотя як усилюемся, неспособным бывает к наукам...» Або, навпаки, коли перевантажити значно великою душевною працею душевні сили, то дитина виявиться нездбною до фізичної праці. Тому вчитель має звертати велику увагу на те, щоб ці сили були завжди у рівновазі. Учнів можна і треба завантажити ними — фізичною і душевною працею — настільки, наскільки вони здібні їх сприйняти. Вчитель повинен мати на увазі особливості фізичного і душевного розвитку дітей з тим, щоб їх ду-

шевні і фізичні сили «...возрасту питомця, соответственно и постепенно развивал».

Такі, на думку О. В. Духновича, завдання виховання. Треба також підкреслити, що Духнович вимагав від школи, щоб вона готувала дітей до життя — до праці. Основним в процесі формування особистості людини він вважає моральне виховання. За Духновичем, звичайно, воно має переважно релігійний характер. В цілому погляди Духновича на виховання та його роль просякнуті благодарним почуттям любові до дитини, її особистості, гуманізмом. Це впливає з його любові до людини і є основною рисою його педагогічних поглядів.

Для того, щоб учитель міг здійснювати згадані завдання виховання, О. В. Духнович вимагає від вчителя хорошої підготовки, систематичного набування освіти, високих фахових і педагогічних знань.

Такі погляди О. В. Духновича на завдання виховання зіграли велику роль на Закарпатті, тому що вони вказували слабо підготовленим з педагогічного боку вчителям, в якому напрямі треба вести всю роботу в школі.

Однак здійснення цих завдань залежить не лише від школи, вчителя, але й від родини.

3. ПРО ЗАВДАННЯ БАТЬКІВ У ВИХОВАННІ ДІТЕЙ

Початок виховання О. В. Духнович вбачає в родині. Батьки є «первыи наставники своих чад», що є їх природним обов'язком перед дітьми. Передумовою хорошого виховання в родині він вважає:

1. Щоб батьки народжували здорових дітей, 2. Щоб діти виховувались для блага людства, 3. Щоб дітей виховували до добродетності, 4. Щоб постійно піклувались про душевний і фізичний розвиток дітей.

Формулюючи завдання батьків у вихованні, Духнович підкреслює відповідальність батьків за народження здорових дітей. Він твердить, що здорова дитина може народитись лише від здорових батьків. Цим самим він вимагає, щоб батьки народжували дітей із здоровим розумом.

В часи педагогічної діяльності О. В. Духновича на За-

карпатті було дуже поширене п'янство. Саме тому Духнович р'шуче вимагає від батьків покінчити з п'янством, підкреслюючи, що народжені діти від батьків у нетверезому стані, як правило, нездорові і душевно відсталі. Цю свою думку він підтверджує словами філософа Діогена: «Юначе, отец тя пян посеял».

Про народжене дитя батьки повинні піклуватись з повною серйозністю — доглядати дітей, піклуватись про їх здоров'я тощо. Піклування батьків про фізичний розвиток дитини в перші роки її життя — першочергове завдання. Треба його забезпечувати природним шляхом, який полягає в забезпеченні природної страви, в нормальному «ядении и питии».

Не меншу роль у вихованні дитини він приписує також гігієні. Він вимагає від батьків додержування гігієни, яка на його думку, є передумовою для здорового розвитку дитини та її окремих органів. Розвиток окремих органів він вимагає забезпечувати вправлінням, пристосуванням їх до певних умов, змін повітря і т. п. До гігієнічних правил, додержання яких в процесі виховання дітей Духнович вимагає від батьків, він відносить також вимогу не тримати дітей в закритій кімнаті, а виходити з ними на прогулянки на чистому повітрі.

Першочергову роль у вихованні дитини він відводить матері, яка, на його думку, несе більшу відповідальність за виховання дітей, ніж батько. Нині ми твердимо, що за виховання дітей відповідають батько і мати разом. Думку О. В. Духновича, що з батьків за виховання дітей несе більшу відповідальність мати, ми вважаємо правильною і обґрунтованою в часи О. В. Духновича. Ми вважаємо, що він, правдоподібно, мав на увазі головним чином заможні родини, в яких виховання дітей доручалось іншим особам — служницям і нянькам. В ряді своїх праць він гостро протестує проти такого виховання, підкреслюючи, що сама мати повинна годувати свою дитину своїм молоком, гладити її своїми ж руками, а не «... спущатися совсем на служанку». Він засуджує матір, що не годує дитя своїм молском і не присвячується його вихованню. Користуючись словами письменника А. Геллія, він пише: «Прошу ты, жено, ... остави, чтоб она была целая мати отрока твоего. Який бо то

есть против природы, несовершенный, и по полу разделенный матерей род, которые раждают, и сей час от себе отвергают? Питали в утробе своей кровью, что не видели, а питати не хотят ныне молоком своим, что видят, уже живое, уже человека, должность матерню вопиющаго»²³⁷). Мати, яка не годує своїх дітей груддю, каже Духнович, подібна до «зозуле, коя власное яйцо поруча иной птице, сама весело кукает по зеленым лесам»²³⁸). Ці слова дають підставу твердити, що Духнович бачив у житті тодішнього суспільства багато таких «зозуль», які не дбали про своїх дітей, доручуючи їх виховання і піклування про них іншим. Тому О. В. Духнович гостро засуджує такі випадки, вважаючи їх неморальними.

Він виступає проти стискування немовляти «повойниками» і завивання його в подушку, бо дитина не повинна звикати до надто високої теплоти. Постіль дитяти має бути природною, не «потливая».

Духнович не забуває також на зміцнення тіла малої дитини. Він радить батькам вистелити дитячу постіль мішком, наповненим сіном, соломною або січкою, щоб вона не була м'якою. Як зазначає О. В. Духнович, м'яка постіль «умягчает силы отрочати», зумовлює потіння, від чого «слабеют ребята». Батьки не повинні носити дітей на плечах, хребті, руках, краще покласти їх на землю, на «... покровець, да там лезут и змагаются...» Ця вимога впливає із його переконання в тім, що завдяки рухам діти міцніють, а таким чином міцніють в них і окремі органи. Духнович вимагає купати дітей у помірно теплій воді двічі на день, додержувати згадані принципи саме тому, бо він глибоко переконаний в тому, що організм, який є «орудием духа», стає таким чином міцним і не піддається захворюванням.

В другому, третьому — аж до сьомого року — батьки повинні також оберігати дитину, призвичаювати її до природи,

---

²³⁷) А. В. Духнович, Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских, Львов, 1857, стор. 10.

²³⁸) А. В. Духнович, Дело от безделия Александра Духновича, 1859, стор. 250.

додержувати гігієнічних правил, тверезості, оберігати перед м'якістю, подавати природну стражу і природний напій. Починаючи з другого року, дитину треба призвичаювати до грубшої їжі, подавати їй іноді також і м'ясо. Дітям цього віку він радить давати багато овочів. Для пиття треба завжди давати чисту воду, ніколи не вино, горілку або будь-що інше, «распаляющее кровь». В цьому віці він вимагає зміцнювання організму дитини вправлінням — фізичними вправами, щоб таким чином діти вже від молодості «приучилися опровергати всякую язву». Такі вимоги О. В. Духновича щодо виховання здорових дітей. Але він не забуває й про дітей слабшої фізичної конструкції, слабше розвинених дітей. У таких випадках він радить поступати обережніше, підкреслюючи одночасно потребу дбати про те, щоб занадто обережний підхід ще більше не послабив їх.

О. В. Духнович підкреслює важливість проведення фізичних вправ не лише під керівництвом учителя, але й під керівництвом батьків. Він вимагає від батьків, щоб вони дозволяли дітям фізичні вправи, бігати, скакати, лазити по деревах, щоб давали дітям іграшки і под. Духнович пропонує певні ігри для дітей, наприклад: «лохту бити, пиги грати, в річці купатися, по лесу ходити за ягодами, черешнями, грибами, рыбки ловити и пр.» Такими грами, вправлінням «и дух бодрствует, и тело бывает лучшее орудие духа».

Людину, яка дбає лише про душевні сили, а забуває на фізичні, О. В. Духнович вважає калікою, тому що людина в такому разі залишає тіло з лінивості.

Серйозну роль у вихованні дітей він відводить прикладу батьків. О. В. Духнович вимагає, щоб батьки завжди були прикладом для своїх дітей, бо «дитина удобоприемлемая, и все принимает, что видит или слышит» від старших членів родини. А про цей принцип забувають, на жаль, і сьогодні. О. В. Духнович дуже правильно вказує на той факт, що коли дитина бачить, як працюють батьки, то вона буде старатись і собі працювати; коли дитина чує від батьків хороші слова, розмови, розповіді — буде старатись і собі наслідувати їх. Але коли дитя є свідком п'янства, ганебної поведінки батька або «матерь же, проклинаящую, сварливу, то само привыкнет на всякий безстыд, сварливость, проклинания, пусторечия, бездельность; отдалятся от сердца дитини нежность, и добро-

детель». Таким чином дитина помалу буде звикати до звичок своїх батьків. Тому батьки повинні завжди бути прикладом для своїх дітей, погладити і нагородити дитя за хорошу річчинок, а за злий вчинок — «тихенько наказати, и то не с гневом, не с яростию, але с благим напоминанием, и не наказания ради, но ради направления».

О. В. Духнович зазначає, що виховання дитини в родині має бути підготовкою до школи. Коли приходить сьомий рік, батьки мають таким чином підготовану дитину записати в школу, купити їй потрібні книжки та передати її вчителю для вищого наставляння.

Так розглядав О. В. Духнович розвиток дитини та її виховання, роль батьків у процесі виховання дітей від народження до вступу в школу. Ці вимоги до батьків щодо виховання дітей в ХІХ столітті на Закарпатті були прогресивними. О. В. Духнович був першим з педагогів, які розробили для закарпатських батьків вимоги, вказали на їх роль і завдання у вихованні дітей. А це було надзвичайно потрібним, зокрема для батьків, що були на нижчих щаблях соціальної драбини. З подібними вимогами до батьків ми не зустрічаємось у жодного з його попередників на Закарпатті.

О. В. Духнович вказав батькам Закарпаття на важливість піклування не лише про душевний, але й фізичний розвиток дитини, на те, як треба піклуватись про неї і виховувати її.

Аналіз поглядів О. В. Духновича на дитину, її виховання, на роль батьків у вихованні дітей дає нам можливість встановити значний вплив на нього таких визначних педагогів, як Яна Амоса Коменського, Руссо, праці яких він знав. Особливо відчувається вплив Коменського (*Informatorium školy materskej*). Проте О. В. Духнович і в цьому напрямі, тобто у визначенні ролі і завдань батьків у вихованні дітей, поставив багато нових питань. Він підкреслив велике значення гри, праці, був прихильником рівномірного душевного і фізичного розвитку дитини. Як Ян Амос Коменський, так і він пропонував природний спосіб життя дитини, радив давати дітям природну їжу. Для фізичного розвитку дитини та її окремих органів він пропонував фізичні вправи, давав цінні гігієнічні вказівки. О. В. Духнович високо висунув особистий приклад батьків у вихованні дітей. Було б неправильним твердити, що всі ці і подібні думки він висував лише і лише під впли-

вом згаданих педагогічних мислителів. У значній мірі на Духновича впливали і обставини Закарпаття, в яких жив народ та які він сам добре знав. О. В. Духнович своїми поглядами на роль батьків у вихованні дітей значно посунув вперед питання родинного виховання дітей на Закарпатті. Багато з них не втратили силу і в наші дні.

4. ПРО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДО ПРАЦІ

Питання виховання дітей до праці пройшло в історії педагогіки ряд етапів і має свою історію. З питанням виховання дітей до праці ми зустрічаємось вже в найдавнішу пору. Великий грецький філософ Платон (427—378), основоположник об'єктивного ідеалізму, до виробничої праці ставився з презирством. За Платоном, фізична праця розвиває поганий характер людини. Пізніше, завдяки зусиллям утопічних соціалістів, зокрема Т. Мора (1478—1534), виховне значення праці одержало належне визнання. У своїй праці «Утопія» останній дав критику сучасного англійського господарства, вказав на основу зла громадського життя — на приватну власність і накреслив картину соціалістичного ладу. В романі багато місця Т. Мор відводить питанням фізичного виховання та виховання до праці. Отже, Т. Мор був першим із педагогічних мислителів, який поставив питання виховання до праці. У XVIII столітті на педагогічне значення праці вказує Руссо (1712—1778). Працю він вважає неминучим обов'язком людини перед суспільством. На думку Руссо, кожний — багатий чи бідний, міцний чи слабкий — хто не працює як слід, є шахраєм. На його думку, праця робить людину вільною і незалежною. Тимчасом як Руссо лише підкреслив педагогічне значення праці, Песталоцці (1746—1827) працю вважав основою своєї педагогічної теорії і практики. Він підкреслив єдність виробничої праці з навчанням, а проблему виховання до праці розглядав у поєднанні з моральним вихованням.

На Закарпатті значення праці у вихованні дітей першим висунув О. В. Духнович. Для Духновича праця є важливим знаряддям виховання. Працю він вважав вирішальним чинником в житті людини і суспільства. Людина, яка не працює,

не приносить жодної користі ні собі, ні суспільству. За О. В. Духновичем, праця має виховне значення. Думки про виховне значення праці Духнович висловив не лише у своїй праці «Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских». З ними ми зустрічаємось і в інших його працях, наприклад, в п'єсі «Добродетель превышает богатство», в статті «О делах детей», в праці «Дело от безделия А. Духновича». В цих працях Духнович виступає за поєднання виробничої праці з розумовим, моральним і фізичним розвитком дітей.

Для Духновича праця є передумовою існування людини. Це впливає з його твердження, згідно з яким людина, яка не працює, непотрібна для суспільства. Аналізуючи зміст його п'єси «Добродетель превышает богатство», можна побачити, що поряд з головною думкою п'єси — значенням школи — Духнович велику увагу присвячує також питанню виховання до праці. Духнович вказує, які якості приносить така праця, в нашому випадку і для дітей, як, наприклад, збирання лісових плодів і под. Праця, як переконує нас ця п'єса, є джерелом фізичного і морального вдосконалення людини.

О. В. Духнович підкреслює велике значення фізичної праці в школі також для підготовки людини до практичної діяльності, зокрема такої, з якої дитина в дорослому віці буде мати користь. Він висловлює думку, що найкориснішою працею для дитини є така, яка «... некую корысть приносит, да з для дальней жизни хосновитое есть...»²³⁹). Цим він підкреслює значення виробничої праці в сільському господарстві, яка «... силы укрепляет, такожде и пользу приносит чело- веку».

О ДЕЛЕХ ДЕТЕЙ

Хлопци спешно изберьмесья
І радостно весельмесья,
Ходим землю делати,
Загородку копати.

---

²³⁹) А. В. Духнович, Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских, Львов, 1857, стор. 65—66.

Един листя сграбовати,
Другий буде складовати
На громадку, и лом той
Вынесеме аж на гной.

Загородку покоплеме
И чисто ю заграблеме,
Направиме грядочки,
Посиеме цветочки.

В одной грядце петрушоньки,
А на другой маруноньки,
Ту пастернак, ту морков,
Цвеклу червену, як кров.

И гороху насадиме,
Обкоплеме, потычиме,
Насиеме шалату,
Таку крегку главату.

А огурки в теплых грядках
Посадиме на трех складах,
Репу, чеснок, цебулю,
Орешец и пасулю.

Коло плота насадиме
Дыне, и обгородиме,
Там будутся вязати,
И по плоте тягати.

Но вы девчатка слухайте,
И на венец памятайте.
Вы пилнуйте цветочки,
Абы плести веночки.

Посийте себе пахнячку
Зеленую крутумятку,
Магеран, и васильок,
Златоглав, и барвинок.

Незабудьте обкопати
Ружу красну повязати,
И лелию белый цвет,
От сего красшаго нет.

Бо лелия беленькая
Добрым пахом миленькая,
Есть образ невинности,
Девичей повинности²⁴⁰).

Щоб виховувати у дітей звичку до сільськогосподарської праці, щоб вони її знали, їх треба до цього привчати вже в школі. Тому він вимагає, щоб кожна школа мала великий город або сад, в якому б, з одного боку, діти могли гратись, а, з другого, — «... и в науке правильного земледелия упражнялися». Вчитель має розміряти город або сад на певні частини і поділити їх учням так, щоб кожний із них сам обробляв клаптик і піклувався про нього. Знаряддя для обробітку землі повинні придбати дітям батьки. Змістом праці має бути, наприклад, садіння, вирощування городини — моркви, гороху, квасолі, капусти, часнику, цибулі, салату, огірків, а також овочів і т. п.

Вчитель має бути «садовничим директором». Він зобов'язаний забезпечити насіння, показати способи садіння і сіяння, спрямовувати правильне вирощування і доглядати за правильним обробітком призначеного клаптика землі або дерева.

О. В. Духнович особливо підкреслював значення вирощування квітів як для дівчат, так і для хлопців. При цьому він виходить з того, що квіти «... увеселяют человека, и чувство нежным делают, и приводят ко красному нежному и вкусному обычаю». Діти переживають радість від праці і поступово набувають звички правильного ведення сільськогосподарських робіт.

Якщо взяти до уваги, що О. В. Духнович у пропонованому навчальному плані для початкових шкіл «земледелие

---

²⁴⁰) А. В. Духнович, Книжиця читальная для начинающих, Будин, 1850. стор. 70—73.

и садовництво» вважає навчальним предметом, то ми прийдемо до висновку, що він був за те, щоб діти засвоїли в школі основні теоретичні питання сільського господарства і садівництва та, як ми вже вказали вище, застосували їх на практиці у своїм городі-саді. Таким чином, він підкреслив важливість поєднання виробничої праці з навчанням. У О. В. Духновича праця з навчанням поєднана не механічно, а внутрішньо, органічно. Таким чином, виховання до праці він підпорядковує вихованню взагалі. Реалізувати ці завдання можна було вже згаданим способом. Поєднання сільськогосподарської виробничої праці з навчанням дало змогу вдосконалювати і в цілому поглиблювати знання, які учні набули в школі.

Про трудове виховання О. В. Духнович говорить також у зв'язку з садівництвом. Він вимагає від учителя відвести частину городу під садівництво. Учні повинні навчатись сажати деревця, щепити і доглядати за ними. З цією метою кожний учень має принести дикі деревця, викопані за допомогою батьків. При допомозі вчителя він має їх посадити, потім защепити, доглядати за ними, а згодом пересадити в інше місце.

Духнович пропонує вчителям виходити з дітьми на поле, знайомити їх з лікувальними рослинами і збирати їх для домашнього лікування. Далі, вчитель має навчати дітей бджолярству.

Під час фізичної праці вчитель повинен звертати увагу на фізичні і вікові здібності своїх учнів, не перевантажувати їх фізичною працею і не давати дітям такі робочі завдання, які їм не під силу. Працю дітей він вимагає належно спрямовувати.

О. В. Духнович звертає увагу вчителів на те, щоб вони під час фізичної і душевної праці дітей дбали про їх природні нахили. Наприклад, деякі учні проявляють нахил до різьбярства, інші до ковалювання, малювання і т. п. Завданням вчителя є сприяти розвитку цих нахилів і здібностей учнів. Відповідно до того, до чого той чи інший учень проявляє інтерес, вчитель повинен порадити батькам, на що вони мали б спрямовувати свою дитину, на яку професію тощо.

Певним видом праці О. В. Духнович вважає також гри. Він пропонує, наприклад, такі гри: «...шелковий черваки

кормити, птици учити, из серсти или из дроту ланцухи, пер-
стени, и всячину плести, стругати, из глины сосуды строити,
на скрипках, на свирелках играти, и тем подобныя . . .»

До трудового виховання Духнович відносить також ручні
роботи. Він пропонує їх як для хлопців, так і для дівчат.
Хлопцям він пропонує вчитись зготовляти сільськогосподар-
ське знаряддя, а дівчатам — плести з ниток, вовни, вчитись
шити та робити ніжні роботи.

В розвитку фізичних і душевних сил праця, як відомо,
відіграє серйозну роль. О. В. Духнович при цьому має на
думці особливо працю в сільському господарстві. Це поясню-
ється тим, що точі Закарпаття було сільськогосподарською
областю, зовсім відсталою щодо розвитку промисловості. То-
му він так і не підкреслює потребу технічної праці, а лише
сільськогосподарської і ремісничої.

О БУДУЩЕЙ СУДЬБЕ ДЕТЕЙ

. . . . .
Не ганьба то працювати,
Землю орати, копати,
По купетстве ходити,
И ремесло робити.

. . . . .
Не ганьба працювати,
Ни горци друтовати.

Но есть ганьба, стыд лежати,
Лем от неба вшытко ждати,
. . . . .

Бо то каждая служба добра,
Кедь є в теле воля добра.
Каждый стан прекрасный є,
Кедь человек чесный є²⁴¹).

. . . . .

---

²⁴¹) А. В. Духнович, Книжиця чигалная для начинающих, Будин.
1850, стор. 79—81.

Основним завданням, яке мали здійснювати школи з цього напрямі, було пробудити в дітей любов до праці та виховати в них трудові навички. Тому О. В. Духнович підкреслює, що діти в школі повинні вчитись не лише духовній, але й фізичній праці. На його думку, фізична праця впливає на фізичний, моральний і розумовий розвиток дітей. Праця не лише «укрепляє» фізичні сили, але й «ум розвиває». Це твердження суперечить тодішнім поглядам, твердженням, наприклад, швейцарського педагога Г. Аріса, що фізична праця гальмує розумовий розвиток дитини. О. В. Духнович гостро засуджує таку думку. На протилежність цьому він підкреслює значення фізичної праці в розумовому розвитку. При цьому, однак, він, відповідно до фізичних сил дітей, вимагає посильної праці. О. В. Духнович виступає проти тих, які приписували фізичній праці негативний вплив на розвиток дитини.

Передумовою для гармонійного розвитку дитини О. В. Духнович вважає чергування фізичної і розумової праці. На його думку, і час відпочинку має бути заповненим працею, тому що, як зазначає Духнович, відпочинок полягає не в тому, щоб нічого не робити. Звідси завдання учителя — заповнити час дітей під час відпочинку. Діти ніколи не повинні залишитись «праздними», без праці, вони повинні завжди чимось займатись. Духнович рішуче протестував проти відпочинку дітей, який нічого не приносить. Це тому, що «из праздности следует суесловие, ленивость, прекословия, и свары, что все человечеству вредно есть».

На його думку, праця має суспільне значення. Це випливає з його твердження, що лише завдяки праці можна поліпшити життя людей на Закарпатті. Причину того, що діти ходять до школи обдерті, Духнович вбачає лише в бездіяльності батьків, або в їх поганій праці на господарстві. Це, звичайно, обмежений погляд, бо Духнович не бачив і не розумів залежності культурного стану народу від його матеріальних і соціальних умов. З другого боку, він правильно підкреслює, що лише від якості праці залежать в цілому прибутку людини. Він підкреслює, що яка праця, така й плата.

Виховно впливаючи на працьовитих дітей, він радить їм сторонитись поганого прикладу, лінивих і непрацьовитих дітей. Працьовитих і старанних він підбадьорює «... усилуй-

теся, робте, працюйте . . . Не смотрите вы на Федорця, бо той безчестливый, ой с того нич доброго не выцвене»²⁴²). Лише з тієї людини може щось вийти, яка старанно працює. З повним правом Духнович твердить, що «. . . наша справедлива праця не згине . . .».

Такі погляди О. В. Духновича на працю та її значення, які й нині ми високо оцінюємо. О. В. Духнович перший на Закарпатті поставив працю в основу виховання. Працю людини він вважає проявом людяності, неминучою умовою існування людини. Працю селян, сільськогосподарську працю, він не тільки не зневажає, а, навпаки, високо шанує. Звичайно, деякі його погляди на працю відсталі, застарілі, тому що впливають з його релігійного переконання. Однак О. В. Духнович не висловлював своїх поглядів на працю лише з точки зору релігійного переконання. В нього ми знаходимо висловлювання, в яких він радить народу подивитись, на кого працює, хто одержує користь з його праці, бо і про це йому треба думати і знати. А ці думки, напевно, не впливають з його ідеалістичного світогляду і релігійних переконань.

Отже, основна суть його поглядів на працю, її виховне значення полягає в тому, що працю він вважав визначним чинником душевного і фізичного розвитку дитини, її підготовки до практичної діяльності. Ці думки не втратили свого значення і в наші дні.

Він закликав виховати в дітей любов до праці, прищеплювати їм відповідні навички до праці, зокрема до сільськогосподарської, а також і кошану до праці своїх батьків. Праця, на думку Духновича, — шлях до подолання лінивості. Обов'язок учителя полягає в тому, щоб готувати дітей до праці, але не перевантажувати їх нею. Праця має завжди відповідати віку і фізичним та духовним силам дитини. Ігнорування цього принципу він вважає причиною зневаження, нехтування працею, яке зустрічається серед дітей. О. В. Духнович особливо підкреслив значення ручної праці для хлопців і дівчат.

---

²⁴²) А. В. Духнович, Добродетель превышает богатство, Перемышль, 1850, стор. 69.

5. ПРО НАЦІОНАЛЬНІСТЬ У ВИХОВАННІ

Національність у вихованні є дітищем педагогіки ХІХ століття. Це питання підготовляв уже Ян Амос Коменський. Національність у вихованні означала забезпечення такого навчання, яке б виходило передусім з розвитку народу, в душі якого було побудоване виховання в школі, і, таким чином, культивуванням рідної мови, вітчизнознавства, національної поезії і мистецтва, власної культури, виховувало б дитину, не допустивши до космополітизму і шовінізму. Принцип національності в педагогіці розроблявся майже в кожній державі. Наприклад, в Росії — К. Д. Ушинським, в Польщі — Л. Заржецьким, в Італії — проф. Ломбардо Радіче, у Франції — А. Фюлі і т. п. На Закарпатті цей принцип розвивав О. В. Духнович. Думки про національність у вихованні він висловив у своїх працях «Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских», «Дело от безделия Александра Духновича», в записках, що стосуються 1858—64 рр., кореспонденції і т. п.

З чого випливали думки О. В. Духновича про національність у вихованні? Передусім із суспільно-політичних і економічних поглядів, які є відображенням суспільно-економічних обставин на Закарпатті в ХІХ столітті. Принцип національності у вихованні розвивав не лише О. В. Духнович, але й О. Павлович та інші освітні і культурні працівники Закарпаття. Цей принцип національності у вихованні впливав для українців та решти слов'янських національностей Австро-Угорщини з того, що ці народи й національні меншості століттями були поневолені угорськими й німецькими феодалами як з економічного, так і національного боків. Не меншою спонукою до того, що представники слов'янських народів і національних меншостей Австро-Угорщини почали займатись питаннями національності у вихованні, було й те, що офіційною національністю Австро-Угорщини вважалась угорська, тоді як решту національностей німецька і угорська шляхта не визнавала і безпощадно пригноблювала. Крім цього, все це відбувалось в процесі безпощадної денационалізації закарпатських українців. Під тиском угорської шляхти та її денационалізаційної політики проявилась недостатня національна свідомість головним чином в рядах інтелігенції.

Остання внаслідок цього стала прямим помічником здійснення денационалізаційної політики угорської шляхти. Щоб краще зрозуміти принцип національності у вихованні, висунутий О. В. Духновичем, треба вказати на те, який соціальний зміст він вкладав у нього. Без цього важко зрозуміти основне значення цього принципу, важко його оцінити як слід.

Все своє життя Духнович працює на благо свого народу. Він бачив, що закарпатський народ з усіх боків найвідсталіший. Саме тому він усією своєю діяльністю і працею намагався допомогти народу вийти з цього становища, або полегшити його.

Отже, соціальний зміст принципу національності у вихованні в О. В. Духновича полягає в піклуванні про матеріальне і культурне піднесення народу. А вся праця Духновича сповнена духом глибокої любові до свого народу, відданістю і готовністю служити йому.

В період діяльності Духновича, коли народу Закарпаття з усіх боків загрожувала небезпека мадьяризації, основою його діяльності була ідея національності. Заради цієї ідеї він вважав своїм обов'язком працювати, щоб врятувати народ від денационалізації. Своєю працею на педагогічній і літературній ниві він прагнув допомогти піднесенню життєвого рівня народу. О. В. Духнович відстоював інтереси народу в галузі освіти, протестував проти проявів соціальної несправедливості угорської шляхти у відношенні до українців.

Виховання в школі Духнович радив вести в національному дусі. На його думку, навчання повинно проводитись на рідній мові, якій він надає великого значення у вихованні національної свідомості. Духнович протестує проти того, що в школах Угорщини єдиною викладавою мовою була угорська мова.

В сучасних дослідженнях про О. В. Духновича ми часто зустрічаємось з підкресленнями наявності елементів принципу національності у вихованні. Наприклад, д-р Йосиф Камінський в праці «Национальное самосознание нашего народа...» пише, що О. В. Духнович по-справжньому виразив «загальні почуття» свого народу, коли писав «Я русин был, есмь і буду», що літературна і культурна діяльність наших велетнів у другій половині ХІХ століття «носить печать усвідомлення національної і культурної єдності з руським схо-

дом. Це безперечно». Діонісій Зубрицький в праці «Наш О. В. Духнович» пише, що Духнович цікавився всім, «що національне, що руське». Виходячи із слів Духновича, продовжує далі автор, Духнович працював вдень і вночі, боровся з багатьма перешкодами, терпів за народ, за свою націю в ім'я того, щоб вона жила і була щасливою. Автор підкреслює, що Духнович розумів ціну і значення виховання і освіти молоді, що він був переконаний в тому, що молодь буде такою, якою її ми виховаємо. Професор Арістов вказує, що праці Духновича ставили своєю метою «практично служити національній освіті», що «Народная педагогика в пользу училищ и учителей сельских» О. В. Духновича замінила своїм виданням угорські і німецькі підручники і була видана передусім для користування школами на Закарпатті. Всі його праці мали для народу, а зокрема для молоді, велике виховне значення — «пробуджували в ній любов до батьківщини і прагнення трудитись для своєї освіти». Із сучасних авторів треба вказати на позитивну оцінку, яку дав О. В. Духновичу кандидат філологічних наук І. К. Борисов. Він позитивно оцінює піклування О. В. Духновича про національну школу, освіту і виховання взагалі. Оскільки, як зазначає І. К. Борисов, Духнович через свій світогляд не міг бути борцем за «національне розкріпачення закарпатського поневоленого народу», його завдання були скромними і полягали лише в пропаганді національного визволення, національної свободи та в допомозі освіті народу. Він підкреслює елементи національності у вихованні, коли пише: «Видатний поет Закарпаття був переконаним просвітителем. Відродження народу, думав він, настане лише в результаті його освіти. Школи, книги, підручники на національній мові допоможуть передусім, на думку Духновича, піднятися духом убитому народу, підняти національну самосвідомість, допоможуть поліпшити і його матеріальний добробут»²⁴³).

Елементи національності у вихованні в працях Духновича підкреслювали як старші, так і молодші автори. Ці елементи національності у вихованні відіграли велику роль в

---

²⁴³) І. К. Борисов, А. В. Духнович, Дукля, Пряшів, 1955, № 1, стор. 149.

зусиллі народу Закарпаття відстояти своє національне «я», відстояти національні і культурні права народу в першій, а особливо в другій половині ХІХ століття.

Говорячи про національне виховання, Духнович розумів збереження народом свого національного «я», своєї рідної мови, своєї культури і звичаїв. Людина без національності, твердить Духнович, подібна «скитающему волку, которому всякий лес отечеством есть».

На становлення національної свідомості він дивиться як на процес, який пройшов тернистим шляхом, дуже тяжким, як і вся історія Закарпаття. У своєму листі, опублікованому в 33 номері газети «Зоря Галицька» за 1853 рік, він пише: «Ужасная есть древняя русского народа история, показующая, як народ той непременно делился на партии, боролся сам с собою . . .» Отже, закарпатський народ змушений був відстоювати свою національність в дуже тяжких умовах. Тому принцип національності у вихованні в О. В. Духновича має історичне обґрунтування, впливаюче з матеріальних, соціальних і духовних інтересів народу.

Суть національності у вихованні він бачить в піднятті національної свідомості народу, в його національному житті. Тому, на його думку, виховання в школах повинно йти в дусі пробудження в дітей любові до народу і своєї національності. Як зазначає О. В. Духнович, учитель завжди повинен мати на увазі цей факт у вихованні, тобто «. . . чтобы в детях народолюбие возбудил и в сердце их заскепил любовь к своей народности . . .»

В період О. В. Духновича цю вимогу було неминучим висунути перед вихователями-вчителями, як і перед всією інтелігенцією. Частина інтелігенції холодно ставилась до висунутої вимоги. Це зокрема та частина інтелігенції, яка підпала під вплив чужої, угорської культури і стала ворожою до своєї власної. Формулюючи свої погляди на національність у вихованні, О. В. Духнович гостро критикує цю частину інтелігенції. Хоч критика О. В. Духновича на адресу цієї частини інтелігенції через політичні причини не побачила світ, проте в його листах до Якова Головацького, в записках із 1858—1864 років та в рукописній праці «Дело от безделия А. Духновича» вона збереглась і для нас.

О. В. Духнович не лише виступає проти цієї частини

інтелігенції, але, з другого боку, невгамовно їй далі працює в цьому напрямі. З проповіддю національності у вихованні він видає свою працю «Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских». Він пише її в період сильної мадяризації українців Закарпаття, під тиском життєвих вимог народу. Як відомо, згадана частина інтелігенції, яка відцуралась свого народу, була байдужою до національних потреб. А, з другого боку, всі народи Угорщини боролись за збереження національного життя. «Настало время, — пише Духнович, — Все народы борются о свою народность, один русин на Угорщине и думает не желает о своей. Ему русская народность невозможна, ему русское слово безобразно. Он стыдится русского. Сущии между мадярами он уже мондокает, искаая тем склонности у чужих. Сущии между сотаками, сей час цокает, однакожь сей час продастся чрез народное и ему природное ы, и так от чужих прото высмеянный бывает. Так истинное есть мое слово: Русин (угорский) чем ни будь будет, токмо Русином нет!»²⁴⁴) (Розрядка наша — М. Р.). Однак вже із згаданого нам досить ясно рисується, як Духнович дивиться на питання національності у вихованні та її роль.

Розвиваючи думку про національність у вихованні, О. В. Духнович критично ставився і до стану освіти і виховання в тодішній Угорщині. Організацію освіти і виховання, як і його зміст в тодішній Угорщині, він не вважав універсальною, тобто такою, яка б мала визначати зміст виховання і освіти для всіх інших народів Угорщини. Саме тому зміст освіти і виховання для шкіл Закарпаття він визначає на основі потреб народу. Отже, щоб виховання було національним, воно повинне відбивати господарські і культурні інтереси народу. Його погляди на виховання і освіту були спрямовані на поліпшення сільського господарства, від якого єдино залежав добробут народу. Доказом того є його погляди і ви-

---

²⁴⁴) А. В. Духнович, Записка, 1861, стор. 8—9.

моги до питань підготовки дітей в школі до сільськогосподарських робіт як з теоретичного, так і практичного боків. В учбовому плані для початкових шкіл О. В. Духнович пропонує природні науки. Від включення предметів природних наук в навчальний план для початкових шкіл він сподівався поліпшення народного життя.

О. В. Духнович вважав, що держава повинна піклуватись про школу. Але гірка дійсність (занедбаність шкільної справи) приводить його до висновку, що народ сам повинен взяти справу виховання і освіти дітей у свої руки, організувати школи і дбати про матеріальне забезпечення учителів.

О. В. Духнович ставить великі вимоги і до вчителя щодо виховання національної свідомості. Він вимагає, щоб національний учитель виховував молодь і народ у національному дусі. Одним із головних обов'язків вчителя, на думку Духновича, є служіння своєму народу, допомога народу вийти із злиднів і культурної відсталості. Велике значення у вихованні національної свідомості він надає народній пісні, вбачаючи в ній силу, яка впливає на національну гордість, на національну свідомість народу. Народна пісня приносить таку користь, що народ відчуває своє, національне, що в ньому пробуджується дух любові до свого народу. Тому він вказує, що і народна пісня має зіграти серйозну роль у національному вихованні, у веденні народу до національної свідомості, до усвідомлення своєї національної належності. О. В. Духнович вимагає від учителів виховувати молодь і народ так, щоб вони не відмовлялись від своєї національності, національної належності, щоб її не затаювали, бо, на його думку, «к р о в ь не м о ж н о з а т а и т и». (Розрядка наша — М. Р.).

В дусі національної гордості, відданості своєму народу він вимагає виховувати дітей уже змолоду, навчаючи їх любити свій народ, як і тому, щоб вони не стали байдужими до своєї національності, холоднокровними до свого народу. Байдужість О. В. Духнович вважає великим злом людства, а байдужу до своєї національності людину — дуже небезпечною для народу.

«Если человек от молодости не приучится народ свой любить, останется несклонным, равнодушным, ни тот ни другой, передается индифферентизму; а индифферентизм есть

наибольшое зло в человечестве, ибо такой человек ни сюда ни туда, бывает самолюбивец, он кроме себе самага ничем незанимается, и бывает опасный и бедственный, стыдяся народом своим стыдится самага себе»²⁴⁵).

Така постановка згаданих питань та їх обґрунтування в період мадьяризації мала величезне значення. Це був своєрідний протест Духновича проти мадьяризаційних задумів угорської шляхти. Прищепленням почуття національної гордості О. В. Духнович хоче підняти національну свідомість народу, допомогти йому домогтися своїх національних прав і допомогти, таким чином, народу поліпшити його становище взагалі.

Знарядям такого національного виховання мали служити книги, календарі і газети. Газети «Вестник», «Зоря Галицька», «Лада» в цей період здобули особливо багато прихильників, до яких належав і Духнович. У зв'язку з дискусією про мову згаданих газет, він писав: «Вострепетал радостію дух истинного русского народолюбца, когда в худом поле на узеньком горизонте своем три привитал часописи, и все три верныи своей задаче и своему званию, во всенародную пользу пылающи: «Вестник» преподает вести политические от общего державы Престола, он увещает настоящее время, и есть общенародным письмом для просвещенных...; «Зоря», просвещает восхитительно ученых и есть полезнейшим средством для людей с высшим понятием; «Лада» же есть любезною кормилицею невинных наших девиц, — будущих Матерей Народа; — и кто может противо такого стояти звания? кто обидити смеет хорошие намерения которой либо из них? — Я люблю все три и принимаю их чистосердно, хотя и не все в полне отвечают моему вкусу; но мимо того всечестных Редакторов почитаю яко прилежных просветителей нашего народа, которы не искаая властныя пользы трудятся про общее добро, поднимают бедную родину от твердаго сна и забвения»²⁴⁶).

---

245) А. В. Духнович, Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских, Львов, 1857, стор. 60.

246) «Зоря Галицька», № 33, 1853, стор. 380—381.

Згадані газети, про які Духнович позитивно висловлюється як про засоби освіти і виховання, треба позитивно оцінювати до тієї міри, поки вони створювали можливість для народу читати літературу і вчитись на рідній мові. Щодо їх політичного спрямування, то воно було реакційним. Ці газети служили пануючому класу Угорщини, зміцненню його влади. Все ж таки вони були єдиними у той час органами, в яких сам Духнович, та й решта освітніх і літературних працівників, могли писати і публікувати свої праці різного характеру. Таким чином, вони до певної міри служили знаряддям національного виховання.

О. В. Духнович ставить вимогу виховувати дітей в дусі національної гордості не лише в початкових, але і особливо у вищих школах, з яких виходить молода інтелігенція. Такою школою була Пряшівська гімназія, в якій вчилось порівняно багато учнів української національності. Цих учнів, які мешкали в гуртожитку «Общества св. Іоанна Крестителя и Предтечи» в Пряшеві, він вимагав виховувати в національному дусі, виховувати в них любов до свого народу, рідної мови, національної культури і звичаїв. Згадані вимоги, які випливали з його поглядів на національність у вихованні, він вмістив у своїй праці «Правила для госпитанников Общества св. Іоанна Крестителя и Предтечи». В цих правилах для студентів, які мешкали в гуртожитку, він високо ставив питання національної гордості, вивчення рідної мови, значення їх вивчення для піднесення народу, принцип служіння народу і праці на його користь.

В початковій школі діти мають засвоювати такі знання, набувати такої освіти які допомогли б їм у поліпшенні їх життя та які вони вміли б застосовувати в житті.

Вимоги О. В. Духновича щодо виховання національної гордості не мають нічого спільного з шовінізмом. Він ніколи не був недоброзичливцем і ворогом інших національностей Угорщини. Навпаки, свою прихильність до інших народів проявив уже тим, що підкреслював потребу вивчення інших мов, зокрема слов'янських, а також угорської та німецької. Ця його вимога випливала з тієї дійсності, що народ Закарпаття жив на одній території разом з іншими народами. Щоб людина стала повноцінним членом суспільства, Духнович

вважає необхідним викладати в початкових і середніх школах і інші мови.

Хоч О. В. Духнович вказує на потребу викладати в школах також інші мови, все ж головну увагу присвячує вивченню рідної мови, яка в нього завжди стоїть на першому місці і відіграє вирішальну роль у вихованні і освіті народу. Цей факт впливає з усієї його педагогічно-освітньої і літературної творчості.

Мову він вважає знаряддям взаємного спілкування людей. Цю думку Духнович висловив у дискусії про мову газет «Вестник», «Зоря Галицька», «Лада». Дискусію, що розгорнулась навколо цих газет, він вважав тоді шкідливою. На нашу думку, це пояснюється не тим, що Духнович був байдужим до чистоти мови, згаданих газет, але тим, що така дискусія в той час не могла принести нічого корисного. Адже ще в 1852 році в листі до газети «Зоря Галицька» він ясно вказав на потребу підносити мову на вищий рівень. (Докладніше див. про це у додатку № 43). В той час треба було боротись за існування національного життя, а не розбивати сили національних працівників, а тим самим шкодити справі культурного прогресу народу взагалі. Ми вважаємо, що саме тому Духнович писав: «Токмо бо любовь і согласіе могут двигнуть упадшее домовство; токмо согласіем растет малое дело, раздором же и наибольшее разрушается. Вручаю вам братия любовь, вы поместитесь все в ложах не малого народа, только будьте смиренны и мирныи межь собою! Не сваритесь на пустых словах, которы суть орудіем взаимнаго поразумения, киньте суету, время же само объявит силу мнений;.. будьте довольны, что каждого вас розумеет народ, и что все три есте народу полезныи»²⁴⁷). (Розрядка наша — М. Р.). Такий погляд О. В. Духновича треба вважати правильним, бо в той час чистота мови не могла бути вирішальним чинником. Вирішальним у цей час була їх роль і завдання в галузі піднесення культурного життя народу, що було найсерйознішим завданням. Народ розумів їх, а це було найголовнішим. Газети були освітнім знаряддям не лише для Закарпаття, але й для Галичини.

---

²⁴⁷) «Зоря Галицька», № 33, 1853, стор. 380—381.

Газети він пропонує і школам. О. В. Духнович бачить в них чинника, який в даній обстановці допомагає підносити національну свідомість народу Закарпаття, особливо тому, що в той час ще було мало, вірніше майже взагалі не було, підручників та іншої літератури на рідній мові. Тому підтримку О. В. Духновича згаданих газет з цієї точки зору треба розцінювати позитивно. Адже вони були до значної міри знаряддям, за допомогою якого чинився опір денационалізації народу. Народ мав можливість читати літературу на рідній мові і таким чином був менш залежним від іншомовної літератури, що зменшувало можливість денационалізації і підносило національну свідомість народу. Рідна мова була для Духновича головним знаряддям виховання національної свідомості.

Вже в початкових школах Духнович рішуче вимагає проводити навчання на рідній мові. Вчителі повинні організувати навчання так, щоб учні досконало засвоїли літературну мову. З цією метою вчителі повинні вимагати від учнів початкової школи, а також від учнів, які мешкали в гуртожитку «Общества св. Іоанна Крестителя и Предтечи», щоб вони розмовляли між собою на рідній мові. Нині ми можемо уявити собі, яку роль зіграло «Общество . . .» в національному вихованні, коли в Пряшівській гімназії викладовою мовою була угорська, а молодь виховувалась в денационалізаційному дусі. В гуртожитку до значної міри чинився опір денационалізації, а молоді прищеплювалась любов до народу, рідної мови. Молодь в гуртожитку повинна була розмовляти між собою на рідній руській мові, в усній мові додержувати граматичних правил, засвоювати такі властивості, як чесність, акуратність, любов до свого народу, відданість його інтересам. О. В. Духнович обґрунтовує ці вимоги так: «Так как воспитанник сего заведения (йдеться про «Общество св. Іоанна Крестителя и Предтечи» — прим. М. Р.), пропитывается тщанием и благоволением народа русского, то тем самым обязуется любить свой народ, почитать его и никогда не разлучаться, — словом быть всегда верным сыном — народу своему . . .»

Каждый воспитанник зная, что он русским питается трудом, и готовится для пользы народа, — должен, — почитать

народность русскую, чисто сохранять веру и обряд предков своих; изучать русский язык совершенно правильно, как устно так и письменно, чтобы так сам точно знал то, чему со временем других обучать должен»²⁴⁸). (Розрядка наша — М. Р.).

Нині ми високо оцінюємо ці слова і можемо яскраво уявити їх дійвий вплив на молодь, виховану в гуртожитку «Общества . . .». Вони гордо звучать і допомагають піднесенню національної свідомості молоді, вони є протестом проти політики угорської шляхти, що намагалась позбавити українців національної свідомості. В даних умовах всю свою діяльність О. В. Духнович спрямовував на виховання в молоді національної свідомості, протистоячи політиці ворогів народу. Національна гордість за свій народ проходить червоною ниткою через усю його творчість — як освітньо-педагогічну, так і літературну.

Вимоги О. В. Духновича щодо виховання національної свідомості високо прогресивні і вони не втратили своєї сили і актуальності навіть через багато десятиліть після його смерті. І нині, в сучасних умовах життя українців Східної Словаччини, вони служать справі піднесення їх національної свідомості. На цих традиціях, наповнених новим змістом, на основі рівноправності всіх народів і національних меншостей нашої народно-демократичної Чехословаччини, в душі чехословацького соціалістичного патріотизму українські трудящі, використовуючи чисельні засоби і необмежені можливості, будують всю справу піднесення своєї національної свідомості.

6. ПРО ШКОЛУ

Визначне місце у своїй педагогічно-освітній діяльності О. В. Духнович відводить школі. Минуле залишило на Закарпатті в цілому велику неписьменність, некультурність, велику господарську і культурну відсталість. Поліпшенню цього

---

²⁴⁸) Отчет двенадцатилетней деятельности Общества св. Иоанна Крестителя и Предтечи, Будапешт, 1875, стор. 23.

становища і мали сприяти погляди Духновича на школу, які порівняно дуже швидко дійшли до народу. Як ми вже зазначали, єдиним виходом з великих злиднів О. В. Духнович вважав освіту, а тим самим і школу, завданням якої було поширювати освіту серед народу, вчити його. Школу він вважав таким рушійним чинником, який може допомогти народові вийти з біди, тобто з господарської відсталості. Цей погляд О. В. Духновича не можна вважати правильним, тому що лише економічне становище народу визначає його виховання і освіту. Незважаючи на це, він дивився на школу як на підйому у вихованні національної свідомості, а тому допомагав їй своїми працями. Він усвідомлював, що школа повинна мати свої високоякісні підручники і своїх учителів. Багато освітніх працівників вважали, що господарське становище народу можна поліпшити лише через виховання. О. В. Духнович схилився до цього погляду, і, вважаючи школу місцем виховання і освіти народу, намагався через неї забезпечити його господарський і культурний ріст.

Щоб краще зрозуміти, який зміст вкладав О. В. Духнович у поняття «школа», зробімо короткий екскурс в історію. і спробуймо визначити, де виникнув цей термін і що під ним в той чи інший період розумілось.

Термін «школа» має свої початки вже в старій Греції, де під цим словом розуміли місце радості і задоволення. Пізніше цей термін перейняли римляни і розуміли під ним гру. Цей термін живе також в середньовіччі. Однак дисципліна, яка панувала в цей період, стала протиріччям цього поняття. Вивчаючи грецьких класиків, Ян Амос Коменський засвоїв термін «школа» як місце радості, гри і розумного проведення часу дітьми. У своїх працях і практичній педагогічній діяльності він намагався впровадити в життя цей термін. Коменський був такої думки, щоб школа своїм виглядом — двором, садом і т. п., — своєю красою, чистотою, ласкавим поглядом на дітей вчителя та м'якою дисципліною була привабливою для дітей.

Із зміною суспільно-економічних обставин змінюються також традиційні погляди на школу, перейняті від старих греків. У своїх педагогічних працях Ян Амос Коменський, відповідаючи на ці вимоги, які впливали із змін суспільно-економічних обставин, в поняття «школа» вкладає новий

зміст що відповідав тодішнім обставинам. Оскільки в той час у нових суспільно-економічних обставинах головну роль зіграло ремесло або ремісниче виробництво в майстернях, то Ян Амос Коменський назвав школу майстернею. Він, крім іншого, був прихильником колективного виховання.

В XVII столітті ми зустрічаємось також з іншими поглядами на шкільне виховання і на школу взагалі. Визнаючи деякі позитивні сторінки виховання в школі, наприклад, що школа розвиває в дітей змагання в науці, Локк підкреслює і його негативні сторони. Недоліки домашнього виховання, на думку Локка, далеко корисніші, ніж надбані в школі знання. Локк — прихильник індивідуального виховання.

Велике значення надавали школі пізніше й інші педагоги, наприклад, Песталоцці та інші.

О. В. Духнович був прихильником колективного виховання; він високо підніс значення школи. Його погляди на школу взагалі і на сільську школу зокрема формувались, з одного боку, під впливом таких визначних педагогів, як Ян Амос Коменський, а, з другого — під впливом просвітительських течій XIX століття, а також під впливом тодішніх обставин на Закарпатті. Працю в школі він вважав одною з форм духовної праці.

Що конкретно розумів О. В. Духнович під поняттям «школа» та як він його визначає? На питання, що таке школа, О. В. Духнович дає таку відповідь: «Школою называється такий общій дом, в который собирается юношество науки ради»²⁴⁹). О. В. Духнович, таким чином, вказує передусім на те, що школа хоч і має бути прогулянкою або грою для дітей, але що в школі діти мають в першу чергу набувати знань. Він, отже, не забуває і про гри в школі, які служать розвитку духовних і фізичних сил дітей.

Школа, на його думку, готує дітей для життя, а саме — з розумового, морального і фізичного боків. Відводячи таку роль школі, він вимагає, щоб у кожному селі, місті був «общий дом», называемый школа или училище». (Розрядка наша — М. Р.).

---

²⁴⁹) А. В. Духнович, Народная педагогика в пользу училищ и учителей сельских, Львов, 1857, стор. 35.

При організації шкіл народ завжди скаржився на погане матеріальне становище, відсутність грошей для виплати податей та болай для злиденного існування. Тому він часто посилався на своїх предків, які жили й без освіти. Ці посилення О. В. Духнович не вважає суттєвими і говорить, що «... про такія нерадливости просвещение народа нашего так надолго зятяглося...», що народ тому такий бідний, бо не може і не вміє допомогти собі розумом. В результаті цього він звертається до народу з тим, що освіта є потрібною для народного життя, що треба визнати, що народ без освіти не може називати себе народом, бо такий народ — мертвий, в ньому немає життя і він легко гине, як бджоли без матки. Таким чином він приходить до висновку про необхідність подбати про освіту наших дітей, тому що вони є майбутнім народу, майбутнім життя.

О. В. Духнович неправильно визначає причини відсталості народу, вбачаючи їх лише у відсутності піклування про школу, а не в існуючих суспільних порядках. Все ж школі, вихованню і освіті Духнович приписує велике соціальне значення, коли твердить, що школа шляхом виховання і освіти допомагає в поліпшенні народного життя.

Школа в кожному класовому суспільстві має свій класовий характер і є знаряддям зміцнення існуючого суспільно-економічного становища пануючого класу. В період до Духновича система шкіл була побудована в інтересах пануючого класу феодально-буржуазного суспільного ладу. Останній, зокрема після революційних 1848—1849 років, коли починає бурхливо розвиватись капіталізм, не задовольняє нових суспільних обставин, а тому до них пристосовується і школа. Погляди О. В. Духновича на школу та її роль сприяли розвиткові капіталізму, тому вони й були прогресивними. Вони допомагали народу відкривати очі, набувати освіти і виховуватись.

Щоб школа Закарпаття могла виконувати висунуті О. В. Духновичем завдання, тобто виховувати і давати освіту для народу, щоб школа була корисною для суспільства, Духнович вимагає додержувати при заснуванні і будівництві шкіл певних правил. Наведемо ці правила:

1. Будова має бути великою, світлою, відповідною кількості дітей і збудованою на сухому і здоровому місці.

2. Школа має бути устаткованою необхідним інвентарем і обладнанням, наприклад, партами, столами, дошками, картинами, картами і т. п.

3. Двір школи має бути великим, висипаним піском, щоб на ньому могли діти гратись і проводити гімнастику, фізичні вправи і под. Для фізичних вправ на дворі повинно бути потрібне обладнання, наприклад, гладкий стіл, гомбалки, пірамідки та інше.

4. Школа має мати город-сад, в якому діти мають вчитись городництву, садівництву, а після навчання в школі бути на свіжому повітрі.

5. При кожній школі має бути невеличка комора — кабінет для зберігання навчального приладдя — книг, паперу, чорнила, картин і т. п. Цю комору, де крім навчального приладдя, мають зберігатись протоколи, «... характеры и иныя к натуральной истории належащия вещи», О. В. Духнович називає архівом.

О. В. Духнович розрізняє чотири ступені шкіл:

1. чотирьохкласні,
2. трьохкласні,
3. двокласні,
4. однокласні.

Перші два належать містам. О. В. Духнович говорить лише про двокласні та однокласні. Кількість вчителів в цих школах має залежати від кількості класів. Коли в одному великому товаристві є більше дітей, то громада-село має подбати, щоб тут була двокласна школа і двоє вчителів. Кількість вчителів має залежати від числа учнів. Для дівчат він пропонує окрему вчительку, яка б учила їх і ручним роботам. Ця вимога могла бути задоволеною лише в майбутньому.

Але в той час багато невиспачало вчителів, а тому треба було задовольнитись одним учителем — і для хлопців, і для дівчат. Коли в школі було більше дітей і двоє учителів, то один мав вчити початківців, а другий — старших.

При записуванні дитини в школу він звертає увагу вчителів на один дуже важливий момент. Вчитель при ньому має бути ласкавим, приємно привітати і прийняти дітей, особливо учнів першого класу, щоб учні таким чином були заохочені до навчання. «Погласкати, обещати им свою любовь, а не страшити...», нагадує він вчителям. Цей момент говорить

також про те, що О. В. Духнович до особистості дитини підходить з великою відповідальністю.

О. В. Духнович надає важливого значення також розміщенню дітей в школі-класі. Вчитель уже в перший день має визначити учневі місце так, щоб менші сиділи на перших, а міцніші й старші — на задніх партах. Дівчата мають сидіти окремо від хлопців.

Говорячи про ставлення до школи, треба вказати й на те, як О. В. Духнович дивився на матеріальне забезпечення школи та вчителя, від чого залежало їх існування. Держава в цей час погано піклувалась про школи. Народ змушений був власними силами утримувати як школу, так і вчителя, а тому, зрозуміло, скаржився на нестачу матеріальних засобів. О. В. Духнович вказує на можливості придбання цих засобів. Він бачив, що про існування шкіл не дбає ні шкільне управління — »Schulbehörde«, ні верховні наглядачі — »scholearchi«, ні каноники, тобто намісники, ні місцеві директори. Духнович не бачив у них запоруки існування шкіл, тому вимагав призначення на кожному селі шкільного «синдика» (куратора — прим. М. Р.), який би дбав передусім про матеріальне забезпечення школи. Кожна громада-село має обрати одного «честнаго и ревнующего» мужчину, який би дбав про потреби школи.

О. В. Духнович був переконаний, що коли питання матеріального забезпечення школи населення села доручить людині, яка не зацікавлена школою, людині, яка не є народолюбцем, то школа не може нормально існувати. Тому він пише: «Той ревнительный муж, розумеется, честный . . . народолюбивый, трезвенный, разумный и мудрый, будет попечение имети на школьный будинок, и все материалы к школе прилежащие, т. е. столы, лавицы, столцы, таблицы, а найпаче на чистоту школы. Он постарается и о фонде школьном, о выбирании платне учителя, и о всех речах в школе належащих; прото ему нужно грошей, чтобы имел на готове на всякую потребу, именно он сдает рахунки о всем, он будет общий отец, и прото чести достойнейший»²⁵⁰). Такий «синди-

---

²⁵⁰) А. В. Духнович, Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских, Львов, 1857, стор. 88—89.

ка» повинен бути однією з передумов для доброго господарювання школи, людиною, яка б дбала про фонд для закуплення шкільних потреб.

О. В. Духнович не лише говорить про потребу такого фонду, але одночасно и вказує, яким чином можна цей фонд поширити, а цим самим допомогти школі, вихованню і освіті народу. Щоб дані завдання можна було здійснити, він пропонує передусім, щоб батьки намагались закупити для своїх дітей потрібні в школі речі поступово — змалку. «... мудрый и промыслительный отец, когда ему дитина родится, на счет тоя может засадити одно овощное дерево и плод того строма пролавати, и на воспитание дитины отложить до шпарт-касси, или фонда школьнаго, котрый то дасть на лихву. Или каждого года может одно поросятко, ягнятко, телятко, две, три гусочки или курицы пожертвовати на дитину, продати и в выше помянутый фонд сложити»²⁵¹).

Про фонд дитини має дбати не лише сам батько, але все суспільство. Жителі села можуть спільними силами угноїти, обробити і покосити кусок луки, а прибуток дати в шкільний фонд. Вони можуть взяти якусь працю на дорозі, залізниці, або на панському, наприклад, косити, жати, дерево колоти і рубати, возити, а увесь заробіток, або й частину, віддати на шкільні потреби.

Духнович вимагав від багатих селян жертвувати для цієї мети гроші, зерно і т. п. Під час збирання врожаю куратор має ходити з дітьми до окремих селян і просити подарунків для шкільних потреб. Він переконаний, що не знайдеться селянина, який на збільшення шкільного фонду не дав би незначної кількості картоплі, квасолі і п.

«Синдика» має шукати й дальші можливості збільшення шкільного фонду. Наприклад, коли якомусь селянинові пощастило вигідно щось продати або купити, то куратор мав від нього просити пожертвування на школу, використовуючи для цієї мети і корчму. Куратор мав використати особливо великі свята, торжества, коли народ розважався, і тоді збирати гроші на школу. Для цієї мети він повинен скористатись,

---

251) А. В. Д у х н о в и ч, Народная педагогика в пользу училищ и учителей сельских, Львов, 1857, стор. 89—90.

наприклад, весіллям, хрестинами, гостинами, на яких, жартуючи, мав встати і попросити присутніх жертвувати щось для школи. Духнович радив ходити з цією метою по коляді; дітям радив збирати ганчірки, гриби, обробляти сади і городи, а прибуток жертвувати в фонд школи.

Так О. В. Духнович радив народу, як знайти засоби для матеріального забезпечення школи, а тим самим для виховання і освіти дітей, «кои вас во веки благодарити не перестанут».

Наведена вище картина є ясным доказом того, що О. В. Духнович у своїх прагненнях допомогти підвищенню рівня освіти й виховання шукав і знаходив єдину допомогу у власного народу. Він сподівався, що єдино його власний народ зрозуміє важливість виховання своїх дітей і буде його забезпечувати. Все це свідчить, що О. В. Духнович дуже піклувався про виховання і освіту, що до питань національного виховання він ставився з повною серйозністю, що вихід із важкого становища, в якому була школа, він шукав скрізь, де лише міг. Із наведеного випливає також, що О. В. Духнович вважав своїм обов'язком піклуватись про виховання дітей усього суспільства. Він підкреслює значення початкової школи і школи взагалі, яка має відкривати очі народу і сприяти поліпшенню його тяжкого життя. Тому він підкреслює потребу поширення мережі шкіл в кожному селі. Духнович не переставав вірити, що лише школа допоможе народу вийти з тяжкого стану. В одному з листів до Якова Головацького він пише: «Брате! звикли, еше наши даже сами священницы, на й больше у нас читательство вельми слабое, книги куловати не даром, роздаваю, чтоб привыкали по малу: грошей нет а дороге все, худоба неисповедима у нас, и голод великий, словом все русины жебраки, им не поможет ничто кроме школы, а людей нет (вчителів М. Р.) на тое способных, и хотяй были бы про скудность не могут содержатися...»²⁵²). (Розрядка наша — М. Р.).

Висуваючи вимогу поширювати мережу шкіл, О. В. Дух-

---

²⁵²) М. Демко, Письма А Духновича, к Я. Головацкому, Мукачево, 1927, стор. 8—9.

нович при цьому, як ми вже згадували, усвідомлює труднощі, зв'язані з їх матеріальним забезпеченням. Тому він, не вірячи в те, що про школи подбає держава, закликає народ самому дбати про них. Він глибоко вірив, що початкова школа може розвиватись лише тоді, коли про її розвиток буде дбати народ, діти якого в ній виховуються. Забезпечення шкіл з боку держави було на папері. Справді ж держава майже зовсім не дбала про забезпечення школи.

О. В. Духнович дбав не лише про організацію шкіл, про їх матеріальне забезпечення, але також про зміст освіти, правила, методи і організацію процесу навчання.

V

ДИДАКТИЧНІ ПОГЛЯДИ О. В. ДУХНОВИЧА

1. ПРО ОСВІТУ

Хоч О. В. Духнович і не написав окремої спеціальної праці, дидактику, проте в його педагогічних працях, зокрема в «Педагогии в пользу училищ и учителей сельских», а також у підручниках, знаходимо ряд дуже цінних дидактичних думок. Це, передусім, питання освіти та її змісту, навчання, правил навчання, організації шкільної праці, контролю, форм оцінювання знань учнів і т. п.

В історії ми зустрічаємось з різними поглядами на питання дидактики, завжди залежними від суспільних обставин, виробництва, суспільних відносин, суспільної свідомості, які змінювались і в кожних умовах ставили до школи, змісту виховання і т. п. нові вимоги. Під впливом цих нових вимог суспільного життя в окремих суспільних формаціях виникають і нові теорії навчання, або нові педагогічно-дидактичні напрями-погляди.

Ми не ставимо своїм завданням дати вичерпний аналіз напрямів, думок і поглядів, але коли ми хочемо дійти до правильної оцінки дидактичних думок-поглядів О. В. Духновича, ми не можемо не дати короткий огляд розвитку поглядів на

питання дидактики. Такий огляд допоможе нам краще зрозуміти та оцінити погляди Духновича на деякі питання дидактики, які в другій половині ХІХ століття під безпосереднім впливом педагогічних праць О. В. Духновича увійшли в шкільну практику Закарпаття, зокрема в період, коли Закарпаття з господарського і культурного боків, особливо в питаннях освіти, було найбільш відсталою областю Австро-Угорщини.

Коли ми подивимось на історію розвитку педагогіки і зокрема дидактики, то побачимо, що погляди окремих педагогів на питання дидактики не були однаковими. В середні віки джерелом знань педагогіка вважала слова і чистий розум. Отже, навчання в школі середніх віків було лише словесно-формальним; молодь в школі вправляла лише пам'ять. Навчання, що проводиться таким способом, ігнорує чуттєве усвідомлення, мислення учнів та їх життєвий досвід.

Міцну основу такої формальній освіті заклала схоластична дидактика, яка відривала форму від змісту. Дидактика таким чином набула дедуктивного характеру. Пізніше проти дедуктивного методу у навчанні Бекон висуває новий, індуктивний метод, який виник на протилежність дедуктивного методу, а також формального навчання в школі.

Педагогічні теоретики нового віку виходили з філософського принципу Бекона, згідно з яким джерелом пізнання і ідей є чуття, їх досвід. На цій основі будував свою дидактику також Ян Амос Коменський, який вважав людину найдосконалішим створінням — «чудом мікрокосмосом», а її пізнання — необмеженими. Коменський в своїй дидактиці виходить з того, що дитина зовнішній світ сприймає головним чином чуттями. Тому він звертає увагу на наочність у навчанні.

Під впливом індуктивного методу Бекона Коменський проголошував, що у навчанні треба йти від простого до складного, від конкретного до абстрактного, від легшого до важчого. Коменський в дидактиці стоїть на сенсуалістичній точці зору.

У ХVІІІ столітті в історії педагогіки і дидактики визначне місце займають дидактичні погляди Песталоцці. Останній в основу своїх дидактичних поглядів поклав поняття елементарної освіти. В процесі навчання, твердив Песталоцці, ми йдемо від чуттєвих уявлень до ясних понять. Виховання і освіта мають бути побудовані на основі спостереження і досвіду.

На основі цих та подібних поглядів на питання дидактики у ХІХ столітті в буржуазній педагогіці виникають теорії, які, звичайно, відрізняються одна від одної, але які по суті сучасна педагогіка розділяє на дві групи. До першої групи належать прихильники теорії формальної, а до другої — матеріальної освіти.

Прихильники теорії формальної освіти, або, як їх називають, прихильники раціоналізму, яким був, наприклад, Герbart та інші, вважали, що головним завданням у навчанні є розвиток формальних сил розуму, розумових здібностей і талановитості. Отже, в школі треба зробити якнайбільше для розвитку мислення учнів, озброївши їх методом самостійного засвоєння нових знань.

Протилежністю теорії формальної освіти була теорія матеріальної освіти. Її прихильниками були Спенсер, Локк та інші, які при захисті матеріальної освіти виходили з таких філософських напрямів, як емпіризм тощо. Завдання навчання вони вбачали в озброєнні учнів справжнім досвідом, реальними практичними знаннями, необхідними для задоволення життєвих потреб. Якщо учні освоюють певний матеріал, — твердили прихильники матеріальної освіти, — то це найкраща запорука розумових сил, необхідних для задоволення практичних потреб учнів. Тому вони не вимагають особливих завдань, які сприяли б розвитку пізнавальних здібностей учнів.

Як перша, так і друга теорія — неправильні. Вони побудовані на ідеалістичній основі буржуазної педагогіки. В цьому помітна їх класова суть, тому що в процесі навчання вони не лише не озброюють учнів знаннями об'єктивної дійсності, але їх взагалі заперечують. Спірне між ними є те, що є корисним для пристосування людини до життя, до його життєвих умов, які усталились в суспільстві:

1. Чи розвиток розумових здібностей учнів,

2. Чи озброєння учнів необхідними знаннями? Цю суперечку правильно розв'язує у своїй дидактиці О. Павлик, коли пише: «Так, як нема суперечностей між чуттями і розумом, не може бути суперечностей і між матеріальною і формальною освітою»²⁵³).

---

²⁵³) О. Павлик, Didaktika, Bratislava, 1950, str. 29—31.

Вже в період Австро-Угорщини теорія формального навчання проявляється до певної міри у класичній освіті, а теорія матеріального навчання — в реальній освіті. Обидва напрями в буржуазному суспільстві мають для свого розвитку об'єктивні передумови.

Не ставлячи перед собою завдання дати критичний аналіз цих напрямів, коротко вкажемо на те, що в них спільне. Це передусім те, що вони заперечують пізнання. Формальна, або класична, освіта не підкреслює зміст, а лише метод у розвитку мислення дитини. Вона забуває, що зміст того або іншого предмету впливає передусім на розвиток дитини. Матеріальна, або реальна, освіта заперечує систему наукових пізнань, порушує логіку науки, в результаті чого діти не одержують в школі знань, потрібних для пізнання життя.

Прихильники матеріальної і формальної освіти розглядають педагогічний процес як розвиток самого мислення, або як розвиток знань з предмету, що викладається, не беручи до уваги фізичний і душевний розвиток дітей, розвиток їх душевних і фізичних сил.

У зв'язку з поглядами О. В. Духновича на освіту, треба коротко розглянути, як на освіту дивились інші педагоги Угорщини та як ці погляди розвивались тут уже від реформ Марії Терезії. Визначними педагогами, які почали працювати в дусі реформ Марії Терезії, були С. Тешедік і Д. Леготський.

Самуел Тешедік (1743—1820) в дусі просвітительських поглядів вимоги словацького народу бачить передусім в соціальних реформах, у значенні колективу для держави як з політичного, так і господарського боків. Тешедік знав, що народ живе некультурним, відсталим, у злиднях. Треба було насамперед визволити його із того жалюгідного становища, в якому він опинився. В цих умовах С. Тешедік єдиний порятунок вбачає в освіті. Він вважає, що для дитини не досить лише розумового навчання; він вимагає і практичного вправлення. Розумову і практичну сторони освіти він поєднує в ціле. Його велике господарське підприємство в Сарваші було школою життя, школою практичних знань, вправ. Тут діти засвоювали, головним чином, практичні загальні знання.

Даніел Леготський (1759—1849) своїми поглядами наближається до поглядів Песталоцці. Він вимагав вести учнів

у навчанні до самостійності у мисленні, ґрунтуючи його на зацікавленості дітей. Воно має бути практичним.

Як Тешедік, так і Леготський, як ми бачили, були прихильниками реальної освіти, яка, правдоподібно, випливала з вимог реформи Марії Терезії 1777 року. Ця реформа являла собою офіційну лінію в освіті Австро-Угорщини. Під впливом цієї реформи було перебудовано навчання в школі також із змістового боку. В плані зверталась увага на те, щоб народу була дана змістовніша освіта, головним чином з навчальних предметів, які визначає згаданий реформний план. Так, наприклад, за цим реформним планом мали викладатись потрібні і корисні для кожного в житті предмети. З другого боку, викладались предмети, корисні лише для деяких. Відповідно до практичних потреб життя в першому класі початкової школи мали викладатись такі предмети: читання, писання, і рахування. Ці предмети часто називаються терезіянською тріадою. Побічним предметом була німецька мова, а позачерговим — латинська мова для тих, які хотіли йти у граматичні школи. За згаданою реформою, також у вищих школах, як, наприклад, у школах граматичних, гімназіях, відповідне місце мали займати реальні предмети, але зберігається також класицизм, і він відігравує важливу роль.

О. В. Духновичу були відомі реформи Марії Терезії. Він їх не лише знав, але в умовах Угорщини, зокрема в умовах Закарпаття, вважав кроком вперед в організації освіти народу. В питаннях шкіл і освіти взагалі О. В. Духнович посилається на реформи Марії Терезії в той період, коли угорська буржуазія єдиною панівною мовою установ і шкіл оголосила угорську. Духнович вказує, що згідно з терезіянськими реформами з повним правом можна викладати і на іншій мові. У зв'язку з цим він залишив нам частини історичного документу »Ratioeducationis«, про який писав: ««А тут приведу пам'яті ради порядок устроювання школьного в книжці »Ratioeducationis, totiusque rei literariae per Regnum Hungariae Vindobonae 1777, Том I, pag. 6 . . . »»²⁵⁴⁾

Ці згадки про історичний документ Марії Терезії в записках О. В. Духновича свідчать про те, що він знав і шану-

---

²⁵⁴⁾ А. В. Духнович, Записка, 1861, стор. 22.

вав його. Пізніше, в 1806 році, виходить поновлене Раціо, яке вводить деякі зміни, наприклад, замість німецької мови запроваджується в школах угорська мова. Ця реформа стосувалась лише середніх шкіл. Про поліпшення стану початкових шкіл громадські діячі не турбувались. Через неповне півстоліття після цієї реформи в 1851 році виходить так звана тунівська реформа, яка також зовсім не стосувалась шкіл нижчого ступеня, а тому про них й взагалі не дбала. За тунівською реформою в середніх школах значного розвитку набуває напрям реальної освіти.

На питання освіти в Закарпатті О. В. Духнович дивиться з точки зору реформ 1777 року, поновленого Раціо — (1806 р.) та тунівської реформи — 1851 року. З цих реформ і впливає ставлення О. В. Духновича до освіти на Закарпатті в ХІХ столітті.

Щодо змісту освіти, або, краще сказати, в питанні, чому навчати в початковій школі, — О. В. Духнович був, з одного боку, під впливом цих реформ, а, з другого боку, — у визначенні змісту освіти в початкових школах Закарпаття — він ішов далі. Це впливає передусім із порівняння змісту освіти початкових шкіл, визначеного реформами Марії Терезії. «Раціо едукаціоніс» з його навчальним планом, пропонованим для початкових шкіл Закарпаття.

«Раціо едукаціоніс», визначаючи зміст освіти для першого класу початкової школи, вказує, що головними предметами для цього класу має бути читання, писання і арифметика, побічним предметом — німецька мова, позачерговим — латинська. О. В. Духнович своїм навчальним планом для початкових шкіл, тобто однокласних і двокласних, відхиляється від вказівок «Раціо». Для першого класу початкової школи, крім читання, писання і арифметики, він пропонує також народний спів, а до другого класу початкової школи рекомендує вже предмети природних наук, наприклад, географію, ботаніку, зоологію, бджолярство, землеробство, садівництво та історію Угорщини. Замість латинської мови в пропонованому Духновичем навчальному плані для початкових шкіл бачимо «отечественные» мови — словацьку, польську, угорську і німецьку. Такий навчальний план для початкових шкіл міг краще підготувати дітей Закарпаття до практичних потреб народного життя. Отже, при визначенні навчальних предметів

для початкової школи в О. В. Духновича виявляється нахил до реальної освіти і відхилення від класичної освіти. Далі, запропонований Духновичем учбовий план для початкових шкіл переконує нас в тому, що початковій школі він надає освітнього характеру.

Як нам відомо, Духнович під вихованням розумів процес розумового, морального і фізичного розвитку — формування людської особистості. Навчання він вважав засобом виховання. На його думку, навчання має два завдання: освітнє і виховнє. Освітнє завдання навчання полягає в тому, що учні в процесі навчання засвоюють знання, при допомозі яких можна було б поліпшити громадське життя людей і таким чином принести для життя якнайбільше користі. О. В. Духнович говорить, що «... неукій человек подобен тополе, коя высоко вырастает, но плода не приносит»²⁵⁵). Виховна роль навчання полягає в тому, що вчитель в процесі навчання повинен не лише давати дітям нові знання, але й виховувати їх з морального боку. «Не досыть бо есть мальчишка токмо читати научити; чтение бо есть токмо средство к мудрости, но должно ему и науку как нравную, так и светскую подавать, что без средства достигнутися не может»²⁵⁶). (Розрядка наша — М. Р.). Отже, процес навчання О. В. Духнович вважав засобом як освіти, так і виховання учнів. На думку Духновича, навчальний процес є одночасно процесом освіти і виховання. Він приписує навчанню велику виховну силу.

«Як школы сугубы суть, т. е. начинающих и поспешествующих, тако и предметы по понятию и по силам детей разделитися имеют»²⁵⁷). Звідси випливає, що ширину освіти дітей Духнович визначає згідно з їх духовними силами. Він має на думці подавати дітям таку широчінь знань, яка відповідає їх здібностям і віку. З цього випливає також виховний характер і роль навчання.

---

²⁵⁵) А. В. Духнович, Дело от безделия Александра Духновича, 1859, стор. 173.

²⁵⁶) А. В. Духнович, Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских, Львов, 1857, стор. 34.

²⁵⁷) Там же, стор. 84.

Діти ходять до школи не лише тому, щоб набувати знань з окремих предметів; зміст окремих предметів, знання мають впливати на дітей і виховувати їх. Крім цього, у змісті навчальних предметів він бачить виховну силу, яка впливає на формування дитини в школі. О. В. Духнович не обмежується цим, а вимагає і підкреслює потребу виховання дітей і поза-шкільними предметами, бо учні ходять до школи не лише тому, щоб бути освідченими, але й тому, щоб бути вихованими. Формування якостей дітей, які не формуються у навчальному процесі, або яких навчальний процес мало в чому доторкається, він вимагає позанавчальною роботою.

Коли О. В. Духнович ставить перед навчанням освітню і виховну роль, напрошується питання, як він розглядав зміст і чи учбові предмети в запропонованому ним навчальному плані для початкових шкіл впливали на розвиток особистості дитини формально або матеріально.

У своєму навчальному плані О. В. Духнович не визначає зміст навчання в середніх школах, на чому можна було б ясніше простежити його погляди щодо формальної чи матеріальної освіти. Він визначає лише зміст для однокласних і двокласних початкових шкіл. Про проект навчального плану для однокласних і двокласних початкових шкіл ми вже говорили вище. З цього ми зробили висновок, що О. В. Духнович не тільки не підтримує формальну освіту в початковій школі, але й відхиляється від неї та є прихильником здебільшого реально-матеріальної освіти. З другого боку, О. В. Духнович бажав, щоб засвоєні в школі знання учні вміли використати в житті. Учням, як майбутнім громадянам, це має допомогти поліпшити життя, життєві обставини. Він бажає, щоб учні вміли застосовувати засвоєні в школі знання в житті. Він висловив погляд, що «... наука... тогда лишень полезная бывает, когда она к благополучию жизни нам служит...»²⁵⁸)

В своїх поглядах О. В. Духнович відхиляється від односторонності в освіті — як від формальної, так і від матеріальної. Таке ставлення Духновича було підпорядковане єдиній меті — поліпшенню становища народу.

---

258) А. В. Духнович, Дело от безделия Александра Духновича, 1854, стор. 190.

О. В. Духнович вимагає від учителя, щоб він розвивав у дітей не лише розумові здібності, тобто щоб не лише набирав їх голови різними знаннями, але й навчав їх роздумувати над набутими знаннями «... и вещи с приключениями, и обстоятельствами понимать...», розвивати при цьому здібність дітей мислити, а також їх пам'ять, волю і інші властивості. Пам'ять дитини треба розвивати за допомогою вправ, а волю — вдосконалювати легким і доступним способом навчання. Такий спосіб вправлення волі О. В. Духнович не відстоює категорично. З другого боку, він вимагає того, щоб вольові властивості діти вправляли, виконуючи важкіші завдання і приклади: внаслідок цього вони будуть звикати розв'язувати складніші завдання, які вимагають більших зусиль.

Дуже серйозне місце в освіті він приписував рідній мові, історії, географії. Особливо підкреслював також важливість природних наук.

Пропонований навчальний план для однокласних і двокласних початкових шкіл, складений О. В. Духновичем, ясно переконує нас, що він намагався дати дітям цих шкіл якнайширшу загальну освіту. В пропонованому плані треба особливо оцінити відведення значного місця предметам природних наук. Треба високо оцінювати також погляди О. В. Духновича на значення викладання і засвоєння учнями інших мов, наприклад, словацької, польської, угорської і німецької, потрібних у той час для співжиття народів Австро-Угорщини.

2. ПРОЦЕС НАВЧАННЯ

Під подаваними учням в школі знаннями О. В. Духнович бачив розуміння та запам'ятовування навчального матеріалу. На думку Духновича, засвоєння учнями матеріалу — ще не все. Він не задовольняється лише тим. Він вимагає, щоб учні також вміли застосовувати набуті знання, тобто вміли користуватися ними на практиці. Ці погляди Духнович розвиває відповідаючи на запитання — коли навчання для учнів буде зрозумілим.

Духнович, далі, вважає, що набуті знання в процесі навчання учень повинен уміти використовувати для порівняння із знаннями про інші предмети і таким чином вміти пізнава-

ти, пояснювати і висвітлювати їх за допомогою порівняння, а також робити про них свої висновки. Таким способом, — говорить О. В. Духнович, — в дітей розвиваються духовні сили і набувається розум.

З цього випливає, що знання, засвоєні в шкільному навчальному процесі, не залишаються закостенілими, а що вони знаходяться в динаміці, в русі, і саме тому, що учень працює і користується ними в житті. Щоб ці знання можна було застосувати в житті — практиці, О. В. Духнович усвідомлює необхідність якраз таким чином набутих знань. Саме тому він вимагає не лише засвоєння знань, але й спритності володіння ними. Набування спритності він прагне досягнути в учнів за допомогою вправління. Отже, в навчальному процесі учні набувають не лише знання, але й спритність. Тому вправлянню Духнович надає великого значення. Однак треба гадати, що коли Духнович підкреслює необхідність вправління, то тим самим він власне, підкреслює і важливість, і засвоєння звичок. Отже, шляхом частого повторення, вправління ми робимо навички дітей автоматизованими і спритність працювати, поєднана із засвоєними знаннями, перетворюється на звички.

В цілому можна сказати, що, на думку О. В. Духновича, розвиток розумових сил дітей та їх здібностей іде в процесі навчання шляхом набування знань, спритності і звичок. Знання, спритність і звички в Духновича тісно пов'язані.

Набування знань, спритності і звичок відбувається в процесі навчання. Що розумів О. В. Духнович під поняттям «процес навчання»? З одного боку, це процес, в якому вчитель передає знання учням, а, з другого, — засвоєння учнями поданих їм відомостей і знань. З цього випливає, що навчання, на думку Духновича, має дві сторони:

1. подавання знань вчителем,
2. засвоєння знань учнями.

Процес подавання знань та їх засвоєння відбувається одночасно. Навчання О. В. Духнович розглядав як розумову працю. Це випливає з того, що, як зазначає Духнович, завданням учителя в процесі навчання є розвивати розумові здібності дітей. Головним завданням учителя в процесі навчання є вчити учнів розумовій праці, яку він оцінює як дуже важку.

Вважаючи розумову працю дуже важкою, він вимагає від учителя додержування доступності в процесі навчання, щоб таким чином навчання стало для дітей легким. Звичайно, це не означає, що дітей ми повинні привчати до легкого засвоєння знань. Навпаки, дітей треба виховувати так, щоб вони призвичаїлись до засвоєння знань з певним зусиллям, щоб вони намагались розуміти, пізнавати і засвоювати і важчий матеріал. Духнович усвідомлював, що коли б учнів привчити до значно легкого засвоєння знань, то вони навчання вважали б грою і не усвідомлювали б, що воно є важкою розумовою працею. «Чрез легкое . . . преподавание не розумееется: чтоб детям никогда не задавати и не множок тяжелога упражненія, або всегда только играючи с детьми, разум их всегда бы токмо легкими занимались, и так на легкомысельность привыкшии дети, ниже в старости думать не знали бы; . . .»²⁵⁹)

Як бачимо, О. В. Духнович вважав потрібним, щоб діти в процесі навчання навчались розуміти і більш важкі питання, щоб вони вміли їх розглядати та вважали навчання не грою, а важкою і виснажливою працею. Це їм буде особливо потрібне тоді, коли вони вже не будуть ходити в школу. коли вони зустрінуться в практичному житті з завданнями, які їм доведеться вирішувати самостійно.

Проте О. В. Духнович, вважаючи навчання важкою розумовою працею, попереджує вчителів, щоб відомості, які подає вчитель учням, були доступними духовним силам і здібностям учнів. Вчитель не сміє давати учням завдання, які не відповідають їх силам і здібностям.

Із згаданого випливає, що лише пристосовані до сил і здібностей учнів знання, які учні зрозуміли і про які навчилися відповідати не на зразок птаха, приносять користь. Це значить, що О. В. Духнович був проти формального засвоєння знань; він був прихильником свідомого засвоєння знань учнями в школі.

Цими й подібними поглядами О. В. Духнович бореться проти старих способів організації і здійснення процесу навчання, проти старої школи і, як ми бачили, також проти вербального засвоєння знань учнями, тобто проти такого навчан-

---

²⁵⁹) А. В. Д у х н о в и ч, Народная педагогика в пользу училищ и учителей сельских, Львов, 1857, стор. 28.

ня, коли завданням учителя було розвивати розумові здібності учнів без докладання певних зусиль. Отже, Духнович бореться за тривале засвоєння знань учнями, за те, щоб вони вміли ними володіти і користуватися в практичному житті. О. В. Духнович вимагає від учнів самостійної роботи під проводом учителя. Але він не обмежується лише формуванням вимог; він дає і цінні вказівки до організації самостійної роботи учнів.

Такі думки переконливо показують, що він був прихильником організованого навчання, навчання на основі природності всього навчального процесу. Він не був прихильником вільного виховання, тобто педагогічного напрямку, дуже поширеного в ХІХ столітті.

Вище ми вказали на погляди О. В. Духновича, що стосуються процесу навчання та його ролі. Ми сказали, що завданням процесу навчання він вважав подачу учням певних знань, спритності і звичок, доступних і посильних для учнів. Далі ми спробуємо показати, який шлях він обирає для підготовки учнів до засвоєння знань в процесі навчання.

Перед тим, як приступити до аналізу поглядів О. В. Духновича на підготовку учнів до засвоєння знань, вкажемо на існуючі до О. В. Духновича погляди на цю проблему.

Питання закономірності навчального процесу розумілось по-різному. Ця різноманітність впливала передусім з принципового розходження поглядів на закономірності процесу пізнання, а разом з цим і на те, в якому відношенні процес навчання, його закономірність до процесу пізнання. Погляди на ці питання можна розділити на три групи:

Одні зв'язували пізнання з навчанням. Представники цього напрямку висунули теорію рекапітуляції, згідно з якою навчання має повторити шлях розвитку, яким людська свідомість пройшла протягом своєї історії. Ця теорія за своїм спрямуванням була близька до вільного виховання. В чому полягає реакційність цієї теорії? Передусім у тому, що вона гальмувала озброєння учнів такими знаннями, за допомогою яких людство могло б далі успішніше розвиватись.

Другі твердили, що теорія пізнання не має нічого спільного з теорією навчання. До чого вело відстоювання такої точки зору? Передусім до того, що ця теорія намагалась

відірвати навчання-дидактику від гносеології і таким чином сприяти, точніше відкривати шлях реакційній теорії — педології.

Прихильники третьої теорії відстоювали думку, що закономірності процесу навчання мають виводитись із закономірностей пізнавального процесу.

Всі ці теорії, як переконує нас історія педагогіки взагалі, а дидактики зокрема, будувались на певній гносеологічній основі. В дидактиці реакційність цих поглядів проявилась особливо під впливом гносеологічних Теорій Канта, Гегеля, (Гербарта), як ідеалістичний напрям. Під впливом поглядів Бекона і Коменського проявився матеріалістичний напрям.

Щоб можна було краще визначити, на який бік хилиться О. В. Духнович в розумінні закономірностей процесу навчання, яким шляхом іде його пізнавальний процес у навчанні, наведемо приклад. Ним він користується, щоб практично показати вчителям Закарпаття, як вони повинні готувати учнів до засвоєння знань. Передусім він вимагає від учителів, щоб вони давали можливість дітям конкретно стежити за речами і явищами, які вони вивчають. У зв'язку з цим він вимагає, щоб учителі організували навчання так, щоб учні могли безпосередньо оприймати ці речі і явища. У початковій школі О. В. Духнович проводить так урок про ліс:

«Должен також Педагог мальчику представить, составу его соответную некую вещь, чтоб о ней разсуждал: так на пример: повев мальчика в хащу вопросит его:

Что то есть? Мальчик ответует: то есть хаща або лес.

А что в лесу есть? Мальчик ответует: суть дерева, стромы.

П. И только дерева, а больше ничь? посмотри что тут еще находится?

М. Но тут еще есть трава, и цветочки.

П. А еще что? посмотри лучше?

М. Тут суть еще камни, и грибы, а там один слимак, а там птички.

П. Добре ты сказал: но посмотри на те деревья, суть ли они все однаки?

М. Все суть однаки.

П. О, нет, мне здается, что не все суть

однаки, посмотри лучше, як они разинствуют — тотто дерево есть грубое, а оно тонкое, тотто имеет листье продолговатое и щенкастое; есть ли то одно?

М. Нет. они разинствуют.

П. Так есть, они разинствуют своим родом, так як разинствуют люди, и скоты; бо одно ли то конь, и корова?

М. Нет.

П. А прочто нет?

М. Бо корова имеет роги, а конь не имеет.

П. Так есть, они не одно, ибо род их не есть равный. Так и деревья разинствуют родом! прото и разныя имеют имена, названия: видишь грубое дерево, с щенкастыми листьями называется: Дуб, або Бук, а то Явор, то Береза, и так далее, показуя ему роздельность между деревьями, додавая каждого пользу. и употребление.

Егда же то скончено, то снову спросит мальчика: Но а теперь скажи, что то есть, что тут видишь? И мальчик скажет: то есть хаща, а тут суть в хаще деревья, а те разинствуют, ибо не однакове им листья; то называется Дуб, то Бук, то Береза и пр.

П. А что еще есть в хаще?

М. Суть камени, трава, цветочки, птички, слимаки, и грибы.

Тем способом мальчик разсуждает, мудрствует, или як кажется философует, и сравняя вещи просвещается его ум»²⁶⁰⁾

Як ми помітили, після сприймання починається процес усвідомлення різниці між окремими деревами, їх листям і т. п. Це в дітей зміцнюється тоді, коли вкажуть на причину різниці, яка полягає в роді. Тому, отже, існують різні назви. наприклад, дуб, бук, береза і тому подібне. Краще усвідомлення різниці між окремими деревами, на думку О. В. Духновича, досягається порівнянням одного дерева з іншим, порівнянням листя одного дерева з листям іншого. Далі вчитель

---

²⁶⁰⁾ А. В. Духнович, Народная педагогика в пользу училищ и учителей сельских, Львов, 1857, стор. 14—15.

повинен висвітлити дітям властивості окремих дерев, їх цінність. Коли вчитель все вже висвітлив, то після цього йде повторення. Ставлячи питання, учитель повинен переконатись, як учні засвоїли пройдений матеріал.

З наведеного прикладу можна побачити, що О. В. Духнович при засвоєнні знань відстоює потребу виходити із конкретних предметів і явищ, які діти пізнають за допомогою чуттів, сприймань, а потім їх запам'ятовують і таким чином знову повертають у практичне життя. Подібним способом засвоєні знання та їх тісний зв'язок з життям дають гарантію їх глибокого засвоєння.

Цей приклад переконує нас у тому, який шлях обирає О. В. Духнович при засвоєнні знань у процесі навчання. При засвоєнні знань він поступово переходить від конкретного до абстрактного. Засвоєння знань в процесі навчання відбувається за допомогою органів чуття. Зміцнення знань залежить від розуміння речі або предмету, від мислення про річ або предмет. від збереження цього в пам'яті.

Предмет, — говорить Духнович, — який учень зрозумів, він зможе в розумі і відтворити.

Згідно з Духновичем, процес засвоєння знань іде не лише від чуття до слів, але також і навпаки — від слів до чуття. Це означає, що висвітлення даного питання словами перевіряємо при допомозі чуття.

При закріпленні знань велике значення надається прикладам. Вчитель має ними користуватись і для більш ясного розуміння навчального матеріалу. Знання, набуті за допомогою прикладів, будуть для учнів яснішими. При закріпленні знань велику увагу він приділяє наочності навчання.

Отже, аналізуючи його погляди на процес навчання, можна дійти до висновку, що на перше місце в процесі засвоєння знань Духнович клав вимогу наочності, а на друге — переробку образів речей і явищ, засвоєних при допомозі органів чуття ззовні, шляхом порівняння. На третє місце він кладе вимогу застосування на практиці знань, засвоєних в процесі навчання.

Все це дає підставу зарахувати О. В. Духновича до тієї групи педагогів, які відхилялись від ідеалістичного розуміння процесу засвоєння знань. Своїми поглядами О. В. Духнович стоїть близько до Я. А. Коменського.

3. ВИХОВНІСТЬ НАВЧАННЯ

*«... одна наука есть та искра,
котора чрез голову в сердце впадает,
запаляя всю бытность человека. Она
истребит суеты силу...»*

(О. В. Духнович).

Питання виховності навчання вперше в історії педагогіки висунув Я. А. Коменський. В цьому напрямі він і будує свою дидактику. Навчання в історії педагогіки завжди мало виховне навчання саме тому, що його визначали виховні цілі. Таким чином воно і набувало виховного значення. Думки про виховність навчання ми знаходимо не лише в Коменського, але й в інших визначних педагогів, наприклад, у Руссо і Песталоцці. Виховність навчання вони вважали дидактичним принципом.

Розглядаючи погляди О. В. Духновича, краще сказати його педагогіку в цілому, ми побачимо, що вимога виховності навчання проявляється в ній як вимога, що стосується всієї навчальної роботи. З цією вимогою ми зустрічаємось в усіх дидактичних питаннях, які він розглядає у своїй «Педагогії».

З аналізу дидактичних поглядів О. В. Духновича випливає, що в навчанні він ставить завдання розумового, морального і фізичного розвитку дітей. Розумові сили мають розвиватись в процесі навчання. Розумові, моральні і фізичні сили вчитель має розвивати відповідно до віку дітей. Важливе значення має думка Духновича, згідно з якою він вимагає розвивати розумові сили паралельно з розвитком фізичних сил.

Вимога виховності навчання у Духновича впливає також з того, що діти відвідують школу не лише з метою набуття знань, а й тому, щоб морально виховатись. Тому він надає виховного значення вивченню окремих предметів і говорить: «... одна наука есть та искра, которая чрез голову в сердце впадает, запаляя всю бытность человека. Она истребит суеты силу...»²⁶¹⁾

---

²⁶¹⁾ А. В. Духнович, Дело от безделия Александра Духновича, 1859, стор. 121.

Через навчання треба впливати на виховання в учнів почуттів. Учні із засвоєних ними знань повинні одержати почуття радості. Поведінка вчителя має бути такою, щоб учні його не боялись, тому що коли діти бояться вчителя, то вони і вчаться із страху, щоб не бути покараними, не відчуваючи внутрішньої радості із своїх знань. Навчання таким чином стає для них важким тягарем. Навчання має доторкуватись всіх сторін особистості дитини, заохочувати їх до дальшої праці.

Від учителя О. В. Духнович вимагає, щоб він з метою виховного впливу на учнів використав всі можливості, зокрема в процесі вивчення окремих предметів. Навчальні предмети мають бути пов'язаними між собою так, щоб відомості з одного доповнювали інший. О. В. Духнович, наприклад, говорить, що при вивчанні арифметики треба користуватись прикладами, на яких учні вчилися би, крім арифметики, і іншому. На домашнє завдання учням треба давати вірші повчального характеру. Таким чином учень зрозуміє користь науки, в ньому пробудиться інтерес до навчання, «через одну науку в память приведется и другая», діти матимуть бажання вчитись і навчання стане для них цікавим заняттям.

В окремих предметах він бачить виховні моменти, які мають позитивно впливати на дітей. Тому він і вимагає від учителів використовувати їх у процесі духовного розвитку дітей. Саме тому Духнович підкреслював виховне значення окремих предметів, наприклад, арифметики і ін., зазначаючи, що вони не лише впливають на розумовий розвиток дітей, але й морально формують їх. Для О. В. Духновича кожний навчальний предмет має виховне значення. Він має виховувати і розвивати в учнів поняття корисності, краси, спосіб мислення, природні нахили і под. Про це він говорить: «Силы духовные упражняются чрез непрерывное прилежание к доброду, красному, и полезному; т. е. упражняются науками, правомыслием, склонностию естеством и обыкновением»²⁶²). Навчальні предмети мають виховно впливати на учнів і розвивати їх духовні здібності, які, на думку О. В.

---

²⁶²) А. В. Духнович, Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских, Львов, 1857, стор. 61—62.

Духновича, мають свої початки в природності учня, але які розвиваються шляхом навчання або вправлення. На думку О. В. Духновича, природні сили не можна розвивати без вивчення окремих предметів, а без цих природних сил учнів і навчання не може досягнути свого позитивного результату. О. В. Духнович вбачає залежність характеру і змісту навчальних предметів від природних сил учнів. Ця точка зору О. В. Духновича — правильна, для свого часу прогресивна, тому що відстоює погляд великого виховного значення навчальних предметів.

Як бачимо, О. В. Духнович вказує не лише на те, що духовні сили дітей розвиваються «науками», тобто навчальними предметами, які мають виховне значення, роблять виховний вплив на дітей, на розвиток їх душевних сил, але й на те, до чого може призвести відсутність піклування про розвиток цих духовних сил. О. В. Духнович пише: «Земля благая и добра пренебрежением делателя изсыхает, и неплодна бывает, вопреки же, земля худшая но добре возделанна прекрасныя приносит плоды. Упражнением свирепие звери укрощаются, и кажется, что древний греческий философ в Египте осла на все пляски (танцы) научил. Таже упражнением силы душевныя развиваются, ибо естественное нерадение и недостаток тем исправляется, а злость выкореняется правомыслием; як железо если не употребляется заржавеет, так и силы душевныя лениостью и недбалостью потупляются, вопреки же тщанием и прилежанием поостряется всякая сила: капли бо камень углубляют, и железо, и медь осызанием рук углажается»²⁶³). (Розрядка наша — М. Р.).

О. В. Духнович глибоко переконаний, що немає такого відсталого учня, в якого шляхом виховання не можна було б чогось добитись. Про розвиток окремих духовних сил треба піклуватись. Якщо ми не будемо піклуватись про духовні сили учня, то вони послаблюються і відстають. Глибока віра О. В.

---

²⁶³) А. В. Духнович, Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских, Львов, 1857, стор. 62.

Духновича в силу виховання, яка в повній мірі стосується також навчання, спрямована на забезпечення розвитку духовних сил дітей.

Навчальні предмети, як зазначав О. В. Духнович, сприяють розвиткові пам'яті. Говорячи про це, Духнович надавав великого виховного значення читанню книжок. Як зазначає він, «чтение добрых книг есть пища души. Чрез чтение со искусством споенное человек бывает человеком»²⁶⁴). Духнович високо ставить уміння вчителя підібрати приклади з літератури, які вчитель має використовувати для того, щоб виховувати дітей, ставити їх за зразок. Одним з виховних засобів О. В. Духнович вважав народні пісні, про що ми вже говорили, аналізуючи його погляди на виховання національної свідомості.

На думку О. В. Духновича, урок має бути наповнений патріотизмом, любов'ю до вітчизни, до свого народу. В процесі навчання вчитель має користуватись різними прикладами з історії, прикладами з життя славних людей, які жертвували своє життя за вітчизну. Таким чином ми виховуємо дітей в душі любові до народу, вітчизни, а, на прикладах з життя славних людей, говорить О. В. Духнович, прагнення працювати для загального добра.

Навчання, зокрема повторення, має впливати на виховання волі. О. В. Духнович говорить, що через повторення ми виховуємо в дітей волю вчитись, бо завдяки повторенню навчальний матеріал здається легшим.

Навчання повинно викликати в дітей запал і ревності. Це означає, що О. В. Духнович прагнув до того, щоб діти в процесі набування знань змагались одне з одним.

4. ПРИРОДНІСТЬ НАВЧАННЯ

В історії педагогіки у багатьох педагогів, наприклад, у Я. А. Коменського, Руссо, Песталоцці, Дістервега та інших, ми зустрічаємося з принципом природності у навчанні. Кожен з цих педагогів надавав цьому поняттю інший зміст. Ян

---

²⁶⁴) А. В. Духнович, Дело от безделия Александра Духновича, 1859, стор. 341.

Амос Коменський під природністю розумів те, що людина є складовою частиною природи, а тому вона підлягає її об'єктивним законам. Таке обґрунтування ми знаходимо в XIV, XVI, XVII і XVIII главах його «Великої дидактики». Розуміння природності Коменського відрізняється від розуміння цього ж поняття в Руссо. Коли Коменський під природністю розумів підпорядкованість навчання і виховання об'єктивним законам розвитку природи, то Руссо під природністю розумів слідкування за природністю дитини, а навчання виводив із природності дитини. Визначний німецький педагог Дістервег взяв за свій принцип думку Руссо і Песталоцці. Під принципом згоди з природою Дістервег розумів розвиток таких природних властивостей дитини, які відповідають вродженим законам природи²⁶⁵).

Який зміст вкладав у поняття природності О. В. Духнович? Під природністю у навчанні він розумів підпорядкованість навчання природності дітей. Як зазначав О. В. Духнович, учителі повинні оберегати дітей від перевантаження. А підпорядкувати навчання природності дітей, на думку О. В. Духновича, можна лише тоді, коли вчитель знає природні властивості дитини. Природні властивості, які спрямовані на утворення негативних властивостей, треба виправляти, слабо розвинені — розумно «упражнением и приятным поставлением усовершенити». «Естество не терпит насильствия, и хлочество токмо совершает природныя совершенства»²⁶⁶). Тому О. В. Духнович вимагає від учителя, щоб він не насильно, а природним способом розвивав здібності дітей. Під природністю він розумів розвиток не лише духовних, але й фізичних сил дітей. Ці душевні і фізичні сили мають розвиватись поступово, відповідно до віку учнів.

З поглядами О. В. Духновича на природність тісно зв'язане питання про вік вступу дитини в школу. Вступ дітей в школу він пропонує на сьомий рік. Виступаючи проти передчасного духовного розвитку дитини, О. В. Духнович пише: «Которое дерево весною очень рано цветает; тое мало плода

---

265) J. M. Medinskij, *Dejiny pedagogiky*, Praha, 1953, стор. 158.

266) А. В. Духнович, *Дело от безделия Александра Духновича*, 1859, стор. 189.

приносить, ибо раный цвет обыкновенно померзает. То само случается с рано разцветыми отроками»²⁶⁷).

Щоб навчання можна було пристосувати до віку дітей, вчитель повинен знати своїх дітей. Без досконалого знання здібностей дітей учителеві важко застосовувати природність у навчанні.

О. В. Духнович проти подачі знань, які не відповідають духовним силам учнів, бо недодержування цього принципу може привести до того, що навчання не принесе потрібних результатів.

При виборі способів навчання учитель повинен додержуватись природності дітей.

З дотримання принципу природності Духновича виходить вимога до учителя навчання проводити так, щоб не пошкодити фізичні і духовні сили дітей. На його думку, духовні і фізичні сили тісно пов'язані, а тому пошкодження однієї призводить до пошкодження іншої. Саме тому він вимагає рівноваги цих сил. Вчитель може завантажувати учнів лише до міри, до якої учні можуть сприйняти завантаження. Він вимагав від учителя природної поступовості в процесі навчання, що залежить від природних сил учнів.

О. В. Духнович підкреслює чергування легкого з тяжким. За Духновичем легке навчання не означало таке, при якому учні засвоюють знання без напруження певних сил, але, навпаки, таке, яке передбачає це напруження, що відповідає віковим і індивідуальним особливостям учнів. Духнович виступав за правильне завантаження учнів. Учням треба давати стільки, скільки вони зможуть зробити. Учні повинні засвоювати такий матеріал, знання, які вони добре розуміють.

Учитель не повинен перешкоджати або гальмувати розвиток духовних сил дітей, він, навпаки, повинен сприяти йому своїм постійним піклуванням. Він повинен всебічно допомагати природному розвиткові як духовних, так і фізичних сил. О. В. Духнович твердить, що коли ми не будемо піклуватись про розвиток духовних сил, то вони, будучи будь-якими великими, будуть слабнути. Тому завдання вчителя в процесі навчання полягає в тому, щоб не гальмувати розвиток

---

²⁶⁷) А. В. Духнович, Дело от безделия Александра Духновича, 1859, стор. 5.

духовних і фізичних сил, а дбати про їх розвиток і створювати можливість для їх дальшого розвитку.

О. В. Духнович своїми поглядами на природність у навчанні найбільше приближався до поглядів Я. А. Коменського. Своїми поглядами він допомагав поліпшенню навчального процесу в школах Закарпаття.

VI

ПРАВИЛА НАВЧАННЯ

Дидактичні правила О. В. Духновича викладені в його праці «Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских». Він формулює їх у відповідях на такі запитання. «Як должен учитель ученикам своим наставления преподавати? Когда будет наставление или преподавание легкое? Прочто нужно есть легкое преподавание? Когда будет наставление вразумительное? Когда будет наставление чувствительное? Прочто потребно есть чувствительное наставление? Коли будет преподавание любезное? Что розумеется чрез повторение преподавания? Что належит внимати при повторениях? Якия средства должен имети учитель, чтоб службу свою исполнил полезно? Як должен учитель поступовати во учении детей в школе? Что внимати должен учитель в преподавании наук? Як имеет учитель вопрошати учеников?» і т. п. Із відповідей на ці питання випливають дидактичні правила, яких повинні додержувати вчителі в процесі навчання. Коли ми спробуємо узагальнити всі ці вимоги, які випливають з відповідей на згадані питання, і коли поділимо їх зміст, то зустрінемося у О. В. Духновича в цілому з такими правилами: правилом наочності, свідомості і активності, доступності і помірності, тривалості і індивідуального підходу до учнів.

Ці правила О. В. Духнович розглядав у єдності. В його праці «Народная педагогія в пользу училищ и учителей сельских» ці правила пов'язані одне з одним. Проте кожне з них має свої особливості, на які слід вказати при їх аналізі. Їх знали вже до О. В. Духновича. Знав їх і Я. А. Коменський. Заслуга Духновича полягає якраз в тому, що він знає педагогічну підготовку дячків — наших учителів Закарпаття — і хотів поліпшити стан педагогічної роботи в школах вказівками, яких правил треба додержувати в процесі навчання. Своїми працями О. В. Духнович значно посунув вперед педагогічну підготовку вчителів, а тим самим і весь педагогічний процес у школах Закарпаття.

В дидактичних поглядах О. В. Духновича ми знаходимо цінні думки про наочність у навчанні. Наочність у навчанні — не нове питання. О. В. Духнович знав теоретичне обґрунтування наочності Я. А. Коменського. Наочність робить навчання живим, а знання, набуті за допомогою наочності, краще засвоюються і запам'ятовуються. Все це бракувало тодішній закарпатській школі. Знання, які подавались дітям колишніми дячками-учителями, були поверховими, мертвими, непродуманими, зазубреними. Отже, навчання відбувалось «словесним шляхом».

Розробленням цього принципу і підкресленням його важливості в навчальному процесі О. В. Духнович хоче поживавити роботу в школі, а вчителя озброїти знаннями так, щоб він міг здійснити цей принцип. До цього принципу О. В. Духнович майже нічого нового не вносить і теоретично його не розроблює, хоч у своїх працях він приділяє велику увагу обґрунтуванню потреби наочного навчання.

О. В. Духнович не був новатором наочності навчання. Все ж його заслуга полягає в тому, що наочність навчання, яку Я. А. Коменський назвав «золотим правилом навчання», він висуває як вимогу для теоретично слабо озброєних сільських учителів.

За О. В. Духновичем, у навчанні треба виходити із чуттєвого пізнання. Учні повинні засвоїти навчальний матеріал не лише словами, але й чуттями. В процесі навчання треба виходити з дійсних речей, які пред'являємо дітям в натуральній або штучній формі.

Наочність у навчанні О. В. Духнович називає «чувствительным наставлением», високо розцінюючи його. Вчитель «преподавание свое должен прикладами изяснити, вещи с вещами подобными сравнити, и аки во образе предложить так, дабы дети, не токмо поразумели, но и чувствами походили то, что учитель предлагает». Він радить вчителю. «... наилучше будет, если учитель имеет образки, и на образе покажет предложенную вещь», ... Але коли з будь-яких причин він не може їх показати, то «... преподавая, некоторыя вещи сей час кредою (мелью) на таблице вырисует или начертает». (Розрядка наша — М. Р.).

З наведеного бачимо, що для О. В. Духновича класна дошка ніколи не може бути зайвим предметом під час навчання. В тодішніх погано устаткованих школах використання класної дошки для наочності в навчанні мало служити і сприяти викликанню інтересу до навчального предмету, мобілізації уваги до навчального матеріалу.

Чуттєве, або — наочне, навчання повинно служити також тому, щоб «... дело, или вещь со всех сторон видели и познали ученики, все часточки, из которых составляется оное дело, или вещь познали, и так оное, с другим подобным сравнили;...». (Розрядка наша — М. Р.). Лише таким шляхом учні можуть набувати конкретні знання про предмети і явища. Таке навчання підтримує активність учнів і сприяє подоланню пасивного ставлення до навчання.

Підкреслюючи наочність навчання, О. В. Духнович бере до уваги особливості мислення учнів. Маючи це на увазі, він каже: «чувствительное наставление найпаче молодому уму есть потребно протю, ибо оно для ученика легко есть, ...» (Розрядка наша — М. Р.). Як бачимо, Духнович розумів, що мислення молодших учнів відрізняється від мислення старших своєю конкретністю. Ця конкретність характерна для їх віку, бо абстрактне мислення у цих учнів ще нерозвинене. Це повинен знати учитель, цієї вимоги під час навчання він повинен суворо додержуватись.

На думку О. В. Духновича, наочність служить також

вправляння і розвитку духовних сил учнів, бо викликає в них інтерес до навчального матеріалу. Виходячи із цього, він вимагав від учителя «... чтоб ученики вещь предложенну добре осмотрели, и сравнили с подобными вещами а если что не понимают и неразумеют, чтоб сей час попросились. Что то есть; из яких состоит частей, и на что служит?» Далі О. В. Духнович вказує, що «таким способом не токмо поразумеют, но почувствуют вещь, и то значит философати». (Розрядка наша — М. Р.). Отже, наочне навчання, згідно з його поглядом, настановує учнів на запитання, що слугить свідомому засвоюванню навчального матеріалу.

У навчанні він вимагає користуватись наочними приладдями двох видів:

1) Натуральними (в його розумінні це є живі істоти, наприклад, звірятка, птахи і подібне).

2) Картинами, рисунками, картами тощо.

О. В. Духнович дає вчителям і поради, як користуватись цими наочними приладдями під час навчання. Він стоїть за використання наочного приладдя при вивченні всіх навчальних предметів.

З усією рішучістю він підкреслює закупки навчального приладдя вже при заснуванні шкіл. Про те, як О. В. Духнович високо оцінює наочність у навчанні та яке значення надає наочному приладдю, свідчать такі його рядки: «Кто хочет землю делати, надобно ему имети плуг и вся орудия к сему потребныя, так кто хочет учить других, надобно ему поседати совершенную науку, а понеже никто не родился мудрецом, то должен всяк учиться; обаче как земледелец без плуга и орудий, так и учитель без книг никакого не произведет успеха. Прото учитель должен имети потребныя к учению книги, маппы, образки, ... и все то, что к учению ему потребно, и полезно есть»²⁶⁸). (Розрядка наша — М. Р.).

---

²⁶⁸) А. В. Духнович, Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских, Львов, 1857, стор. 34.

Все це дає підставу твердити, що шляхом наочності О. В. Духнович має на меті сприяти кращому запам'ятовуванню навчального матеріалу, набуванню живої уяви про речі і явища, їх порівнянню. В процесі навчання таким шляхом набуваються глибокі й тривалі знання.

Оскільки наочне навчання — «золоте правило» Я. А. Коменського — було маловідомим сільським вчителям-дячкам, величезне значення праці «Народная педагогика в пользу училищ и учителей сельских» О. В. Духновича полягає в тому, що вона познайомила їх з цим важливим принципом навчання.

— — — — —

О. В. Духнович належав до тих педагогів, які підкреслювали значення свідомого й активного навчання. Обґрунтування принципу свідомого й активного засвоєння знань знаходимо вже в дидактиці Я. А. Коменського, який вбачав у ній реалізацію природного навчання шляхом наочності. Подібно розумів усвідомлення й активність і Духнович.

Щоб правильно оцінити погляд О. В. Духновича на значення усвідомлення й активності в навчанні, подивимось, як він розглядав проблему засвоєння знань в школі, навчального матеріалу, якого не розуміють учні та діяльність учнів в процесі засвоєння знань в ході навчання. З аспекту цих питань ми й будемо розглядати його погляди на усвідомлення і активність.

О. В. Духнович знав, що образи зовнішнього світу, речей і явищ не вичерпують дійсне їх пізнання, а лише наближаються до нього. Це впливає передусім з його вимоги аналізу предметів, речей, порівняння їх окремих частин, співставлення протилежностей, логічного постулу у навчанні, використання прикладів і ілюстрацій, застосування знань у житті. Це шляхи, йдучи якими вчитель повинен виховувати в учнів свідоме засвоєння знань.

В згаданому прикладі про ліс він пропонує учням такі запитання: «Посмотри на те деревья, суть ли они однаки? . . . Посмотри лучше, як они разинствуют?» Він не задовольняється лише подачею учням картин про речі і явища. Щоб знання учнів стали свідомими, він вимагає порівнювати речі. Для Духновича це лише одна сторона свідомого

засвоєння знань, тому що порівняння досягається чуттєвим сприйманням і дає змогу дитині пізнавати лише окремі ознаки предметів, явищ. Такі знання він вважав неповними. Тому О. В. Духнович вимагає, щоб учні зміли не лише порівнювати речі і явища, але й аналізувати їх, розбирати, тобто глибше вникати в суть предметів і явищ, а, спостерігаючи предмети з усіх сторін, знали кожен їх частину.

Щоб учитель міг створити в учня поняття про рід, вид дерева, звірів, птахів, Духнович вимагає порівнювати їх окремі ознаки. Таким чином учні набудуть свідомих знань про те, куди належить те чи інше дерево, птах, якими істотними знаками вони відрізняються та якими неістотними вони схожі один на одного.

Наведемо приклад, з якого побачимо, як учитель має вести учнів до свідомого засвоєння знань. Це — приклад з граматики, який вимагає логічного мислення учнів. Духнович твердить, що коли викладається нечуттєва річ, наприклад, граматика, то вчитель має користатись багатьма прикладами і порівняннями. При висвітленні слів «плот» і «плоть» він вимагає порівнювати одне з одним і висвітлювати різницю між ними. Треба сказати, що «плот» належить до другої, а «плоть» — до четвертої відміни. Треба навести більше подібних прикладів, і діти таким чином скоро зрозуміють правило і почнуть самі міркувати, яке з подібних слів належить до першої, а яке до другої відміни. Така послідовність учителя при викладанні граматичних правил створює можливість для легшого засвоєння.

З упевненістю можна сказати, що це не формальне засвоєння знань. Духнович вимагає, щоб учні зміли застосувати на практиці засвоєні в школі знання.

Вище ми навели кілька прикладів, з яких ясно видно, як, на думку Духновича, треба забезпечити свідоме засвоєння учнями знань. Як бачимо, О. В. Духнович вважав, що головною передумовою для свідомого засвоєння є докладне розуміння учнями предметів і явищ, які вони вивчають в школі. Це, на думку Духновича, має відбуватись за допомогою порівнювання, співставлення протилежностей і суперечностей, аналізом, використанням прикладів та підготовкою до того, щоб набуті знання учні могли застосувати на практиці.

Навчальний матеріал, якого учні не розуміють, не при-

носить ніякої користі для їх духовного розвитку. Учням не треба викладати недоступний їх віку матеріал. Тому й учитель не повинен вимагати від них недоступні їх віку знання. У зв'язку з цим О. В. Духнович застерігав: «... чтоб разум детей на толико не натягивати, дабы они непоразумевши, на подобие птицы не училися... без всякого понятия предмета...»²⁶⁹) (Розрядка наша — М. Р.).

Він гостро виступав проти вивчення таких предметів і явищ, яких учні не можуть зрозуміти. Духнович припускає, що може випадково статись, коли учні щось не розуміють. Враховуючи таку можливість, він вказує, як учителі повинні поступати в таких випадках. Після висвітлення навчального матеріалу, учитель, бажаючи не допустити до того, щоб деякі із учнів не зрозуміли його, повинен запитати, чи кожний із них зрозумів матеріал. Коли трапиться випадок, що дехто з учнів не зрозуміє висвітлюваного, вчитель повинен повторити матеріал такими запитаннями: Що це таке? З яких частин складається? Для чого служить? Під час викладання вчитель має переконатися в тому, чи розуміють учні матеріал. Викладання має бути зрозумілим і заради легшого розуміння пояснення багатьма прикладами. Лише таким чином вчитель не допустить нерозуміння учнями того матеріалу, що викладається. Треба сказати, що Духнович при цьому особливо підкреслював необхідність унаочнення, використання наочного приладдя, порівнянь і протиставлень.

О. В. Духнович вважав навчання не простою подачею знань учням, а складним процесом, учасником якого своєю активністю є й сам учень. Свідоме засвоєння знань, викладених учителем, можливе лише при активній участі учнів. О. В. Духнович твердить, що «... наука сама от себе до головы не напхается...»²⁷⁰).

На думку Духновича, активна праця учнів має свої початки вже в довір'ї учнів до вчителя. Духнович твердить,

---

²⁶⁹) А. В. Духнович, Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских Львов, 1857, стор. 28.

²⁷⁰) А. В. Духнович, Книжица читальная для начинающих, Будиин, 1850, стор. 13.

що учні, які люблять свого вчителя, з радістю ходять до школи, з любов'ю і уважно слухають його викладання і щоб не втратити довір'я вчителя, згідно з його волею, старанно виконують свої обов'язки.

Терпеливістю до учнів, люб'язним підходом до них учитель набуває їх довір'я. Духнович говорить, що довір'я учнів до учителя надає дітям сміливості запитувати і просити від учителя висвітлення того, чого вони не зрозуміли. Отже, активність учнів у багатьох випадках залежить також і від особистості вчителя.

О. В. Духнович приділяє велику увагу домашнім завданням. Він не погоджується з тим, щоб давати учням домашні завдання без попереднього висвітлення в школі. Попереднім висвітленням домашнього завдання в школі О. В. Духнович хоче підтримати активність учнів при розв'язуванні домашніх завдань. При завданні домашніх завдань він підкреслює потребу визначення їх мети.

Активність учнів О. В. Духнович підтримує також тим, що закликає їх до ревності під час набування знань, тобто до змагання. Під «ревністю» він розуміє не зависть, а зацікавлення знаннями шляхом розвитку активності учнів. А активність учнів можна викликати і тоді, коли вчитель помилково відповіді не виправляє сам, а викликає для їх виправлення інших учнів, заохочуючи їх таким чином до активного мислення. Щоб викликати активність всіх учнів у класі під час виправлення поганої відповіді, О. В. Духнович вважав потрібним звертатись до класу з таким запитанням: Хто знає краще?

Коли стара школа від учнів під час відповідей на запитання вимагала, щоб вони притримувались книжного тексту, то цим самим вона не підтримувала активність учнів. О. В. Духнович говорить, що активність учнів підвищується тоді, коли вони на поставлені запитання відповідають власними словами, не притримуючись книжки. Таким чином вчитель може переконатися в тому, наскільки учні засвоїли навчальний матеріал.

Під час повторення вчитель повинен висвітлити деякі питання іншими словами, ніж викладав, щоб учні вивчали не лише слова, але щоб передусім зрозуміли викладання. Потім учні зможуть висвітлити річ власними словами, завдяки чому навчатись виражатись по порядку так, що

«... слово спойтсся с мыслями, и будет разумным». (Розрядка наша — М. Р.). Коли діти зрозуміють зміст навчального матеріалу, то у відповідях вони зможуть репродукувати його власними словами. Таке засвоєння знань допомагає учням формулювати самостійні думки, зв'язувати слова з думками і навпаки. Так, на основі попередніх думок учнів, з їх власної ініціативи ми ведемо учнів до нових думок, а їх знання стають свідомими.

Мисленню учнів сприяють і загадки, які О. В. Духнович пропонує задавати дітям. Даючи загадки, він вимагає додержувати поступовості, тобто спочатку задавати легші, а пізніше — тяжчі загадки. Деякі з його загадок наведені в додатку № 37.

Окремо треба підкреслити його вимогу вміти використати в житті набуті знання.

Із сказаного випливає, що О. В. Духнович всебічно підтримує активність учнів у навчальному процесі. Погляди О. В. Духновича на свідомість і активність учнів ми розцінюємо позитивно якраз тому, що ними він значно сприяв поліпшенню навчального процесу і свідомому засвоєнню учнями знань.

Цінні думки ми знаходимо в О. В. Духновича і в питанні доступності і посильності. Під посильністю він розумів посильність не лише духовних, але й фізичних сил дітей. Давана учням кількість матеріалу має відповідати їх здібностям. Завантаження духовних і фізичних сил має бути рівномірним. Непомірне завантаження фізичних сил дітей він вважав неправильним, бо тоді навіть при величезних зусиллях «ум... неспособным бывает к наукам...» З цього випливає вимога не перевантажувати духовні сили учнів. Якщо непомірне завантаження учнів фізичною працею несприятливо впливає на розвиток духовних сил, то непомірне завантаження духовних сил несприятливо впливає на розвиток фізичних сил.

О. В. Духнович застерігає учителів як від одних, так і від других ненормальних явищ. Неправильний поступок учителя, недодержування цього принципу тягне за собою

як наслідок — нерівномірний розвиток сил дітей. Як зазначає Духнович, це часто буває однією з причин того, що учень залишається «глупым, или глуповатым». Отже, О. В. Духнович правильно ставився до вимоги посильності у навчанні, до вимоги посилюючого завантаження духовних і фізичних сил дітей. Посильності він одночасно надає великого значення в ряді заходів по охороні здоров'я. Додержувати принципу посильності одночасно означає дбати про здоров'я дітей. Ця сторона посильності виступає кількісною.

У Духновича знаходимо і якісну сторону посильності, коли він підкреслює потребу давати учням посильний для їх здібностей матеріал. У зв'язку з цим О. В. Духнович говорить: «... дитина понимает, что есть огонь, но прочто огонь греет, якня суть частицы огня, то уже хемическое дело, маленькому разуму еще не известно»²⁷¹). Такі знання були б непосильними для дітей, особливо для дітей молодших класів початкової школи, і вони їх не можуть міцно засвоїти. Непосильна подача навчального матеріалу, каже О. В. Духнович, є безуспішною. Недоступний навчальний матеріал знеохочує дітей і відбиває їх від навчання.

Учитель зробить помилку і тоді, коли задасть учневі багато для домашнього завдання. Дитина злякається кількості матеріалу раніше, ніж почне його вивчати або писати, і таким чином «безуспешно было бы наставление».

Доступності і посильності треба додержуватись і при екзаменуванні. Питання мають бути пристосовані до розуму дитини, тобто мають відповідати навчальному матеріалу.

Доступністю і посильністю О. В. Духнович не полегшує працю учнів на стільки, щоб вони без певного зусилля могли набувати знання. Учитель може доступно і помірно навчати тоді, коли буде знати своїх учнів, їх знання, а останні буде перевіряти. Лише на основі такого викладання він може доступно і посилююче подавати навчальний матеріал.

— — — — —

---

²⁷¹) А. В. Духнович, Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских, Львов, 1857, стор. 27.

Знання, які учень набуває під час навчання, повинні постійно зміцнюватись. На думку О. В. Духновича, важливою умовою тривалості знань є ясне, доступне викладання навчального матеріалу. Але О. В. Духнович не задовольняється лише ясним і доступним викладанням навчального матеріалу. Для того, щоб набуті учнями знання стали справді тривалими, він вимагає свідомого засвоєння матеріалу, репродукції засвоєного матеріалу власними словами, вправлення, систематичного повторення і контролю знань.

Контроль знань він вимагає проводити щодня, а встановлені недоліки негайно усувати. Недоліки усуваємо шляхом повторення погано засвоєного матеріалу. Щоб не допустити недоліків, учитель негайно після викладу навчального матеріалу повинен задитати учнів, чи зрозуміли вони матеріал. Для цього треба викликати одного з найкращих учнів, щоб він повторив те, чому навчився. За ним має повторити хтось із середніх учнів, а далі хтось із слабших, або, краще, всі слабші учні. Потім учитель може коротко повторити ще раз пройдений матеріал.

Важливим знаряддям для досягнення міцних знань О. В. Духнович вважає контроль знань під час уроку. Він хоче, щоб учень засвоїв навчальний матеріал уже на уроці. Ця вимога на той час була дуже правильною, бо дома діти займались різними домашніми і сільськогосподарськими роботами і в дуже рідких випадках могли вчитись.

Міцність знань досягається повторенням не лише знань, засвоєних на самому уроці, але й таких, які учні набули вже раніше. Він повертається до раніше набутих знань і, щоб вони стали тривалішими, хоче їх повторити.

О. В. Духнович розрізняє кілька видів повторення, наприклад, повторення пройденого матеріалу на уроці і повторення старого матеріалу. Як перше, так і друге він вважає дуже важливим і корисним, тому що шляхом такого повторення «... строится память молодца, приводя ему на память то что можно починает забывает, но еще памятает однакож так как бы чрез сон: слышав же еще раз, нагло ударяет оно его ум и чувства, и радостно слышит еще раз, что давнейше слышал, и то само светлее видит аки во образе, что потому в памяти его закорре-

няється сильно»²⁷²). (Розрядка наша — М. Р.). Отже, повторення, на думку Духновича, має глибоке психологічне значення і значно сприяє тривалості засвоєних знань.

Шляхом повторення учень має набути здібності пов'язування старих знань з новими. Таке пов'язування старих знань з новими дає нові знання, які учень легше засвоює, такі, які в учня триваліше і залишаються. О. В. Духнович писав: «Чрез повторение и просвещается, и крепится ум детинский, ибо сколько раз слышат одну вещь, столько раз она пересажается во ум, и закореняется так, что из онаго корени и ветви поростут, т. е. дитина совершенно познавши вещь почнет о ней сама думати, умствовать и рассуждати. Мальчик бо малым и слабым умом на один раз тяжело поразумеет, а если частее повторяется, тогда возвращается назад все то, что слышал»²⁷³). (Розрядка наша — М. Р.). Таке обґрунтування має для міцності знань велике значення.

Для забезпечення міцності знань О. В. Духнович підкреслював потребу вправління і самостійної роботи учнів в школі і дома. Шляхом вправління учень має вдосконалювати свої розумові здібності, мислення і пам'ять. Таке розуміння вправління значно сприяє міцному освоєнню знань.

Щоб повторення сприяло міцному засвоєнню знань О. В. Духнович приділяє велику увагу організації повторення.

О. В. Духнович своїми поглядами на стійкість знань учнів наслідує Я. А. Коменського. Він веде боротьбу проти старого розуміння повторення і вправління, проти механічного запам'ятовування, проти зубріння. Він підтримує широку ініціативу учнів при засвоєнні знань.

Розуміння змісту навчального матеріалу О. В. Духнович вважав дуже важливою умовою раціонального засвоєн-

---

²⁷²) А. В. Духнович, Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских, Львов, 1857, стор. 32.

²⁷³) Там же, стор. 33.

ня знань. Його він поклав в основу своїх поглядів на повторювання. Щоб можна було попередити забування і забезпечити міцні знання, він пропонує повторювати пройдений матеріал в таких інтервалах:

- а) під час навчання,
- б) на другий або третій день,
- в) через тиждень,
- г) через місяць.

Коли до засвоених знань ми будемо повертатись через певні інтервали, то вони будуть міцнішими.

— — — — —

О. В. Духнович вказує на потребу індивідуального підходу до окремих учнів і певних груп під час навчання. Він вимагає від учителя, щоб у навчальному процесі він мав завжди на увазі здібності найбільшої групи учнів. Але при цьому вчитель повинен присвячувати увагу і решті учнів.

Під індивідуальним підходом до учнів О. В. Духнович розумів врахування духовних і фізичних особливостей розвитку окремих учнів. В школі учнів він розділяє на три групи:

До першої групи зараховує учнів середніх здібностей, яких є найбільше.

До другої групи зараховує найздібніших учнів, які своїми знаннями випереджають учнів першої групи.

До третьої групи зараховує найслабших учнів, які не можуть встигати разом з учнями першої групи.

У зв'язку з поділом учнів на групи виникає для учителя складна і важка робота. Незважаючи на різноманітність учнів у класі, завдання вчителя полягає в тому, щоб дбати про духовний розвиток всіх учнів. Вчитель повинен поступати з учнями так, щоб одних не занедбовувати, а інших не перевантажувати. Найбільшу увагу він повинен звертати на учнів середніх здібностей, тому що цих є найбільше. Учням другої групи треба звертати увагу тому, що вони швидше зрозуміють матеріал, швидше вивчать його. А щоб вони не нудились, не порушували дисципліну, то треба їм задати особливі завдання, але так, щоб їх не перевантажити. Треба звертати особливу увагу на найслабших учнів.

і не змушувати їх йти з сильнішими. Учні цієї групи не мають таких здібностей, ніж інші. Тому їх треба заохочувати до того, щоб вони вчилися стільки, скільки можуть. Коли вчитель замість того, щоб їх чомусь навчити, буде вимагати більше, то знеохотить їх до навчання.

Отже, Духнович вимагає навчати всіх учнів класу. А щоб учитель міг це здійснити, він повинен знати всіх учнів. Коли вчитель буде знати особливості окремих груп дітей, то свою роботу він зможе виконувати успішніше.

О. В. Духнович піклувався про кожного учня в класі. Щоб скоріше допомогти слабшим учням досягти рівня середніх, він зобов'язує вчителя приділяти їм підвищену увагу, бути до них терпеливим, поважати їх, як і решту учнів, бути наполегливим в роботі, але й послідовним та суворим. Далі він зобов'язує вчителя дбати про розвиток духовних здібностей усіх учнів.

При індивідуальному підході до учнів у навчальному процесі О. В. Духнович велику увагу звертає на збудження інтересу і уважності учнів. Він твердить, що учневі треба дати відчуття успіху своєї праці, нагородити його значком відмінності. Це стосується не лише відмінних учнів, але й слабших. Слабшого учня вчитель «да непотупляет, и в отчаяние не приведет». Якщо він досяг успіхів у навчанні, він повинен його підтримати, обіцяти йому похвалу або нагороду, в кращому випадку — похвалу перед батьками. Таким чином і з слабших учнів збуджується почуття зростання.

Крім похвал і нагород, учнів можна заохочувати до навчання і через осоромлення учнів, які не знають навчального матеріалу.

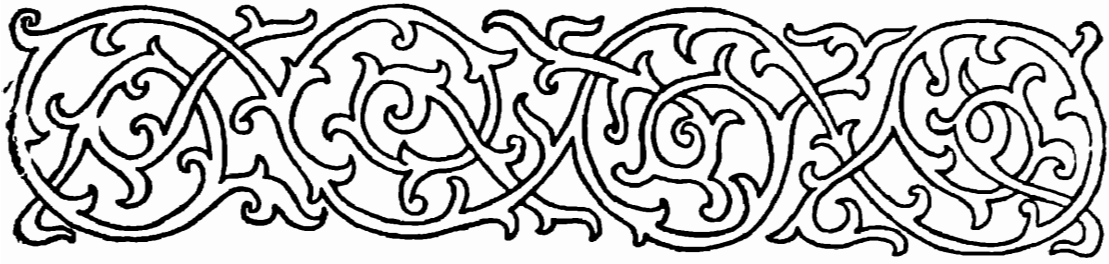
При індивідуальному підході до дітей учитель повинен мати на увазі їх стан здоров'я, знати їх позитивні і негативні сторони, вміти любити своїх учнів.

— — — — —

Підсумовуючи погляди О. В. Духновича на правила — принципи навчання, ми дійдемо до такого висновку: навчальний процес він вважав важливим засобом для розумового і морального виховання дітей. Духнович неодноразово підкреслює важливість наочності у навчанні. Навчання має

йти від конкретного до абстрактного. Учні повинні свідомо засвоювати знання в школі і вміти застосовувати їх у житті. В процесі навчання учні повинні засвоювати знання власним мисленням і так, щоб під проводом вчителя вміти робити власні висновки про речі і явища. В процесі навчання вчитель повинен додержуватись кількісної і якісної доступності, зважаючи при цьому на духовні й фізичні особливості учнів. Міцність знань забезпечується систематичним повторенням через певні інтервали і вправлення. Успіх навчання залежить від знання індивідуальних особливостей дітей і окремих груп. Це допомагає вчителю краще спрямовувати процес навчання, а тим самим забезпечує усім учням систематичне зростання, розвиток їх духовних і фізичних сил. Такі погляди О. В. Духновича на правила навчання, багато з яких (наприклад, наочність, доступність, посиленість, міцність і под.) мають актуальне значення і для нашої школи.

VII

ОРГАНІЗАЦІЯ ШКІЛЬНОЇ ПРАЦІ

Духнович має багато цінних думок і в питанні організації шкільної праці. Він добре усвідомлював, що лише хороша організація шкільної праці є запорукою успішного навчання.

О. В. Духнович був прихильником класної системи навчання і вимагав її додержування. Таким чином в роботу школи на Закарпатті він вносить певний порядок.

О. В. Духнович вимагав, щоб діти кожного класу вчилися окремо. Цю вимогу він обґрунтовував тим, що навчальний матеріал для кожного класу має свої відмінності. Оскільки в той час не можна було здійснити цю вимогу, то О. В. Духнович пропонує для кожної школи двох учителів, з яких один навчав би початкуючих, а другий — старших. Для навчання дівчат ручним працям він вимагає окрему вчительку.

Діти в окремих класах повинні групуватись за віком. Навчання окремим предметам має здійснюватись рядом уроків, що йдуть один за одним. Навчання одному предмету має тримати пів години. Коли школа є однокласною, то за кожним уроком має бути перерва.

Коли б кожний клас мав свого вчителя, то робота

вчителя була б значно легшою. Набагато більше зусиль докладає вчитель, коли діти всіх класів відвідують один клас, тому що в такому разі він мусить займатись окремо як з початкующими, так і з старшими учнями. В такому разі він радить організувати навчання так: тимчасом як учитель займається початкующими, старші тихо виконують якесь завдання, і навпаки. Таким чином О. В. Духнович правильно розв'язував питання організації роботи вчителя на уроці шляхом забезпечення чергування занять учнів.

Навчання має починатись завжди о восьмій годині. Щоб можна було досягнути хороших успіхів в роботі школи, він вимагає правильного розміщення учнів у класі. Він ставить певні вимоги до розміщення учнів у класі, додержування яких, з одного боку, має значно полегшити працю вчителя при подачі знань, а, з другого, — полегшити учням їх засвоєння. Свої вимоги щодо розміщення учнів за класами він сформулював так:

1. На початку навчального року вчитель має визначити кожному учневі його місце в класі. Менших учнів він пропонує посадити на передні парті, більших — на задні, а дівчат — окремо.

Дівчат треба посадити окремо від хлопців, бо було б неправильним змішувати дітей, які відрізняються одне від одного як духовними, так і фізичними силами. Ми вважаємо, що передусім релігійна точка зору відіграла тут вирішальну роль.

При визначанні учням місць у класі вчитель повинен врахувати темперамент, талановитість, склад тіла, нахили і т. п. Це означає, що учні з однаковими особливостями не повинні бути разом. Треба їх поділити так, щоб «резвый, свавольный» учень сидів між двома холоднокровними, тихими, «... которые его своим безмятежным сношением укрощати будут;». Це саме він вимагає і щодо дівчат.

Подібним способом треба робити і з слабшими учнями. Їх треба розмістити серед здібніших, бо слабший учень буде намагатись рівнятись на своїх сусідів.

2. Дальшою вимогою, яка дійово допомагає як учителям, так і учням, є призначення «... десятников, называемых щедаторов или цензоров». Їх завдання — наглядати за призначеними їм учнями, контролювати, як вони підготовлені до уроків, як вони одягнені, чи в порядку у них

навчальні речі, стежити за їх поведінкою в школі і поза школою.

Десятника вибирають з числа хороших учнів директор і вчитель. Десятники повинні мати записник, в якому будуть щодня записувати, як учень підготувався до навчання, як він повадився і щодня про це доповідати вчителю.

Кількість десятників призначається відповідно до кількості учнів. Одному з них можна призначити п'ятьох, шістьох — десятьох учнів. О. В. Духнович пропонує, щоб перше місце на парті визначилось для десятника, бо таким чином він зможе краще стежити за призначеними йому учнями. Для контролю над дівчатами призначаються десятиці дівчат.

Вимога добору і призначення десятників допомагає поліпшувати дисципліну в класі. Шкода, що О. В. Духнович не говорить докладніше про способи їх праці, з чого можна було б краще бачити їх вплив на решту учнів.

Треба вважати, що це не було простою формальністю, тому що десятник мав щодня рапортувати вчителю, як поведилась його група, її члени, як вони були підготовлені до навчання і т. п. Десятники були для вчителя великою допомогою зокрема тоді, коли в одному класі було до 50 і більше учнів. Ясно, що коли б учитель мав у такому разі контролювати всіх учнів, то це відняло б у нього багато часу. Отже, О. В. Духнович вважав доцільною таку допомогу вчителю від десятників. Це була правильна пропозиція, бо вона сприяла кращій організації роботи вчителя. При допомозі десятників, їх записок вчитель мав змогу щодня знати в цілому про роботу дітей, вплив учителя міг таким чином систематично поліпшуватись.

3. О. В. Духнович вимагав, щоб у кожному класі додержувались гігієнічні правила, а також, щоб у класі була для учнів чиста вода.

Навчання Духнович вимагав розділити на окремі уроки. Цю вимогу він обгрунтував тим, що якби вчитель навчав дітей цьому самому предмету довгий час, то діти втратили б інтерес і з навчання нічого не віднесли б, не запам'ятали. Щоб не допустити цього, він вимагає чергу-

вання окремих навчальних предметів, так, щоб навчання одному предмету не тривало довше, ніж чверть або пів години. (Треба зауважити, що мова йде про комплекти з кількома класами).

Щоб навчання не стало нудним для дітей, О. В. Духнович пропонує такий розклад уроків:

Урок	До обіду	Після обіду
1	Біблійська історія	Історія
2	Катехізис	Географія
Перерва		
3	Арифметика	та інші
4	Церковний або народний спів	

Для комплекту з кількома класами пропонує:

Урок	Початкуючі	Старші
1	Викладання	Вправління (писання — читання)
2	Слухання викладу для старших (на історії, географії, катехізисі)	Викладання навчального матеріалу

Коли б початкуючі при викладанні для старших сиділи неспокійно, то вчитель може дозволити їм прогулянку під наглядом «десятника».

Звичайно, це недосконала організація навчання, але вона все ж таки внесла певний порядок в школи Закарпаття. Її значення зростає ще й тому, що вчителі цього часу не мали педагогічної освіти, а, крім цього, вони не мали літератури, з якої могли б засвоїти хоч би основні педагогічні правила, щоб керуватись ними у своїй педагогічній роботі.

Основною формою дидактично-виховної роботи є урок. У своїй «Педагогії» О. В. Духнович торкнувся і питання структури уроку. «Во первых учитель испытывать будет учеников о задаче, ... По испытанию начнет учитель говорить некую науку, ... по окончании же того да испытует... и повторяет им дотоле, пока все непохопили»²⁷⁴). В іншому місці О. В. Духнович описує хід уроку: «Деточки! вчера говорил я вам о том предмете, и пр. и так во кратце снова предложит, вчерашнее преподавание добавая: а днесь пойдем далее, и буду вам говорить о ... выразит новый предмет»²⁷⁵). Як бачимо з опису уроку, О. В. Духнович пропонує таку його структуру:

1. Контроль знань учнів із попереднього уроку,
2. Перехід від старого матеріалу до нового і визначення мети уроку,
3. Подачи нового матеріалу (викладання),
4. Закріплення поданого матеріалу шляхом екзаменування і повторення.

Такою, за О. В. Духновичем, має бути структура уроку при подачі нового матеріалу.

Він розрізняє також інший вид уроків, наприклад, урок вправлення, повторення і оцінки знань. О. В. Духнович у багатьох випадках на одному уроку користується викладанням, повторенням і оцінкою вивченого матеріалу. Таким чином О. В. Духнович одержує мішаний тип уроку, який відповідає потребам початкової школи.

Своїми вимогами до організації навчального процесу О. В. Духнович значно допоміг учителям в їх роботі та вніс у навчання новий порядок. Цей порядок в цілому сприяв поліпшенню педагогічної роботи в школах Закарпаття.

---

²⁷⁴) А. В. Духнович, Народная педагогика в пользу училищ и учителей сельских, Львов, стор. 54.

²⁷⁵) Там же, стор. 33.

...

.

...

...

...

VIII

ПРО МЕТОД НАВЧАННЯ

Духновича цікавило не лише питання змісту навчання, тобто питання, чому навчати, але і питання способу навчання, тобто — як навчати. Тому він вимагає від учителя уважно вибрати спосіб, за допомогою якого учитель зміг би досягнути якнайкращих результатів у своїй педагогічній роботі.

Свої погляди на способи-методи навчання О. В. Духнович розділяє на дві частини. Першу частину він назвав загальною, а другу — спеціальною. Відповідно до цього він і розділив свою «Педагогію».

В першій частині, яку він назвав «Методика», Духнович розглядає «о способе учения и наставления детей во обще... или способ учения по генеральным правилам». В другій частині хоче дати «... особенныя правила, или способы для учения особенных предметов». Нам, на жаль, незнайома друга частина його «Педагогії», в якій він розроблює методіку окремих предметів. Вона дала б можливість глибше розкрити його погляди на методи навчання.

З аналізу першої частини його «Педагогії» ми бачимо, що вживані вчителем в процесі навчання способи навчання спрямовують учнів на засвоєння знань, викликають в них ініціативу і підтримують в них самостійність.

З аналізу «Педагогії» випливає далі, що методи або

засоби навчання визначаються змістом навчального матеріалу. Про це говорить хід подачі-викладання навчального матеріалу «ліс». Навчальний матеріал доступний спостережанню учнів, тому він надає в ньому перевагу формам вітчизнознавчих прогулянок до лісу. Подібним чином він поступає і при поясненні навчального матеріалу «лікувальні рослини». В історії він віддає перевагу методу розповіді, бесіди. На його вибір способів-методів навчання впливає зміст навчального матеріалу. Як тільки це можливе, він дає перевагу такому методу, при якому можна використати наочність. Так, наприклад, при вивченні теми «Форма землі» О. В. Духнович віддає перевагу методу бесіди з використанням наочних засобів (яблуко, яйце). Цей прийом Духновича — правильний особливо тоді, коли взяти до уваги, що ці думки він висловлює до вимог початкової школи.

В його «Педагогії» зустрічаємось з методом розповіді, за допомогою якого вчитель знайомить дітей з новим матеріалом. Розповідь має бути легкою, зрозумілою і емоційною. Ця вимога, на думку О. В. Духновича, стосується не лише самої розповіді, але й навчання взагалі. Розповідь вчителя буде легкою тоді, коли учні хорошо зрозуміють її зміст. При розповіді вчитель має вживати дітям доступні вирази, розповідати простою мовою, щоб в учнів викликати зацікавлення. Тому він вимагає, щоб учителі пояснювали вжиті в розповіді нові слова. Таким чином, тобто пояснюванням незнайомих слів, поширюється словниковий фонд учнів.

О. В. Духнович вимагає вживати під час розповіді наочне приладдя. Наприклад, при висвітленні навчального матеріалу на тему «Місяць» він рекомендує користуватися наочним приладдям, рисунками на дошці, які зображають рух місяця. Внаслідок цього розповідь стає для учнів цікавою.

З цим методом бесіди ми зустрічаємося в О. В. Духновича у згаданому навчальному матеріалі про «ліс». З подачі цього матеріалу ми бачимо, що навчання він проводить методом бесіди, який полягає в запитаннях учителя і в відповідях учнів. Шляхом бесіди він дає можливість учням засвоювати нові знання. Учні самі знаходять правду і висвітлюють її при допомозі вчителя. Ставлячи запитання, він тримає нитку бесіди і підводить учнів до висновків. В цьо-

му випадку висновки учнів є встановлення належності окремих дерев до родів-видів.

Методом бесіди він користується на уроках вітчизнознавства, арифметики та інших, але особливо тоді, коли може спертись на вже раніше засвоєні учнями знання.

Після подачі нового матеріалу, при повторенні, О. В. Духнович користується методом бесіди. Вчитель дає запитання з пройденого матеріалу, а учні відповідають на них. В бесіді беруть участь всі учні. При такій бесіді слід звертати велику увагу на найважливіші факти пройденого матеріалу.

Ставлячи запитання, зазначає О. В. Духнович, треба зважати особливо на те, щоб учитель давав їх лише з такого матеріалу, який учні знають. Запитання мають бути легкими, короткими і зрозумілими. Треба забезпечити доступність і систематичність запитань. Вчитель не може ставити запитання одними і тими ж словами і вимагати від молодших учнів відповіді на тяжкі запитання. Якщо учень не може відповісти на запитання, учитель не має його соромити або кричати на нього.

Треба подивитись, яке запитання О. В. Духнович вважає легким. Легким він вважає його тоді, коли воно відповідає здібностям учня. О. В. Духнович вважав неправильним давати учням, наприклад, такі запитання: «...сто половин и 20 четвертки, колико одиниц складають?» Це важке запитання, і учень не зміг би відразу відповісти на нього. «... той вопрос так можно устроити: ... сколько половин чинят единицу?.. а 10 половин сколько единиц чинят? и так аж до сто». Із наведеного прикладу можна бачити ясну систематичність і доступність поставлених запитань. Систематично поставлені запитання О. В. Духнович вважав легкими. Легкі запитання учень швидко зрозуміє, буде на них правильно відповідати і відчувати з цього внутрішню радість.

На думку О. В. Духновича, запитання буде коротким тоді, коли не буде мати в собі «... периоды или речения ко вопросу не прилежащия». В іншому разі запитання було б довгим, дитя не зрозуміло б і злякалося б його.

Запитання буде ясним і зрозумілим тоді, коли учні без зайвого напруження зрозуміють значення всіх його слів. Тому О. В. Духнович вимагає, щоб у запитаннях

вживались зрозумілі і доступні дітям слова. Наприклад, було б незрозумілим таке запитання: «...якое тщаніе и по лечение имеют родители к своим отрокам? ибо дети неразумеют слова, тщаніе, по лечение, отрок, но той вопрос лучше будет так предложен: какая есть повинность родителей к своим детям»²⁷⁶).

О. В. Духнович ставить вимоги не лише до поставлених учителем запитань, але й до відповідей учнів. На запитання учні відповідають хорошо, недостатньо, погано а іноді взагалі не відповідають. В результаті цього в класі постають різні становища, із яких учитель повинен завжди грасильно вийти. Коли учень відповідає на запитання правильно, то вчитель в такому разі має виявити задоволення і відповідно до відповіді похвалити учня. Коли вчитель сумнівається в тому, чи лише випадково учень не відповів на запитання, то має зажадати під учня, щоб той висвітлив запитання власними словами. Якщо учень це зробить, то вчитель не може сумніватись у випадковості правильної відповіді.

Недостатньою відповіддю він вважає таку, коли учень випустить щось, що належить до відповіді на запитання. В такому разі вчитель має привести учня додатковими запитаннями до того, щоб він сам доповнив відповідь. Коли учень такими додатковими доповнюючими запитаннями не зможе доповнити відповідь, учитель має викликати іншого учня, щоб той її доповнив, виправив. Якщо інший учень правильно відповість на запитання, то вчитель повинен вказати першому на те, що він випустив і підкреслити, що випущене є неминучим для повної і правильної відповіді. Після такого процесу вчитель повинен знову зажадати від учня правильну відповідь. Таким чином учень сам усвідомлює неправильність своєї відповіді і має змогу самостійно доповнити її.

Відповідь, яка не відповідає запитанню, О. В. Духнович вважає поганою. У цьому разі О. В. Духнович також дає ряд порад, що учитель має робити в таких випадках.

---

276) А. В. Духнович, Народная педагогика в пользу училищ и учителей сельских, Львов, стор. 46.

Крім згаданих відповідей, в О. В. Духновича зустрічаємось також із зайвою відповіддю. Це відповідь, коли учень відповідає на запитання більше, ніж цього вимагає запитання. В такому разі вчитель має похвалити учня та ще докладніше висвітлити йому дане запитання.

Вчитель не повинен гніватись, коли відповідь учня виїде смішною. В разі, коли така відповідь викличе загальний сміх з учнів, завдання вчителя полягає в тому, щоб поставити всім учням таке запитання, над яким думав би цілий клас.

Коли учень взагалі не відповідає на запитання, то вчитель має встановити причину цього. За О. В. Духновичем, причина може полягати в тому, що:

- а) учень є тупим,
- б) боязливим,
- в) упертим — завзятим, або
- г) не був уважним під час навчання.

Для кожного з цих випадків О. В. Духнович дає вчителю певні правила і вказівки, як діяти. Про це буде мова пізніше.

Вчитель має привчати учнів до того, щоб вони повторювали поставлене запитання. Повторення запитання сприяє зосередженню уваги на запитання, «изоцрѣет внимание, упражняет память, и приносит великую легкость при глаголении, ибо зная вопрос и поразумет легко, и ответ готов есть».

Запитання вчитель повинен ставити вголос; вголос має звучати і відповідь. Під час відповіді учень не повинен оглядатись. Ці вимоги до запитань і відповідей не стосуються лише бесіди-розмови. Вони мають ширше значення, тому що їх треба додержувати під час перевірки знань і при повторенні.

О. В. Духнович був прихильником наочного навчання. Його він і намагався застосувати в початковій школі в якнайширшій мірі. У своїй «Педагогії» він вказує вчителям, як треба застосовувати наочність при викладанні окремих навчальних предметів.

Пояснення навчального матеріалу з окремих предметів він часто супроводить зразками наочних засобів. При проходженні учбового матеріалу про домашню худобу, свійських птахів, тварин він пропонує доставити в клас соба-

ку, птаха і под. Таким чином він хоче зробити навчальний матеріал більш доступним для учнів. Він усвідомлює, що не завжди можна зробити це в такій формі (доставити в клас живу тварину), і тому вимагає в інших випадках зображення предметів і явищ.

Вивчаючи з учнями матеріал про рух місяця, не досить показати це лише на картині. Рух місяця повинен бути зображений і схемами на дошці.

Застосування таких методів і методичних засобів О. В. Духнович обґрунтовує тим, що таке навчання впливає на почуття учнів, стає емоціональним. З усією силою О. В. Духнович вказує на переваги такого способу навчання.

Треба підкреслити, що застосування згаданих засобів навчання і методів було значним кроком вперед у школі Закарпаття, бо воно сприяло підвищенню уважності учнів в процесі навчання.

До методів навчання О. В. Духновича можна зарахувати і прогуляння в полі, які служили двоякій меті. О. В. Духнович писав: «Иногда упражнения телеснаго ради выведет учитель учеников на поле, и покажет им врачебныя зелия, потолковав которое зелие якую лечит язву и болезнь, и всяка дитина должна будет собирать зелие на леки; як то: румянок, чернобыль, пелинок, материну душку, ростолась, липовой цвет, дикий мак, косатку и проч. чтоб дети от молодости привыкали средства в доме имети противу обичайных болезней, да и себе, и другим в нужде помагати»²⁷⁷). Отже, на думку О. В. Духновича, прогулянка має на меті, крім фізичного виховання, також і знайомлення учнів з лікарськими рослинами.

Всі методи і методичні засоби спрямовані на зміцнення знань учнів та їх стійкості. Стійкими знаннями О. В. Духнович вважав такі, які учень міг застосовувати на практиці.

При закріпленні знань О. В. Духнович не задовольняється формальною репродукцією вивченого матеріалу, але вимагає від учнів його свідомого засвоєння. Важливого значення він надає і вивчанням напам'ять. О. В. Духнович

---

²⁷⁷) А. В. Духнович, Народная педагогика в пользу училищ и учителей сельских, Львов, стор. 67.

вимагав, щоб учителі, даючи учням завдання вивчити матеріал напам'ять, попереджували учнів, що даний матеріал треба запам'ятати надовше. Він має на увазі при цьому передусім вірші. Таке підкреслення наміченої цілі має велике значення при організації вольових зусиль учнів.

Діти засвоюють навчальний матеріал краще, коли вчитель заохочує їх до навчання і цікаво складає. В процесі навчання вчитель має звертати увагу на почуттєвий стан дітей і викликати в них хороший настрій. На думку О. В. Духновича, почуттєвий стан дітей і хороший настрій впливає на запам'ятовування навчального матеріалу.

В процесі закріплення знань О. В. Духнович надає великого значення і справляння. Цим методом він користується при зміцненні сил і здатностей як духовних, так і фізичних.

Особливе місце у зміцнюванні знань він виділяє повторенню, чим «... острится память молодца». Тому він вимагає провадити повторення на кожному уроці. Він розрізняє кілька видів повторення, про що була мова в розділі про правила навчання.

В процесі зміцнення знань О. В. Духнович особливу увагу звертає на домашні завдання. Під домашнім завданням він розуміє продовжування учбового процесу, початого в класі, щоб таким чином повністю засвоїти висвітлене на уроці.

Щоб домашні завдання могли виконати свою роль, тобто завершити засвоєння знань учнями, їх треба докладно висвітлити учням. Задаючи домашні завдання, О. В. Духнович пропонує: по-перше, завдання має бути учням достатньо ясным, таким, щоб учні вже в школі мали ясне уявлення, як приступати до виконання завдання вдома. Потім вчитель має попередити учнів на необхідність правильного виконання домашніх завдань.

Коли учні на домашнє завдання мають вивчити напам'ять вірш, то О. В. Духнович пропонує вчителю «... перше число стихов примерити его таланту...», потім кілька разів вголос, з рухами, прочитати і лише після цього дати учням на домашнє завдання вивчати його напам'ять. Таким шляхом учні охочіше, швидше і легше вивчать його.

Перевірку і оцінку знань учнів О. В. Духнович вважав невіддільною складовою частиною навчального процесу.

Метою перевірки і оцінки знань учня є приведення набутих знань у певну систему і заохочення учнів до дальшої праці. Таке розуміння навчання, перевірки і оцінки знань учнів по суті відрізняється від попередньої системи перевірки і оцінки знань учнів, побудованої на дисципліні страху і бюрократичного ставлення вчителя до учня. Погляди О. В. Духновича на перевірку і оцінку знань учня впливають з гуманного ставлення до учнів, з яким ми зустрічаємось в його «Педагогії» при розв'язуванні різноманітних педагогічних питань. Кожне педагогічне питання він намагається розв'язати в інтересах учня.

Перевірка і оцінка знань, на думку О. В. Духновича, дають учителеві можливість з'ясувати рівень знань учнів. У багатьох випадках перевірку знань він поєднує з повторенням навчального матеріалу. Як зазначає О. В. Духнович, шляхом контролю і оцінки знань учитель найкраще заохочує дітей. При цьому вчать і вдосконалюються середні учні, багато залишиться і в пам'яті найслабших учнів. З'ясовуючи за допомогою контролю і оцінки знань учнів їх старанність, бажання або лінивість, учитель має змогу заохочувати їх до навчання.

Завдяки перевірці знань, зазначає О. В. Духнович, учитель може встановити й те, чи систематично засвоюють учні знання. З метою перевірки систематичності засвоєння учнями знань, він вимагає давати учням запитання в певній системі. Вчитель має дбати про те, щоб учні засвоювали знання в певній системі. Тому і при перевірці знань він повинен ставити запитання в певній системі. Таким чином він допомагає їм упорядкувати засвоєні знання в певну систему.

Такий метод дій О. В. Духнович ілюструє на прикладі з історії. О. В. Духнович підкреслює, що під час перевірки знань треба давати запитання учневі з певного навчального матеріалу в певному порядку. Якщо учень відповість на них, то потім треба дати йому завдання повторити весь матеріал в тому порядку, як ішли запитання. Таким методом дій вчитель виховує логічне мислення дітей і сприяє поліпшенню результатів своєї роботи і роботи учнів.

У зв'язку з контролем і оцінкою знань учнів треба вказати, що пропонує О. В. Духнович в тому разі, коли учень взагалі не відповідає на запитання вчителя. На

думку О. В. Духновича, головною причиною цього є те, що учень тупий. В такому разі він пропонує додержуватись такого способу дії. Такому учневі вчитель повинен максимально допомогти — знов повторити запитання або розділити його на менші запитання і поступово вимагати відповіді на них. Вчитель повинен цікавитись таким учнем. Виходячи з цього, О. В. Духнович говорить, що обов'язок учителя не обмежується лише поясненням (викладом) матеріалу в школі. Відсталому учневі він повинен присвятити увагу як в школі, так і поза школою.

Коли учень не відповідає на запитання через боязливість, то вчитель повинен поводитись з ним дружньо і ласкаво. Щоб завоювати його довір'я, іноді він повинен його погладити, дати йому знову запитання і заохотити до відповіді. Після відповіді вчитель повинен його похвалити. Такого учня треба часто викликати і систематично давати йому можливість бути сміливим. Завдяки цьому вчитель може допомогти учневі позбавитися боязкості.

Третій випадок — упертість — завзятість — важчий для вчителя. Вчитель, який на такого учня буде гніватись, а іноді й кричати, діє неправильно, і такими прийомами не справиться з ним. В подібному випадку учень став би ще більш упертим. Такого учня під час відповіді треба залишити на певний час і викликати іншого. Потім його треба викликати знову. Вчитель вже підкріпить його до викладання, додасть йому волі і охоти до відповіді.

В четвертому випадку — неуважного учня — О. В. Духнович вимагає присоромити. Але на цьому такого учня не можна залишити. Вчитель повинен полегшити запитання для такого учня, щоб він скоріше його зрозумів.

В усіх чотирьох випадках О. В. Духнович під час контролю і оцінки знань не дивиться на учнів безпомічно. Навпаки, знаходить такий підхід до учнів, який заохотив би їх і допоміг би їм у дальшій роботі при засвоєнні і закріпленні знань. Метод дій О. В. Духновича під час контролю і оцінки знань відрізняються від прийомів, вживаних у старій школі. Його підхід до дітей треба розцінювати як високогуманний, просякнутий любов'ю і вірою в їх зростання і розвиток під час засвоєння знань. Тому він піклується про всіх учнів і вимагає індивідуального під-

ходу до них. Такі погляди О. В. Духновича на підхід до учня в процесі контролю і оцінки його знань.

Перевірку знань учитель повинен проводити щодня. При цьому він екзаменує дітей з пройденого матеріалу, іноді з матеріалу, який учні виконували як домашнє завдання. Щоденне екзаменування за О. В. Духновичем — це «испыт домашний».

Як зазначає О. В. Духнович, крім щоденного іспитування в школі, треба проводити інспитування-контроль кожного тижня — з матеріалу, пройденого протягом тижня. Значення щотижневого контролю знань учнів він вбачає в тому, що учні таким чином повторюють пройдений матеріал, а забуте — оновляють.

О. В. Духнович пропонує і щомісячну перевірку знань — іспитування, при якій вчитель має перевіряти знання матеріалу, що вивчається протягом минулого місяця. Значення місячної перевірки він ставить так високо, як і тижневої. Ці іспити О. В. Духнович називає «особенными и приватными».

Крім «домашних», «особенных» або «приватных», іспитів О. В. Духнович вимагає провадити і «... явными, то есть публичными или народными. В тех покажется не токмо усилownость и ревность учеников, но и способность, ревность и прилежность учителя, ибо из ответов учеников судится будет и учителя поступок»²⁷⁸). (Розрядка наша — М. Р.). Ця форма контролю має здійснюватись двічі на рік — завжди після половини року. Піврічний іспит він називає «перво-семестральный», а іспит наприкінці навчального року — «второ-семестральный», який називає також великим.

«Те два публичными испытыва ясно и торжественно держатися имеют, а сиче: под председательством высшего Инспектора, или Директора школьного, в присутствии честных гостей и родин отбывается что славнейше; прото учитель посоветовав с местным Директором да потщится позвати честнейших и благородных гостей. Директор же день

²⁷⁸) А. В. Духнович, Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских, Львов, стор. 81.

такого іспыта прежде ознайомити должен общих школ Инспектору, и его учтиво позвати. Такожде объявится день іспыта в Церкви, и честно позвутся все родители и сродники, дабы сами судиями были успеха детей своих»²⁷⁹). (Розрядка наша — М. Р.).

Під час екзаменів школа має бути урочисто оздобленою, а учні — у святковому одягу. Найкращих учнів треба нагородити подарунками. На іспитах треба робити класифікацію знань, публічно прочитати її учням і надіслати «высшому школ инспектору».

О. В. Духнович розцінював іспити не лише як форму контролю знань учнів, але і як форму контролю роботи вчителя.

Із згаданого випливає, що О. В. Духнович намагався надати школі народного характеру. Про це свідчить і той факт, що він вимагав, щоб батьки брали участь в перевірці й оцінці знань своїх дітей. Тим самим він викликав у батьків інтерес до школи, забезпечуючи таким чином зв'язок школи з сім'єю.

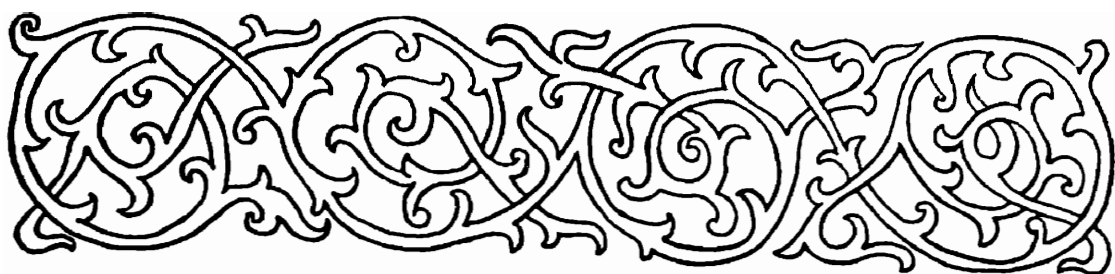
Ці погляди О. В. Духновича на методи навчання у значній мірі сприяли поліпшенню навчального процесу в школах Закарпаття.

---

²⁷⁹) А. В. Духнович, Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских, Львов, стор. 82.

ІХ

О. В. ДУХНОВИЧ ПРО МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ

*«Кто дал тебе воспитание,
он более дал тебе того,
кто тебе жизнь дал».*

(О. В. Духнович).

Одне з важливих місць в педагогічних працях О. В. Духновича займають питання морального виховання дітей. Питання морального виховання дітей в О. В. Духновича часто поєднуються з релігійним вихованням. Однак не всі елементи морального виховання випливають з його релігійного переконання. У багатьох випадках О. В. Духнович стояв далеко від суворої релігійної моралі, про що свідчать окремі його поезії, зокрема любовні, наприклад, вірш «Самотность», «Помяник», «Девушка в саду» та інші. Незважаючи на це, його погляди на питання морального виховання були обмежені. В цьому ми переконуємось при аналізі праці «Добродетель превышает богатство», в якій знаходимо багато елементів морального виховання. Мова йде передусім про твердження, що при існуючому суспільному ладі «правда» може і має перемогти.

Метою морального виховання О. В. Духнович вважав виховання людяності. Класова обмеженість О. В. Духнови-

чу не дозволяла пізнати, що суперечності в суспільстві існують не як суперечності між поганими і хоршими, чесними і нечесними, а як суперечності між багатими і бідними. Духнович не бачив соціального коріння існуючого зла. Такі погляди О. В. Духновича були, звичайно, неправильними.

Моральному вихованню в його педагогічній системі належить головне місце. Моральне виховання О. В. Духнович розумів не як щось окреме, що не має нічого спільного з іншими частинами його педагогічної системи. З аналізу його поглядів випливає, що на формування моралі учня має впливати весь навчальний процес, всі сторони виховання і освіти. О. В. Духнович писав: «Имея перед очима, что слова учат, но примеры привыкают; что бо стоит дети на Аз-буце учить, а впрочем вредным обществом сделать человека; ибо наука в человеке злонравом есть тоже, что оружие в руке разбойника, зияющего на чужое имя»²⁸⁰). (Розрядка наша — М. Р.). В іншому місці він говорить: «Нрав и премудрость есть щит лучший против злобы»²⁸¹). (Розрядка наша — М. Р.). Це — основна і вказівна думка О. В. Духновича про моральне виховання, якою мали керуватися вчителі Закарпаття. Отже, моральне виховання дітей не можна відокремлювати від навчального процесу.

До питань морального виховання, висунутих О. В. Духновичем, відносимо виховання почуттів патріотизму, людяності, дисципліни і т. п. Разом з позитивними сторонами морального виховання ми зустрічаємо в О. В. Духновича і шкідливі риси, особливо для сучасної школи. Це передусім виховання релігійних почуттів, яке він розцінював як одну з найголовніших частин морального виховання учнів в школі і сім'ї. Однак ця історично обґрунтована обмеженість не може перешкоджати нам в тому, щоб не вказати

---

²⁸⁰) О. В. Духнович, Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских, Львов, стор. 24.

²⁸¹) А. В. Духнович, Дело от безделия Александра Духновича, 1859, стор. 79.

на позитивні сторони його поглядів на питання морального виховання, які в свій час зіграли прогресивну роль.

О. В. Духнович був першим педагогом на Закарпатті, який підкреслив важливе значення морального виховання. Як зазначає О. В. Духнович, щастя або нещастя людини дуже часто залежить від народження, але найбільше — від її морального виховання. Доля людини залежить від неї самої, «... то есть от направления ума и сил духовных, кои человек управляет на одну, или другую сторону, на доброе или на злое»²⁸²). (Розрядка наша — М. Р.).

Щастя людини визначають матеріальні умови життя. О. В. Духнович не дійшов до такого висновку, хоч і твердить, що «Совість, и желудок составляют покойность человека; нечистый желудок уморяет тело, а нечистая совесть убивает со всем не токмо тело, но и душу»²⁸³).

Морально невиховану людину О. В. Духнович вважав непотрібною для суспільства. Він вірив, що і зла, неморальна людина може стати корисною суспільству, коли її постійно виховувати. До такого висновку він приходив на основі того, що людина народжується хорошою і буде такою, якою її виховуємо, залежно від того, чи прищепимо їй хороші або погані моральні властивості. Бо, на думку Духновича, через це людина і стає хорошою або злою.

Без морального виховання людина була б подібною до нерозумної тварини. Кожний робив би те, що хотів би, один одному не підкорявся б, а міцніший збиткувався б над слабшим. Людське суспільство без морального виховання було б подібним до тварини і звірів, ні один не був би задоволений своєю особою, майном, людині не була б гарантована безпека. О. В. Духнович зазначає, що люди «створені» для громадського співжиття, тому лише такий союз може зберегти людський рід, але, звичайно, лише в такому разі, коли кожна людина буде виконувати свої обов'язки, пізнані завдяки вихованню. Отже, моральному вихованню О. В. Духнович надає великого суспільного значення.

---

²⁸²) А. В. Духнович, Дело от безделия Александра Духновича, 1859. стор. 48.

²⁸³) Там же, стор. 35.

Під моральним вихованням О. В. Духнович розуміє додержування певних обов'язкових правил. Людей, які додержують правила і керуються ними, він називає «чесними». Таких людей має виховувати і школа. Правда, О. В. Духнович не вживає ні поняття «правило», ні поняття «норма». Ці останні проявляються в нього під поняттям «обов'язки» і «нрави», під якими він розуміє звички не лише з точки зору релігії, але й правила та норми з суспільної точки зору. Про це свідчить передусім його твердження, що коли б усі люди додержувались цих звичок, то непотрібними були б ні судді, ні в'язниці, ні які-небудь карні закони. Додержуванню певних правил і норм поведінки вчитель має привчати дітей уже в школі. Вчитель повинен піклуватися про те, щоб вже змолоду прищепити дітям хороші звички. Адже в них учитель повинен бачити майбутніх батьків, членів суспільства. Тому всі зусилля вчителя повинні бути спрямованими на те, щоб вони могли стати корисними для суспільства. Вчитель має дбати про виховання у дітей моральних звичок, бо звичка молодості переходить у пристрасть людини.

Причини неморальності О. В. Духнович збачає в наявності поганих звичок. Звичайно, і звичка є причиною неморальної поведінки людини, але з цим твердженням не можна повністю погоджуватись. Адже не звичка є причиною неморальності, але умови матеріального життя суспільства.

Хоч О. В. Духнович і неправильно визначає причини неморальності, все ж аналіз його педагогічних праць, висловлень, які відносяться до питань морального виховання, показує, що в зміст морального виховання він вкладає такі досить правильні елементи: виховання в дітей любові до народу, національної свідомості, людяності, щирої любові до людини, хорошого ставлення до праці, властивостей мужності і скромності. Так формулює О. В. Духнович завдання, які стоять перед учителем щодо морального виховання.

О. В. Духнович вказує не лише на завдання морального виховання, але й на його засоби. Одним із засобів морального виховання є праця. Про значення праці ми вже говорили. Тут треба лише додати, яке, на думку О. В. Духновича, значення має праця для морального виховання дітей

Як зазначає О. В. Духнович, велике значення праці у моральному вихованні полягає якраз у тому, що дитину, яка формується неморально, вона відводить від поганих дій. В п'єсі «Добродетель превyšшає багатство» Духнович підкреслює, що працюючі діти завжди моральні. Немає сумніву в тому, що в цій праці багато релігійного. Однак релігійна мораль в п'єсі «Добродетель...» не займає головне місце. Одним з головних мотивів цієї роботи є виховання дітей до праці, яка є основою їх моральних вчинків. Прищеплюючи в школі дітям звичку до праці (працювати на городі, в саді), ми даємо їм можливість бачити результати свого старання. А це додає учням бажання і старання працювати якнайкраще. Завдяки фізичній праці, зазначає О. В. Духнович, в учнів утворюються основні робочі навички, необхідні для роботи в сільському господарстві. Здійснювана в школі фізична праця не повинна перевершувати сили і духовні здатності дітей.

Дальшим засобом морального виховання, з яким ми зустрічаємось у Духновича, є авторитет батьків і вчителя. Відомо, що діти до формування уяви про хороше і погане всі дії батьків і вчителя вважають хорошими. Отже, про хороше або погане вони судять за діями батьків або вчителя. В родині діти наслідують батьків і старших родичів, а в школі — дії вчителя. Тому О. В. Духнович надає великого значення прикладу батьків. Він твердить, що дитина все сприймає, що бачить і чує. Тому батьки повинні бути завжди хорошим зразком для дітей. Коли дитя бачить, що його батьки старанно працюють, то й воно буде старанним. І, навпаки, коли батьки будуть поганим зразком, то це відобразиться на дітях, на їх поведінці. Також у зразку батьків полягає їх авторитет перед дітьми. Таке розуміння авторитету, зрозуміло, не повне. До авторитету батьків належать всі їх дії і поведінка з дітьми, про що О. В. Духнович не згадує. Тому підкреслення О. В. Духновичем авторитету батьків — неповне.

Підкреслене О. В. Духновичем значення авторитету вчителя в процесі формування звичок учнів впливає з його вимоги, щоб учитель володів своїм предметом, відзначався глибокими знаннями і зразковою моральною поведінкою. Щоб учитель міг дійовіше впливати на учнів, він повинен завоювати в них довір'я і любов, тому що діти охочіше

наслідують і підпорядковуються такому вчителеві, якого люблять.

До засобів морального виховання О. В. Духнович включає і любов до дітей. На його думку, це надзвичайно важливо, бо лише такий вчитель, якого діти люблять і якому довіряють, може добитись хороших виховних результатів. Любов вчителя до дітей завжди викликає в останніх відгомін. Він полягає в тому, що діти, які люблять свого вчителя, з радістю відвідують школу і слухають його. А щоб не втратити любов свого вчителя, вони будуть намагатись робити все, що він бажає. Оскільки взаємну любов — дітей до вчителя і навпаки — О. В. Духнович вважав серйозним моментом в процесі морального виховання, він подає ряд вказівок, яким способом учитель може досягнути того, щоб вони любили його. Цю любов він може досягти:

а) Терпеливістю, зокрема тим, що буде ставитися до дітей як до своїх власних.

б) Дружньою, ласкавою і тихою поведінкою з дітьми. Отже, тактовність вчителя має вирішальне значення в завоюванні довір'я дітей. Нетактовні дії вчителя відвертають від нього учнів. Грізний, нетерпеливий, похмурий вчитель, говорить О. В. Духнович, не зможе нічого досягнути. І, навпаки, тактовні дії вчителя притягнуть дітей до школи, приваблюючи їх. Такому вчителеві учні довіряють, а це озброює їх сміливістю запитувати вчителя про неясні питання, жадати в нього висвітлення.

в) Любов і довір'я вчитель завойовує й тоді, коли діти побачать в ньому захисника своїх справедливих справ, коли переконуються, що він працює для їх блага.

Одночасно з прагненням завоювати любов і довір'я дітей, вчитель має оберігатись, щоб «... чрез непорядочное доверие презрение на себе не навлек: ибо як грозное поступление есть порочное, так и немудрое снисхождение погрешно бывает; могут бо дети видящи учителя очень ласкаваго и безвластнаго, его потупити, и неуважати; и для сего да важность Учителя с любовью и доверенностию будет сопряженна»²⁸⁴). (Розрядка наша — М. Р.).

²⁸⁴) А. В. Духнович, Народная педагогика в пользу училищ и учителей сельских, Львов, 1857, стор. 26.

Завойовуючи довір'я учнів, учитель має оберігатись того, щоб не робити між учнями різниці: одного не любити більше, ніж іншого, треба любити всіх однаково, за заслугами. Вчитель втратив би довір'я учнів, наприклад, якби при оцінці знань робив різницю між учнями багатих і бідних батьків, а то й під впливом деяких подарунків. Адже учні й самі зможуть оцінити, хто що заслужив собі. Такою поведінкою вчитель проявив би надмірну любов до одних, а в інших викликав би жаль і недовір'я.

О. В. Духнович вимагав гідного поводження з учнями. Любов і пошана до учня має виключати будь-яку образу гідності учня. Позитивні нахили і властивості учня мають викликати у вчителя потребу визнання, підтримки і хорошої оцінки. Негативне в учня вчитель має усунути. До учня і оцінки його знань вчитель має бути справедливим.

ПРО ЗАОХОЧЕННЯ І ПОКАРАННЯ

Питанню заохочення і покарання О. В. Духнович присвячує у своїй «Педагогії» весь IX розділ. Першим загальним правилом, додержування якого він вимагає при заохоченнях, повинно бути те, щоб учитель заохочував дітей до навчання «советованием любовным, а не биткою и безчестием, ибо безчестие, порицание и непрерывное напоминание, дети зослабити, или ожесточити, и от трудов совсем отвратити могут». Критикуючи стару практику в школі і в сім'ї щодо заохочення і покарання, він писав: «Безчисленны суть примеры, что жестокии отцы, или пестуны лучшего упования детей жестокостию, непрерывным напоминанием и биткою на толико огорчили, что они пришедши во отчаяние, оглупили и злыми сталися людьми»^{*}).

З критики старої практики щодо заохочень і покарань О. В. Духнович виводить загальне правило: «Похвала же и любовь поощряет на добро, а любовное напоминание и ласковое обличение от зла отвергает человека». На думку О. В.

---

^{*} А. В. Духнович, Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских, Львов, 1857, стор. 73.

Духновича, кожна людина хоче бути хорошою, чесною і похваленою. Людина народжується чесною, моральною, але нечесні обставини, погані друзі і легковажність зроблять з неї нечесну. Після провин, яких учень допустить через своїх злих друзів, через легковажність, вчитель має попередити учня, що він робить погано, має вказати на наслідки і вихід на правильну дорогу.

Вчитель повинен дбати про те, щоб надмірною похвалою не підносити учня, бо таким чином він стає гордим, а навіть скромний учень — неспокійним.

Діти, каже О. В. Духнович, розуміють наслідки поганих або хороших дій не своїм «умом или разсудком», а здебільшого «чувством». Тому з дітьми треба відповідно і поводитись, отже, за хороше — похвалити, а за погане — покарати. Це, на його думку, природні «добродетели и порока следствия».

Хороші вчинки мають викликати в учня приємні почуття. Часто ці приємні почуття викликаються подарунками, привітністю, гладінням і т. ін. За погані вчинки учнів караємо такими карами: «обличения, наказания, оттягнение прогульки, затворение, и наконец телесная кара».

Фізичні кари О. В. Духнович вимагає застосувати лише в крайніх випадках, тоді, коли вже було застосовано всю решту засобів. О. В. Духнович виступає проти тих, хто думає, що морально виховувати можна лише частим нагадуванням, попереджуванням без застосування кар. Він твердить, що «за таким бо воспитанием развращенность многораз следствует, и дети никогда ненаказанныи распустныи бывают; ибо кто власти не искусил над собой, той сам собою владети не знает, и обычай первой молодости если не исправляется чувствительно, легко переходит в порок, . . .»

Для обґрунтування свого погляду він наводить слова філософа Сенеки (de Ira lib. 5.) «Что таже? не есть ли никогда нужное наказание? и прочто? — Оно нужно есть с умеренным и приятным разсудком, ибо оно не вредит, но лечит под видом вреда»²⁸⁵). Далі О. В. Духнович вказує на те,

---

²⁸⁵) А. В. Духнович, Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских, Львов, 1857, стор. 75.

щоб кара ніколи не перевершувала провину. Під час покарання вчитель має оберігатись гніву, бо людина, яку охопив гнів, не може розрізнити велику і малу кару, між якими повинна бути різниця. Вчитель може карати такого учня, який справді провинився. Вчитель мусить усвідомлювати, що «терпение по нашей вине легко сносимое бывает, но казнь не по причине наложенная двойнасобно тяжелая есть»²⁸⁶).

До провин, яких учитель має карати, О. В. Духнович зараховує: лінощі, впертість, пиху або гордовитість, брехню, сластолюбство, похитливість, задрість, підступність і все, що проявляється як погана властивість дитини. Такі провини він вважає великими, а тому вчитель не повинен залишити їх безкарними. За кожну з них вчитель має накладати помірну, відповідну кару. За лінощі вчитель має дати учневі завдання вправлятися в писанні, або виключити його із прогулянки. Сластолюбного вчитель може покарати і фізично, особливо тоді, коли той допустив це кілька разів, а гордовитого — приборкання, наприклад, неперепрошенням, визначенням місця на останній парті. Впертість треба виліковувати і карати «усугублением задачи и отлучением от прогульки», а коли вона повторюється, то й фізичними карами. Ці кари вчитель має накладати з метою виправлення. Можна погодитись з О. В. Духновичем в тому, що згадані провини мають каратись, але, на нашу думку, неправильно є надто висока твердість, головним чином застосовування фізичних кар. О. В. Духнович забороняє карати дітей за тупість, бо це було б з боку вчителя нелюдям.

О. В. Духнович забороняє застосовувати під час навчання такі карі, як, наприклад, тягнути за волосся або за вухо, бити і под. При такому ставленні до дітей може статись, що діти перелякаються і таким чином ще більше отупіють. О. В. Духнович забороняє карати дітей за свавілля, бо ця властивість — природна дітям, а природні властивості вчитель не сміє приборкувати. При їх наявності треба стежити за дітьми, вчасно попереджати їх, а коли

---

²⁸⁶) А. В. Духнович, Дело от безделия Александра Духновича, 1859. стор. 207.

вони стануть вже надто свавільними, тоді можна виключити їх із прогулянки, або збільшити їм завдання.

О. В. Духнович засуджує тих учителів, які поводяться з дітьми як тирані, негайно караючи їх за найменші дрібниці, незначні провини (ставлять на коліна, б'ють їх по обличчю, тягнуть за волосся, викручують вуха, ставлять їх на кукурудзу, горох, гостре дерево, або заставляють стояти на одній нозі). Про таких учителів він говорить, що вони не вчителі, а — мучителі, що вони — тирані і деспоти, що такі вчителі, не вчать дітей, але мстять дітям, що вони не заслуговують нічого іншого, як позбавлення вчительства, тому що приносять людству більше шкоди, ніж користі. Таких вчителів О. В. Духнович вважає наймитами, які стали вчителями лише ради грошей. А такі вчителі не вчать, а лише псують дітей і можуть зіпсувати й увесь рід. Тому до таких вчителів діти не дуже радо ходять у школу і з страхом тікають від них. Розумний вчитель, говорить О. В. Духнович, караючи дитину, повинен додержуватись певного порядку і мати завжди перед очима, що кара є ліком проти бездіяльності, яка виліковує внутрішню хворобу.

Накладена вчителем кара буде діючою, коли учень сприйме її без нарікання і виправиться. Коли ж після накладання кари учень сміється, тоді кара не була діючою, не була діючим ліком. Тоді треба попередити його окремо, так, щоб цього не чули інші. Він може взяти його з собою на прогулянку, щиро поговорити з ним про всілякі речі і нарешті помалу нагадати йому поступок, щоб він сам визнав його поганим. Коли він так зробить, тоді йому треба вказати на можливі великі наслідки його провини, коротко попередити його, навіть попросити, щоб у своїх власних інтересах він виправився. Треба пообіцяти йому якийсь подарунок, а через деякий час і дати. Таким способом, каже О. В. Духнович, багато дітей стали кращими, навіть хорошими. Коли учень до того злий, що навіть після таких кроків не поліпшиться, то він радить порадитись з директором про публічне покарання учня. Коли й це не дає потрібних результатів, потім учня можна виключити із школи.

Учня, якого ще не було покарано за великий проступок, він вимагає карати без присутності решти учнів, щоб учень зберіг таким чином стидливість. Але коли такий учень знов

провиниться, тоді його треба покарати вже в присутності решти учнів, щоб таким чином всі учні оберігались подібних і будь-яких проступків.

О. В. Духнович забороняє карати фізично дівчат у присутності хлопців. Коли дівча заслуговує фізичного покарання, вчитель має накласти його у відсутності решти учнів, щоб про це ніхто не дізнався. Це пояснюється тим, що дівчата більш чутливі, ніж хлопці.

Як ми вже бачили, О. В. Духнович вимагає від учителя, щоб він хороший вчинок учня завжди похвалив, а поганий — покарав. Похвалу і нагородження О. В. Духнович вимагає вирішувати розумно, справедливо. Вчитель повинен добре продумати, які вчинки учнів заслуговують похвали і нагороди, а які — покарання. Учня, який не заслужив похвали або нагороди, вчитель не повинен підносити з-за особистих симпатій, незважаючи на те, чи дитина походить з бідної чи багаті родини. Нагороджувати треба найкращих учнів.

Найкращих учнів вчитель повинен призначати «десятиниками», що О. В. Духнович своєрідно вважає нагородою. Крім цього, учнів треба нагороджувати особливо книжками, хлопців — ножиками, а дівчат — бісерами і стрічками. Вчитель повинен мати і «отличия знаки», різнокольорові стрічки (червоні, зелені), які після нагородження має учневі повісити на шию. Він вважає нагородою, або відзнакою і переміщення учня на вище місце.

Так, на думку О. В. Духновича, повинен поступати вчитель при визначенні підзнак-нагород. В нагородженні він вбачає позитивну і негативну сторони. Позитивна полягає в тому, що нагороди і похвали заохочують хороших учнів до кращої науки і що під впливом цього й слабші учні дістають більше бажання і волю вчитися.

Такі деякі важливі засоби морального виховання, з якими ми зустрічаємось в О. В. Духновича. Разом з позитивними засобами, що в значній мірі актуальні і для нас, у О. В. Духновича є ряд чужих нашій школі засобів, які впливають з релігійної точки зору і на яких ми не зупинятимемося. Такі засоби, як праця, авторитет батьків і вчителя, любов вчителя до дітей та його довір'я дітям і зв'язана з цим вимогливість вчителя до дітей, нагороди і покарання (боротьба О. В. Духновича проти деспотизму,

недодержування правил нагороди і покарання, боротьба проти таких суворих фізичних кар, як примушення стояти на кукурудзі, горосі, гострому дереві, що знижує гідність людини) наочно сприяли справі морального виховання в школі того часу. Велике значення педагогічних думок О. В. Духновича в тому, що вони, застерігаючи вчителів від неправильних дій у відношенні до дітей, при оцінці знань, при нагородженні похвалами і речами, при покараннях, застерігали не робити різниці між дітьми бідних і багатих батьків.

ПРО ДИСЦИПЛІНУ

Під дисципліною О. В. Духнович розумів точне і вчасне додержування правил поведінки учнів в школі і поза школою. Дисципліну він розумів не у вузькому розумінні слова, але надає їй ширшого значення, тобто суспільного. Необхідність додержування правил, вчасного і точного виконання своїх обов'язків О. В. Духнович обґрунтовує тим, що «... точность есть то средство, которое счастья дверьми называется, и без которой человек ни в каком звании полезным и годным быть не может»²⁸⁷). (Розрядка наша — М. Р.).

Кожний учень в школі або вихованець в гуртожитку повинен підпорядкуватись правилам школи або гуртожитку, своїм вчителям, вихователям, і завжди точно виконувати їх вимоги. Подивімось, що говорить О. В. Духнович про те, як вони повинні поводитись в школі:

О СПРАВОВАНИИ ДЕТЕЙ В ШКОЛЕ

Дети, дети дайте позор,
Так говорил днесь Профессор,
Знайте, якся тримати
И в школе справовати:

---

²⁸⁷) Отчет двенадцатилетней деятельности 1862—1874 Общества св. Иоанна Крестителя и Предтечи в Пряшеве, Булапешт, 1875, стор. 21.

Школярь мает чистый быти,
И рядно до школы прийти,
Умытися красенько,
Зачесати гладенько.

. . .

Должен быти озброенный,
И силно приспособленный,
Должен мати каждую реч,
Абы непозичал нич.

. . . . .

Не маеш ты нич на свете,
Лем усилиуся учити,
Есть час вечер, и рано,
Учсся, добра дытино.

. . . . .

Забавки на страну одлож,
Перше себе книшку разлож,
А як будеш все знати,
Можеш и побегати.

Бо хто скончил свое дело,
Можеся бавити смело,

. . . . .

У лавице седи красно,
А ответуй смело, гласно.
Учителя все слухай,
Ему честь, и поклон дай.

Бо учитель есть твой Отец,
А ты буди его хлопец,
Так го як Отца слухай,
Ему всягды чести дай.

Отец тебе хлеба дае,
А учитель тя варуе,
Абысь мудрый, и смелый,
И на веки щастливый.²⁸⁸⁾

. . . . .

---

²⁸⁸⁾ А. В. Духнович, Книжиця читалная для начинающих, Будиин, 1850.
стор. 22—23, 24, 26, 28.

Вчитель повинен знати про кожне порушення дисципліни учнем в школі або вихованцями в гуртожитку. Про кожне порушення дисципліни він насамперед повинен по-батьківському попередити учня, а коли воно повторюється, то й покарати його. Бо коли він не буде знати малі порушення дисципліни і не буде на них систематично реагувати, то вони можуть потім викликати більші.

У багатьох випадках порушення дисципліни О. В. Духнович вважає природним явищем. Діти, на його погляд, вже від природи неспокійні, скачуть, дразнять одне одного, б'ються і сваряться. А все це пояснюється тим, що в них тече чиста кров. Тому порушення дисципліни він вважає природним і говорить, що ці дитячі нахили не можна придушувати, їх треба спрямовувати і вгамовувати. За порушення дисципліни, що випливає із згаданого, вчитель не повинен фізично карати дітей. Такий спосіб дій вчителя потім неминуче відбивається на розвиткові дитини взагалі. Душевні сили дитини розвиваються через рухи і вправи.

Недисциплінованого учня вчитель ні в якому разі не може залишити поза своєю увагою. В тому разі, коли учень часто порушує дисципліну, вчитель має його серйозно попередити. Але при цьому вчитель не повинен піддатися почуттю гніву. О. В. Духнович забороняє знущатись над учнем, ображати його з-за недисциплінованості. Недисциплінованого учня він вимагає попередити, наприклад, такими словами: «хечешся, як мотовидло» і т. п. Таким чином учень засоромиться, буде спокійно сидіти і уважно слухати. Коли учень і далі порушує дисципліну, вчитель повинен викликати його на відповідь. О. В. Духнович твердить, що звичайно недисципліновані учні є талановиті, здібні, спритні, навіть більше, ніж лагідні і тихі. Таке твердження нічим не обгрунтоване, бо є багато дітей дисциплінованих, а при цьому талановитих і старанних.

Дисципліну О. В. Духнович вважає важливою складовою частиною морального виховання. На його думку, вчитель повинен вимагати від учнів систематичного підвищення своєї успішності. Він вимагає, щоб сильніші учні допомагали слабшим. Учні повинні бути уважними до старших і друзів та чемними в поведінці з ними, бережно користуватись майном школи, гуртожитку.

Знай дитино, Родителей,
Честовати учителей
И старшого все слухай
Каждому чести подай²⁸⁹).

Дисципліну учнів зберігає в школі їх систематична зайнятість. Тому О. В. Духнович вимагає, щоб учитель завжди організував навчання так, щоб діти не були без заняття, без праці. Дуже часто, твердить О. В. Духнович, з бездіяльності випливає і шкідлива людству недисциплінованість.

ПАТРІОТИЗМ

«Отечеству твоему верный буди.
Отечество бо есть тебе колыбель,
Оно будет и гробом твоим.

Кто отечество свое непочитает,
Той сирота есть, без отца, без
Матери; — но и без всего».

(О. В. Духнович)

Постать О. В. Духновича — видатне явище в історії українців Закарпаття також і в питаннях патріотичного виховання. Він був першим педагогом на Закарпатті, який підкреслив значення патріотичного виховання дітей і закарпатського народу взагалі. Поруч з іншими позитивними рисами характеру О. В. Духновича почуття патріотизму і любові до народу є однією з найважливіших його властивостей. З почуттям любові до свого народу ми зустрічаємось в усій його освітньо-педагогічній спадщині.

---

²⁸⁹) А. В. Духнович, Книжица читальная для начинающих, Будиш, 1850, стор. 28.

Постає питання, з чого впливає патріотизм О. В. Духновича. Треба сказати, що Духнович як педагог і освітній діяч Закарпаття ХІХ ст. внаслідок класової обмеженості не знав причин важкого становища свого народу, його господарської і культурної відсталості. Тому він і не зумів зробити правильних висновків з життєвих фактів свого народу. Як ми вже підкреслили при аналізі його політичних і соціальних поглядів, він не знав соціалістичного коріння злиднів, існуючих в Австро-Угорщині, а, отже, й на Закарпатті. Тому він і не міг рішуче виступити проти них, добиваючись зміни суспільних порядків: Вся діяльність О. В. Духновича зосереджена була лише на полі національного пробудження українців. З цього й впливають джерела його патріотичних почуттів.

Одним з джерел його патріотизму була також велика любов і відданість великому російському народу, від якого він сподівався визволення, любов до російської культури, яка йому була зразком і яку він так завзято популяризував. головним чином серед словаків, у Пряшеві.

Імпульсом до його патріотичних почуттів було й те що після революційних років 1848—1849 років в Австро-Угорщині настає пробудження слов'янських народів, певне пом'якшення, в результаті чого у слов'янських народів посилюється любов до рідної мови, культури, історії і т. п.

Дальшим імпульсом любові О. В. Духновича до свого народу, до своєї культури, історії було його тісне співробітництво з кровними братами в Галичині.

Але на патріотизм О. В. Духновича, зокрема до і після 1860 року, немалий вплив мала і денационалізація українського населення з боку угорської шляхти.

Мабуть найбільшим імпульсом в патріотичній діяльності О. В. Духновича була важка дійсність, що українське населення Закарпаття знаходилось у великій соціальній і культурній відсталості. На подолання цієї відсталості і була спрямована його освітньо-педагогічна діяльність. Саме це змусило О. В. Духновича повернутися обличчям до народу, до його вимог. О. В. Духнович був першим освітнім і педагогічним працівником, який зрозумів історичну вимогу — якнайшвидше допомогти народу вийти із злиднів. Для цієї мети, як справжній патріот, він і присвятив усе своє життя.

Такі, в головних рисах, причини, що спонукували О. В. Духновича стати обличчям до народу, виступити палким патріотом.

Глибоким почуттям і любов'ю до народу пройнята вся його творчість, вся його педагогічна робота. Присвячена народові, його культурному піднесенню, вона мала неопці- ниме значення для свого часу і в тих умовах, в яких жили українці в ХІХ столітті.

Патріотизм О. В. Духновича виявляється головним чи- ном:

- а) у глибокій любові і відданості своєму народові;
- б) у захисті національних прав українців;
- в) у любові до своєї рідної мови, культури, літерату- ри, народної пісні і історії.
- г) в ініціативі рішучості і сміливості жертвувати всі свої сили для блага свого підсталого як у культурному, так і в господарському відношенні народу.
- д) у любові до великого російського народу і в брат- ньому єднанні з усіма народами Австро-Угорщини.

Цим, звичайно, не вичерпується широка і різносторон- ня патріотична діяльність О. В. Духновича. На освітньо- педагогічному полі він зробив справді стільки, скільки не зробило до нього ціле покоління. Він ніколи не задоволь- нявся досягнутими результатами, а працював завжди напо- легливо і невтомно.

Через усю його творчість червоною ниткою пронизуєть- ся думка про спорідненість українців Закарпаття з великим російським народом. Але, мабуть, це найкраще висловлене в його вірші «Сирота в заточенні», в якому він пише:

. . . . .
Пришол в память древний час,
. . . . .
Звенит в ухах мамчин глас;
. . . . .
Сладкое слово — м а т и !
Проницает внутренну жизнь
. . . . .

Сытным млеком кормила,
Чувство любви возбуждаюшь
И добрый дух крепила; —

Ей притул во объятиях
Утоил детинский плачь.
Словом: дорога матушка
Была мне лечным цветом,

Но горе! О неудобна
Участь так ми судила,
Завистна судьба од сладкой
Мамки мя отлучила;

Теперь мы ужь отдалены,

О мы природной радости
Взаимно не чувствуем,
Приятных взоров лишены
Общу любовь не чуем; —
Нас пространство отделяет,

Мы не слышим взаимный плачь,
Тяжкий вздох, и трудный жаль,
Еднострасна наша тужба,
Но несогласна печаль!
Я чувствую болезнь твою,
Знаю что тяжкий жаль твой,

О, не можно мне забыти
Сладко Мамушки лоно!

Вижу только твой образ;
Одну тебе весь желаю,
Тебе в мысли и душе,

Тебе в зеркале чистых вод
Вижу, и на воздухе.

Тебе крепко обнимаюшь,
Душей те присутствую,

Бо, о горе! между нами
Есть велика широта,
И хотяй мамушку маю,
Однакожь я сирота!

О. В. Духнович твердить, що Карпати не в силі відділити українці від кровних братів на Сході. У вірші «Голос радости» він пише:

Бо свои за горами — не чужи:
Русь единая, мысль одна з всех в души;

... что мы также братья — Русь жием!

А жием тут темже сердцем и душой,
С тем-же словом и во вере той самой, —

Что Карпаты не розлучат вечно нас.

Так виражає О. В. Духнович спорідненість українців Закарпаття з великим російським народом.

Наш педагог виражає свою любов не лише до великого народу Росії. З такою щирістю і сердечністю він любить і свій бідний народ. Любить його так щиро і палко, що для його блага відмовляється й від особистого щастя. У вірші «Любовь милой и отечества» говорить:

О не музи серце страстно,
Пространний для тебя свет,
.....

Исторнет любовь народная,
Я ей пожертвился в дар.

Щастя рідного народу завжди глибоко хвилювало О. В. Духновича. Він постійно шукає способів, як йому допомогти. Ради цього щастя він закликає молодь віддати всі сили для блага народу, заохочує її до боротьби за краще майбутнє. Ці думки він висловлює у вірші «Радуйтеся соколята»:

Радуйтеся соколята,
Вам зоренька світає,
Плещите руськи дєтєта,
Вам бо весна блистає,
.....

Обновилась природа,
З неї народна свобода.
Соколи уж гнєздо веют,
По скалистим утєсам,
Нанєсєно яйце греют
По дубравам и лесам,
Исправно дом устрєют,
С мягких перєй складывають,
Чтєб нести в нем любви плод,
Чтєб не пропал властный род.

Стройте стєны, будуйте дом
С чувственного мрамора,
.....

Стройте гнєздо для потомков,
Для будущих родных внуков,
Сейте богато семя,
Чтєб задержалось плємя.
.....

Лишь будуйте на скале дом!
Не вредит вражий му гром,
Обновте старый в нов
Для будущих вам сынов.

Стройте гнездо, подлетайте;
Теплым перьем загревайте.
Бо то желает любовь
Для родных наших сынов.

Подібні заклики до молоді ми зустрінемо не лише в цьому вірші, але і в інших, наприклад, у вірші «Воззвание». «Спящая дитина». «Последная моя песнь», які теж сповнені великої любові до народу.

У вірші «Увеселение духа» він пише:

О сколько то больше бедных
Сносят тихо горьку страсть,
Сколько наших скорбных скудных
. Несет беду и напасть!

Разом з тим видатний будитель глибоко вірив, що прийде час, коли народ підніметься. «Не падем... и востанут... (:бедны Русины:) и возвеселятся иже на земли. Роса, бо, яже от тебе, исцеление есть; земля же нечестивых падет».²⁹⁰)

Вірою в краще майбутнє народу пронизаний його вірш «Ожидание лучшего», який він написав незадовго до смерті — 4/16 січня 1864 р. В ньому Д,хнович пише:

Так прийди светило ное,
На приют твой все готово,

Спеши скорей, прийди до нас,
Разжени горе и ужас,
Пусти луч твой на Бескиды,
Розсып скорби, тяжки беды.

Разбий смутную темноту
Ободри долгу дремоту
Разорн громаду туч,
О, ниспосли твоей нам лучь.

Глибоким патріотизмом наповнені і його записки, що стосуються до 1858 року, написані з нагоди перебування в Львівському «Народному домі». «Дня 15/27 августа 1858 был в народном Доме, искренно привитан от своих. Слезы котилися, и душа билася, видя народное движение задумшевых Русинов, и начало востания славнаго некогда, но уже со всем потупленнаго народа. О восстани славо, воскресни как Феникс от пелла топтанный врагами народ!»²⁹¹)

В дорозі до Львова О. В. Духнович зупинився в Добромилі. Тут він зустрівся із своїми друзями, які з нагоди відвідання монастиря написали в його «Альбом-Записки» 1858 року свої побажання.

Так, наприклад, Модест Мацеєвський писав: «Хоч гори Карпатських Бескидів і не дозволяють отцям чину св. Василія Великого в Галичині бути в особистих з Вами, всечесніший і вельмишановний пане, стосунках, але не забронять їм з великою шанною і братньою любов'ю мати у незакладній пам'яті свого добродійника і Друга, мужа, заслуженого в справах церкви і словесності»²⁹²).

Заслуговують на увагу і інші записи, наприклад:

«Почуваючи до Вас, справжній руського роду Друже і Славо, високу пошану і щире дружбу, висловлюю на цій сторінці для вічної пам'яті почуття вдячності за зроблену чину св. Василія В. в Галичині взагалі і мені окремо ласку. Прошу, скільки разів будете цей Альбом переглядати, і, дійшовши до цієї сторінки, згадати про нас, зібраних в Добромильському монастирі, а мене втримати у своєму серці. Хай всемогутній бог хоронить Вас багато, багато років працездатним для загального блага і спасіння.

---

290) А. В. Духнович, Записка, 1858, стор. 79.

291) Там же, стор. 40.

292) Там же, стор. 25.

В Добромильському монастирі, 20 серпня 1858. — Юстин Іневич, ієромонах ч. св. Василя В., прото-консулятор».²⁹⁵).

««Христос серед нас». Йосафат, директор дрогобицької школи».²⁹⁴).

«Бог дає Вам розум для пізнання людей. Але серце — премудрому розуму пристойне. Тому пам'ять про Вас не зникне з наших грудей. Тому будете вічно жити у своїх ділах. Пам'ятайте і далі про нас, що ми шануємо Вас і бажаємо Вам у Вашому благому подвигу щастя. В Добромильському монастирі, 1858, Олександр Августин Устянович».²⁹⁵).

Кілька приміток до «Альбома» написав по-німецьки і директор К. К. гімназії З. Бусзаїр²⁹⁶):

«В моїй пам'яті назавжди залишається, бо тих кілька годин, коли я насолоджувався присутністю і бесідою багатозаслуженого діяча у христовому винограднику, ревнивого народодлюбця і просвітителя свого народу, належить до найщасливіших в моєму житті. Дрогобиль, 11/23 серпня 1858. Василь Гопанович, повітовий намісник народних училищ, дрогобицький наглядач, парох у Стебнику».²⁹⁷).

«У Дрогобичі мене відвідав мій кращий друг Юстин Желіховський і Андрій Досковський».²⁹⁸)

«Жертвеного і страдаючого, невтомного ревнителя і поборника руського народу, його греко-слов'янського обряду та його мови і слова на обох сторонах карпатських гір вінчаємо вінком вдячності і високої пошани, сподівання сторічних плодів його трудів у сучасників і потомків. Михайло Маліновський, крилошанин і приходник святогеоргієвського собору у Львові».²⁹⁹).

---

293) А. В. Духнович, Записка, 1858 стор. 27.

294) Там же, стор. 28.

295) Там же, стор. 30.

296) Там же, стор. 32.

297) Там же, стор. 33.

298) Там же, стор. 37.

299) А. В. Духнович, Записка, 1858, стор. 36.

О. В. Духнович радів кожним успіхам свого народу. Як відомо, в той час в школах було мало вчителів. Коли професор філософії Іван Мондок повертаючись в травні 1864 року до Ужгорода із Пешта, де складав іспит з філософії, зупинився в Пряшеві в О. В. Духновича, то останній з цієї нагоди залишив у своїх записках теплі слова, в яких виражає радість з досягнутого Мондоком успіху і бажає, щоб останній працював на славу руського народу.

Виданням педагогічних праць, як і всією своєю творчістю О. В. Духнович хоче запалити вогонь у серцях тих, які дбають лише про своє особисте добро, а спільне народне благо — забувають.

Служіння народу Духнович присвячує все своє життя. Для свого народу він видає книги не з метою матеріальної вигоди, а ради його піднесення. О. В. Духнович писав Я. Головацькому: «... мне больше стоит о добре народа, нежели от грошек».

Але, незважаючи на всі зусилля О. В. Духновича поліпшити життя народу Закарпаття, тут і далі панувала «скудость як естественная, так и душевная». Виразно виявляється небажання інтелігенції читати свою, національну літературу, виступати публічно на рідній мові. Посилена мадяризація українського населення Закарпаття, яка продовжується, зустрічає опір частини української інтелігенції, яку О. В. Духнович в листі Якову Головацькому від 8/20 травня 1860 року характеризує так: «... еще суть и благородные Русины, но тех хотя не много, однакож таких что за ребро дадутся повисити за русчизну. — Читають книги, говорять публічно, и не стыдятся выступить где нибудь по руски». (Розрядка наша — М. Р.).

О. В. Духнович любив свій народ настільки, що був готовий віддати за нього і своє життя. Але й після 1860 року, коли він написав Якову Головацькому згаданого листа, денационалізація українського населення Закарпаття не тільки не припиняється, а, навпаки, ще посилюється. Угорська шляхта стає ще нахабнішою. Тому О. В. Духнович знов закликає молодь у вірші «Последняя моя песнь», написаному в 1862 році, не забути про своє, бо він зробив для свого народу і покоління все, що міг.

Ах, колько то стихий бурных,
Колько молний и стрел дурных
Изнес от врагов природных,
И от чужих и от родных.
Царь пернатых тем он и враг —
Ловил род мой по всех горах.

Все охота, всюды ловы
Строят нелепия совы,
На невинные детята,
На безредны соколята!

Был соколом от головы,
Спевал песни соколовы,
Учил так и вас спевати,
По сокольски щебетати.

В дальшій частині цього вірша Духнович звертається до молоді з закликом залишитись завжди вірною своїм традиціям, не сприймати чужих, не гнатись за «иноземным».

Белый ваш цвет, как белый свет,
В нем доселе порока нет
Не берите чуже перя,
Бо то вашим лиш потеря.

Закликаючи любити свою мову, свою культуру, свій народ, О. В. Духнович не був ворогом і інших народів. Навпаки, він любив їх і радів їх успіхам. Він вважав братами словаків, чехів, болгар, сербів та інших і тісно співробітничав з ними. Про це свідчить щира дружба, що була між ним і словацьким поетом Б. Носаком. Докладно про стосунки О. В. Духновича з словаками будемо говорити далі при аналізі його освітніх поглядів. Тут згадаємо лише один

його вірш, в якому, крім елементів патріотизму, любові до свого народу, рідного краю, він виявляє дружні почуття до інших народів. Це вірш «Мирослав в Будине».

Будин, Будин старый город
В нем жил давно славный народ,
Он Славою основанный
Ей сынами будованный.

Лежит на твердом просторе,
На скалистой высшей горе,
Под ним мутный Дунай течет,
По берегам волны мечет.

У Дунаю много воды,
Там плавают пароходы,
Из Будина до Зем(л)лина,
До славного Константина.

Весело рыбка играет,
По волнах си прогуляет,
Хорт и потька, мнюх и чурак,
Мерена и великий рак.

У Дунаю добра вода,
Напитися ей не шкода,
Еще лучше то истинно
Червеное в горе вино.

Веселые винограды,
Всюды богатые сады,
Где цветут черешни, сливы,
Помаранчи и оливы.

Добре то в Будине жити,
Весело ся проходити,
То не так, как у Пряшеве,
Или бедной Андреиове.

Весело то у Будине
Жити в заимной родине,
С веселыми сербинами,
Словаками, Русинами.

Так я буду у Будине
Уже жити на родине,
Но все буду я Славы Сын,
Добрый хлопец, честный Русин.

Хотя в Будине я буду,
Але просто не забуду
На преславну красавицу
На родную Маковицу.

Духнович гаряче любив свій народ і ненавидів тих, які не любили його, або байдуже ставились до нього. Своїми творами він гостро картав таких людей, ненавидів їх усією душею. Так, у вірші «Отечество», О. В. Духнович писав:

Оборванный волоцюга по улицам бродит.
В растерзанном карманушке ничто не находит;

Голый, босый, нечесаный, небрытый, немьтый,
То все беда, а наибольша, колѣ есть и несытый. —

Откуда ты, чем несчастен? Где твоя отчизна,
Где оставил ты родину? Где твоя дедизна?

Что то значит Отечество? Я того не знаю,
Что дедизна, и Отчизна, то не понимаю.

Что до того, мне немного, где я ся народил,
Я тутейший, и тамошный, где ся хлебец сродил. —

Добри люде работают не лишень про себе,
Дадут кусок, пожалуют, дал Бог и для тебе.

Не журюся, притулюся до чужого двора,
Ничего не потеряю, небоюся вора! —

Целый свет моя отчизна, я дом не будую,
Там то мой рай, там дедизна, где ся погодую.

Не думаю, не гадаю, то мне не на груди
Будь-то язык який хотят, говорят там люди.

Да говорят здоровеньки хоть и по цыганьски.
По малярски, иль по польски или по хиняньски,

Лишь сытое черевце да будет; все равно. —
И хоть румчик сторелочки, как то было давно.

О. В. Духнович висміює людей без вітчизни. Людину без вітчизни він вважає людиною не лише без батька, матері, але й без усього. Подібні думки він висловлює також у вірші «Басня противо стыдящихся своей народности». Гострому висміюванню людей без вітчизни присвячений вірш «К отродилцу», написаний в 1863 році. З його змістом ми вже познайомились у II розділі цієї праці.

Присягою вірності своєму народу звучав його вірш «Вручание», в якому Духнович першим проголосив:

Я Русин был, есмь и буду,
Я родился Русиним,
Честный мой род не забуду,
Останусь его сыном;
Русин был мой отец, матери,
Русская вся родина,
. . . . .

Висловити такі слова в 1851 році було справді великою сміливістю. Ці рядки були відповіддю О. В. Духновича угорським і німецьким поневолювачам, які намагались денационалізувати населення Закарпаття.

О. В. Духнович уже з дитинства був тісно пов'язаний із своїм народом. Про цей кровний зв'язок він писав:

Я свет узрел под Бескидом,
И кормился русским хлебом,
Русин мене колысал.
Коль первый раз отворил рот,
Русское слово прорек,
Русским потом я питан был.

Усвідомлюючи зв'язок з народом, він дякує йому «за печальний пот и труд» і обицяє служити йому чесно, із усіх сил, всіма здібностями. Клятвою звучать його слова:

И отдам ти колько могу,
Прийми той щирый дарок,
Прийми вот маленьку книгу,
И сей писменный рядок;

Прочее же не забуду,
Сердца моего скруху
Пожертвити; — я твой буду,
Твоим другом и умру.

В душі такої любові і відданості своєму народові він вимагає виховувати також учнів в школі. Любов дітей до народу вчитель має виховувати на прикладах з історії, так, щоб вони не соромились своєї національності.

«Власного своего роду не стыдайся,
За своим унимайся, —
Бо то есть Твое;
А что не твое, то все чужое».

Вимагаючи від учителів, щоб вони виховували в дітей почуття любові до народу, О. В. Духнович виходить з того, що людина без національності є подібною до блукаючого вовка, якому всякий ліс, де лише він знаходить поживу, є домівкою. Духнович вважає, що національність ніхто не

може затаїти, як не можна затаїти кров; свій народ має бути для кожного близьким і рідним.

Одним із засобів патріотичного виховання О. В. Духнович вважав народну пісню. Про виховне значення народних пісень ми вже говорили у зв'язку з питаннями виховності навчання. Тут хочемо вказати лише на те, що народні пісні О. В. Духнович вважав дуже серйозним засобом, який приносить велику користь патріотичному вихованню. Тому він сам збирається видати збірник народних пісень. Однак через різні причини він не здійснив свій задум. О. В. Духнович був збирачем народних пісень. В Літомержиському єпископському архіві, у документах з часів єпископа Гілла (1832—1865), знаходиться допоміжна службова книжка. В ній наведена просьба єпископства, якою воно проявляє інтерес до вибирування пісень О. В. Духновичем, тобто до народних пісень русинів (*ruthenische Volkslieder*). Як показує книга (№№ 458, 493, 32—1840, 41), до цього існувала і кореспонденція, якої тут, однак, немає. Додідавшись від Якова Головацького, що в Львові готують до видання збірник народних пісень, О. В. Духнович 23(3) листопада 1857 року пише йому листа, в якому говорить, що збірник пісень його радує, і просить, щоб поспішили з ним, бо це піднесе в народі національну гордість.

Народній пісні О. В. Духнович надає великої ваги. Тому він включає її в навчальну програму для початкових шкіл. Потребу виховання в душі любові до народу він підкреслював не лише для початкової школи, але і для вищих шкіл. Власне, вищих шкіл українських в той час майже не було. Діти українського походження розходились у вищі школи до Левочі, Будапешта, Кошиць та інде частина українських студентів залишалась учитися в Ужгороді і Пряшеві. В Пряшеві для студентів було утворено «Русскую питательницу» — гуртожиток, в якому мешкали студенти. Для учнів, які мешкали в гуртожитку, Духнович склав правила поведінки, які наводимо в додатках. Для патріотичного виховання на той час вони цінні тим, що Духнович зобов'язує студентів — мешканців гуртожитку — любити свій народ, бо лише завдяки народові вони можуть у гуртожитку мешкати і вчитись. Вихованці гуртожитку повинні любити свою рідну мову, і докладно засвоїти її.

У вихованні в душі національної гордості Духнович не обмежується лише вихованням почуттів любові до свого народу. Про це свідчить той факт, що на перше місце він справді ставив вивчення рідної мови, а далі не лише радить, але прямо вимагає, щоб вихованці вивчили й інші слов'янські мови, а також і угорську та німецьку мови. Його вимоги вивчати рідну мову і ставлення до інших мов виключає будь-який шовінізм, бо той йому був зовсім чужий.

ГУМАНІЗМ

В попередніх рядках ми вказали на деякі характерні властивості патріотизму О. В. Духновича. Згадане не вичерпує багатосторонності цього питання. О. В. Духнович не був шовіністом по відношенню до інших національностей і не ставився вороже до інших віросповідань. Це є однією з рис його гуманізму.

Чим же пояснюється той факт, що в праці «Добродетель превyšаєт богатство» Духнович виявляє ненависть до Чмуля? Як відомо, в той час, й пізніше в селсах Закарпаття торгівлю і корчми мали в руках подібні чмулі єврейського віросповідання. Могло б скластися враження, що О. В. Духнович в згаданій праці виступає проти євреїв. Проте треба мати на увазі, що, виступаючи проти чмулівців, Духнович виступає не проти єврейського віросповідання, а проти людей, які справді обдирали бідних селян і приводили їх до страшного зубожіння. Він має на увазі тих корчмарів, на совісті яких лежала власність селян. Це ззагалі не вияв ворожого ставлення до іншого віросповідання, а вияв любові до народу, який впливав з прагнення захистити селян від зубожіння. Це — вияв гуманності людини — педагога і освітнього працівника.

Дальшим доказом гуманності О. В. Духновича є факт, що він з Пряшеві тісно співробітничав з євангелістами — культурними працівниками, навчав їх російської мови. О. В. Духнович допомагав їм дістати російську літературу, а сам передплачував словацьку газету «Орол татрански». В цій газеті Духнович публікував і свої статті. Його ставлення до іншомовної літератури і культури — це також яскравий вияв гуманізму.

Ми вважаємо за потрібне хоч кількома словами вказати ще й на те, що Духнович виступав не лише проти чмулівців, яких вважав глитаєм бідного українського народу Закарпаття. Він безпощадно картав і власну інтелігенцію — духовенство, яке обдирало трудящих селян. До паразитів на тілі народу він кипів ненавистю, палко бажаючи захистити свій народ від зубожіння. Немає сумніву в тому, що О. В. Духнович гуманно ставився до інших віросповідань. З другого боку, він вороже ставився до кожного хто тим чи іншим способом обманював селян.

О. В. Духнович виступив проти гегемонії угорської і німецької шляхти над іншими національностями Угорщини. Він був за рівноправність всіх народів Австро-Угорщини. Борючись за рівноправність, він вимагає, щоб посади службовців займала пропорціонально інтелігенція всіх національностей.

Головна суть гуманності О. В. Духновича — глибока взаємна пошана до гідності людини. Учитель у школі має прищепити дітям почуття гідного ставлення до старших.

«Старшому все уступлюся,
Шапку сдойму, поклонюся,
То учитель так гварили,
И каждому так раили.

. . . . .
Будуся усиловати
Каждому чести давати
Так я буду щастливый,
И приятелем милый». ³⁰⁰)

Такого ставлення він вимагає і від вихованців гуртожитку. Виховання любові до людини у Духновича впливає з його твердження, що в процесі виховання ми повинні ставити завдання виховати людяність.

Виховання гуманності, зазначає О. В. Духнович, вимагає від учителя, щоб той прищеплював дітям любов до хороших діл. В учнів треба виховувати правдивість. Як

³⁰⁰) А. В. Духнович, Книжиця читалная для начинающих, Будин. 1850, стор. 35—36.

зазначає Духнович, немає «... злобы над злобою клеветнаго человека. Клеветник и в самом солнце всегда лятно замечает».³⁰¹⁾

Учнів в школі треба виховувати так, щоб вони подружньому сталились один до одного, щоб не докоряли один одному будь-якими фізичними вадами, не лаяли один одного і т. д. «Человек токмо на другом видит порок, и то прото, бо око так устроено есть, чтоб само себя невидело. Око для себя самага есть самый микроскоп, а для другаго телескоп».³⁰²⁾

Вихованців в гуртожитку Духнович зобов'язує жити у взаємному розумінні, в дружбі, не лаятись, не глузувати один з одного, а поважати один одного, взаємно допомагати. Оскільки не кожна людина має однакові здібності, завдання здібніших учнів полягає в тому, щоб допомагати слабшим. Дітей треба виховувати так, щоб вони між собою гарно розмовляли, були чемними. Нечемність він вважає найгіршою властивістю молодої людини. Духнович вимагає від учителів виховувати в учнів співчуття по відношенню до інших учнів. Коли учень захворіє, учитель повинен послати його друзів відвідати хворого товариша, заспокоїти і розвеселити його. Навіть сам учитель повинен відвідати хворого учня, поговорити ласкаво з ним.

Говорячи про моральне виховання, треба вказати, що О. В. Духнович засуджує людей, які не бачать своїх вад і недоліків, приховують їх, вважаючи себе непогрішними, а помічають лише вади і недоліки в інших. Він засуджує і тих, які для загального добра працюють лише до того часу, поки мають з цього якусь користь, а коли її не одержують, то раптом залишають загальну справу і гоняться за власним зиском. Адже ніщо не може залишитись таємницею, а тому треба жити так, «как бы всегда пред толпою людей являлся, как бы прозрачное было сердце твое».

Учителі повинні виховувати в учнів чесність, бо:

---

³⁰¹⁾ А. В. Духнович, Дело от беззелия Александра Духновича, 1859. стор. 19.

³⁰²⁾ Там же, стор. 43.

«Честь есть найдрагша на свете
Паче сребла, и злата,
Знай ю красно сохранить,
Абы ти не отнята.
Хто о чести мало дбает
Сей не много ей мает,
А кто честь не познает,
Скотом и ся равняет».³⁰³⁾

Особливого значення надає О. В. Духнович вихованню дружби між учнями і людьми. Дружбою, на його думку, є «... совокупление душ в коих ум и действия согласно работают». Справжню дружбу він вважає безсмертною. Вона формується вже в дитинстві. Як зазначає О. В. Духнович, друг в дитинстві залишається другом і в старості, бо «... союз мальчигов бывает чистым и бесстрастным».

Духнович був за щирі відносини між людьми. Великим нещастям для людини він вважав «... жить в обществе людей, кои скрывают свой гнев, и природную ненависть; Те губят и мало по малу истребляют супокон души, как тайный недуг истребляет силы телесныя в человеке».³⁰⁴⁾

Не раз у працях Духновича підкреслюється важливе значення скромності як однієї з найцінніших властивостей характеру. У вірші «Гордившемуся чинами» він говорить:

Не гордися заслугами,
Светлыми чинами;
Бо суть люди кои стоят
Повыше делами.

. . . . .

В іншому місці він пише:

Кто любитса сам хвалити,
Много незнает робити,

³⁰³⁾ А. В. Духнович, Книжица читалная для начинающих, Будин, 1850, стор. 84.

³⁰⁴⁾ А. В. Духнович, Дело от безделия Александра Духновича, 1859, стор. 118.

Бо бочка лиш порожна
Звенит, кедь е неполна.³⁰⁵⁾

Такі погляди О. В. Духновича на моральне виховання. Багато з них, зокрема питання патріотизму і гуманізму, були на свій час прогресивними. Вони в значній мірі сприяли вихованню населення Закарпаття. Частина його поглядів на формування морального обличчя людини — застаріла, тому ми і не вважаємо за потрібне детально зупинятись на них.

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ

Прогресивними були погляди О. В. Духновича і на фізичне виховання. Перш, ніж перейти до аналізу його поглядів на фізичне виховання, зробимо коротенький огляд тогочасного становища фізичного виховання в школах.

В період діяльності Духновича як педагога і освітнього працівника становище в школах Закарпаття щодо піклування про фізичний розвиток дітей і фізичне виховання взагалі було незадовільним. Це було результатом того, що уряд Австро-Угорщини взагалі не дбав про школи, а тим більше про школи Закарпаття. Як ми вже підкреслили, в селах було мало шкіл, мало було і вчителів з педагогічною освітою, які могли б приділяти увагу фізичному вихованню в школах. Школи не мали найнеобхіднішого приладдя, ніяких майданчиків, дворів для фізичних вправ. Звичайно, в таких умовах фізичне виховання знаходилося у відсталому стані.

До О. В. Духновича в Закарпатті не було педагога, який вказав би на значення фізичного виховання, на роль фізкультури, фізичних вправ і ігор для розвитку організму людини. Він зазначав, що успішна духовна діяльність пов'язана з фізичним здоров'ям, як з її неминучою передумовою. Здоров'я людини зажелить і від їжі, яку ми

---

³⁰⁵⁾ А. В. Д у х н о в и ч, Книжиця читалная для начинающих, Будин, 1850. стор. 87.

споживаємо, від повітря, яким дихаємо, від одягу, який носимо, а тому про тіло неминуче потрібно піклуватися.

Різні шкільні ради у XVIII столітті купання та інші гри вважали неморальними і шкідливими. У XIX столітті Гербарт проголошував, що піклування про фізичне здоров'я належить виключно родині, а школа має приймати його як дану річ. О. В. Духнович мав інші погляди. Навпаки, він високо висував значення родини і школи в піклуванні про фізичний розвиток дітей.

Велике значення О. В. Духновича полягає в тому, що він перший на Закарпатті підкреслив значення фізичного виховання. Як батькам, так і вчителям він дав практичні вказівки щодо фізичного тренування і харчування дітей, догляду за тілом і зміцнення фізичних здібностей. Фізичні вправи він вважав передумовою і важливим чинником в справі розумового і морального виховання.

Своїми поглядами на фізичне виховання О. В. Духнович значно відірвався від середньовічного аскетизму, який взагалі недооцінював фізичне виховання. Середньовічний аскетизм своїми наслідками торкнувся й нового віку і був причиною того, що фізкультура так пізно включається в початкові програми шкіл. Аж до XVIII століття фізкультура визнається потрібною лише у війську і в школах шляхти. Таким чином, фізкультурі не надається широкого розмаху.

Велика заслуга в широкій популяризації фізкультури належить таким працівникам, як Й. Хр. Ф. Гутс-Мутс (1759—1839), Фрідр. Луд. Ягн (1778—1852) та Адольф Спіс (1810—1858). Вони були першими організаторами шкільної фізкультури.

Вже до згаданих працівників на значення фізичного виховання, на піклування про здоров'я людини вказували такі класики педагогіки, як Я. А. Коменський, Ж. Локк, Ж. Руссо та інші. Погляди О. В. Духновича на фізичне виховання формувалися під впливом цих педагогів.

Треба сказати, що на початку XIX століття уряд Австро-Угорщини негативно ставився до введення фізичних вправ і забороняв їх, тому що бачив в них демократичний і політичний рух. У таких умовах фізичне виховання тяжко проникає в школи, зокрема з початкові. В першій половині XIX століття в школах Закарпаття на фізичне

виховання не звертали взагалі ніякої уваги. Лише в другій половині ХІХ століття, завдяки зусиллям Духновича, зокрема його праці «Народная педагогія в пользу училищ и учителей сельских», фізичне виховання починає пробивати собі шлях. У цій своїй праці О. В. Духнович обґрунтував потребу запровадження фізичних вправ. Своєю працею він у значній мірі сприяв розвитку фізичного виховання в школах.

О. В. Духнович вважав фізичне виховання рівноцінною складовою частиною розумового і морального виховання. Духнович вважав, що фізичний розвиток дітей повинен іти паралельно з розумовим і моральним розвитком.

Піклування про фізичний розвиток дітей повинно здійснюватися не лише в школах, але і в сім'ї. Про завдання батьків у фізичному розвитку дітей ми вже говорили у зв'язку з основними педагогічними питаннями.

Ще до О. В. Духновича подібні погляди на роль батьків у фізичному розвитку дітей висловили Ян А. Коменський, Ж. Локк, Ж. Руссо.

(Погляди О. В. Духновича на фізичний розвиток дітей дошкільного віку дивись главу ІV).

Коли діти приходять в школу, учитель повинен систематично, відповідно до віку дітей, розвивати їх фізичні сили так, щоб надмірним перевантаженням не перешкодити їх фізичному розвитку.

Про те, якого значення О. В. Духнович надавав фізичному вихованню, говорить і той факт, що при побудові шкіл він підкреслював необхідність майданчиків і приладдя, потрібних для забезпечення фізичних вправ.

Що розумів Духнович під фізичними вправами? На питання в чому полягає вправління тіла, він відповідав так: «Упражнение тела состоит в легкости движения удов, и в приготовлении телесных сил к всякому случаю».

В іншому місці, підкреслюючи необхідність фізичного вправління, він твердить, що фізичні вправи потрібні і корисні «... изображения ради тела и для крепкости телесных во благоустроении бо тела юных здоровье старых основается, ибо чрез упражнение тело крепится, и способнейшее бывает к трудам, и сильнейшее на

всякий нечаянный случай стихий природных; далее твердость тела в молодости есть напутие к старости».³⁰⁶⁾

Така висока оцінка фізичних вправ в період діяльності О. В. Духновича була прогресивним явищем.

Великого значення в системі фізичних вправ О. В. Духнович надавав іграм. Він твердив, що ігри мають велике виховне значення, бо «... умеренная игра много пользует не токмо на здоровье мальчика, но чрез игрушки способность и познания вещей развивается, дети мыслить, и способны на некое действие исследовать смегаются, и получают легкость во удах».³⁰⁷⁾ Він вимагав від учителя, щоб останній після кожного уроку — під час перерви, яка має тривати 15 хвилин — дозволяв дітям гратися. Гру О. В. Духнович вважав природною вимогою дітей. У вірші «О забавках» він пише:

«Потребно есть мои дети
И красноя забавити,
Весело поиграти,
Мудро пожартовати.

Игра сердце развеселит,
Страсти духа упокоит,
Веселость дух укрепит,
Уды тела подтвердит».³⁰⁸⁾

О. В. Духнович розумів, що для фізичного розвитку дітей не досить скористати лише перерви. Він вимагав відводити для цієї мети більше часу. Тому він пропонує двічі на тиждень — у вівторок і четвер — відвести весь час після обіду для відпочинку. Для руху тіла треба проводити різні гри, танці, стрибки, біг, змагання, лазіння, гри у воді, які, на думку Духновича, найбільш улюблені дітьми, гри з піском, глиною; пропонує працю, зв'язану із збиранням

---

306) А. В. Духнович, Народная педагогика в пользу училищ и учителей сельских, Львов, 1857, стор. 63.

307) Там же, стор. 63.

308) А. В. Духнович, Книжиця читалная для начинающих, Будин, 1850, стор. 61.

і садінням квітів, ловлю рибу, гри з батогом (для хлопців), ігри з ляльками (для дівчат) і под. О. В. Духнович твердить, що такими і подібними фізичними вправами «... дуються». (Розрядка наша — М. Р.).

«Еще потребно внимати,
И каждому добре знати,
Же ко[г]дася зогреет,
Та воду най не пиет.

Бо то може пошкодити,
Може дитина схворити,
Ужся приклады стали,
Што многи так гомерли». ³⁰⁹⁾

Під час ігор дітей повинен бути присутнім учитель, і в разі потреби справедливо розсудити дітей, якщо вони посваряться. Духнович достатньо не обґрунтовує керівну і спрямовуючу роль вчителя під час ігор, хоч і каже:

«Бо хто в играх непокойный,
Не иного есть достойный,
Лиш абы го отгнати,
До игры неприяти». ³¹⁰⁾

В системі фізичного виховання О. В. Духнович високо підносить значення плавання, вказуючи на його гігієнічне значення. Як зазначає наш педагог, діти дуже охоче купаються; завдяки купанню утримується чистота тіла, внаслідок цього тіло міцнішає. Під час купання треба додержувати таких правил:

- а) Учитель повинен без будь-яких перешкод дозволити дітям купатись в певному місці, тому, що вони потім відшукають для купання скриті, недоступні їм місця, що часто приводить до втоплення;

---

³⁰⁹⁾ А. В. Духнович, Книжиця читалная для начинающих, Будин, 1850, стор. 65.

³¹⁰⁾ Там же, стор. 63.

- б) місце для купання має визначити учитель, а інші місця — заборонити;
- в) для дівчат і хлопців треба визначити окремі місця для купання;
- г) ніхто з дітей не повинен купатись голим. Хлопці повинні купатись у «гатах» — спідніх полотняних ноговицях, а дівчата — в «кабатах або сорочках»; більші дівчата повинні мати на грудях ще й хустину;
- д) при купанні повинен бути присутнім завжди вчитель або призначений наглядач;
- е) діти не повинні купатись довше як пів години. Духнович радить купатись краще частіше, ніж раз, а дуже довго;
- є) діти повинні купатись після обіду — «перед заходом сонця», але ніколи не в обід, коли сонце найсильніше гріє, бо це вважає шкідливим;
- ж) після купання діти повинні осушитись.

О. В. Духнович відводить належне місце зимовим іграм, які зміцнюють тіло. Вчитель повинен дозволяти дітям і зимові ігри, наприклад, ковзання, катання на санках, але, звичайно, під своїм доглядом. Він пропонує робити прогулянки з дітьми в хорошу погоду, коли не віють вітри, щоб діти не простудились.

Фізичному розвитку дітей значно сприяє фізична праця в городі, саду, в сільському господарстві і т. п.

Такі погляди О. В. Духновича на фізичне виховання (фізичні вправи) у ХІХ столітті були великим вкладом у справу фізичного виховання в школах Закарпаття. Його погляди на значення фізичних вправ, на значення ігор були спрямовані на те, щоб народ, якому він присвятив усе своє життя та який він безмежно любив, був не лише освіченим, але й фізично міцним, здатним подолати всі труднощі в праці і в житті.

ЗАВДАННЯ І ВЛАСТИВОСТІ ВЧИТЕЛЯ

«Педагогика есть искусство художества по сему и Педагог, всех художников со взором звания своего превьшает. он бо есть, который не некую ломкую вещь но человека, и человечество устрояет».

(О. В. Духнович)

Як зазначає О. В. Духнович, у ХІХ столітті в справу виховання народу Закарпаття одна з перших ролей належить вчителю. Визначаючи роль вчителя, він написав: «Учителі! Вы есте соль, вы есте просветители народа, — народа доселе оставленнаго, народа просвещения требующаго! Вам отдают родители дражайшее свое сокровище, вам отдает Правительство все человечество, да вашим попечением, вашим руководством истребитсѧ зло, а процветает добродетель».³¹¹) (Розрядка наша — М. Р.).

На вчителя О. В. Духнович покладає велику надію. Він вважав його сіллю, неминуче потрібною народу для виховання і освіти. Він усвідомлює факт, що бути вчителем — нелегка справа, що його праця справді важка і відповідальна. Вчитель своїм покликанням перевищує митців, бо він буде не будь-яку «ломкую вещь но человека, и человечество устрояет». Саме тому особі вчителя, а також його роботі О. В. Духнович відводить важливе місце, велику відповідальність за майбутнє покоління, за його виховання і освіти.

Оскільки вчитель займає центральне місце в справі виховання і освіти народу, то О. В. Духнович і вимагає від нього, щоб для свого «мистецтва» він мав певні передумови, природні властивості. На його думку, вчителем не можна назвати кожного, хто читає або виховує. Вчитель без природного таланту і хороших властивостей приносить люд-

³¹¹) А. В. Духнович, Народная педагогика в пользу училищ и учителей сельских, Львов, 1857. стор. 86.

ському суспільству більше шкоди, ніж користі, тому що «... место наставлення, невежество, а место направления, пагубу, подают юношеству, как неукный врач, больше губит, нежели спасает».

Хороший вчитель, на думку О. В. Духновича, повинен мати такі властивості:

- а) повинен мати «справжнє покликання» до вчительської професії,
- б) повинен добре володіти предметом, якому навчає,
- в) повинен бути високоморальним і виділятися доброчесністю,
- г) повинен бути скромним, серйозним і характерним,
- д) повинен любити дітей і завойовувати в них довір'я,
- е) повинен вибирати легкий і зрозумілий спосіб-метод навчання,
- є) повинен уміти підтримувати в школі дисципліну.

Хто не має таких властивостей, той на педагогічному полі не може досягнути позитивних результатів. Такий зробить краще, коли відмовиться від свого звання. О. В. Духнович говорить, що щасливою є та людина, яка свою професію обрала на основі внутрішніх імпульсів, і, навпаки, нещасливою людиною є та, яка свою професію обрала проти своїх внутрішніх імпульсів і до якої не має ніякого потягу.

О. В. Духнович має рацію. Адже для вчительської професії потрібні певні нахили і передумови, без яких важко бути вчителем. Однак було б неправильним твердити, що такі властивості в майбутнього вчителя не можна прищепити, виховати, щоб він через певний час не зміг ці необхідні властивості набути. О. В. Духнович твердить, що не кожна людина здатна від природи вести виховну роботу серед дітей, бо якщо вона не любить дітей, не має терпеливості та інших потрібних властивостей, необхідних для вчительської роботи, то вона не може бути і хорошим вчителем-вихователем.

О. В. Духнович засуджує таких людей, які вчительську професію обирають заради хорошої зарплати, або через недомогли, тому що такий вчитель та йому довірені діти нещасні. Такого вчителя він характеризує старим прислів'ям: «*Quem Dii odere Pedagogum fecere*».

Людина, яка вирішить стати вчителем, повинна усвідомити, що в цьому важкому званні хоче пра-

цювати охоче, для загальної справи народу, а не ради зарплати чи з недостатків. Лиш така людина буде хорошим вчителем, а довірені їй діти — щасливими.

Духнович вимагав від учителя, щоб він постійно вчився, бо «... як будуть учити той другаго, хто сам несежа, или не мношко знает из предметов, которыя он преподавати должен? Такий подобен был бы слепцу слепца водившему, и падшему в ров. Повинен таже наставляти хотяй первие сам добре научитися то, что иным преподавати хочет, ибо иначе он будет аки наемник, который по легку занимается делом безтрудно, а ничего не сделает».³¹²⁾ (Розрядка наша — М. Р.).

Вчитель завжди повинен бути зразком для своїх учнів, тому що він для них — дзеркало як щодо знань, так і щодо моралі. Він повинен виховувати учнів, щоб вони були добронравними, щоб охоче виконували свої обов'язки, щоб стали корисними для вітчизни. На думку О. В. Духновича, морально не може виховати неморальний. Вчителя він порівнює з сіячем, який, посіявши пшеницю, збере пшеницю, а, посіявши кукуль — і зожне лише кукуль. Вчитель повинен бути скромним, щоб учні звертались до нього з довір'ям і любов'ю, бо лише таким чином він може досягти цього. Вчитель має бути людиною постійного характеру, не волоцюгою, не брехуном, не обмовником, не хуліганом і не зависником.

О. В. Духнович вимагає від учителя, щоб він постійно думав над тим, яким чином зможе свою працю виконувати якнайкраще, а дітям дати якнайбільше знань.

Треба підкреслити також, що О. В. Духнович вимагає від учителів відповідного, делікатного підходу до дітей, вимагає уважно поводитись з ними, бо в школі він заміняє їх батьків.

О. В. Духнович підкреслює і потребу зв'язку учителя з народом, необхідного для здійснення впливу на батьків.

Як відомо, в той час учителі були дуже слабо забез-

---

³¹²⁾ А. В. Духнович, Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских, Львов, 1857, стор. 22.

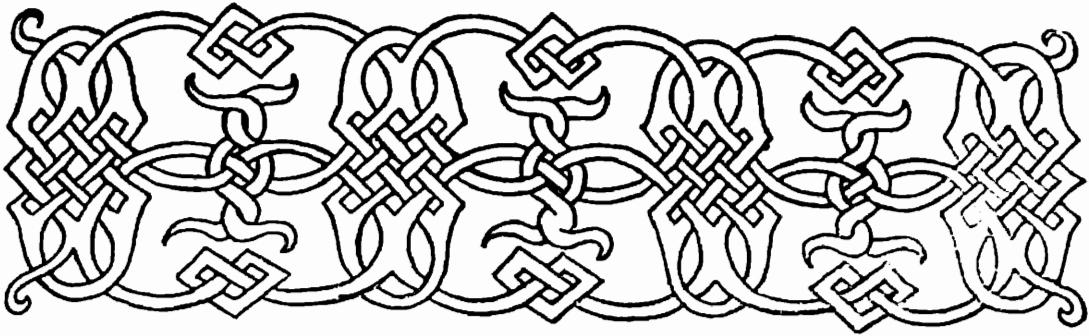
печені матеріально-фінансово. Держава не піклувалась про учителів, вони були на утриманні окремих громад-сіл. О. В. Духнович бачить, що, незважаючи на бідне соціальне забезпечення вчителів, народу потрібна освіта. Тому він закликає вчителів з честю працювати на ниві піднесення рівня освіти народу, не дивлячись на низьку заробітну плату, тому що народ не може їм дати більше. Ці свої думки він висловив так:

«... не взырайте на лихую мзду, ибо великую убогий народ не может вам дати еще ныне, дадите вы им средства ко имению, и они тогда воздадут коль не вам, то детям вашим, ныне же во мзду да будет вам сердечное утешение, что вы на славу..., воздвигаете народ, что вы засеаете зерно, которое воздаст плод сторицею...»³¹³).

Отже, на совісті учителя — вказати і дати народу засоби, якими підніметься рівень його життя. Таким засобом, на думку О. В. Духновича, має бути освіта.

Вимоги О. В. Духновича до особистості вчителя, про які ми згадали, були актуальними не лише в той час; вони актуальні і тепер.

Крім згаданих вимог, О. В. Духнович ставив до вчителя і ряд інших, які з нашим, соціалістичним вчителем не мають нічого спільного. Вони впливали з релігійного переконання О. В. Духновича.

Х.

О. В. ДУХНОВИЧ — ОСВІТНІЙ ДІЯЧ

«Пламень не для себя дает светлости,
но для другаго и светит, и греет;
так добротливый человек другому живет.»

(О. В. Духнович).

До цього часу дуже мало уваги було присвячено Духновичу як культурному діячеві. А, між тим, він був одним з перших культурно-освітніх працівників, що займалися народною освітою уже в першій половині XIX століття. Старий суспільний буржуазний лад не дозволив писати історію культурного розвитку українців Закарпаття. Лише соціалістична сучасність створила для цього сприятливі умови.

Своїми творами О. В. Духнович вказував шлях до культурного розвитку в той час, коли було дуже мало, вірніше, коли взагалі не було, культурних діячів. Крім цього, бракувало й інших чинників, які мали допомагати вихованню і народній освіті. До таких чинників належать, наприклад, книги, журнали, спілки, навіть і самі друкарні. Все це треба було придбати або створити.

³¹³⁾ А. В. Духнович. Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских, Львов, 1857, стор. 87.

Умови і фактори для культурної освіти словацьких діячів створювала школа штурівців (спілкування) ще до революційного руху 1848—1849 років. Але О. В. Духнович не мав таких попередників, які б створили умови для культурно-освітньої роботи серед українського населення. Тому він мусив власними силами, при допомозі своїх приятелів закладати основи культурно-освітньої роботи. В цьому напрямі значну допомогу подавав йому А. Добрянський.

Після революційного руху 1848—1849 років назріла необхідність не лише створити якнайбільше засобів для поширення освіти, але й практично виховувати українців та боротись за їх права. О. В. Духнович і стає таким вихователем українців. Відповідно до даної обстановки, він створює засоби культурно-освітньої роботи, необхідні для досягнення виховної мети.

Філософська основа як педагогічної, так і освітньої діяльності О. В. Духновича була ідеалістичною. Однак, порівнюючи світогляд Духновича із світоглядом його попередників, ми бачимо, що він був набагато прогресивнішим. Щоб це довести, вистачить зауважити, що О. В. Духнович сильно підкреслює значення викладання природознавчих наук в школах. Якщо попередники Духновича задовольнялися тим, що народ уміє молитися, то Духнович в цьому відношенні йшов далі. Він пропонує своєму народові вивчати такі науки, які зможуть допомогти йому в підвищенні життєвого рівня. Він бореться проти тієї групи закарпатської інтелігенції, яка прагнула виховувати населення лише в релігійному напрямі, відкидаючи світські науки.

О. В. Духнович був першим українським освітнім діячем, який прагнув закласти основи культурно-освітньої системи на Закарпатті. Велику допомогу в цій справі подали календарі й книги, написані доступною для народу мовою. Зробивши аналіз культурного рівня населення, Духнович прийшов до висновку, що лише книги, журнали, календарі і т. п., написані рідною мовою і в доступній формі, можуть допомогти населенню, бо лише такі книги народ зрозуміє, і лише на них можна виховувати народ.

Було б невірним твердити, що на культурно-освітню систему О. В. Духновича не впливала література і освіта інших народів Австро-Угорщини, або зарубіжна література. Слід згадати такий факт, хоч це й стосується лише форми

книги, що О. В. Духнович рекомендує Якову Головацькому надрукувати свою (Духновича) книгу за зразком французів. З цього видно, що він знав і зарубіжну літературу. Але було б неправильним, коли б оригінальність системи культурно-освітньої роботи О. В. Духновича ми шукали в якій-небудь зарубіжній літературі. Ми переконані в тому, що правильно зробимо, коли оригінальність його освітньої системи будемо шукати в суспільно-економічному становищі населення Закарпаття.

О. В. Духнович розумів, що ні книга, ні календар не може бути метою, а лише засобом, помічником і вчителем народу, яким народ довіряє в боротьбі за досягнення прогресу. Довір'я до своєї книги і календаря О. В. Духнович хоче завоювати їх змістом. Кожний його твір переконує нас в тому, що Духнович писав для людей різної освіти, різних інтересів і вимог. Він намагався задоволити якнайбільшу кількість читачів. Не треба також забувати, що в той час книг і журналів було дуже мало. Завданням змісту його творів було задовольнити особливо культурні вимоги малоосвічених селян.

Аналізуючи зміст календарів О. В. Духновича, дійдемо до висновку, що він не був ні лікарем, ні економом і т. п. Це значить, що він хотів бути не фахівцем у різних спеціальностях, але насамперед людиною, яка в кожній спеціальності бачить виховні цілі. У своїх творах він намагався переконати людей у значенні певної теми, вказуючи на засоби і шляхи її здійснення. О. В. Духнович не лише ставить завдання, але вказує і способи до їх здійснення. Розглянемо деякі із згаданих принципів освітньої діяльності О. В. Духновича в статті під заголовком «О отчете», публікованій у його календарі в 1857 році. Статтю він починає тим, що маси селян треба навчити господарювати, робити облік прибутків і витрат, не допустити, щоб витрати перевершували прибутки.

О. В. Духнович виходить з дійсності, що селяни тяжко мучаться, оброблюючи землю, і не мають достатньої кількості навіть найпотрібнішого — хліба. Як зазначає далі Духнович, селяни скаржаться на природу, на нестерпне становище, кажучи, що сусіди мають все необхідне, а вони ні — найпотрібнішого. Це — дійсна правда. Однак Духнович пробує з'ясувати причину цього. Він твердить, що

селянин мучиться, працює без плану, без обліку, а це є причиною його злиднів.

Облік-план, або «отчет-калкул», як його О. В. Духнович називає, вважає єдиним засобом життя. Саме тому він переконує селян у необхідності господарювання за розрахунком, так, щоб селянин мав із свого господарства більше прибутків, ніж витрат. У протилежному випадку господарювання без розрахунку, без обліку приносить безпорядки і борги, з яких випливають злидні й недостатки. Результат такого господарювання О. В. Духнович називає «Crida ili ranquerot». Людина, яка господарює без обліку, часто втрачає майно, буває нещасливою, втрачає радість з життя, шукає засобів прожити нечесним способом, поступово все глибше поринає в злидні «и уныло пропадает». Таку дійсність констатує О. В. Духнович у селян Закарпаття. Розбираючи докладно це питання, він переконується в правдивості висновку одного російського письменника, що ми бідні не землею, а людьми.

О. В. Духнович дуже цікавиться методами обробітку землі. Він не погоджується з хліборобами, які скаржаться на неврожайність землі або на погані кліматичні умови. Духнович твердить, що хоч якість ґрунту та клімат впливають на неврожайність, проте треба більше обвинувачити якраз нас, що ми про ґрунт не піклуємось і не дбаємо. Нарешті він робить з цього висновок, що північні краї, наприклад, Голландія, Новагвінея, Сибір, могли б більше скаржитися на клімат, тому що там зима триває 8—9 місяців, а літо лише 3—4 місяці, але населення живе там краще, ніж на Закарпатті. Для зразку він ставить Голландію, де кожний клатик землі дбайливо оброблений, велика частина ґрунту засаджена фруктовими деревами, а все це приносить населенню величезну користь. Показуючи Голландію як зразок, Духнович доводить і селянам Закарпаття, що коли б вони більше дбали про обробіток ґрунту, то не було б таких злиднів і голоду. Треба садити більше фруктових дерев, для яких на Закарпатті є добрі умови. Треба використати всі неврожайні клатки землі. Дикі деревця треба защепити. Гроші за продані фрукти селяни можуть використати для сплати податків; крім цього, у них залишиться ще достатня кількість фруктів для власного споживання. Він закликає селян до того, щоб вони спробу-

вали так господарювати, і тоді побачать, що це буде для них корисним.

Наводячи такий спосіб ліпшого господарювання, Духнович свідомий того, що люди будуть мати до цього певні зауваження, що будуть посилатись на те, що, мовляв, це на Закарпатті неможливе, бо населення невиховане, діти все знищать, не дадуть досягнути фруктам і таким чином все наше зусилля буде даремним. Такі зауваження, посилення О. В. Духнович не визнає. Він прагне переконати насод тим, що люди — різні, що це — недостатня причина. Треба лише додержувати порядку, при наявності якого можна все зробити і всього досягти. О. В. Духновича не можуть переконати такі посилення. Він пропонує селянам все-таки прийняти пораду «разумеющаго человека» і садити, щелити дерева, бо це єдиний вихід уникнути голоду. Такий шлях О. В. Духнович пропонує населенню.

Способом поліпшення стану сільського господарства О. В. Духнович вважає потребу докладного використання сільськогосподарського знаряддя, занедбаного хліборобами. Він нагадує, щоб селянин мав своє знаряддя завжди справним, щоб не марнував дорогий час перед виходом у поле. Як вказує Духнович, часто буває так, що селянин багато разів втрачає й ціле півдня даремно лише тому, що не підготував завчасно потрібне знаряддя до праці. О. В. Духнович знав, що від знаряддя, яким користується селянин у сільському господарстві, залежить і результат його праці. Виходячи з цього, він переконує селян не шкодувати грошей на закупку сільськогосподарського знаряддя. Одночасно з цим він переконує селян в тому, що гроші, витрачені на спиртні налитки, вони можуть жертвувати на купівлю сільськогосподарського реманенту. На зауваження, що хлібороби можуть обійтись без знаряддя, О. В. Духнович відповідає прислів'ям: легко обходитися, коли комора повна, але коли хліба немає, то важко обійтись.

Дальшим недоліком, який О. В. Духнович виявляє в сільському господарстві, є недостатній обробіток ґрунту. Хлібороби не дають землі належне, тому й мають погану врожайність. Як твердить Духнович, скільки хлібороб дає в землю, стільки вона й повертає йому: «...если ты ей скудно даваешь работы, то она скудно воздарит тебя плодом». (Розрядка наша — М. Р.). Тому

селянин повинен з любов'ю працювати на своїй землі, а не так, як на панщині. Вигідніше мати менше землі, але добре обробленої, ніж багато, але недостатньо обробленої.

Для піднесення сільського господарства треба неминуче використовувати гній, який О. В. Духнович вважав душею господарства. Він ставить за зразок хліборобам Закарпаття італійців і китайців, які збирають «человече лайно», розріджують його у воді і поливають ним землю. Гній мішають з соломою, половою, або бур'яном. Він вказує закарпатським хліборобам на необхідність використання гноївки, яка, на превеликий жаль, витікає з дворів. Інші народи збирають її в бочки, вивозять на поле і поливають нею луки, підвищують таким чином врожайність.

О. В. Духновича цікавило і питання побудови житлових і господарських будинків, невідомо розв'язане в Закарпатті. Він вчить населення, як будувати і обладнати житлові будинки, щоб краще використати простір. Будинки, які будують селяни Закарпаття, зазначає Духнович, часто не задовольняють їх вимоги, а вони дуже просторі. Будинки на Закарпатті він порівнює з будинками в Німеччині і виявляє велику різницю. Німці будують невеликі, зате високі, під одним дахом будинки, повернуті до вулиці, з чисто обладнаними кімнатами. Для необхідних запасів мають комори. Для порівняння він докладно описав побудову одного житлового і господарського будинку та його раціональну експлуатацію. Духнович робить це для того, щоб закарпатські хлібороби могли порівняти свої будинки з житловими і господарськими будинками інших народів і таким чином побачити різницю між ними. О. В. Духнович цим самим хоче показати хліборобам Закарпаття, скільки вони мають зайвих безцільних будов. Отже, О. В. Духнович таким чином намагається допомогти селянам Закарпаття і в питаннях житлової культури.

Як культурно-освітній діяч, О. В. Духнович приділяє увагу і житловій гігієні Закарпаття. Він робить це тому, що й гігієна на Закарпатті була в гіршому стані, ніж в інших народів. Чистоту тіла треба зберігати не лише заради краси, але й заради здоров'я, бо людині ніщо так не шкодить, як нечистота, зіпсоване повітря і піт, що виходить з власного тіла. Від нечистоти тіла твердіє шкіра, затикаються пори, що викликає різні хвороби.

Якщо на вимоги О. В. Духновича щодо поліпшення сільського господарства селяни посилались на погані умови, то в цьому випадку вони не могли скаржитись на брак води. Зберегти чистоту тіла може однаково як бідний, так і багатий. О. В. Духнович підкреслив для населення Закарпаття факт, що інші народи чистоту тіла вважали справою людської гідності. В чистоті тіла полягає краса, ніжність, радість, а також перевага людини над тваринами. Тому людей, які мають згадані властивості і ознаки, він називає культурними і делікатними. Як зразок наводить гігієну народу «Лифландцы», будинки якого, на його думку, можна назвати «палатами». Він серйозно задумується над гігієною трудящих Закарпаття, багато з яких у той час жили вкупі з тваринами. Щоб люди переконалися у неможливості такого становища, він пише: «Родимцы! Дом годится для человека, а для скота хлев и стайня; отлучаемся душою и годностию человечества от скотов, прочтоже не различаемся и нравом? — Позрите на зверей и птиц и увидите, как они мыются, купаются, очерствляют тело свое свежею водою, как искают чистый и невредительный воздух, и пышатся чистотою и красотой своею!»³¹⁴) (Розрядка наша — М. Р.). Людина, яка не дбає про чистоту свого тіла, скорочує своє життя і потуплює гідність людини.

О. В. Духнович хотів бачити свій народ багатшим, культурнішим, щоб він піднявся на рівень інших народів. Умови для такого піднесення він вбачав у поліпшенні морального забезпечення. Як зазначав Духнович, людина має вроджену властивість що-небудь власнити, щоб таким чином забезпечити своє майбутнє. Лише недбайлива людина, «безчувственный волоцюга», не дбає про своє майбутнє, забуваючи, що «нужда в старости есть тяжкий недуг». Дбати про майбутнє «...одолживает человека самая союзническая жизнь, препитание себе самого, и своих чад, а также и гражданской связи обязанность, по которой

---

³¹⁴) Месяцеслов в поздравление угорских Русинов на год 1857, издатель Александр Духнович, Львов, 1857, стор. 41.

люди должны соработати, чтоб сильное составить общество...» На його думку, людині з громадськими почуттями така вимога самозрозуміла. Прикладом служать їй старанні бджоли і мурашки.

Хоч О. В. Духнович і пропонує набувати особисте майно, все ж таки завжди має на увазі і спільні інтереси суспільства. Не можна набувати особистого майна формою експлуатації. Навпаки, він вчить, щоб люди набували особисте майно веденням сільського господарства, чесною торгівлею, купівлею і продажем, ремеслом, розведенням тварин, городництвом і садівництвом, бджільництвом, тканням полотна і подібним способом.

Поліпшенню сільського господарства за зразком інших культурних народів Духнович надавав дуже важливого значення. В кожному господарстві, на думку Духновича, повинен бути батько-голова, завданням якого є держати господарство у найкращому порядку, вести облік прибутків і витрат, в згоді з рештою членів родини щодня розподіляти працю на майбутній день, а ввечері кожного спитати, що зробив. Таку організацію господарства він пропонує за зразком сербів, швабів, які так працюють і тому не знають злиднів.

Він звертає увагу селян на те, що згадані народи ідуть на роботу рано вранці, а коли сонце сходить, то вони вже починають працювати. Вони свою працю закінчують майже тоді, коли наш хлібороб тільки виходить у поле. Хоч закарпатський хлібороб і скоро встає, все ж не може вийти вчасно в поле, тому що не має справне сільськогосподарське знаряддя. На його ремонт він витрачає дорогоцінний час, а на поле виходить лише біля 8—10 години. Таким способом хлібороб не може поліпшити свого становища. Тому О. В. Духнович рекомендує брати приклад від згаданих народів.

Життєвий рівень селяни можуть поліпшити і торгівлею, від якої багатіють інші народи. Проте торгувати не можна без обліку.

Оскільки на Закарпатті в той час було слабо розвинено ремесло, О. В. Духнович переконує людей, що і ремеслом можна поліпшити життєвий рівень. Жаль, каже О. В. Духнович, що люди мало цікавляться ремеслом, в якому мож-

на знайти чесний прожиток. Духнович докоряє селянам, які краще будуть дома голодувати, бо їм тяжко прощатися із своїми милими горами. З метою заохочення селян до ремесла, Духнович твердить, що ремесло дає багато користі не лише в матеріальному, але й у духовному відношенні. Доброго ремісника називає «художником». Якщо він старанний, то він знайде собі засоби прожиття всюди, і всі шляхи перед ним відкриті. Ремісник має можливість виїжджати за кордон, в чужину, і тут він не лише «увеселяється новими образами», але цим і свій дух живить, вчиться всьому, що бачить доброго. Коли повернеться додому, він може цей досвід використати у власному господарстві. О. В. Духнович висуває значення і роль ремісників, твердячи, що в суспільстві вони займають визначне місце, що без них «отечество мертвое есть».

Тваринництво, на думку Духновича, є дальшим засобом, який може служити населенню Закарпаття у поліпшенні його матеріального добробуту. Підкреслюючи важливість відгодівлі худоби, О. В. Духнович викриває той факт, що в Закарпатті є багато хліборобів, які не мають ні одної тварини, або, за його словами, в них «ни шерстины не видати». Хлібороби пояснювали своє злиденне становище тим, що вони не мають за що купити корову й інші тварини, що не можуть запроваджувати відгодівлю худоби. Звичайно, на Закарпатті було таке становище. Але О. В. Духнович і таких хліборобів не залишає без поради, як вийти з такого становища. Хоч ці поради О. В. Духновича і не мали революційного змісту, все ж вони заслуговують на увагу. Він радить хліборобам, що коли в них немає грошей для купівлі корови, то вони мають завжди можливість заробити стільки, щоб купити теля і через певний час розвести даліше поголів'я тварин. На його думку, цю нестачу спричиняє байдужість і недбайливість, бо воно вже й не так тяжко набути ягня, козеня або порося. Хоч ягнята, козенята або поросята і легко розводити, все ж є багато сіл, в яких їх взагалі немає. Свинарство дає хліборобу велику користь, хоч селяни мало займаються ним, а в результаті не мають жирів, їдять пісну страву і голодують. О. В. Духнович часто чув голос селян, що вони без цього можуть обійтися. Тому він так відповідає їм: «Так есть, бо должен обходиться; а то однакожь могло бы и иначе

статися; добытись до одного теляти, до одного поросяти, тог­да не буде­ть пост, не буде­ть нуж­ды. Но ка­ким спо­со­бом при­бути? О, су­ть, су­ть, ты­сяч­ні спо­со­би, е­сли че­ло­век хо­че­ть; так и. пр. мо­жно на толь­ко за­ро­би­ти, мо­жно на ви­хо­вок, на зи­мов­лю з­я­ти, мо­жно и лег­ко лиш­на­ки, гри­би, или ін­ше чо­ на­скла­да­ти, по­да­ти, и так ку­пи­ти по­ро­ся­тко, лег­ко бу­ря­ном оно ви­го­до­ва­ти, и так по­мо­чи се­бе; спо­со­би су­ть, но не­ть во­ли, не­ть о­хо­ты. — По­с­мо­т­ри­те на ін­ші на­ро­ди, и уви­ди­те їх ус­ло­в­но­сть и про­то ви їх на­з­ва­е­те бо­га­ты­ми. По­с­мо­т­ри­те на по­бра­ти­м­це­в на­ших Че­хов; — он­и че­сно жи­вуть, в су­кно од­е­ти, у­ба­ран­ні, до­ми иму­щи, и не­ть же­бра­ка ме­ж­ду ни­ми, но ка­ка­я там ус­ло­в­но­сть, до­ве­да­й­те­ся от тех, ко­то­рі там бу­ва­ли»³¹⁵). (Ро­з­ря­дка на­ша — М. Р.).

О. В. Ду­х­но­вич в­чи­ть лю­де­й все­бі­чно го­спо­да­рю­ва­ти. Під­крес­лю­ю­чи по­тре­бу т­ва­рин­ни­ц­тва, він од­но­час­но в­чи­ть хлі­бо­ро­бі­в, як тре­ба за­го­тов­ля­ти ко­р­ми, бо іно­ді во­ни по­си­ла­ли­ся на не­ста­чу ко­р­мі­в. Ду­х­но­вич за­зна­ча­є, що в то­му се­ре­до­ви­щі, де жи­вуть за­кар­пат­ські хлі­бо­ро­би, є до­ста­т­ня кі­ль­кі­сть ко­р­мі­в, ли­ше тре­ба їх за­в­час­но з­би­ра­ти. Од­на­к в ць­о­му хлі­бо­ро­би ма­ли ра­ці­ю, то­му що біль­ші­сть лук на­ле­жа­ла бур­жу­азі­і. О. В. Ду­х­но­вич, звичай­но, не міг в­ка­за­ти се­ля­нам шлях, як по­з­бу­ти­ся бур­жу­азі­і і за­бра­ти в неї лу­ки, то­му що він сто­яв да­ле­ко від ре­во­лю­ці­й­них ду­мо­к.

О. В. Ду­х­но­вич в­чи­ть хлі­бо­ро­бі­в За­кар­пат­тя го­спо­да­рю­ва­ти за з­раз­ком ін­ших куль­тур­них на­ро­ді­в. В дея­ких ви­па­д­ках з­раз­ком слу­жа­ть йо­му швей­цар­ці і ти­ро­ль­ці. Ду­х­но­вич в­ка­зу­є се­ля­нам на те, що хлі­бо­ро­би в цих кра­ї­нах хоч і не ви­го­ня­ють худобу на по­ле, а го­ду­ють її вдо­ма, але все ж по всій Єв­ро­пі тор­гують їх си­ром. Як за­зна­ча­є Ду­х­но­вич, хлі­бо­ро­би в цих кра­ях не ма­ють біль­ше ко­р­мі­в як за­кар­пат­ці, але їм до­по­ма­га­ють з ць­о­му влас­ні здіб­но­сті, біль­ший ін­те­рес до пра­ці, які­сні ко­р­ма. Худобу там го­ду­ють ко­ню­ши­ною лю­цер­ною та різ­ни­ми сор­та­ми тра­в, ди­ким жи­том і вів­сом то­що.

---

³¹⁵) Ме­ся­цес­лов в по­з­д­ра­в­ле­ні­е уг­ор­ских Ру­си­нов на год 1857. из­да­тель Алек­сан­дер Ду­х­но­вич, Ль­вов, 1857, стор. 45—46.

Прагнучи поліпшити тваринництво, Духнович рекомендує хліборобам сіяти *Agrostis capillaris*, *Aira caespitosa*, *Alopecurus pratensis*, *Avena ebatior*, *Bromus mollis*, *Festuca duriuscula*, *elatior*, *fluitans*, *ovina*, etc. *Trifolium*, *Lucerna* та інші хоч би на «кобликову землю». Таким чином хлібороб одержить більше якісних кормів. Духнович вказує, що одна хороша корова, годувана вдома, дасть більше молока, ніж кілька таких, що пасуться в полі. Хлібороби повинні випробувати такий спосіб і переконатися у перевагах такого господарювання. Внаслідок цього жінки не будуть змушені ходити далеко за травою (при цьому несовісні жінки завдають іншим багато шкоди) і не марнуватимуть час, який зможуть використати для інших цілей.

Матеріальне забезпечення хліборобів можна поліпшити також розведенням бджіл. Це дуже корисна справа, а хлібороба воно багато не коштує. О. В. Духнович пригадує традицію наших батьків, які дуже старанно займалися бджільництвом. Вони не пили спиртних напків, пригощали і веселились медівкою. Духнович дуже бажав, щоб селяни щодо цього наслідували добрі звичаї своїх батьків і не споживали спиртних напків.

Город, що навколо дому, коли його добре обробити, приносить для хліборобів неабияку користь. Він забезпечує харчування родини не лише влітку, але й взимку. В городі можна вирощувати різноманітні овочі, наприклад, моркву, салат, квасолю, горох, мак, ріпу і т. п., при тому не лише для власних потреб, але й на продаж. Такий город може мати кожна родина без великих труднощів, тому що його можуть обробити навіть діти.

О. В. Духнович пропонує займатись садівництвом, яке також сприяє піднесенню життєвого рівня хліборобів. Хлібороби Закарпаття, як відомо, садівництву не приділяли належної уваги. Духнович і в цьому напрямі посиляється на інші народи, вказуючи на те, як вони дбають про розвиток садівництва, які вони мають гарні фруктові сади, які щороку приносять їм високі прибутки. Незважаючи на це в садах Закарпаття ростуть дикі дерева, які селянам нічого не дають.

Як приклад Духнович наводить Італію, де сади покривають цілі поля. Фрукти там сушать не лише для власних потреб, але й для продажу, що можуть підтвердити

солдати, які там побували. Наприклад, в селі Етужиці (мабуть, стосується села Стужиці — прим. М. Р.) один хлібороб з прибутків, одержаних за сушені сливи, послав учити трьох синів.

Даючи хліборобам практичні поради, як вирощувати фруктові дерева, О. В. Духнович пише: «Таже, родимцы, прийміте слово мое, потщитесь розплодити сады, неплодное деревья выортуйте, выкорчуйте, насадите добраго плода дерева, скипите лучшаго рода ветки, размножайте садовое, и будет вам. и внукам вашим в великую пользу. — Однакож не довлеет наскипити, и насадити деревья плодоватаго, но должно и тщательно воспитати; ибо если дерево и нежнейшаго рода не пильнуется, не чистится, и необрезуется; — оно мало по малу схалеет, обростет моховиною; и высыхает; прото должно стром в добру землю сажень от выростков, (молодников) очистити, обрезать, а то при самой спине, при хребте, и замастити рану воском или хотя короганкою, должно каждого года с весны омыти лугом, оскребтати моховину, от сухих конарей очистити, обкопати при корене, и тогда надеяться можно изобильнаго плода; но несрывать зеленый плод, але потерпети даже до совершенной спелости, и не срывать поки не дозреет».³¹⁶)

Свої поради і вказівки селянам О. В. Духнович підкріплював прикладом інших народів, описуючи, як у них поширене садівництво і городництво. В Голландії, Бельгії селяни з прибутків за фрукти виплачають податі, будують дороги, а селянам ще залишається біля 200 доларів чистого прибутку. В Чехії також багато міст квіте в садах, а біля доріг ростуть цінні фруктогі дерева. Виходячи з цього, він ставить запитання, чому так не могло б бути на Закарпатті, чому тут народ з малої праці не хоче мати більше користі. Духнович каже, що треба лише почати, і буде все.

У зв'язку з садівництвом і городництвом О. В. Духнович говорить і про огорожу. Хоч питання плодів не є суттєвим в культурно-освітній діяльності Духновича, все ж не буде зайвим торкнутись його. Ми торкнемося цього пи-

---

³¹⁶) Месяцеслов в поздравление угорских Русинов на год 1857, издатель Александр Духнович, Львов, 1857, стор. 49—50.

тання лише тому, щоб показати, що все цікавило Духновича в його прагненні сприяти усуненню злиднів в селах, як і в прагненні досягти того, щоб селяни мали більше користі від своєї праці. Це, нарешті, підтверджує, що на Закарпатті Духнович звертав увагу в селах на все, навіть на дрібниці.

В той час на Закарпатті встановився звичай, коли селяни влітку обводили свої сади і поля плотами, а восени їх спалювали. Отже, селяни навесні цілими тижнями городили, а плотів насправді не було. Духнович бачив неправильність такого господарювання селян і тому пропонував селянам споруджувати плоти на міцних колах-палях, прикривати їх мервою, бо так пліт може витримати 10—15 років. Огороду пропонує робити з рейок-латок, а коли таких нема, то пропонує живий пліт з «*licium barbarum*», яку мають французи і італійці. Оскільки ця рослина скоро розростається і бере багато речовин, потрібних іншим корисним рослинам, він радить робити живі плоти з глоду. Глід слабо розростається і не забирає стільки речовин. Крім цього, він пропонує пліт і з білої верби.

Виховно впливаючи на народ з метою поліпшення становища народу, О. В. Духнович враховував також і те, що можуть прийти неврожайні роки, коли народ буде голодувати. І на цей випадок Духнович дає відповідні вказівки, що повинен робити селянин в найгірший час. Культурні народи завжди повинні пам'ятати про такі обставини. Під час урожайних років селяни повинні відкладати в запас зерно в складах, щоб в разі потреби забрати його. Є такі країни, які мають в складах стільки зерна, що коли б неврожайність тривала 10 років, то вони не голодували б. Духнович пропонує робити такі ж кроки і на Закарпатті. Він зазначає, що в часі голоду селяни можуть харчуватись рослинами, як, наприклад, відкасником-пупавою, різним листям та буряками. Крім цього, він радить користуватись листям та плодами, наприклад, грибами, з яких можна варити смачні страви. Влітку треба назбирати їх якнайбільше, висушити і відкласти на зиму. В разі голоду треба готувати суп з кмину, для чого потрібна лише горсть борошна-мвкк. Це здорова, досить ситна їжа. Він не радить споживати лободу, бо вона викликає опухи.

За зразком інших народів, в такому разі можна хар-

чуватись також жабами, слимаками. Як приклад, згадує одну людину, яка в 1861 році, в часі великого голоду в Угорщині, харчувалась жабами і була здоровою, тимчасом як співгромадяни вмирили з голоду. Інший утримався харчуючись мишами. Крім цього, Духнович вказує на можливість споживання під час голоду кінського м'яса. Адже у Відні кінське м'ясо продають в чотирьох магазинах, а ми гидуємось його. Духнович зазначає, що сам він їв ведмеже м'ясо і воно смакувало йому. Їдять його особливо північні народи. Він пропонує м'ясо різних тварин, наприклад, зайче, з білок, птахів, з якого можна приготувати смачні страви. Добрими харчовими продуктами є також риба; її також можна висушити і відкласти на зиму, як це роблять італійці.

У зв'язку з порадами і повчаннями, які він дає народу на випадок неврожайних років, щоб зберегти собі життя, О. В. Духнович передбачає, що, незважаючи на всі зусилля народу, з час голоду можуть явитись різні хвороби. Тому він не забуває і про засоби, якими народ може зберігати своє здоров'я і боротись з різними хворобами. Ці поради Духнович дає у своїх «Місяцословах», за що йому висловлює вдячність М. Бескид в листі, опублікованому в газеті «Вестник», 1852, № 57, стор. 226—227.

З якою метою Духнович подає поради селянам, як треба зберігати своє здоров'я? Це продиктоване лише бажанням подати допомогу народу і в цьому відношенні. Уряд не дбав про народне здоров'я, а народне здоров'я Духнович вважає найдорожчим, що є в людини. Як зазначає Духнович, «Здравие человека надо всем драгоценнейше есть на свете; бо недужнаго не тешит хотяй бы в золотых пре-бывал палатах; . . . »³¹⁷)

Духнович підкреслює лікувальні властивості різних домашніх чаїв і дає практичні вказівки, як їх варити. Він конкретно називає рослини, що мають лікувальні властиво-

---

³¹⁷) Місяцеслов на год 1853 издан литературным заведением Пряшовским в Перемышли, стор. 1 (Тут Духнович, крім «Домашный Лекарь» публікує окремі статті, наприклад, «Изобретение Америки мудростию», «Повестки или анегдоты», «Баснь», «О соли».

сті. Крім домашніх чаїв, він наводить також спосіб готування інших ліків для лікування внутрішніх хвороб.

Не залишає без уваги О. В. Духнович і різні захворювання тварин, повчаючи селян, як їх лікувати.

Тільки тепер ми маємо можливість повністю оцінити піклування О. В. Духновича про господарське піднесення народу Закарпаття, його здоров'я. Вся його велич виступає перед нами особливо при уяві минулого, коли наш народ тонує у некультурності, не одержуючи ніякої допомоги. Піклування О. В. Духновича, звичайно, лише почасти послаблювало неймовірно жахливе матеріальне і культурне становище нашого народу, але воно було сповнене щирості і гуманності.

В життєвій справі О. В. Духновича не менш важливе місце займає культурне піднесення народу, тісно пов'язане з питаннями, про які ми вже говорили, тобто з питаннями господарського піднесення народу. А О. В. Духнович прагнув піднести господарство своєю на той час широко розгалуженою освітньою діяльністю.

На освітню діяльність О. В. Духновича, широко популярну серед населення Закарпаття, тодішні пануючі кола дивились як на певну небезпеку для них. Адже вони були зацікавлені в тому, щоб населення Закарпаття залишилось некультурним, бо в такому разі його можна було легше експлуатувати, гнобити. Внаслідок цього пануючі кола заборонили діяльність «Пряшовського літературного заведення», заснованого Духновичем.

О. В. Духнович починає реальніше розуміти роль освіти, пов'язаної з господарським життям. У багатьох випадках пасивно дивиться на образу, несправедливість гнобителів до народу і освіти Закарпаття. Він не критикує і не засуджує ці обставини і суспільний порядок, а, навпаки, скоріше обвинувачує самих селян в тому, що вони не дбають про своє господарство. Отже, Духнович не бачив, що причина важкого становища селян не в суспільному порядку, а тому і не боровся проти нього революційним шляхом. Це свідчить про те, що Духнович відстав і не зумів дійти з тенет просвітительського розуміння освітньої роботи. Лише наприкінці життя в Духновича помітні деякі зміни. Про деякі більш твердіші погляди на питання освіти свідчать

його календарі. Якраз розуміння дійсності дало йому змогу зробити крок вперед у питаннях освіти. Він досяг цього завдяки своєму ширшому ставленню і безмежній любові до народу.

Після революції 1848—1849 років певна частина інтелігенції Закарпаття почала ізолювати себе від народу. О. В. Духнович звертається до народу реальніше, все більше підкреслюючи значення хорошого господарювання за зразком північних країн, зокрема Чехії. Частина інтелігенції він критикує за байдуже ставлення до народу та за її бездіяльність. В області освіти він залишається одним з найактивніших представників сучасного культурного життя. О. В. Духнович саме в ті критичні часи, коли переважна частина інтелігенції була пасивною, залишається активним працівником.

О. В. Духнович вказав також на відсутність національної гордості в певної частини інтелігенції.

О. В. Духнович був переконаний, що кожний народ, який в суспільному житті бажає займати відповідне становище, повинен бути заможним і освіченим. Ці властивості він не відділяє, а, навпаки, розглядає їх у взаємозв'язку і взаємозалежності. Як показує аналіз його діяльності, Духнович, отже, приділяє серйозну увагу господарським питанням, старанно працюючи протягом усього свого життя над культурними і освітніми питаннями. Вся ця дійсність О. В. Духновича була спрямована на культурне піднесення народу взагалі.

Під освітою він розумів загальну освіту кожної людини. А давати її людині повинні передусім:

а) Початкові школи. Стан початкових шкіл Закарпаття в той час був незадовільним. У школах не вистачало кваліфікованих учителів. Школи не сприяли поліпшенню господарського становища народу. Національне гноблення унеможливлювало виховання і навчання в школах. Боротьба Духновича проти цих явищ полягала в тому, що він наполегливо починає писати і видавати підручники для шкіл і вчителів. Крім цього, він настирливо домагається заснування шкіл у селах, в яких їх досі не було. Щоб усунути ці недоліки в школах, щоб досягти того, на рідній мові, в 1850 році Духнович засновує «Литера-

турное заведение Пряшовское», яке на протязі свого існування учні та вчителі мали хоч би найпотрібнішу літературу вання задовольняє вказані потреби.

б) «Литературное заведение Пряшовское». Засноване О. В. Духновичем, воно було в той час єдиним на Закарпатті, відігравши визначну роль в житті народу Закарпаття в ХІХ столітті. Першу вістку про заснування «Литературного заведення» знаходимо в газеті «Вестник» за 1850 рік в листі з Пряшева від 2/14 березня, в якому говориться: «Дружество тутешнее народной литературы выдало тепер... книжицу под заглавием «Добродетель превышает богатство» од А. Д.» (О. Духновича — прим. М. Р.). В 29 номері була опублікована стаття під заголовком «О словесном Русинов совокуплении». В цій статті Духнович говорить, що русини тепер, а це ще не пізно, починають «...письменное наше бытие, в начале сами собою боремся».

Крім книжки «Добродетель превышает богатство», виданої в 1850 році, «Литературное заведение» видає через рік збірник під назвою «Поздравление Русинов на год 1851». Книжку надрукували у Відні з чудовому оформленні, оздобленою картиною, яка зображає хлопця і дівчину в національному костюмі з підтекстовкою «Я русин был, емь и буду». Ця пісня в альманасу має назву «Вручание». Тут вона була вперше надрукована. Надрукований в тяжких умовах альманас мав великий успіх. Високу оцінку альманасу дав І. І. Пільгук в праці «Т. Г. Шевченко — основоположник нашої української літератури». Він пише: «В Галичині, Буковині і на Закарпатті, де український народ ніс важкий тягар соціального і національного гноблення під владою австрійського монарха, цензура не дозволила українські видання. З великими труднощами львівські літератори — «руська трійця» — М. Шашкевич, Я. Головацький, Ів. Вагилевич — видали в 1837 році в Будапешті збірку «Русалка Дністровая», за що зазнали переслідувань».

У важких умовах довелось О. Духновичу видати у Відні закарпатську літературну збірку під назвою «Поздрав-

лення Русинів на год 1851» от Литературного заведения Пряшовского»³¹⁸).

Подібний альманах був виданий також у 1852 році в Будинській університетській друкарні. Ці дві книжки мали велике значення для розвитку літератури на Закарпатті, яка вже і тоді, хоч у незначній мірі, впливала на народну освіту. До цих альманахів надсилали свої вірші та оповідання багато тодішніх письменників, наприклад, О. Павлович, Г. Шолтес, П. Янович, А. Федорович, І. Моравчик, М. Невицька, А. Грігер-Добрянська, Т. Подгаєцька, А. Рубій, А. Лабанц та інші.

Про значення цих альманахів О. В. Духнович писав: «Не гадайте, что мы выключительно для живущих пишем стихи, и выдавши альманах; мы пишем для тих котрии о 50 годов жити будут, и глядати будут як сокровище альманах наш»³¹⁹). (Розрядка наша — М. Р.).

Із статті О. В. Духновича, опублікованої в 145 номері газети «Вестник» від 1850 року під заголовком «Счет Литературного заведения Пряшовскаго», ми дізнаємось, що, крім згаданих книг, це об'єднання видало ще кілька книг та підручників для шкіл Закарпаття, що головою його був Йосиф Гаганец, що «Заведение» мало 71 члена. Крім згаданих співробітників, членами цього об'єднання були також Адольф та Віктор Добрянський, Андрій Попович, Іван Раковський, Михайло Бескид, а з словаків — Б. Носак і д-р Ів. Андращик.

Це об'єднання, крім видавання книг, служило освіті взагалі, а також музейній справі. Для заснування «руського музею» збирали різні «кристали, зоологічні і ботанічні предмети». Було зібрано 119 срібних і 130 мідяних старих монет. В 1851 році об'єднання видало заклик до збирання народних пісень і казок. В «Отчете деятельности дома народного во Львове», поданому М. Куземським на засіданні від 1/13

---

³¹⁸) І. І. Пільгук, Т. Г. Шевченко-основоположник нової української літератури, Під загальною редакцією дійсного члена АН УРСР О. І. Білецького, Київ, 1954, стор. 24.

³¹⁹) «Вестник», 1851, стор. 507.

січня 1857 року, зазначалось: «В кунсткамеру Народного будинку найвизначніший внесок посту и в від прашівського каноника п. Олександра Духновича, який пожертвував не лише чудову збірку копалин, але і велику кількість древної римської монети»³²⁰). (Розрядка наша — М. Р.).

Діяльність «Литературного заведення Пряшовского» тризала недовго. Його діяльність була припинена в 1852 році. Про причини припинення діяльності знаходимо різні вісті. Так, наприклад, в статті Матиса, опублікованій в 112 номері газети «Слово» за 1872 рік під заголовком «Движение народной жизни в Угорской Руси» говориться, що причиною припинення діяльності був Раковський, якому О. В. Духнович не давав переробити свою граматику на російську мову. Він пише, що Раковський переробив її при допомозі Войтовського, священика з Росії. Матисов зауважує, что старик (О. В. Духнович — прим. М. Р.) много бранил проказника. По моему мнению, сей неблагий чин Раковского был одним из доводов, задля которых Духнович лишил деятельность для «Заведения» и тем самым «Литературное заведение Пряшовское» перестало существовать». Матисов не міг інакше висвітлити те, чого О. В. Духнович не повернув «до мысли, которой он жертвовал крайнейши силы своего життя...» На нашу думку, причина полягала не в тому, як її висвітлює Матисов, бо, як відомо, О. В. Духнович палко любив російську мову, а тому поступок Раковського не міг його відштовхнути від дальшої роботи в «Литературном заведении Пряшовском». Відомо, що О. В. Духнович палко любив російський народ та його культуру, був її поширювачем також серед братів — словаків. Причину треба шукати в тому, що мадьярська буржуазія в кожному кроці освітніх працівників, а, отже, і в діяльності О. В. Духновича, вбачала небезпеку для себе. Діяльність О. В. Духновича суперечила інтересам буржуазії, яка прагнула до того, щоб народ залишався й надалі в злиднях, некультурним і поневоленим, бо так його можна було легше експлуатувати. Оскільки «Литературное

---

³²⁰) «Церковная газета», № 47, 1857, стор. 375.

заведення Пряшовское» служило освітній меті народу, то буржуазія і не погоджувалась з його існуванням, діяльністю. Отже, в цьому треба передусім бачити причину припинення його діяльності.

в) К а л е н д а р і. Пропонуючи розгортання освітньої діяльності, Духнович посійно твердив, що загальноосвічена людина легко знайде шлях до кращого життя. Піклування про шкільне виховання та навчання не було таким, яке гарантувало б загальну освіту народу. В таких умовах Духнович вважав найдоцільнішим — шляхом виховання старших піклуватись про загальну освіту, розвивати її і таким чином прямувати до піднесення господарства та поліпшення життя. Одним із засобів до здійснення цього він вважав календарі.

О. В. Духнович своїми календарями викликав інтерес до господарського життя, до його систематичного вдосконалення. Через календарі він намагався поповнити відсутність господарської літератури, зосередити увагу на питаннях господарського життя. На це Духнович не забуває вже в школах, вимагаючи, щоб діти практично вчилися і готувались до роботи в сільському господарстві. О. В. Духнович вказує селянам на деякі принципи ведення сільського господарства, наприклад, на досконалий обробіток землі, використання гною, гноївки, використання найновіших сільськогосподарських знарядь. Цим самим він намагається піднести сільськогосподарське виробництво, а одночасно і життя народу. В календарях Духнович пропагує вирощування дерев, городини, розведення бджіл тощо. Все це мало активізувати закарпатського селянина до боротьби за поліпшення свого господарського становища.

г) Б і б л і о т е к а. Велику увагу приділяв О. В. Духнович і бібліотекам. У своїй праці «История Пряшевской епархии» він відводить одну главу питанню заснування бібліотеки при Пряшівській єпархії. Засновником цієї бібліотеки був Іван Баптист Ковач з Ягра, який для бібліотеки дав у 1819 році понад 1.000 книг. В тому ж році для закуплення дальших книжок він подарував 1.000 гульденів, а в 1820 році ще 500 гульденів. В згаданій праці Духнович докладно говорить і про те, скільки в якому році Ковач пожертвував коштів на поширення бібліотеки.

Дальшими засновниками згаданої бібліотеки, як зазна-

чає Духнович, був професор історії церкви в Кошиях Матвій Бене, родом з села Літманової, Старолюбовнянського округу, та мукачівський каноник Іван Ольшавський.

О. В. Духнович пише, що метою «этого учреждения есть просвещение; намерением учредителя было то, чтобы библиотека была публичною и имела читальню». Ця його мрія не здійснилась, бо не було місця і для книг, а не для читальні. Духнович обвинувачує в цьому осіб, які в той час зволікали ремонт резиденції.

Сам О. В. Духнович мав багату бібліотеку, яку він подарував монастирю в Красному Броді з тим, щоб вона стала доступною широкій громадськості. Про це свідчить цікавий документ, опублікований А. Кралицьким на 252 сторінці газети «Свет» від 1878 року. За словами згаданого автора, цей документ Духновича знаходиться в архіві мукачівського монастиря. (Ми наводимо його за працею: «Поздравление Русинов памяти Духновича 1803—1923, Ужгород 1923, редагував Др. Ф. Тихій). В ньому говориться.

«О имени Господнем! Наставление и наука есть началом Премудрости великого дара Господня; сей же пособия суть дела мудрствующих, назначенная в писаниях, составляющих книги, чтения ради и упражнения духовнаго. Никто не родится просвещенным бл гораздо мным, но всяк приял от наставления, и от учения способность свою и разума ясность упражнением изошренную.

Книги суть таже и письмена пособием, и помощью просвещения, которое отличает смертнаго, человека от животных. «Светла и неувядаема есть премудрость!» говорит Соломон в Книге Премудростей главе 3, ст. 12, «и удобно видится от любящих ю, и обращается от ищущих ю».

И понеже Премудрость приготавливается пособиями и наставлениями искусных и трудолюбивых мужей, аки дух свой в мнениях наследником своим предавших, и книги списавших; сего ради для полезнаго средства Вам Всечестнейшии Братья сердечною щедротою отдаю одну часть моей властной библиотеки, — много трудами и високою ценою набденныя, для полезнаго употребления духовнаго. — желаю от Вас следующие условия:

1) Чтоб сокровище тое тщательно Вами сохраненно было в монастыре Краснобродском, где Ваш новициат, или место Искушения определено.

2) Чтоб книги мною для библиотеки монастырской подарены введены были в особитый Список, или Каталог, да и числами точно по предметам познались.

3) Дабы для хранения того-то сокровища поставлен был один совестный Библиотекарь, или Книгохранитель кой по правилам св. Чина, Отдела I. глава XVI должен будет наблюдать и рядити книгами по законным предписам. Таковым Библиотекарем быти может Всеч. Отец Магистер или Наставник новаков, котораго должностью есть подчиненным себе новакам, удобныя для чтения выдавати книги, по их естественным склонностям и доброходстве их.

4) Присметив и то: чтоб Библиотека она не была самым мертвым сокровищем, но дабы каждому просвещения и чтение любящему, ясно отверста была, желаю и распоряжаю, да она не будет исключительно для монастырских токмо обывателей, но да будет всеобщая и публичная для каждого учитися желающаго, но да из ней всякому просящему Священнику, или мирянину выдаются книги чтения и употребления ради по реверсу. (Розрядка наша — М. Р.). И прото:

5) Книгохранитель с точною готовностью выдав просящему для употребления, но не долше, как на три месячное время книгу, реверсал немедленно да испросит, и той точно сохранит, а по реченному времени да истязает книгу от гринявшаго хотя и законным путем, лекийся, чтобы ни одна буква не погибла, но осталось все в совершенной целости своей.

6) И не довлет токмо мною отданныя книги сохранять, но одолжается как Всечестный Монастыр всеобще, так и особито все належачии к св. Чину о умножении новых книг постаратися; ибо то есть одного человека, найпаче же Инока утешение и сокровище, сиреч разумное духовное упражнение, как говорит и Премудрый в притчах: «Аще послушает премудрости твое ухо и приложивши сердце твое к разуму — тогда уразумеши — страх Гослоден и познание Божие обращени».

Се Любезнейшии Братья! Охотно отдаю Вам в духовную пользу все имение мое, все мое довременное сокровище, желая Вам счастливаго успеха; — просвещайте сами себе, да и инных просвещати возможете, я возрадуюся

духом о Ваших богатых успехах, и то все будет моим мздовозданием с великою лихвою, если Вы намеренное мною получите наставление.

О, Господи призри и просвети виноград, егоже насади Десница Твоя, Аминь.

Естьли же Вам любезны Братья угодно будет и мне возблагодарити, то мне довольною наградою мнится, если помните о мне грешном в общих молитвах Ваших и библиотеку тую назвати извольте Духновичевою библиотекою, всяк пользующийся оною пожелает мне блаженный покой и вечную память!

Дано з Пряшове, дня 1/13 червня 1859 года, Александр Духнович, вр., Собора Крылошан Пряшевскаго каноник, Архи-Диякон катедральный, и чина св. Василия Великаго Собрат».

Найціннішим у цьому документі є те, що Духнович розпоряджується, щоб бібліотека служила не лише потребам монастиря, а щоб стала загальною і публічною. Так Духнович став першим на Закарпатті, хто виразив потребу публічних бібліотек. Це і є його дальшим вкладом в систему освіти на Закарпатті в ХІХ столітті.

г) Театр. До освітньої системи О. В. Духновича належить і піклування про театр, засновником якого на Закарпатті він був. Для цього театру він написав і першу п'єсу на Закарпатті. Його п'єса «Добродетель превышает богатство», яку ми докладно розглядали у зв'язку з його педагогічною діяльністю, мала велике значення для виховання народу. В ній він пропагує значення виховання і школи. Заслуговує уваги той факт, що ця п'єса написана «в пользу Народа Карпато-Русского».

Свої погляди на значення театру Духнович висловив у листі редактору газети «Слово» Богдану Дедицькому. Дізнавшись, що у Львові готують ставити його п'єсу, Духнович у 1863 році пише нову п'єсу «Головний тарабанщик» і відсилає її Народному будинку з надією, що у Львові її поставлять. У зв'язку з тим він пише Д. Дедицькому: «Радостно мне слышать, что Вы, Галичане, думаете о театре; что истинно нам и Вам необходимо. — Но у нас невозможно, бо тут нет русской публики, а Вам во Львове. Перемысли и пр. прежде всего нужно театр». Поки немає своїх п'єс, він пропонує далі ставити переклади з іншої

літератури, наприклад, з російської, німецької і французької, вважаючи ці літератури зразками в драматургії. Між іншим, Духнович пропонує і свою п'єсу «Головний таранщик». Свої погляди на значення театру О. В. Духнович висловив так: «Театр есть духа цивилизации...»³²¹⁾

Як бачимо, театр він вважає серйозним чинником виховання народу, засобом цивілізації Закарпаття, надаючи йому серйозного значення і в галузі естетичного виховання. Це прогресивна сторона його діяльності.

е) Д р у к а р н я. Борючись за розгортання освітньої справи, Духнович докладав багато зусиль до того, щоб заснувати на Закарпатті друкарню. О. В. Духнович був першим на Закарпатті, хто виступив з пропозицією заснувати друкарню. А. Гомичков про це писав: «Першим був вічної пам'яті О. В. Духнович, який почав цікавитись в Ужгороді друкарнею для нас... 1850 року прийшов до Ужгорода, і на консисторіальному засіданні запропонував план заснування друкарні в Мукачеві.

За його поглядом, мукачівський монастир, не маючи зайняття, повинен був займатися друкуванням книг.

План був чудовим, але залишився безуспішним.

В той час... єпископ Попович ледь стрясся політичних загроз. Ніхто не наважився стати на захист Духновича і його справи. Все залишилось без успіху, і Духнович пішов із Ужгорода з рукописом альманаха і місяцеслова... Духнович хотів заснувати друкарню в Мукачеві для руської літератури»³²²⁾.

Про свій план заснувати друкарню Духнович писав: «Уже все было готовое в моих торжествующих мыслях, токмо печатни требовал уже, ко исполнению и совершению моих дум, и разгадал лучший на тое способ, откупить от Ужгородскаго книгопечатаря Кароля Еллингера печатню... и отдать ю Отцам Василианам Мукачевским, и учредить так русскую печатню. — Посоветовав о деле с отцом Прото Игуменом Яковом Бованковичом и он

³²¹⁾ Е. Недзельский, Угро-русский театр, Ужгород, 1941, стор. 4.

³²²⁾ «Карпат», № 2, 1880. Див. Д-р Ю. Гаджега, История «Общества св. Василия Великого» и речь ко дню 60-летия от его учреждения, Ужгород, 1925, стор. 5—9.

готовым оказался откупить печатню и соторить русскую. — словом все было совершенно исполнено, токмо нужно было Архирейскаго соизволения. Я прото 1861 (1848 — М. Р.) года в месяце Июньи удался до Архирея Мукачевского до Ужгорода сообщив ему приватно намерение мое и благосклонность Прото Игумена. Архирей похвалил дело народное и сказал, что тое на Консistorии предложит и скончит полезнo. На третий день Архирей Василий Попович скликал Консистор, и я такожде прибыл на конференцию, но вместо ожидааннаго предмета представлен был один процес брачный, e carite adulterii. ad vinculum.

По двух часах процес докончился. Тогда я встал с кротостью и поздравил Епископа и всех членов изменем моего Епископа, Капитула и Клира, хотев внести предмет мой о развитии литературы народной, и о печатне, но Епископ прервал мое слово и смотря на землю, разяреным голосом спросил меня: «Et haben ne credentiales literas?» Я теми словами опарен, ответовал: «Ego credentiales non habeo, guia tales non mihi necessarias fore judicaveram, interim ego sum hic notus, non veniam ex America, hic fueram in hacce S. Sede Notarius annis sex et sum hancce S. Sedem juratus Assessor, nec scio, quo facto privatus hocce privilegio? Ceterum, si mei midentes supposuissent necessarias mihi fore hic Loci Credentiales, tales mihi ad unum Prisma chartae acscripturi erant».

На тое Владыка своим подозрительным голосом ответил: »Non, non, hic nihil poterit proponere, si non habet Credentiales...» Я смятен покорно отповел: «Ergo si me non dignatur audire qua missum, adminus qua privatum et notum individuum, Sacrae hujus Sedis membrum audire gratiose dignetur ego nullos facio motus, volo negotium proponere commune nationale, sidelicet de erigenda nationali Typographia, quae est quastio nationis, cujus omnes membra sumus.»

Но владыка упорно ответил: «Nulla hic proecta fieri poterunt, nisi habeat Credentiales. Non, non». С тем Владыка встал и отишол, и так конец был сгоде»³²³).

На наш погляд, переговори проходили правдоподобно в 1848 р. Гадаємо, що Духнович у своїх «Записках», що сто-

---

323) А. В. Духнович, Записка, 1861, стор. 12—19.

суються 1861 року, лише згадує ці події, помилково подавши згадану дату.

Незважаючи на зусилля Духновича, друкарню не було засновано. Це сталося тому, що угорська шляхта та її прислужники з рядів української інтелігенції (духовенство), вбачаючи в цьому велику для себе небезпеку, перешкодили і унеможливили план Духновича.

Нездійснення планів Духновича заснувати друкарню вплинуло в результаті на темпи зросту літератури, а тим самим і на стан народної освіти. Адже внаслідок цього книги доводилось друкувати в інших містах, дуже віддалених, наприклад, у Відні, Будапешті, Перемишлі і Львові.

Як освітній діяч, О. В. Духнович відзначався великою пристрасстю до справи, активністю і ініціативністю. Треба при цьому підкреслити його прагнення працювати там, де цього найбільше вимагалось, лиш щоб якнайскоріше допомогти народу подолати злидні — культурну відсталість. Про це свідчить згадана коротко освітня система. Духнович послідовно добивався своєї мети, не обмежуючись лише словами. Існуюча політична і господарська обстановка та її постійні зміни в багатьох випадках визначали його виховну тактику, що будувалася на основі народних потреб. Відповідно до того, про кого йшлося — про інтелігенцію або маси — він обирав міру критики, прагнучи сказати кожному правду. При цьому він діяв завжди з педагогічним тактом, маючи завжди на увазі сприяння справі, а не її гальмування. Це видно в його статтях, присвячених селянам, в яких Духнович вказував на недоліки в господарюванні, шляхи їх усунення, а тим самим поліпшення господарства. Своєю критикою він намагався не лише попереджувати, але одночасно й осмілювати і вчити. О. В. Духнович вважав, що критикувати інших означає розбирати і оцінювати власну діяльність. Про це свідчить його вірш «Клеветникам моим», в якому він говорить:

Что вы шатаете грозно,
И что грозите вы злобой?
О вы все стремите поздно,
Вы не владеете собой!

Злобное ваше мечтанье,
Грешно, ваш неправеден суд.
Напрасно и хул желанье,
И ваш весь бесполезен труд. —

Страшный ваш суд, как страшен гром,
Кой не вредит, — чистит воздух,
Вы будто черв под корою стром,
Подъедаете, — а ваш дух

Злобный мне ничто не вредит,
Глупой ваш суд, не зрела мысль,
Надо мною хотя и блит —
Презираю ваш грубый жезль.

О вы злобны! и глупы вы!
Розбирать чужия дела
Вы не знаете; — лукавы —
Вам не достает и сила!

Мне ни в малом то повредить
Не может злобной оговор
Ваш. Мой дух ничто утомить
Не в силах, презрен мне ваш спор,

Вся клевета, порицанье,
Напрасный, лживый донос,
Все порочно и шептанье,
И весь злодейский ваш понос;

Вы решетом черпаете
Мутну из потоков воду,
И так пересуждаете
Мою лиру, бедну оду...

Ненавистна вам особа,
Прото не терпите и дел,
Но то лишень адска злоба
Градит между нами предел.

А вы еще не сделали
Ни строки, да все весело
Жив, никогда вы показали
Публике ваше чело!

Волоцюги вы бездельцы,
И кто вами не осужден,
Вы критики, а безумцы,
Кто вами не был обижен?

Ужасны вы в судах глупых,
Вы не довольны делами,
А в замешательствах крутых
Кто постоит перед вами?

Неправеден оставте суд,
Не сейте горох по стенам,
Безполезен злостный ваш труд,
Он вредит токмо самим вам.

Но прошу вас попробуйте
На деле. — Щадите язык,
Хоть малое делце издайте,
Я тогда буду ваш критик. .

(18/26. III. 1860)

У своїй роботі О. В. Духнович не був ізольованим. Він співробітничав з представниками інших народів, зокрема з словаками, що сприяло успішній праці Духновича на ниві освіти й культури.

— — — — —

Особливо тісне співробітництво встановив О. В. Духнович із словаками. Завдяки цьому співробітництву на культурно-освітнім полі міцніє дружба народів і національних меншостей в боротьбі за свої права.

О. В. Духнович був у дружніх відносинах з В. Сасінкою, який редагував і видав календар на 1861 рік під назвою «Tatran». В цьому календарі словаки вшанували

О. В. Духновича, вмістивши в ньому його вірш «Я Русин был, есмь і буду» азбукою.

В дружніх відносинах з О. В. Духновичем був також Йонаш Заборський. З 1853 року Заборський часто приїздив з Жупчан до Пряшева, де вони зустрічались. Частину своїх рукописів, як і бібліотеки, Заборський віддав для зберігання єпископській бібліотеці в Пряшеві. Докладніше про це можна довідатись з 6—8 номерів журналу «Slovenské pohľady» за 1927 рік.

Словацький поет Б. Носак присвятив О. В. Духновичу такі два вірші:

Když z otčiny mne osud kázal jíti,
A mezi cizí lid mne postavil;
Tu jsem vše bláho moje oželil —
Nedoufeje zde útechy dožíti.

S cizincem nikdo obchod míti,
S ním nikdo city tajné nezdělil!
Poznajе »WAS« — tu jsem se narodil
Poznovu, neb již přítel se mnou cítí!

Ať ode mne se cizincu všech tváře
Odvrátí — vždyť mne Slovan miluje!
»Tá přízeň« hřeje mne zo slunce záre!

Rusín vždy čecha »bratrem« jmenuje,
Neb oba obetují u oltáře
»Pramatky Slávy«, jenž jích slučuje.

(1. I. 1854)

I

Bratre neslyš hlasu závistníka
K hane predku našich derzího,
I my máme z kmene vlastního
Mužu, kterým vlaši čert a dika,

Kdo má nade Tetra panovníka
Aneb Sáma vudce vyššího,
My sme dali Uhrum Zriniho
Nemcum Husa, Vlachum Koperníka.

A sto jiných krev psan z kreví naší
Ač pak my jen sotvy zdelili
Jejich jméno, soused částku blažší.

Tak svet čini často jak deti
Do studnice z niž se napili
Házející kamení a smeti.

Ветры на крылах
Или реки на волнах
Принесте нам скорее
Нашого Царя.

(9. II. 1854.)

V. Svitina:

Pokud pamet v české hlavě bude dlíti,
Fred sebou Vás obraz vezdy budu míti.

(16. I. 1854.)

Mel in ore, fel in corde,
Verba lactis, fraus in factis.

Co z nas Slavů bude o sto roky
Co že bude z celé Europy?
Slavsky národ na vzor potopy

Rozširi svych všudy meze kroky!

Ján Cuker
Knez Komlošsky. D. 29. Ledna
1855.

Свою любов до словаків О. В. Духнович виявив тим,
що написав на словацькій мові вірш «Toast»:

Co nas tu priwedlo,
Jaka to novina,
Pre keho se stroji
Ta hojna hostina?

Že se Sedlak ženi
Tedi to uznajte,
Sčiro Sedlakovi
Wse dobre želajte.

Bere si ženičku
Taku ja leliju,
Abi ho lubila,
Aby on lubil ju.

Daj mu Bože zdrave
Hojne požehnaŋe,
Od milej ženičky
Werne milowaŋe.

Abi ho lubila
Jak polna herlička,
Bi mu prekwitala,
Jak rumna ružička.

Požehnaj o Bože
I Tebe Newesto,
Abi ti po wuli
Išlo dobre wšecker.

Nej že Ti twuj Sedlak
W sčestu zdravi ore,
Bi ti boulo polno
Wšadi u komore.

Abi ti se kuri,
Husi, pulki nesli,
Krawi se dojili,
A teletka rosli.

A nej ti twuj Sedlak
Bude zawše zdrawij,
Krosna, motowidlo
On ti sam napravi.

Sprawi ti wretenko,
Kudel, lošku, misku,
Lopatu, kočerku,
Ked chceš i kolisku.

Daj wam Bože chleba,
Sira, masla, mleka,
Biste se spomohli
Choc na pul oreka.

Nej wam bude život
Weselost i hračka,
On bude twuj Sedlak,
Ti jeho Sedlačka.

(Duchnovich).

На 52 і 71 сторінці VI року видання «Збірника товариства словацьких професорів» говориться, що руського каноника і письменника Олександра Духновича в Пряшеві також згадує Я. Ботто. Брати-словаки виявили великий інтерес до русинів, про що свідчить праця під назвою «Slovanská vzájomnosť 1835—1936», в якій, крім іншого, говориться: «Лише через порозуміння слов'янської взаємності Коллара молоді штурівці виявляли такий інтерес і до України, малоросів, русинів. Звертали на них увагу зокрема Я. Ботто і Б. Носак, вивчали і навчали малоросійську мову, звертаючи особливу увагу на українську народну пісню, до якої закохались саме так, як і С. Халупка. Носак зацікавився зокрема русинами в області від Мукачева до Хуста і Шаріша, закликаючи їх до національної і освітньої солідарності із словаками. «Думного русина» він прославив в кількох своїх віршах («Країна», «Віхерлец»). До солідарності словаків з «молодими русинами» закликав також Ян Р. Борбіс, багато очікуючи від їх збереженої моральної сили» (23. II. 1859 «Й. М. Гурбану»). Далі говориться, що «Штур і Гурбан звертався зокрема до русинів, вимагаючи від них якнайсвідомішого союзництва. Робили так тому, що русини і словаки були найтісніше пов'язані, цілком природно могли з ними створити і територіальне ціле, виділене з угорського

панства, а також тому, що руська мова була найближчою до чеської».

Відозва Словацької національної ради та посольство русинам «Bratia Rusinny» в архіві Гурбана в Турчаньскім Мартині свідчить про те, що Гурбан і в «Slovenských Pohľadoch» від 1851 I/II справу русинів солідарно поєднував із словацькою. Він вів переговори в цій справі, як це говориться в згаданій праці, «i s rusínskym vŕdcem, prešovským kanonikom Duchnovičem»³²⁴). Д-р Фердинанд Штеллер в праці «Andrej Radlinský, jeho život a boj za práva národa Slovenského» говорить, що «підкарпатські руські не дуже відхилились від літературної російської мови». Видав руські проповіді як зразок прагнень Духновича. І, взагалі, Духновичу в усьому зразком був Радлінський — чи то при стабілізації мови, чи вже тоді, коли писав підручник, засновував товариства»³²⁵).

Як близько стояв О. В. Духнович до Носака, говорить лист Носака П. Добшинському від 20. X. 1853 року, який знаходиться в Словацькому національному музеї в Мартині. В ньому він пише: «Тут у мене немає ніякого національного друга. У нас панує ребелънтський дух. Можливо з часом прийдуть до розуму. Моїм добродійником і другом є його благородіє прашівський руський каноник пан Духнович. Подарував мені вже до 40 російських книг. (Розрядка наша — М. Р.). При його допомозі я досконало вивчив російську мову. Вивчай її и ти. Російська література така чудова, що дорівнює французькій, німецькій і англійській. Історик Державін перевищує всіх європейських істориків. Отже, жодний з європейських народів не може писати таким піднесеним духом, як російський».

В листі від 5. VI. 1860 року Носак згадує Добшинському свій переклад «z maloruskýho: Niekoľko slov o ihrách spoločenských na Rusi». У зв'язку з цим він також згадує ім'я О. В. Духновича. «Подбай видати в «Соколі» п'єси, які,

---

324) Slovenká vzájomnost 1836—1936. Sborník práci k 100 výročí vydání rozpravy Jána Kollára a Slovenské vzájemnosti. Uspořádal Jiri Horák. Praha, 1936, strana 337.

325) Dr. F. Šteller, Andrej Radlinský, jeho život a boj za práva národa Slovenského, Trnava, 1934, strana 67.

як я вже згадав, скоро надішло тобі. Духнович просить, щоб ти видав їх. Хоче, щоб словаки пізнали його галицьких русинів. Недавно я був у нього. «Сокола» він одержує».

Як зазначає Носак, на «Poslednom sneme» «Slávných Radov a stavov» в 1847 році в Братиславі зустрівся представник пряшівської греко-католицької капітули О. Духнович із представником міста Зволена Л. Штуром. Треба припустити, що вони знали один одного і розмовляли про спільні справи.

Про співробітництво і взаємні стосунки Духновича з словаками говорить і те, що збірник віршів «Žehry» Йонаша Заборського продавав, крім інших, і Духнович. Словаки передплачували руські книжки. Пряшівський каноник Й. Шолтес пожертвував на пам'ятник Яну Голому.

«Pešťbudinské vedomosti», засновані за участі А. Добрянського, були органом як словаків, так і русинів-українців. Тут Духнович публікував свої листи.

Визначний історик Петер Келлнер-Забой Гостинський займався детальним вивченням питань української історії. Саме за це він був обраний членом товариства Духновича «Литературное заведение Пряшовское».

Пряшівські студенти також шанували О. В. Духновича. Кореспондент газети «Sokol» із Пряшега висував всіх доброзичливців молоді та відроджувачів любові до народу. Про О. В. Духновича він пише: «Vysokodôstojný p. Alexander Duchnovič, kanonik, výtečný národovec a spisovateľ rusínsky a muž opravdovo slaviansky...» є одним з тих доброзичливців, якому вони «za šetrnosť a pozornost' im venovanú veru povďačný»³²⁶).

Ці факти переконливо доводять, що О. В. Духнович був у тісних стосунках з братами-словаками, що, маючи спільні інтереси, взаємно допомагали один одному, що Духнович, з одного, а словаки і чехи, з другого боку, цікавилися культурою і життям своїх народів. Виявивши живий інтерес до словацьких справ, О. В. Духнович щиро радів кожному успіху словаків. Радів тому, що «Словаки угорские держали сойм или собрание народное в св. Мартине в Турчанской Столице. Членов собрания было 4.000 людей уче-

---

³²⁶) »Sokol«, 1861, стор. 30.

ных, честно радивших в цели Словацкой или обще Славянской народности, и в деле освобождения под ига тягостного мадяризма». Далі О. В. Духнович зазначає, що «предводителем собрания был г. Стефан Дакшер», якого він у своїх записках вважає своїм другом. В цілому він захоплений діями словаків, висловлюючи це такими словами: «Слава вам, Славяны». ³²⁷⁾

Все це свідчить про те, що дружба наших народів має своє коріння в давньому минулому. Нині, в умовах успішного будівництва соціалістичного суспільства, коли всі народи прагнуть до однієї мети — побудови соціалізму, ця дружба постійно поглиблюється.

ЗАКЛЮЧЕННЯ

Оцінюючи О. В. Духновича як освітнього працівника на Закарпатті в ХІХ столітті, треба підкреслити, що в національному житті українців він зіграв серйозну роль. Його діяльність розцінюємо за тими вчинками, що були позитивним вкладом в історію української культури.

Великі особи, як вчить нас марксизм-ленінізм, є позитивними і великими діячами історії настільки, наскільки вони зрозуміли завдання своєї епохи і зуміли скористатись існуючими умовами для їх розв'язання. Тому при оцінці особи О. В. Духновича як освітнього працівника ми виходимо передусім з цієї точки зору. В його особі ми оцінюємо передусім вихователя народу, поширювача освіти, вчителя і педагога. О. В. Духнович стояв на боці народу, який сторіччями був страшно гнобленим і експлуатованим. Він — людина, властивістю якої є передусім людяність.

В цій праці ми намагались показати О. В. Духновича як педагога і освітнього працівника. З цього боку ми і намагались з'ясувати позитивні сторони його життєвої справи. Нас цікавило питання, чи Духнович як педагог і освітній працівник був позитивним діячем часу, чи зрозумів він його завдання. Його педагогічні погляди ми розглядали при

---

³²⁷⁾ А. В. Духнович. Записка Александра Духновича, 1858, стор. 318-319.

аналізі педагогічних питань. Тепер зосередимо увагу лише оцінці його освітніх поглядів. А останні в Духновича не можна відокремлювати до певної міри від педагогічних питань.

О. В. Духнович працював у той період, коли в Угорщині треба було докладати всіх зусиль до знищення залишків феодального суспільного порядку. Як священик, він міг спокійно і безтурботно жити, адже матеріально був забезпечений. Проте спокійне і безтурботне життя не було його ідеалом. Про це він говорить: «Не для себя самага живет человек; но половина жизни наша принадлежит Отчеству, половина же человечеству; ибо как плоды естества для человека суть созданные, так и человек сам для человека сотворен есть».³²⁸) (Розрядка наша — М. Р.).

Як бачимо, О. В. Духнович шукав не безтурботного життя, а такої праці, яка б принесла найбільшу користь його пригнобленому народу. Своє щастя він шукає в поліпшенні життя мас. Ця риса заслуговує високої оцінки, тому що вона була виразом і проявом часу, коли висувались завдання нового життя.

Треба було завершувати визволення людини, витягти її з тенет угорського феодального рабства, відкрити їй очі, щоб вона почала по-людськи жити.

О. В. Духнович сміливо поширює успіхи людської праці. Своєю діяльністю він вказує ворота, шлях освіти, прогресу населення Закарпаття. Він палко пропагував результати, яких досяг закарпатський народ та інші народи, наприклад, голландці, швейцарці, німці, чехи, словаки тощо, вказуючи на них, як на зразки, і намагаючись таким чином викликати ще більші творчі сили і здібності в народі. В цьому ми і вбачаємо передусім один із проявів його патріотизму. Аналізуючи його діяльність, ми переконались, що вона була спрямована на прищелення народу самосвідомості, вбитої століттями соціального і національного гноблення, на те, щоб звільнити людину від фізичного і духовного

---

³²⁸) А. В. Духнович, Дело от безделия Александра Духновича, 1859. стор. 107.

рабства. А тим самим він і зрозумів почасти завдання свого часу.

Своїм ставленням до народу О. В. Духнович належить до найкращих народних представників минулого, які демократизацію життя вважали не фразою, а неминучою потребою прогресу. Таким він був у своїх вимогах рівноправності для русинів-українців. О. В. Духновича завжди характеризувала любов до народу, яка супроводила його, як це ми бачили при аналізі його патріотизму, національності у вихованні та в інших місцях цієї праці, від коліски аж до могили. Його любов до народу спочивала не лише в словах, а і в діях, що вказували шлях для дальшого прогресу. На життя народу О. В. Духнович дивився реально, бачив його недоліки, з яких черпав матеріали для своїх праць.

Саме це і дає нам можливість висвітлити, чому О. В. Духнович у своїй педагогічній діяльності поступово перероджується, доходячи до розуміння того, що для піднесення народу першорядне значення має піклування про господарські питання, про піднесення господарського життя. Дійшовши до цього, він шукає шляхи, якими можна було б досягти господарського розквіту Закарпаття. Такий шлях він вбачав у вихованні народу, в поширенні освіти, будучи переконаним, що вихованням народу можна досягнути поліпшення життя народу. О. В. Духнович, таким чином, переоцінює виховання.

Ми бачили, що питання розвитку освіти О. В. Духновича не зводиться лише до шкіл, яким відводив одну з найважливіших ролей у вихованні, але поширює їх на інші форми освіти, як, наприклад, на театр.

Життя народу О. В. Духнович намагався поліпшувати передусім популяризацією кращих форм господарювання, організації праці, використуванням часу, агротехніки, різних культур, зокрема кормових, а також веденням господарства за зразком інших країн. Як один із засобів поліпшення життя народу О. В. Духнович вважає боротьбу з п'янством. В цьому напрямі першим на Закарпатті гостро засудив це негативне явище. Про це красномовно свідчить його п'єса «Добродетель превышает богатство».

Його ставлення до будь-якої праці було щирим, чуттєвим, людяним, сповненим прагнення порадити і допомог-

ти. Свою піонерську працю на ниві освіти Духнович любив, бо бачив її перспективи в кращому житті свого народу. О. В. Духнович так захоплювався своєю працею, що часто не зважав навіть на своє хворобливе життя. Духнович піклувався передусім про благо народу, що не раз підкреслював і в листах своєму вірному другу Якову Головацькому.

Треба підкреслити ще одну властивість, що характеризує О. В. Духновича як непохитного освітнього працівника. а це — його трудову наполегливість, яку не змогли зламати ні різні інтриги, ні тимчасові неспіхи. Духнович наполегливо працював на освітнім полі і тоді, коли його праця не приносила негайних плодів. Багато із співробітників О. В. Духновича під впливом національних репресій послабили свою роботу, або й зовсім перестали працювати, тоді як Духнович завжди хвилювало питання — як бути далі, що робити. Духнович в умовах жорстокого національного гноблення, в умовах соціального рабства був завжди патріотом, палко люблячим свій народ. За рідну мову, за права народу Духнович був готовий віддати і своє життя. Втрата честі означало для Духновича перестати бути людиною. О. В. Духнович рішуче виступає проти гноблення, але не зміг виступити проти нього революційно. Він гнівно засуджував ворогів народу, а також власну інтелігенцію, яка відвернула від народу.

Ми вказали на найважливіші позитивні властивості О. В. Духновича в його освітніх поглядах. Вони стосуються і педагогічних поглядів. Звідси зовсім не випливає, що все в діяльності О. В. Духновича було позитивним.

У працях Духновича були і недоліки, помилки, як це властиве кожній історичній особі. Не можна позитивно розцінювати його ліберальне ставлення до революції 1848—1849 рр., якої Духнович боявся. Ні прихильність до тодішнього Австро-Угорського уряду, ні вихвалення Франца Йосифа у вірші, написаному з нагоди його перебування в Пряшеві в 1852 році, не можна розглядати позитивно.

Коли зважити, що до Духновича на Закарпатті не існувало майже ніяких освітніх засобів, то нам в повному світлі покажеться величезне значення написаних і виданих Духновичем книг, календарів тощо для народу Закарпаття. Великою заслугою О. В. Духновича є те, що він

в ім'я служіння народу, справі освіти і прогресу закарпатського народу створив ряд хороших книг і календарів, в яких першим пропагував нові способи обробітку землі, поширював інтерес до піднесення господарства, піклувався про літературу та культуру взагалі. Духнович бореться проти індиферентизму, вважаючи його найбільшим лихом в житті народу, створюючи передумови для національного життя.

Будучи визначним педагогом, О. В. Духнович рішуче виступив проти тих представників буржуазної інтелігенції, які проповідували лише найпримітивнішу освіту для народу, тобто таку, яка не перешкоджала б експлуатації. Як полум'яний і невтомний пролагандист освіти, прогресивний національний будитель, організатор товариства, активний освітній, літературний працівник і, не на останньому місці, педагог, О. В. Духнович заслуговує на те, щоб нині, коли ми оцінюємо його прогресивні думки і прагнення, вважати його одним із прогресивних діячів нашого минулого. О. В. Духнович — зразок невтомого борця за освіту народу, за його права. О. В. Духнович — джерело сили, запалу і любові до народу.

Всім своїм характером О. В. Духнович закликає нині нас, щоб ми ще з більшою любов'ю, більш войовничою культурою, освітньою роботою сприяли насправді людським відносинам між людьми, які не лише в галузі освіти, але й в галузі соціальної справедливості і свободи крокують назустріч великому всебічному розвитку нашого народу, про який він лише мріяв.

Таке, в головних рисах, значення О. В. Духновича — освітнього працівника на Закарпатті і Східній Словаччині в ХІХ столітті.

Додатки та фотоматеріали

№ 1.

ОЛЕКСАНДР ДУХНОВИЧ

(Автобіографія)

Народився 24 квітня 1803 року в селі Тополі, у підніжжі Бескида, в Земплинській жупі. Батько його був руський священник в Тополі, Василь Духнович, пізніше переведений до Стащина, а мати Марія Герберій, дочка дьордянського священника Івана Герберія. 1 травня цього ж року охрестив його кривуцький священник Михайло Пуза, пізніше переведений в село Кленову, а хресними батьками були Олександр Сирмай і Кларія Беллович. Батько намагався якнайстаранніше виховати другого по черзі сина, навчивши його руському національному письму. Тому насамперед сам дома, а пізніше післав його в науку до бабусі в Старину до Дмитра Герберія, тоді вже клокоцівського священника. Після набуття там початкових знань в 1813 році він відвіз його до Ужгорода. Тут під доглядом вчителів Івана Беншовського і Антона Бема протягом трьох років О. В. Духнович закінчив початкову школу і вступив до гімназії. Гімназію закінчив без перерви у вчителів Екера, колишнього капуціна. Михайла Полянка, Ігната Киселого, Юрія Дуранія і Михайла Повольного.

Та вже молодим хлопцем мене спостигла в 1816 році гірка доля. В тому році я втратив найдорожчого і любимого батька, якого вирвав з живих немилосерний тиф.

Так я і залишився сиротою. Найдорожча мати, на яку втали всі турботи про шестеро дітей, спонукала мене, як найстаршого з усіх, піти на богословські студії. А я, хоч і мав намір присвятити себе студіям землемірства, повинувався волі матері. В 1821 році пішов я до Пряшева, і був прийнятим єпископом Григорієм Тарковичем до білого кліру. З стипендією в сумі 150 флоренців подався я на два роки філософських студій до Кошиць. Після, в 1823 році, я перейшов на богословські студії до Ужгородської семінарії. Після закінчення студій мене було призначено як службовця до єпархіальної канцелярії, на посаду актуара. А як старанно я працював там, хай посвідчать протоколи єпархії. Однак тяжкою була моя доля в єпархіальному уряді. Бо, визнаю, хоч я при тодішньому секретареві Василі Поповичеві і дуже старанно працював, хоч ні вдень, ні вночі не відпочивав, хоч мене мій начальник багато разів і хвалив, не дістав я ні одного динара нагороди і змушений був зазнати тяжких злиднів. Вже і самий одяг подерся, а не раз (кажу по сумлінню, правду), сидючи дома босий, я все ж таки писав дуже старанно. А за це не зазнав не лише жодної ласки і милосердя, а, навпаки, дивної вдачі єпископ з чистої скупості ще й харчі і кімнату відмовив мені. Недавно я просив якої-небудь допомоги, щоб підробити. Даремно я просив тоді незначну парохію жашчівську і волківську. Даремно просив я будь-якого приміщення. Не зазнав я не лише ніякого полегшення, а, навпаки, я зазнав від єпископа якнайжорстокішого поводження. Нічого не помогли мої просьби, нічого не варті були мої пролиті сльози, нічого не принесли мої старання і сумлінність. Отже, я мусив дійти до такого переконання, що я побачив світ у нещасну планету, що в нещасну годину я народився. Та що я мав робити! Відмовили мені будь-яке приміщення, та і відпуск до іншої єпархії, де мене були б радо прийняли. А мучитися на тіки молодій людині було вже понад людські сили! Ну, що (думаю), інше не виходить, ніж шукати собі куска хліба. Тому я наприкінці жовтня 1830 року, добре обдумавши, залишив в місці муки і, ні з ким не попрощавшись, з гіркими (Розрядка наша — М. Р.) сльозами, з позиченим в парохіального адміністратора Афанасія Яромиса одним флореном, обдертий і напів босий, як втікач прийшов до Ужгорода. Тамош-

ній єпископ, який знав мене ще з семінарії, прийняв мене ласкаво і навіть зарахував у клір мукачівської єпархії, але з застереженням. А оскільки єпископ Григорій Таркович не погоджувався з тим і не хотів відпустити (з єпархії), я залишився наче волокита, не маючий ніякого призначення. Але боже провидіння і тут ласкаво засвітило нещасному. Віцежупан Ужгородської жупи Степан Петровай взяв мене невинного під свою опіку, взявши мене до свого дому. Тут він довірив мені виховання свого семирічного сина Акакія. А я, як вигнаний, бажаючи оддячити йому, виховав його сина, можливо, ліпше, як би свого, за найкращими основами педагогіки і вивів йому його як вченого і солідного мужа. Одночасно я став дрлом дуже поважного дому, і мені навіть приємно похвалитися заключеними зв'язками з приязні. Через зв'язки дому Петровай я познайомився з усім панством Ужанської, Бережської, Земплинської і Саболшської жупи, з домами аристократії, з якими я ще до нині живу з приязних стосунках.

Між тим в 1833 році єпископ Таркович покликав мене до Пряшева, де знов призначили мене до єпархіальної канцелярії. Знов поновилась мстива вдача єпископа. Неустанно показуючи свою злість супроти мене, почав мені нещасному знов відмовляти й без того невеличкі харчі. Хотів, щоб я ішов геть. В той час умер визначний комлошський священник Степан Скородинський, і мене, покірного, було призначено туди адміністратором до вдови, матері п'яťох сиріт. Там я і прожив один рік, із вдовою і сиротами разом. Бідненькі харчі давав мені місцевий дяк, а я постійно був зайнятим справами парохії. Але й цю парохію дістав Йосиф Павлович. Через один рік мене перевели в Біловежську парохію, яка була пустою вже три роки, бо ніхто не хотів прийняти її. В цій парохії, яка не давала тоді жодних прибутків-доходів, я, нещасник, не ознайомлений з господарством, не маючи навіть харчів, а не худоби та господарського знаряддя, прожив чотири роки.

Тут нещасний вигнанець був би зазнав гідної оплакання долі, бо парохія не приносила навіть стільки доходу, скільки треба було на щоденні потреби. Але й тут боже провидіння охоронило свого слугу. Сусідні управителі угодій Камарова — двоє панів: Йосиф і Ернест Биденскуті —

заопікувались бідним біловезьким священиком і, крім багатьох добродіянь, поданих мені, давали мені в обидвох дворах даром харчі. Народ також при кожній нагоді проявляв своєму священику вдячність. Для самотньої людини це місце не було зовсім неприйнятним. Особливо для людини, яка свою самотність заповняла студіями, передусім ботаніки, а також огородництва до такої міри, що ніколи не відчувала себе самотньою.

До речі буде згадати тут сон, що приснився мені ще в 1829 році, коли я був ще в єпархіальній канцелярії. Отже, одної ночі, пригадую, взимку, мені уявилась Біловежа, якої я ніколи не бачив та ім'я якої мені ніколи й на думку не приходило. А все ж я бачив у сні кам'янисту дорогу, всю околицю, церкву з п'ятьома вежами, вонючий парохіальний дім, тобто сільську хату, город і скали. І це місце мені здавалось в'язницею, в яку мене ув'язнили. Потім, коли мене туди вкинули і сказали, то так буду жити, я, переляканий, заплакав з словами: Це і є, отже, мій острів Олени! Тоді якийсь геній, приступивши до мене з розрадою, шепнув: Не вдавайся в тугу, не плач, там будеш жити лише чотири роки, а через чотири роки визволишся і буде тобі добре. Цей сон приснився мені в 1829 році. І ось в 1834 році я, переведений до Біловежі, оглядав цю околицю. Мені пригадався сон, і я нехотячи крикнув: Ось, це і є мій острів Олени. Але одночасно спала на думку й розрада, що це лише на чотири роки. І, справді, 1 квітня 1838 року мене відкликав новопризначений мукачівський єпископ. Звільнений з моєї парохії, в якій я був з 1 квітня 1834 року аж до 1 квітня 1838 року, я переконався у здійсненні сну і на віки попрощався з своїми людьми (парохіянами).

Відкликаний, як я сказав, мукачівським єпископом, я, діставши дозвіл на перехід із Пряшівської єпархії, пішов до Ужгорода. Там призначили мене нотаріусом консисторія. Тут я щиро зайнявся приємною для мене працею з 23 квітня 1838 року аж до 1 січня 1844 року, хоч 11 квітня 1843 року призначили мене каноником-шоластиком, а 23 червня цього року і ввели мене на цю посаду.

Про перехід до мукачівської єпархії досить сказати, що я ні трошки не хотів би переходити із одної парохії на другу, зокрема на більшу. Це тому, що коли я досі не

мав ворогів, то я знав, що на чужому місці напевно буду їх мати без ліку.

А 1 січня 1844 року я знов став жителем Пряшева. Нову службу я намагався виконувати з радістю. Пізніше, в 1846 році, з божої милості королівським дипломом від 7 травня згаданого року, починаючи з 13 червня мене було призначено каноником-кустосом, в 1851 році — каноником-кантором, згідно з дипломами від 4 лютого і 24 липня 1850 року. Нарешті дипломом від 18 серпня 1857 року мене було призначено каноником-лектором, а на цю посаду й введено 15 грудня 1857 року.

З подій в моєму житті гідним згадки вважаю те, що пряшівська капітула вислала мене як свого представника (депутата) до крайового сейму, засідання якого безперервно відбувались протягом 1847 і 1848 років в Братиславі. Там пробув я 6 місяців. Таким чином, я був першим і останнім представником пряшівської капітули в крайовому сеймі.

Про цей сейм було б добре зазначити, що він, наче долею заздальгідь призначений, зробив кінець тій давній угорській конституції. Бо депутати, щоб правду сказати, захоплені якоюсь національною люттю, під проводом Лайоша Кошута, разом з подібними собі прихильниками пролетаріату, захопились ідеєю все і всюди ґрунтовно реформувати. На відкритих нарадах переважав не розсуд, а швидке насилля і якась незвичайна злоба. Нерозважна молодь, що зібралась з усіх сторін держави, великим криком і безпідставними окликами перешкоджала успішним нарадам до такої міри, що коли хтось і хотів висловитись на користь вітчизни, то не міг і слова сказати. Дехто зовсім не зважав на голоси розсудливої частини, як духовної, так і світської. А як лише обговорювалось якесь питання, пропозиція, вважали їх наперед відхиленими. До табору незадоволених перейшла більшість магнатів і шляхтичів, які так сліпо домагались зміни конституції, що навіть самі себе не розуміли, а лише як пасивна машина Лайоша Кошута хитались то туди, то сюди, як листя під подувом вітру. Нещасні ці депутати, що поставили собі за принцип заснувати велику угорську державу і вирішили, що лише єдина мадьярська мова має запанувати і що кожний громадянин мусить, і негайно, почати вивчати цю мову

і на ній розмовляти. Під прапором цього принципу вирішили, щоб угорське королівство відірвалось від Австрії як самостійна держава, якою має керувати власний угорський уряд.

Уявлена надія якоїсь свободи роздувала їх душевний вогонь. Свобода блистіла в дзеркалі перевертності (безглуздя), а саме у виді демократії, яка уявлялась справжньою демократією, зокрема в розбурханій молоді, в якій не залишилось нічого чесного, нічого святого, крім мадяризму і свободи! Колись на злість усій Європі для шляхетної людини Угорщина була справжнім раєм, про яку говорили, що поза Угорщиною немає життя, а коли й є, то воно не таке.

Але, ой, ой, приїється людині навіть хороше, і солодкість меду після доброго часу стає гіркотою. Угорська шляхта під впливом якоїсь вимріяної свободи, перейшовши у своїй більшості до табору Кошута, сама проти себе воювала, відкинувши справжню свободу. Вона намагалась сама себе запропастити, і під впливом цих принципів поволі перейшла до революції.

Р е в о л ю ц і я !

В 1848 році вибухла в Угорщині нещасна революція, що почалась із зачіпок між хорватами і угорцями, чи вже між словаками і мадярами. Формально вибухла внутрішня війна, спочатку лише у сербській войводині, коло Драви і Сави та страшна з обидвох боків, а пізніше розшаліла в цілій державі. Про цю війну хай пишуть інші. Тут досить згадати, що також в місті Пряшеві були більші розрухи. Населення Пряшева, за винятком кількох мадярів (тому що там не було жодних мадяронів), перейшло на бік династії і короля, за що його переслідували і піддали небезпеці з боку мадяронів, тобто мадярів слов'янського і німецького роду. 7 квітня 1849 року в самий день латинської великодньої суботи угорці (переважно спиські німці, які, хоч і словечка по-мадярськи не знали, зате любили назвати себе мадярами) під проводом Беницького напали на місто Пряшів, яке завзято захищали селяни-слов'яни під проводом Блодвека. Беницький мав дві гармати та понад сто чоловік війська, а слов'яни — бідні добровільці, хоч і без будь-якого одягу-форми та боеприпасів — хоробро бились, захищаючи великий міст перед наступом револю-

ціонерів з 10 години ранку аж до 4 години після полудня. Нарешті слов'яни о 4 годині після полудня, запаливши великий міст і втративши лише двох, відступили до Рашлавиць, а революціонери, втративши 1, увійшли в місто.

Я почасти також зазнавав від цієї сумної революції за належність до табору цісаря, зокрема за осудження ворогів, як і за те, що я написав руські книжечки. От і потрапив у підозру. Нещасного 27 квітня 1849 року вхопили мене розлючені мадьяри і насамперед замкнули в міському домі. Потім того ж самого дня біля першої години відвели мене під великою вартою, як якогось розбійника, на місце страти в супроводі чотирьох гусарів і двох гармат. Спереду йшов загін поляків, позаду загін мадьярських гонведів, а з боків — ескадра гусарів! Ніколи не забуду цього нещасного дня, 27 квітня, який мені, вже 50-річному, завдав стільки душевного страху і болю.

Так, серед безустанних насмішок і зневажливих лайок гордих революціонерів, завели мене до першої станції Лемпи, до одного єврейського будинку з великою вартою. Скоро я дістав товариша по неволі в особі когутовецького священика латинського обряду, шариського архідіакона Андрея Краснянського. Його зі зашморгом на шиї, в супроводі насмішок і надзвичайної радості привели горді революціонери до тієї самої єврейської корчми, де був і я. Тут нас, голодних, тримали під озброєною вартою аж до вечора. Із цього нещасного місця повели нас четверо справжніх гусарів, які чесно поводитися з нами, до Кошиць. Туди ми прийшли о 11 годині вночі. Тут тоді революціонери торжественно святкували детронізацію короля і незалежність держави. Треба зазначити, що в парламенті, який, між іншим, було перенесено із Пешта до Дебрецена, прихвосні Кошута дійшли до такої глупості, що ухвалили детронізацію найкращого і найбільш релігійного короля Фердинанда V і явно проголосили угорську державу незалежною від габсбурзької династії. З нагоди цієї події, оспівуючи перемогу, раділи з якоюсь скаженістю. Місто Кошиці, яке в переважній більшості належало до прихильників революціонерів, було ясно освітлене. Серед цієї невгамовної радості не народу, а скоріше натовпу волоцюг, які спилися вином, ми, коли нас з великим криком вели вулицями, легко могли стати жертвою злобних людей, коли б нас не захистила на-

ша варта від нападу озвірілого натовпу. Згадую, тоді я гірко заплакав і з жалем вигукнув: «Чи є ще більші муки, як оці мої?» Так завели нас двох, та ще третього товариша, пряшівського купця Мітермана, до кошицького міського дому і заперли в спільній кімнаті, виставивши варту, що складалася з двох озброєних шаблями гайдуків у кімнаті і двох поліцейських на дворі коло дверей з набитими гвинтівками! Це сталося 27 і 28 квітня. 29 квітня товариша по неволі Андрея Краснянського відвезли до каллівської в'язниці, а мене, без варти, повели до семінарії, де я залишився в кімнаті хворим аж до 5 травня. Ректор семінарії, каноник Адам Солчаній, який по-братськи відчув моє горе, по можливості прихильно ставився до мене. Тут, як я сказав, я залишився без варти, але все ж таки мені було заборонено вільно виходити. 5 травня за дозволом барона Лужинського мене відпустили додому, але в супроводі тайної варти. Так я повернувся до Пряшева, де мене тримали під вартою і заборонили виходити в місто.

Так і досі пам'ятаю ще один сумний випадок, а саме, коли мене 27 квітня так соромно вели. Між іншими паскудствами революціонерів, зокрема польських, на дренівському горбку приступив до мене якийсь рудий поляк, якого називали капітаном. Ця людина облаяла мене дуже грубими словами, ганьбила, висміяла мене нещасного, обплювала і нарешті наказала зняти чоботи і йти босим. А це було для мене найбільшою мукою! Коли після стягнення чобіт я не міг іти разом з посіпаками, він потім страшно вдарив мене в лице і відступив від мене. А я, напевно, не побажав йому те найкраще.

У зв'язку із згаданою угорською революцією, скоріше з домашньою війною, яку викликали невдоволені пролетарі, треба на пам'ять зазначити ще те, що також деякі з духовенства, як ченці, так і світські, пішли за духом революціонерів і стали дуже завзятими захисниками національності, зрозуміло мадярської, в надії здобути собі при допомозі повстанців підвищення. Інакше вони були позбавлені надії на кращі парохії. На жаль, також і в цій, пряшівській єпархії, яка, між іншим, складається із слов'янського народу, знайшлися прихвосні Кошута, які після встановлення миру при допомозі російських військ отримали відповідне покарання. Так, наприклад, із цієї єпархії

були засуджені: почесний каноник і миківський священник Йосиф Крейт, матисівський священник — на шість років ув'язнення в Йосифштадській в'язниці.

Після втихомирення мадьярської революції виникла тимчасова німецька влада. В урядах і школах було запроваджено німецьку мову, виникла система Баха, і вся Угорщина наповнилась німцями. Здирали страшенні податі, і тим завдали смертельного удару досі вільній угорській шляхті. Ще недавно так славні лицарі замовкли, і не мали відваги навіть показатись. Вони сподівалися далі і бажали нової революції, але ні один не відважився навіть рухнути з місця. Із цього ясно, що угорське героїство було дуже великим лише на словах!

В 1860 році знов засіяла ясна зоря Угорщини. Його величність цісар Ференц Йосиф після нещасної війни з Італією видав для народів конституцію, силою якої німці і чехи, які вже заселили увесь мадьярський край та назвали його «своїм новим краєм», дістали наказ забратися з краю, тобто з урядів. Політичне управління краєм (адміністративу), за винятком фінансів, як і судове, довірено знову Угорцям. З дуже великою радістю вітали знов відновлені установи. Відбувались торжественно великі збори, на яких виголошувались дуже довгі промови, в яких, крім нападів на німців, нічого мудрого не було. Установи захопила знов майже виключно шляхта, поновилось насилля і тиранія. Одним словом — проти нешляхтичів запроваджено знов єгипетську неволю. Але вся ця влада тривала лише рік, бо його величність, побачивши страшне зловживання, розв'язав пештську державну раду і знов запровадив тимчасові управління. В них шляхта відмовилась взяти посади. З цієї причини його величність призначив ласкаво начальників найвищих урядів, як і королівських комісарів, які котім самі підбирали собі підпорядкованих службовців. Таким чином також двоє русинів були призначені королівськими комісарами, а саме — син нижньорибницького священника Олександр Негребецький був призначений насамперед комісарем, а пізніше наджупаном Ужгородської жупи, а Петро Долинай — комісаром Мараморошської жупи. В результаті цього до вищих урядів потрапило багато слов'ян і талановитих людей. Із них бодай деяких не можна мовчки обійти, наприклад, віцежупана Івана Ляховича — ужгород-

ської жупи, Корнелія Добрянського — мараморошської. Багато було призначено нотаріусами, скарбниками, шляхетськими суддями та іншими. В Шаришській жупі надзупаном було призначено Івана Главача, до того часу невідому людину. Шляхетськими суддями стали: Олександр Мартяк, Михайло Невицький, Стефан Петрик, Йосиф Безегий, Антон Завадський, Юрій Ладомирський, скарбничим службовцем — Стефан Ковалицький, правовим заступником Йосиф Ройкович та інші чесні і щирі русини. Таким чином і для бідних русинів відчинились двері до громадських урядів, які до цього часу були замкнені перед ними залізними замками.³²⁹⁾

№ 2.

ВЧИТЕЛІ О. В. ДУХНОВИЧА

(Так, як наводить їх О. В. Духнович у своїх записках «Приятый памятник», 1853)

Герберий Андрей на Аз буки. 1811 в Стакчине.

Иван Беньковский 1813 в Унгограде.

Стефан Бем в Унгограде

Еккер 1816 латиньского языка.

Иван Турзо

Иван Зомборий руские катехеты

Иван Стецович

Полянкаи Синтаксии 1817—1819.

Йосиф Кисель

Георгий Добранья, руский священник реторики 1820.

---

³²⁹⁾ Duchnovics Alexander autobiographia — Духнович Александер автобиография, Ужгород, 1928. (Переклад из латинского рукопису зробив А. Дедик проф. гимн. в Хусте. Ми переклад пристосували до укр. мови).

Михаил Поволний поэзии 1821.

Иван Пан-Сурович, латиньской священник и латиньской катехета, родившийся от русскаго отца (дяка) но был свериным русинов гнобителем.

Иван Барлаи, философии в Кошицах 1822.

Йосиф Мадяр, истории и математики 1823.

Виктор де Есте Авва (Талиян) физики, благий человек.

Иван Понграц, мадырскаго языка

Иван Серенка, греческаго языка

Иван Барна, волох

Александр Кричфалуший, писар

Алексий Фализнов, писар

Балудянський Йосиф, писар ³³⁰⁾

№ 3.

Ни бременная рука, ни слабое мое перо не могут выразить чувств, одушевляющих сердце мое, желающе сим почерком изнурить своему первому Наставнику в русском языке, т. е. собственнику сего альбома, долг благодарности и глубокаго почтения.

Пряшов, 26 Юля 1855 г.

Иван Раковский
³³¹⁾

№ 4.

ДЕНЬ ДА НОЧЬ

Коль солнышко выйdet,
От Востока утром,
Приходит и радость
В солнышке золотом.

---

³³⁰⁾ А. В. Духнович, Приятный Памятник, 1853, стор. 69-71.

³³¹⁾ Там же, стор. 73.

Птички щебетают,
Все естество горит,
Пламенным желаньем
Каждого озарит;
Все живое силу
И жизнь почувствует,
Веселясь играми,
Праздник торжествует.
Коль солнышко сходит
Заходя за горы,
То все засмутится,
До ранной поры.
Пташеньки умолкнут,
Стада занемеют,
Лишь звезды на небе
Зарями владеют.
То заря холодна
Ничего не греет,
Лишь суетна любовь
Под тенью ей бдеет.

332)

№ 5.

Праздник жизни, — молодости годы, —
Я убил под тяжестью труда,
И по этом баловнем свободы,
Другом лени не был никогда.
Если долго сдержанные муки,
Накипев, под сердце подойдут.

Некрасов 333)

332) А. В. Духнович, Дело от безделия Александра Духновича, 1859, стор. 332—334.

333) А. В. Духнович, Записка Александра Духновича, 1858, на другій сторінці першого листа. Порівняй Н. А. Некрасов, Избранные произведения, Государственное издательство детской литературы, Москва—Ленинград, 1953, стор. 62.

Дня 18/30 Июля 1863 был общий собор Общества св. Иоанна Крестителя, под председательством Его Превосходительства придворного Советника царьского Адольфа Ивановича Добрянского Сачуровского, на коем собранно было до сот русских и священников и мирских и решено чтоб, понеже Общество владеет уже 12 тысящевым капиталом, дабы отворена была на 1863/4 Питательница на четырех молодцей русских убогих и прямо учащихся.³³⁴⁾

ЖИЗНЬ ЧЕЛОВЕКА

Смертного жизнь то все печаль,
 Ей сроком есть прискорбь, и жаль,
 Тут роскоши лишь минуты,
 Часы по большости смутны...
 Тут солнушко золотое
 Лице подвинет святое, —
 Тут ползает черный облак,
 Разстилая туман и мрак!
 Едва настал белый разсвет,
 С ним сей час и множество бед,
 Настанет на больную грудь,
 Неся скорбь, тяжесть, груз, и труд!
 С воплем мы на свет приходим,
 С воплем на вечность отходим,
 Плач, и печаль, скорбь и болезнь
 На том то свете наша жизнь!
 Уже ребенок страдает,
 Сетует, и воздыхает,
 Пестра мотылька, желает
 Потеряв горко слезы льет.

³³⁴⁾ А. В. Д у х н о в и ч, Записка, 1863, стор. 33.

И мальчику горка доля;
Ему не есть власна воля,
Седит бедно над книгою,
Унываясь с бумагою. —
А молодец мечтам предан,
Уский ему весь мир, и сам
Беспокоен от напасти,
От плоти, от духа страсти.
Достиг уже мужеский век,
Бедный на свете человек,
Лишь несется за судьбою
Не довлеет сам собою! —
Тут находит журба многа,
Вздыхает ужь и на Бога,
Чем бы себя, чем супругу
Живить, и помогать другу.
Наставает ужь жизни труд,
Потится чело, и всяк уд,
Тело (Силы) нудит господарство,
А духа томит коварство.
Тут на уме нива, сейба,
Бо и детям нужно хлеба,
Платить и дань, отдать урок,
То все тужба, тягостный рок!
(Одного листа нема — М. Р.)

И по терпению многом
Прибывает спорым шагом
Седа старость, тиха слабость
Забывая жизни слабость.
Являются и болезни
Находит унылость жизни,
Замолкают все потехи,
Радости ужь мерзки, лихи,
Застывает горяча кровь,
Изчезает старость, и любовь
Пожелтеет руманой роб
Дума уже лишь темный гроб.

Духнович.³³⁵⁾

---

³³⁵⁾ А. В. Духнович, Записка Александра Духновича, 1858, стор. 187—193.

№ 8.

НОТА

Награды никогда великий муж не ждет, —
Награда для него есть совесть, дух покойный,
Безумие, и злость всегда враги уму,) —
Внимания его их стрелы недостойны,
Он ими не язвим: премудрость щит ему.

336)

№ 9.

СЛАВА СТАВАЙ

Посеянно зерно славы
Прозябнет благой росой,
Зреют и колосы плавны
Да женцы острой косою
Летят быстро как соколы
Наследству пшено собирать,
И наполнить все стодолы,
Стоги славы подпирать. —
Проснись, проснись стара слава,
От дремоты, — да ставай,
Усмирится месть лукава
В добрых сынах уповай.
Пробудися Слава Мати
И воскресни от тле с новь,
И древный свет благодати
Излей на твоих сынов!

Духнович 337)

---

336) А. В. Духнович, Записка Александра Духновича, 1858, стор. 231.

337) Там же, стор. 235—236.

№ 10.

Дня 27-го Июля 1860 по римскому.

Упокоился Иосиф Шемшей (Semsey) больше годов терпевший в эпилептике. Многажды ниспадал на улице, и во огонь.

Вечная ему память!

Он был славный хемик, путешествовал по Швеции, Норвегии, и России, занимаясь хемическими искусствами. Он похвально всегда говорил о России, и любил Россов, таже и наших Русинов.

338)

. . . . .

№ 11.

ИВАН РАКОВСКИЙ

Иван Раковский родился в Ужгородском Комитате на Угорщине, в селе Ставном, от Ивана Раковского Нотария окружного, после же пост Экспедитора Ужгородского.

Я его познал как доброго мальчика, ибо я его Учителем (Катихитом был) — вступив до священнаго Сана, он по окончанию с. Богословия 1838 года был Писарем Эпархиальным под моим руководством в Ужгороде, и там так приязно, и усиловно робил, что я, как Нотарий, и важнейшии дела поверить не сомневался. Произведен 1839 года (безбрачен) в Иерейство, и в саменице действовав, вышол на Парафию до Рыбницы, где как народолюбец упражнялся русскою Литературою. 1850 года послан до Будина за Переводчика законов русскаго, где издавал разом и Церковную часопись: «Церковная Газета».

Но понеже он в своем журнале употреблял велико-русский язык, и Грамматику; Немцами (российское слово нена-

---

336) А. В. Духнович, Записка Александра Духновича, 1858, стор. 232—233.

видящими, и истребить со всем желающими) напомним, на конец оклеветан был, и Журнал его законно запрещен: — Так он 1859 повернул до Эпархии, и Епископом надан на Парифию И з а. Но видя себя пренаследованным, он поспешил в Вену и у Посолства Российского выробил себе, что принят был Ц. Российским Правительством в Ректора Семинарии Холмянской. — Он отъехал до Холми (Chelm) но там Епископом на назначенное становище не припущен пока от Апостолского Нунция Венского не принесет позволение. — Он снов прибыл в Вену, и просил Рекомендацию; Но Нунций (по совету врагов наших) отдалить его желая, Пряшовскому Епископу следующий написал лист: (В записках Духнович наводит лист Нунція, а також Пряшівського епископа, і продовжує — М. Р.).

Бедный честный Русин прото одно токмо, что по великорусски писал Церковную Газету, наустив противо себя врагов (галицких Русинов) не токмо отпущен от своей посады, но еще и за границею обиждается; лишен хлеба, лишен отечества, лишен имения всего, блукается по божию свету; — однакожь роду своему верный не изменяет, но постоянно терпит за правду, и про правописное русское слово.

Господи помагай Ему.

339)

№ 12.

Новое, и для Славян несносное несчастье случилось месяца Иунья 1860 1-го числа.

Ученейший Славян, муж от Эвропы почтенный, славный

Ш а ф а р и к.

Первый Ческий Литератор превосходных дел Издатель, во обморот (обморок — М. Р.) (манию) павший, из отчая-

---

339) А. В. Духнович, Записка Александра Духновича, 1858, стор. 280

ния бросился в реку Молдаву, там желая себе конец славной своей, и непорочной жизни. Но счастливо вытягнут из глубины реки, сердился на своих свободителей, почему недопустили ему умереть.

Бог ведает, что такой за несчастный год, в коем славныи безславляются!

340)

№ 13.

Дня 31 мая 12 юния 1860.

Скончал скромную жизнь Крылошан

ВИКТОР ДОБРЯНСЬКИЙ,

на 44 году от рождения.

Дня 1/13 Юнья Врачи отворили ему голову, и груди; В голове нашли одну белуньку (меньшую пулю) которую он, по своем самоубийстве за три месяцы в мозге носил. Мозг весь был сгнитый, а смрадящий, поврежден ударом пули.

В слезиньке (lien) которая очень маленькая была, найде-но шесть твердых камней, что ему в жизни делало болезнь.

Он сделал Тестамент, в коем не спомнул ни слова о Епископе, о Капитуле, или Епархии, токмо о своей родине. Однакожь Библиотеку свою, котора ценится на 3000 фр. ср. поручил дому Народному русскому в Львове, и прото Вечную ему память.

341)

---

340) А. В. Д у х н о в и ч, Записка Александра Духновича, 1858, стор. 224—225.

341) Там же, стор. 228—229.

ПРАВИЛА

для воспитанников общества Св. Иоанна Крестителя и Предтечи.

Воспитанники Общества св. Иоанна Крестителя и Предтечи будут:

Детьми народа русского; в заведении сего общества по силам материальным они будут получать: пропитание, личное духовное воспитание; а для выполнения своих обязанностей, получают особенныя правила, или денный порядок. По правилам:

1. Дети должны быть благочестивыми, богобоязными, добросовестными и ревнительными украшаться добродетелями — Богопочитания, смиренномудрия, чистоты души и тела, человеколюбия и проч. Это правило обязывает воспитанников к церковному служению; и особенно:

2. Воспитанники кроме того, что должны точно наблюдать порядок школьный, обязаны будут по Воскресениям, и насколько устав школьный допустит, по Праздникам, являться к Утрени и Вечерни и исполнять возложенную на них должность; а посему:

3. Обязаны церковному обряду и пению прилежно обучаться, и в нем упражняться.

4. Воспитанники сего заведения, должны быть всегда верно преданными Его Величеству Царю Угорскому, как благодетелю сего заведения, и возсылать усердныя молитвы к Богу за Него и Престол его.

5. Вторая обязанность их верхности относится к своему Отечеству, которому и должны всегда остаться верными сынами, третья же к своему народу. Так как воспитанник сего заведения пропитывается тщанием и благоволением народа русского, то тем самым обязуется любить свой народ, почитать его и никогда не разлучаться, — словом — быть всегда верным сыном народу своему.

6. Воспитанники членов основателей и воспомагателей общества как живых, так умерших, в духу и своих молитвах да не забывают никогда.

7. Каждый воспитанник зная, что русским читается

трудом, и приготавливается для пользы народа, — должен, — почитать народность русскую, чисто сохранять и защищать веру и обряд предков своих; изучать русский язык совершенно правильно, как устно так и письменно, что бы так сам точно знал то, чему современем других обучать должен.

8. Каждый человек находится под властью и власти подчинен, воспитанник же, тем более настоятелем своим обязан повинованием, покорностью и почитанием, так как он им вверен и они пекутся о благе его. Поэтому воспитанник заведения должен во всяком деле повиноваться им, советы их радостно исполнять, увещания и наказания со сыновною преданностью принимать.

9. Воспитанник должен в точности исполнять устав и порядок домашний, против — никогда не действовать; ибо точность есть то средство, которое счастья дверьми называется, и без которой человек ни во каком звании полезным и годным быть не может. И потому, воспитанники да повинуются на удар колокольчика, как на глас Ангела, немедленно приступать к исполнению своей должности, в порядке домашнем определенной.

10. Воспитанники должны быть прилежными во учении и присвоении всяких возможных наук; а для того, не достаточно ограничиться только школьным преподаванием, но кроме того нужно, в свободном от наук школьных времени, предаваться изучению Мадыарскаго и Немецкаго языков и других наук и художеств.

11. Должны хранить чистоту души; потому да остерегаются от всякаго злого дела, слова и помышления, празднословия «яко телеса их суть храмом Духа Святаго». Далее, должны хранить чистоту тела, ибо сия есть средством к здравью и образ чистоты душевной.

12. Так как воспитанники живут во взаимности и вместе, то должны друг друга любить как братья; не должны ссориться и ругаться, — но жить в мире, честно и правильно, один другаго почитать и во взаимной любви управляться.

13. Возбраненно воспитаннику из пределов заведения выйти, разве только с соизволения наставителя и в определенном для того времени. Поэтому если кто по требованиям своим хочет выйти в город, должен у настоятеля испросить соизволение, и окончив свое дело, должен возвращаться пря-

мо домой, и о возвращении своем обязан тотчас уведомить настоятеля.

14. Запрещается воспитанникам посещать кухню, или же служащих заведения жилище, — вообще, иметь с ними какое-нибудь сообщение.

15. Воспитанникам не дозволено выбирать в ядениях, они не должны роптать против предлагаемого им кушанья; ибо настоятельство следит: — чтобы всегда было дано чистое и здоровое пропитание.

16. На прогулку должны идти воспитанники все вместе туда, куда Настоятель назначит, — по парам, в сопровождении настоятеля, или же одного из воспитанников, как смотрителя от настоятеля назначенного.

17. Всем старшим и в достоинстве сущим, должны отдать приличное почтение; идя пред храмом Божиим, да обнажают голову и знаменуют себя знамением Святаго Креста.

18. Запрещенно приходить в заведение другим сюда не принадлежащим ученикам, разве только в определенное Настоятелем время, но те должны быть хорошаго поведения, и прилежными в учении.

19. Куренье табаку, или ситар, как в молодом возрасте вредное, и умственные силы притупляющее, домашнему порядку противящееся, как внутри, так и вне заведения, также и играние в карты строго воспрещается.

20. Воспитанники должны воздерживаться от празднословных, и сквернословных песней, а потому позволено им петь только благоприличные народныя песни, и то во время, настоятелем определенное.

21. Воспитанники должны говорить между собою преимущественно матерним русским языком, в разговоре должны стараться соблюдать грамматическия правила, которым обучаются в школе; однакож не только советуется, но и приказывается воспитанникам упражняться также в мадыарском и немецком языках.

22. Запрещается чтение книг, так называемых романтических; потому повелевается: если из воспитанников кроме школьных книг захочет читать другую книгу, то он обязан предварительно испросить на то соизволение от настоятеля.

23. Воспитанники должны все вещи заведения сохранять от осквернения, или поврждения, иначе, должны будут всякий, заведению сделанный ущерб вознаградить.

24. Без нужды воспитанникам запрещено входить в спальню (дормиторию), и в свободное время да пребывают в музее, и занимаются благополезно; или могут выйти на дво, или в огород.

25. Так как от Бога не все равно оларены талантами ума, то вменяется в обязанность лучшим воспитанникам слабших с любовью и терпением наставлять, и в нужном обучать.

26. Если кто почувствует себя больным, должен тотчас настоятеля об этом извещать, но да бережется от притворства, ибо то наказан бывает.

27. Воспитанники, которые настоятелем избранны будут в смотрители, или дукторы воспитанников, должны наблюдать, чтобы воспитанники правила и домашний порядок в точности исполняли, и о всяком преступлении немедленно извести Настоятеля. Воспитанники же должны их, как Настоятеля местоблюстителей наставлениям повиноваться.

28. И так как малый квас все заквасит тесто, то преступник или пренебрегатель правил, сначала отечески будет напоянут, потом же и наказан; непопользовавшему же наказанию, как опасный член от тела отсечен; т. е. будет из заведения выключен.³⁴²⁾

№ 15.

«Трус во обретении судьбы всегда беспокоится; ибо он внутренно и сам чувствует, что никакой службе удовлетворить не может; хотя внешним способом сам собою величаться любит»³⁴³⁾.

---

³⁴²⁾ Отчет двенадцатилетней деятельности 1862—1874 общесгва «Св. Иоанна Крестителя и Предгечи» в Пряшеве, Будапешт, 1875, стор. 20—24.

³⁴³⁾ А. В. Духнович, Дело от безделия Александра Духовича, 1859, стор. 17.

ПОРЯДОК ДОМАШНИЙ ДЛЯ ВОСПИТАННИКОВ ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ЗАВЕДЕНИЯ ОБЩ. СВ. ЮАННА
КРЕСТИТЕЛЯ И ПРЕДТЕЧИ.

от часа	до	В ШКОЛЬНЫЕ ДНИ	от часа	до	В РЕКРЕАЦИ- ОННЫЕ ДНИ	от часа	до	В ВОСКРЕСНЫЕ ИЛИ ПРАЗДНИЧНЫЕ ДНИ
5	5½	Возстание от сна, и одевание	5½	6	Возстание и оде- вание	5½	6	Возстание и мо- литва
5½	6	Молитва утрен- ная, после чего учение до 7 или 7½ часа	6	—	Молитва и после учение до 7¾	6	7	Учение
—	—	После преподава- ний учение до 11¾ часа	7¾	9	Время свободное	7	9	Екстортация и о- бедня
—	—	После преподава- ний учение до 11¾ часа	9	11¾	Учение	9	10	Время свободное
—	—	После преподава- ний учение до 11¾ часа	12	—	Обед	10	11½	Учение
12	—	Обед	—	—	—	11½	12	Время свободное
—	—	—	—	—	—	12	—	Обед
ПОПОЛУДНИ								
1	1¾	Учение, поему же шествие на преподавание	1	2½	Прогулка	1	3	Прогулка
—	—	—	2½	4	Учение	3	4	Вечерня или уче- ние
4	5	Время свободное	4	5	Время свободное	—	—	—
5	6¾	Учение	5	6¾	Учение	4	5	Время свободное
7	—	Ужин, затем у- пражнение в пе- нии, или же вре- мя свободное	7	—	Ужин, за тем у- пражнение в пе- нии, или же вре- мя свободное	5	6¾	Учение
—	—	—	—	—	—	7	—	Ужин, и затем как и в прочие дни.
8	—	Молитва на сон грядущих и гряде- ние на сон	8	—	Молитва и гряде- ние на сон	—	—	—

341) Отчет двенадцатилетней деятельности 1862—1874 общества «Св. Юанна Крестителя и Предтечи» в Пришеве, Будапешт, 1875, стор 25.

Из Пряшева. Сими днями получили мы из Львова некое число экземпляров прекрасной во всяком отношении русской книжки под заглавием: «Весна». Мы радовались духом той новой Весне; она бо благовольно росцвела и удовлетворяет желанием такожде наших подкарпатских Русинов, котры засылают молодым, много надежным сотрудникам сия искреннейшее благодарение! Да подасть им Господь крепкую силу дальшим трудом! — Мы тут уверены, что только сим способом быти может тело и душа, и не вообразите себе на толико наши нелюбо смотрят на предприятия некоторых ваших писателей, употребляющих для высших науковых предметов простонародный язык, или лучше смешение простонародного с польским. Их сочинения не совсем зразумительны для наших, бо як известно различается подкарпатское наречие от галицкаго, к тому же по польски редко кто у нас говорити знает. По той причине «Лервак», хотя в прочем содержит в себе много хороших статей, но от наших неблагосклоно прият. Мы стараемся сискати некую — то среднюю меру в русском слозе, и пишем обыкновенно так, чтобы нас и Галичина срозумила пусть делают и братия Галичане для нас такого уступления!

... На конце возвещаю вам, что Пряшевская гимназия снесена, но сими дни пришли Премонстратензы, котры здесь вселятся и отберут ю на себе бесплатно. Однако ж сего не много учеников надеяться, а Русинов даже мало, бо идут до Левочи, дабы тамже слухати преподавания в немецком языке. Не знаю, будет ли в Пряшеве преподаватись русский язык, или нет; если будет, я прийму той труд на себе бесплатно.

А. Д.³⁴⁵⁾

---

³⁴⁵⁾ «Зоря Галицька», № 32, 1853, стор. 368.

V Prešove 13. marca (Nové dary pre spolok Sv. Jána Krstiteľa) Náš spolok Sv. Jána Krstiteľa k napomáhaniu učiacej sa chudobnej ruskej mládeže zmáha sa sláva Bohu, zo dňa na deň, dostavajúc peňažité podpory k rozmnoženiu a zabezpečeniu jeho základiny. Pustiť sa nechcem do podrobného vypočítavania dobrodincov spolku nášeho, ale zamlčať nemôžem, že tenže spolok dostal od Jeho Exelencie dikovárskeho biskupa p. Juraja Strossmayera 50 zl. od romanského biskupa v Lugoši Osviet. p. Alek. Dobra 30 zl. zo sľubom ročitých 10 zl. celý čas jeho života a od p. Jozefa Jakoviča pravotára v Pešti 200 zl. ktorý stal za zakladateľa tohože spolku. Všetkým týmto šľachetným darcom vyslovujem menom spolku nášeho najsrdečnejšiu vďaku s tým želaním, aby ich príklad vzbudil nasledovania i u iných domácich, pobratených a cudzích priateľov osvety a vzdelania.

Alexander Duchnovič,
kanonik a predseda spravujúceho výboru.
346).

Prešov, na počiatku januára! Nový dar spolku Sv. Jána Krstiteľa. S radosťou oznamujem Vám i drahému slovenskému obecenstvu, že sláva Bohu zdarne zmáha sa náš spolok Sv. Jána Krstiteľa k podporovaniu chudobnej učiacej sa ruskej mládeži. A zmáha sa nielen účasťou najvrelejšou národa samého vo všetkých vrstvách, ale i veľkodušnými podporami blahosklonných dobrodincov. Mimo veľkodušného daru, ktorý sme dostali od Jeho Eminencie kardinála prináša a od Osvieteného p. biskupa spišského — o čom som Vám už zprávu podal, dostal náš nádejný

---

346) »Pešbudinské vedomosti«, No 24. 1863.

spolok nový dar — 100 zl. r. č. od Jeho Eminencie kardinála arcibiskupa Záhrebského, p. Juraja Haulika. Hospodin Boh človekolubec nech žehná jako všetkých dobrodincov našich i jeho Eminenciu p. Arcibiskupa Haulika požehnaním na mnohaja i blahaja leta.

Alexander Duchnovič, kanonik
a predseda spravujúceho výboru.
347).

№ 20.

«Истинная История Карпато-Россов или Угорских Русинов, издана Народолюбцем Александром Духновичем. 1853».

«Рукопись А. В. Духновича» — «Истинная История Карпато-Россов» — хранилась до мировой войны в фундаментальной библиотеке Московской Духовной Академии (Сергиев Посад), куда поступила, по духовному завещанию, после смерти (1885 г.) протоиерея Венской Русской посольской церкви М. Ф. Раевского, которому автор подарил свою «Историю».

Рукопись написана рукою самого автора и содержит 216 страниц в 8-ую долю листа. Бумага частью синяя, частью же белая.

Первый лист чистый, а на втором написано следующее заглавие: «Истинная История Карпато-Россов или Угорских Русинов, издавана Народолюбцем Александром Духновичем. 1853».

На третьем листе находится следующая надпись автора:

«Любезный Друг!

Се отдаю Ти короткой вытяг Истории Русинов Угорских, от злостивых мадяров толико потупленных. Я не много написав,

---

347) »Pešťbudinské vedomosti« № 6, 1863.

вручаю Тебе больше правды искать . . . Ты читай больше, и
гряди по сему дельцу, множество правд Ти ся покажет.

Здравствуй.

Духнович.

На другой стороне того же третьяго листа автором написано:
»Veritas odium rasit. Правда очи колет. Предисловие«.

Рукопись разделяется на следующие шесть параграфов:

§ 1. О исходе Карпато-Россов.

§ 2. О имени Русинов.

§ 3. О древнем и новейшем Угрососсов состоянии.

§ 4. Особенныя доказательства о блаженнейшем Россиан в
Угорщине состоянии.

§ 5. Доля Угорских Россиан изменилась и они утеснены.

§ 6. Состояние Русинов под Царями Угорскими». ³⁴⁸⁾.

№ 21.

ПИСЬМО ИЗ ПЕРЕМЫШЛЯ

Понеже . . . Изменить Кирилицу на буквы латинския
было то уже давно вознамеренно от неприязненной нам Пар-
тии. Якая в том цель была. или чтобы обряд наш, который
через большое разумение старославянщины укреплялся, осла-
бити, или чтобы нас во верности к Правительству сколебати.
или вынародовити, то время объявит. Так то партия чрез
ложнии представления нашей приклонности ко Расколу, и
России старалася, по всякой вероятности, Министерство Про-
свещения к тому склонити мнению, что чрез заведение букв
Латинских вышереченная приклонность Русинов, будет со-
вершенно уничтожена. В той то цели были оскарженны на-
ши Священники, и Учители Религии при Гимназиях, что

---

³⁴⁸⁾ Проф. Ф. Ф. Аристов, Карпато-Русские писатели, А. В. Духнович.
Ужгород, 1929, стор. 12—13.

употребляют в проповедях, и преподаваниях языка церковно-славянского или Россійскаго. В следствие сего повелено было нашим Епископам, чтобы издали Послания пастырские, дабы не употребляли в Проповедях языка Церковно-славянского, что и Преосвященные Епископы сделали, издавши Послания свои; Наш по русски, а Львовский по немецки. На основании тех посланий, особенно же на послании Преосв. Еппа Спиридона даваны были артикулы в Львовской Немецкой Газете, в которых доказати старалось, чтобы Русины при образовании языка своего убегали языка церковно-славянского, и ним в том отношении не пользовались. Чтобы то тем певнейше могло деяться, то подобает связь, которая беседу нашу с старославянщиною вяжет, т. е. кирилицу переменить на Латинские буквы, и то с чехскою орфографіею. Дабы Русины тем охотнейше тии пута старославянские отвергли, а свободное писание латинское приняли оказывается в тех артикулах, неудобность кириллицы в писанию слов малорусских, а за букв латинских для скоршого образования языка русскаго. Такожъ издал о том предмете секретарь Министеріальный Г. Е р е ч е к, Чех, брошюру которая только в 70 екземплярах печатана была. Тое все предваряло Коммисію 18/30 Мая. Наш народолоубец Г. Дедицкий перенюхавши тое все, опередил их своею брошюрою Вам известною, что им не мало причинило труда, бо необходимо была его аргумента збивати что такожъ в Газете Львовской было умещенно. На 18/30 Мая скликана Коммиссія складалася с следующих членов: Президующий: Его Превосход. Штатгалтер Граф Г о л у х о в с к и й, Г. Е р е ч е к Министеріальный Секретарь. Преосв. Епп Спиридон (Литвинович) Всеч. Крылош. Кузьемский, и Малиновский, Г. Инспектор Училищ Гимназиальных Черкавский (от которого происходили реченные артикулы Газеты Немецкой Львовской, как то все утверждают), Директор Гимназии Львовской Г. Доктор Яновский, Директор Гимназии Самборской Іерей Полянский, Г. Профессор Іерей Головацкий, Іерей Лозенский Парох Яворовский. Первое заседание было 18/30-го Мая, на котором предложил Председатель: что есть воля высокаго Министерства Просвещения, старающагося о добро Литературы русской, чтобы для скоршого успеха тойже переменяли застарелу Кирилицу на буквы Латинские с орфографіею чехскою. На тое отрек торжественно Преосв. Епп. Спиридон, что он протестует на против того во имени

русского Народа, и Священства, и намеряет Протест свой с изъявлением важных причин предложить Его Величеству Кесарю. На то е скочил Г. Еречек, и сказал: . . .

. . . Так и все прочие члены одноголосно воспротивились заведению латинских букв, кроме Г. Инспектора Гимназии, который всегда при своем оставался. Проесв. Епп. Спиридион предложил 30 лучков (30 Lvynn) Memoranduma своего. Всеч. Крылош. Кузьемский, и Малиновский також. Прежде еще дознавшися о том Всеч. Крылошан Шашкевич, такожде написал Ремонстрацию; и вручил самому Г. Министру. Конец всему тому есть, что Русины не согласилися на буквы латинскии, только хотят остатись при своей Кириллице; чтоже далее сделает Министерство в этой справе увидим не по долгом времени.

Якую скорбь Вам Высокопреподобный Отче сие нас оскорбляющее предприятие сделало, такую произвело и в каждом Русском сердце скорбь, когда идет о то е, лишитися сего памятку прадедного. Не токмо Просвещенным, но и Простолудины восклицают в болезненном стенании увядземаго чувства веры и надежды и Народности. Увы! увы! чего мы дождались! все упование наше Господь Бога.

Что касается плана заводимого аз буки Латиньской, то о сколько чутка несет, то имела кирилица перестати в всех народных училищах так сельских как и гражданских, только в 4-ой нормальной школе имели учти чтение кирзлицею, и то токмо способнейших Русинов; а в Гимназии в 5-ой классе чление по старо-славянски, без всякаго грамматическаго обучения, и на том конец.

349).

Перемышль 28 Мая

9 Червня [1]859.

I. Ж.

---

349) А. В. Духнович, Записка Александра Духновича, 1858, стор 68—76.

№ 22.

Якович Иосиф славный иногда адвокат в Пеште, сын протоиерея Пряшовскаго, бывший в Шаришской Столице под коштутовскою революцією революційный комиссар, дня 29-го Априля 1863 застрелился из пистолета в корчме «цвайкроне». Человек весьма расточивый. В молодости был причетником Епархии Пряшовския, потому выступив из семинарии, стался адвокатом и женился на дочери богатого Янковича. Но богатство с суетною супругою расточив, жився блудно, прилучился к революции, по побеждении же восстанцев осужден на 6 годовую вязницу, седел затворен в Йозефштаде, по шесть годах освобожден из вязницы, как великий брехун, был адвокатом и полномощником многих малярских патриотов, напослед обманув всех, на имена их выдавал вексли, и отяготился до сорок тысяч реньских, застрелился героично пистолетом, и так скончил течение свое, по началам жизни. — Он был и русским соймовым аблегатом, то есть волк в овчей коже. Он клеветник и враг Адолфа Добрянскаго и Ковалицкого, да Невизкого, делом показал, что он тем ревным русинам ни сапоги ремень решить не может.³⁵⁰⁾

№ 23.

15/27 Серпя 1859.

Совершилося освящение русскои церкви (древле соборнои) в Мукачеве. —

... Святитель Архиерей Василий Попович Мукачевский посвятил сию Церковь тержественно. Русская громада угостила под зеленым ветвами украшенным шатром 400 гостей.

Разговор был один малярский, и никто неслышал тут русскаго слова, и сам Архиерей всегда по малярски теркотал, священники же рускии все по малярски мондоковали. Случи-

---

³⁵⁰⁾ А. В. Д у ж н о в и ч, Записка, 1863, стор. 24.

лося же тут, что крылошанин Василий Гаджега, по належности своей встав, и припив один тоаст по русски, то сей час сталася тревога у гостей; все начали мормотать, кричать, своеволить, резвить, стульями бросать, и шумить: nem haljuk, magyarul — не слышим, — по мадярски.

Бедный Вития и между шепотом не возмутился, продолжая русскую речь, на кою русский священники плювали крича: magyarul, magyarul, nem haljuk . . . и проч., то есть: по мадярски, по мадярски, — не слышим, не понимаем. — Неоторыи отступили, от стола, чтобы не слышать русского слова!

Так отбылася русская гостина по Мадярски, где проклинали русское слово.

По обеде русский Священник зачали между собою драку; большая часть клеветала на оратора, за соблазнь почитая, что каноник осмелился по русски говорить, при посвящении русской Церкви, — он должен был (говорили) у мадяском краю, по мадярски беседовать, а не по московски. Стыд сделал Каноник по русски говоря, как бы то к простому Народу!

Приметить должно, что в Мукачеве, очень мало русских людей говорит по мадярски, они токмо родной свой русский знают язык, а во окрестности все суть чистыи русины; одни священники их нехотят и знати по русски, они токмо со своими супругами, и дочерями защищают Мадярщину, и про тое жаждут славы от волоцюгов Мадярских. ³⁵¹⁾

№ 24.

РУСИН

О роде мой роде
Где твоя подоба,
Кто ввалил тя в ничто?
Кто поверг до гробя? —

---

³⁵¹⁾ А. В. Д у х н о в и ч, Записка Александра Духновича, 1858, стор. 96—99.

Сгубили ты лести сожителей твоих,
Снищили о бедных древе граждан своих!
Мадяры, Поляки;
    Бо вы помогали
Им в битвах, и нуждах
    Все пособствовали
Свою дорогу кровь
    Про них нещадили,
Не зная что они
    Все вас лишь лудили.
Первии Поляки
    Род иногда власный
Выкоренить хотел,
    Вас; — сам несогласный
Пропал с вами разом,
    И уже не встанет,
Но прото враждовать
    И неперестанет.
Похитила его
    Запальчивость ума,
Как бежал злобою
    Пышно без разума.
Мадярам вы были
    Всегда ненавистны,
В отечестве власном,
    Чужим неизвестны,
Но и мадяр в своем
    Власном жиру пропал,
Невстанет он больше,
    Ужь со всем подупал.
Так то твои враги
    Уже собой лежат
Желая ужь ныне
    С тобой руки пожжать.
Так плачет крокодил,
    Рыдает уныле
Чтоб похитить лестно
    Добычу на Ниле.
Но один сильнее
    На вас стрелы напруг.
Безстудный Световец.

Всем родам равный враг;
Тот обманщик живет
Лишь для власной пользы,
Не слышит плачь чужих,
Не рушат го слезы,
Той желает (кажет)
Каждого счастливым
Сделать; но для себя
Есть так прозорливым,
Что думает, да весь
Свет лишь для него есть,
Створенный; ремесло
Его коварство и лесть.
Той ти подхлебляет,
Комплементирует,
А где нибудь может,
Для себя парует.
Его задача есть лишь господствовать,
Обманщны законы
Напрягло давати,
О страни, странися
Убегай с далека,
Обман, и лестнаго
Того человека!

352)

---

352) А. В. Духнович, Дело от безделия, Александра Духновича, 1859.
стор. 265—273.

ЕРИТНАЛАМІОН ИЛИ НОВОБРАЧНОЕ Г. ЕММАНУИЛУ
РАБАРЮ И Г. ОЛЬГЕ ДОБРЯНЬСКОЙ В УЖГОРОДЕ
13/25 ЛИСТОПАДА 1863.

Загremите стары басы
 На шестьдесять восем гласы,
 Громко, гласно загremите,
 Всемирно разголосите,
     Возбудите всякий зрак,
     Бо тут будет славный бракъ.
 Се невеста от запада
 От Будина славнаго града,
 А от юга с Мармароша
 Грядет прехорошь юноша,
     Оба ужь ся познают
     И радостно витают.
 Так то в природе голубки
 Подают себе губки
 Когда стенья ся познают
 Друг ко другу прилетают,
     От севера и от юга
     До любезнаго им луга.
 Так то весело текучи
 Бежат с разных сторон ручьи,
 От севера летя на юг
 С высоких гор в цветущий луг,
     В облятия падают
     Взаимно ся мешают.
 Составляя сильный поток
 Летят шумом себе о бок,
 Чисты волны разливают
 Пестры цветы поливают
     Летят связно в новый край
     В славно сильный родный рай.
 Как цветов роза царица
 Прелестная молодица,
 Русской крови русска дева
 Добродушна, чернобрыва,

Украшенная венком
Всезеленым барвинком.
Справедлива русска дева,
Удобная и счастлива
Коей жених народа сын
Телом и душою Русин.
Бо там одна мысль и кровь
Там есть Бог сам и любовь.

Счастливы вы молодята
Честного рода детята,
Славна Ольга от добрых дел
Славный Рабарь Еммануел
Составляют новый круг
Где одна мысль, один дух.

Так безвредны голубята
Сезоперы соколята
Стремлят весной всем трудом
Устроить для себя дом,
Стерегучи день и ночь
Себе взаимну помочь.

Восплещите, дайте руки
Да не терпят сердца муки,
Сердце, душу, и тело вдруг
Страсть и любовь и один дух
Спойте разом природно
Да будет вам все одно.

Да цветет вам всегда весна
Да будет вам любовь честна,
Да тает всяк сердца мороз
Ходя в цветах вонящих роз,
Да побегнет от вас враг
Да будет вам жребий благ.

Горят свечи. крест на столе
Слово Боже на престоле,
Веру, любовь скажет язык,
Многа лета запоем лик
Чисту слезу око льет,
А серденько чудно бьет.

Так всеславный Архиерей
У великих церкви дверей

Благослови невинята
То оба твои детята
    Да сливет (!) на них опять
    Божественна благодать.

Жалко тебе, Батьку милый,
Хотя и много счастливый
День; но судьба так хотела
Чтоб тебя дочь оставила,
    Но хоть она идет прочь
    Она всегда твоя дочь.

Батьку! ты со всем счастливый
Таку доньку породивый,
Еще больша ти благодать
Что у тебе так славный зять.
    Ликуй, бо хоть ты не сед,
    За не долго будешь дед.

Дай вам Боже того света
Наслаждаться в многа лета,
Дай вам Боже на добрый час
Чтоб веселил нрав ваш и нас
    Желает вам на стократ
    Ваш Пряшовский старый брат

(Духнович.³⁵³)

№ 26.

НАД МОГИЛОЮ МИЛОЙ

Тут темна, смутна могила
    На холмику высоко,
А в ней лежит моя мила
    Закрытая глубоко.

---

³⁵³) А. В. Духнович, Приятный памятник, стор. 191—203.

Тут покойно почивает
О скуках больше не знает,
По недуге несносном
Почивает вечным сном.
А я бедный слезу роню
На зелену мураву
На темный гроб чело клоню
Мочу слезами траву
Тут сердечно воздыхаю
Слезами гроб орошаю
Но что пользует мой стон
Коль ю держит вечный сон.
Напрасно слезы падают
Бесполезный весь мой стон,
Вопль мой ничь не помогает,
Счезнет на воздухе он.
Нас судьба ужь разлучила
Близь ужь и моя могила
Мой свет с милой ужь погас,
Той свет больше не для нас.
Распадися, о могила,
Дай, дай место и мне там
Где заснула моя мила
Там ляжу я сердцем сам,
Я не хочу дальше жити,
Все плакати и скорбити
Мне нравится иной свет
Где скуки и смерти нет.

351)

---

354) А. В. Духнович, Записка, 1863, стор. 136—139.

УВЕСЕЛЕНИЕ ДУХА

Что прискорбна душе моя,
 Чорная мысль печалит,
 Не дает сердцу покоя
 Чувство пламенем палит?
 Чему головоньку ламлю,
 И скукою печалюсь,
 Веселости сердца давлю
 И от людей отдаюсь?
 Я ли один на том свете
 Воздыхаю или сам
 Зимой холод и жар в лете,
 Терплю хотя по часом?
 О колько то больше бедных
 Сносят тихо горьку страсть,
 Сколько нищих скорбных скудных
 Несет беду и напасть!
 Так между больше несчастных
 Лихо разделив на часть,
 Между больше злоучастных
 Сносна бывает пропасть.
 Так заблудший в стенах путник
 Заблудша друга узрел,
 Так невинно страстный узник
 Соузника получив.
 Веселее скуку несет
 И разделяет печаль
 С бедным другом и не грызет
 Столь сердце прегоркий жаль.

355)

355) А. В. Д у х н о в и ч, Записка, 1863, стор. 77—80.

ПАМЯТНИК

Кто мои сны прерывает,
Кто там толчет на окно,
Кто мне страсти вырывает
В темную ночь так поздно?

Чей смерти тень, иль вражий дух,
Чей жизни враг, иль милой друг.
Кто ты? скажи, отозвись.
Иди в путь твой, повернись.

Я тут, я тут дорогая
Воздыхаю за тобой,
Унылым сердцем страдаю
За тобою, за милой.

Не смерти тень, не злобный дух,
Но искренный верный твой друг,
А ты мила одозвись,
И бедному покажись.

Хоть покажусь, темная ночь
Запрещает все глазам,
Лучше иди, иди ты прочь
Упокойсь в духе сам.

Решена бо судьба моя
Я больше не свободная
А ты с Богом оставай,
На меня не памятай!

Не запретит темная ночь
Узреть твое лице мне,
Ты моя все, лишь сама хочь
Как была и до ныне.

Седрца оком я вижу тя
Мечтой лишень к тебе летя,
Я в сердце тя напишу,
Никогда тя не лишу.

356)

№ 29.

САМОТНОСТЬ

Беда тому человеку,
У кого жонки нет,
Унылый ему день и ночь,
Унылый и весь свет!
Где посмотрит, повсюду сам,
Нет друга, ни слова,
Уныла мысль, уныло все,
Уныла голова!
Нет потехи, нет тут блага,
И ничего нет тут,
Порожно все, всюду тихо!
Порожний каждый кут!
Рано встанешь, лишь самого
Себя видишь всюду,
Деточки тя не веселят
Благими играми
Непозвеш их соколами
Власными друзьями;
Кто принесет завтрак какой,
Кто даст, и от куду?
Берешь чистую рубашку,
Она не выпрана,
А тут берешь и другую,

---

³⁵⁰⁾ А. В. Духнович, Записка. 1863, стор 57—61.

Да тотя подрана; —
Тут нет узла, тут роздерто,
Кто же ю поплатать?
Так ты должен как незнаешь
Сам себе прилатать!
Придет время и обеда,
Головася журит,
Только смотришь по коминам,
Откуду ся курит. —
По кушанью оставаешь,
Куда что понудит,
Бо дома не ждет тя мила,
Ничь домой не лудит.
Лишь балуешь по чужине,
Чтоб перейшло время,
Бо седеть самому в доме
Есть тягостно бремя!
Ажь ввечером поздно поздно
На нощьлег приходишь,
Лужко себе сам постелишь.
И так ся положишь. —
Тут студено, и не греет
Горяча милой коовь,
Обертаешь, натягуешь
Холодный твой покров.
Обертаешься сюда туда,
То к доске, то к стене,
Нет объема, поцелуя!
Непокой внутре, и вне!
Один лишь друг печаль, и вздох,
Цела постель жалость!
И то все про твою вину,
Про твою недбалость.

357)

---

357) А. В. Духнович, Дело от безделия Александра Духновича, 1859,
стор. 308—314.

ПОМЯНИК

Ой было то, тай бывало,
 Шкода что ся избыло,
 Коль я мыслями блудил,
 И девушку полюбил;
 Но девушка полоха
 Лишь смеялась: Ха, ха, ха.

Ой девушка знай Бога,
 Не будь ко мне столь строга,
 Я тя люблю, любовь меня,
 Я уж твой, ты будь моя;
 Девушка на то глуха
 Схотелась: Ха, ха, ха.

Я к девушке близенько,
 Поди ко мне серденько!
 О девушко пожалуй,
 Дай хоть один поцелуй.
 А девушка до смеха,
 Отвечала: Ха, ха, ха.

О девушко дорога,
 Молю я тя про Бога,
 Глади на мою муку .
 Подай белую руку;
 Лишь ты моя потеха.
 А девушка: Ха, ха, ха.

Я девушку за личко,
 Люби меня горличко!
 Посмотри на мя хоть раз,
 Люби меня хоть на час.
 А девушка хитруха
 Захочет: Ха, ха, ха.

Я девушку за губку,
Дай поцелуй голубку!
Дай любезна поцелуй
Тем бедного помилуй;
Нет в мне лести, ни греха
А девушка: Ха, ха, ха.

О девушко, что робишь?
Чему ты мя не любишь?
Я тя люблю одну,
И за тобой загину.
А девушка все лиха,
Усмехнется: Ха, ха, ха.

О девушко, еще раз
Взглянь на меня хотя раз,
Не возмущай мою кровь,
О прими мою любовь!
А девушка как блоха
Отскочила: Ха, ха, ха.

Така моей любви мзда,
Тщетна моя надежда!
Долю мою безславил,
И девушку оставил.

Теперь уж я: Ха, ха, ха,
А девушка старуха;
Ха, ха, ха, ха, ха, ха,
И ты баба старуха.

(В Смержонке 1. Серпня 1856).

355

---

358) А В. Д у х н о в и ч, Приятный памятник, стор 107—112.

ДЕВУШКА В САДУ

Девушка молода в саду зеленом
 В своей невинной простоте,
 Без грызи сердца, в духе веселом
 И непорочной заботе
 Играет чувством, но все без чувства,
 Как Ангел Неба в самоте,
 Любви нескусна, и мысль ей пуста
 Подобна цвета красоте,
 В песни веселой лишь подражает
 Прелестну певцу соловью,
 С цветка на цветок лишь прилетает
 Подобно пестру мотылью,
 И песнь безстрастна ветром хищена
 Вабит восторгом молодца,
 Сердечной тоской ужь разъярена,
 Стерегущаго дев ловца,
 Он прискакает спугану деву
 Он лестных забот пробудив,
 И притулясь к ей боку леву
 На страсть невинну возбудив:
 Ой дево душко, дево прелестна
 Ты моя душа, ты мой свет,
 Жизнь ты и моя, страсть души честна
 Без тебя во мне души нет; —
 И дева стала вдруг безчувственна,
 И трясясь пала в обморок,
 Склонясь на груди мыслей забвенна
 Юнца, приложив рот на рот! —
 Юнош безсильну девушку несет
 К раменам крепко притулив,
 С румяных губок солодкий сок ссет,
 И душу с душой разделив;
 Ажь пробудилась умлета дева
 Что ей случилось не видя,
 Летит как страстна голубка сива,
 От стрелы ловца уйдя;

Надишла и страсть, скука и болезнь
В сердце непокой, и жаль
Вдруг появились, замолкла и песнь
Да душу трепет обоял. —
Видя матушка доню, — искусна
Все дело сей час поняла,
Что тебе донько, чему грудь грустна?
Прочто рот пухлый, — увяла,
О донько, донько очарована
Кто тебя тут обворожил?
Чей чародея то очаянна,
Нечистым оком кто поразил?
Мне не сумно о матушка,
Токмо спугалась на том,
Что белая моя голубушка
Стретила с ястребом,
Но скажи, девушка миленька
Скажи, бо я и вижу вот,
Чему румяныи ти личенька
И чему попух ти рот?
Пчела, пчела о матушка моя
Когда уже шла в оборот
Безстыдна не дала мне покоя,
И жестоко вкусила в рот,
Засмеялась искусно матушка,
Бо ей пчелин кус не чужд,
Ей известна то каждая мушка,
До толкованья ей нет нужд,
И сказала о девушка моя,
Стерегись от таковых пчел,
Чтоб жало труд не оставля
В утробу, полетом не ушел. —

В купели Ишле 21 Іулия [1]861

Духнович
359)

---

359) А. В. Духнович, Записка Александра Духновича, 1858, стор. 342—347.

КОММ НЕЕР!

Народная Повесть

Ишол бедный Русин
Хлеба заробити,
Бо лежачи дома
Ничто недобыти,

Приключилась ему
Толпа девок, и жен,
На чужу роботу,
На кусьбу, на выжен,

Идет он як то вожд,
Течет всем с чела пот,
С роботы вертают
К дома на оборот. —

Бедны чужестранцы
В родимой отчизне
Блукаются бедно
Для убогой жизни,

По за Тису, Бодрог
По мадярском краю
Тяжко работати
Во власном их раю.

Поседали сполу
На зеленый горбок,
Берут из торбины
Что им уделил рок;

Овсяного хлебца,
Часку, и цибули
Бо то их был завтрак,
На чуженом поле; —

Худый то был их пир
Но им все по воле,
Дай Боже все такой,
Лишь бы было соли!

Садясь и весело
Тыщяют до соли,
Бо вертают домой
Як вечером пчелы.

Седят и кушают
Под тению дички
Место пива, вина
Напьются водички;

Седят все весело
На дом помышляют,
Родными думами
Ся развеселяют;

Хоть худое брашно,
Бодро — здоровый дух,
Дума им родный край,
Зеленый лес, и луг.

Уж и повставали
Каждый уже свое берь
Приходит к ним вояк,
И закричит: *komt heer.*

Иванко встает,
Низкося поклонит,
Что Пан вояк велит?
Просит, что изволит?

А вояк наремно
Злосгно нападает,
Свои торбы ему
На хребет складает,

Стался крек напрасный,
Бабы заревали,
Но и помагати
Неможь, ся бояли,

По своему каждая
Стала нарекати,
Но то все напрасно,
Не можь помагати,

И что то делати?
Не речи ни слова;
Роскажет Пан вояк,
О бедна голова!

Так скотину женут,
Силы додает бич,
Не спори, но сделай,
И не говори нич,

Так покойный русин
Иванко здоровый
На все приставаает,
Он на все готовый;

Берет торбы бедак
На хребет складаает,
Бо то му пан вояк
Так повеливает.

Торбина на хребте
На плечи винтовка,
Иванко заплакал:
О моя головка! —

Что делати? — несет,
Вояк погоняет
За добрым пешаком
Ледва постигает,

Женщины до виску;
Гей Пана вояче,
Неберить Иванка
Но то не иначе, —

Вояк поднес палку,
И заревал; марш, марш,
Ферфлукхтер керл, форверс
Финф унд цванциг ам ахт,

Женет перед собой
С торбинами на зад
А бедный Иванко
Идет ци рад, не рад!

Что было делати
На широком поле,
Не можь утекати
Од несчастной доле!

Несет и лишь несет
Скорым кроком, хоть сам
Пол унылый, так, же
Вояк кричит лангсам,

Не минул один час,
Уже был в Токаю
С торбами при Тисе,
Лишь сперся на краю.

Вояк ся улыбнул,
Тоз ист айн бравер керл,
А Иванко страхом
Добре что не умер.

Иванко вергает
Назад сильно бегом,
И своих встречает.
Хваляся восторгом:

Что значит komm heer
То я уже знаю,
То значит: Торби берь,
Неси до Токаю.

(10 февраля [1]860)
Духнович

360)

№ 33.

РУЧЕЕК

Сверкал месяц, звезды плыли
По лазурным небесам.
Птички пернаты ся скрыли
По тишине, по лесам;
Я в тяжелом смятении,
Что ощутил темный дух,
Брожу во уединении,
Идя в поле, в темный луг;
Садясь, сладострастно стерег
Где быстро — шумный потек
По каменькам, по под берег
Черчащий свежий ручьек.
Я внурен в серебряны волны,
Чувствую радость, и жаль,
А думы мечтами полны
В сердце тревога, печаль!
Переливается вода,
С камня на камень шумит,
Волнам лишь полна свобода,
Их никто не утомит.

---

360) А. В. Духнович, Записка Александра Духновича, 1858, стор. 164—175.

В зеркале чистаго зыба
Пляшет, вольно плавает
Гражданка то валов, — рыба —
По быстринах играет.
Дварогая луна со всем
Семейством ночных светил
Вперясь в вольны, крепость и тем
Додает прозрачных сил;
Мнится ясны звезды сели
На перевал, и на брод,
Мовь, что там волны горели
В глубине всевлажных вод.
Я внурен, я замечаю
Что прелестный поточек
Глазами ужь не встречаю,
Что он побег, и утек;
И истинно все бежит он
Увлекая за собой
Жужжанье, звук; и сумный стон
Отзывается водой.
Волна в волну набегае
Влачится след за следом.
Волна волну поганяет
Все с прогонящим видом.
Куда куда зыблешь ты мой
Ручьек и течешь куда,
Куда несет тебе путь твой,
Где станет твоя вода?
О я теку вниз, в долины,
Пожрет мене там река
Больша, и в морски глубины
Повалит аж до века
Не вернуса в любезный мой
Источник, и в родный край
И с горькою споясь водой
Там будет мой ад, и рай!
Так шептал мне быстрый поток
И я глухо замечтал,
Покотился горький слез ток,
И я в болезни возвал:
Так моя жизнь духом стремя

Скоро, скоро потечет,
Неумолимое время
Ю в небытье повлечет
Убегнет, как водяной вал
Занемет жаркий роб,
Пуста моя лира, кинвал
Счезнут со мной в темный гроб;
Лишь запоет над могилой
Мне соловей; то все нич,
Песнь тут в могиле унылой
Не слышит ужь

Духнович ³⁶¹⁾

№ 34.

НА ДЕНЬ ТЕЗОИМЕННИЯ МОЕГО

Не пойте мне много лета,
Братья, бо то все напрасно,
Мне ужь недостает света
Грядут мои дни ужасно, —

Ужь мои дни исчезают,
А часы в долину бежат,
Очи бильцем забигают,
Жилы в теле праздно лежат.

Уж я не то, что прежде был,
Я не новый житель мира,
Как потерял жизненных сил,
Полкнет мя ужь земля сыра. 1)

1) Попр.: Заменяла стара лира.

(11 септ. 1863.) ³⁶²⁾

³⁶¹⁾ А. В. Духнович, Записка Александра Духновича, 1858, стор. 134—140.

³⁶²⁾ А. В. Духнович, Записка, 1863, стор. 55—56.

ТУГА

Прелесныя горы
 Быстры поточки,
 Зелены долины
 Пестры цветочки,
 О вы уже мене не веселите,
 И страстную печаль не утолите!

Бо мое серденько
 И сам не знаю,
 Чом плачет горенько
 Не понимаю

Все горит як пожар
 Палит як пламень
 О несносный тяжар
 Як млинный камень.

Были то години
 Но ужь минули,
 Коли мне калины
 Мило цвенули.

Коли мне соловей
 Весело свистал
 Коли мне белый день
 Ясненько светал.

Но счастье мое
 Уже минуло
 Пропало, исчезло
 И загинуло.

Пропала мне доля
 Доля молода
 Исчезла, убегла
 Як быстра вода. ³⁶³⁾.

---

363) А. В. Д у х н о в и ч, Записка, 1863, стор. 132—135.

ЖИЗНЬ РУСИНА

Под горами под лесами
 Зимный ветер вее,
 Там покойный, богобойный
 Русин бедно жие,
 Подобно роду своему
 Жие во карпатах,
 Незавидит он никому
 В высоких Палатах,
 Он маетности не мае
 Ни сребра, ни злата,
 Едноє сердце благое
 Суть его богатства,
 Не в богатой он Палате,
 Пребывает гоино,
 В низкой, малой халупине
 Бывает покойно.
 Пшеничнаго и житнаго
 Хлеба он не просит,
 Овес, ячмен кормит его
 Но и той не досит,
 Не пиет он каву, вино,
 Он сия незнает,
 Но водичка из поточка
 Жажду му вгасает,
 Не плавает он по морях
 Корабля не мает,
 Лишь по скалах, лесах, горах
 Бедно ся блукает,
 Не убрано, цефровано
 Он ся приберае,
 Одежду красно, порядно
 Сам себе прикрае,
 Два волики, и коровка,
 Кляча не кована,
 Сколько овец, ягнятенька,
 Богатства му данна,

Он ремесло не кохает
Лиш землю делает,
Он не купчит, не кламает,
На то не внимает,
Лем покойно, богобойно
Бога почитает,
Все невинно, и осторожно
Сам себе питает,
Земля ему хлеба дае
Поточок напоит,
Он уж больше не жадае,
Сие го спокоит,
Бо землю щиро делае
И бедно трудитя,
По горах быстро бегае,
Тяжко мозолитя,
Не потребно му перину
Когда утрудитя,
Ляже на зелену траву
Покойно проспится.
Но прото он все покойный
И беды не мае,
Он есть все себе притомный,
Бо греха незнае,
Он не злодей, не разбойник,
Сумлиня чистаго,
Он благий, добрый человек,
И сердца щираго,
Бога любит почитает
Царя, и верхняго,
Все претерпит, и зделает
Для свого ближняго.
Он на честь много внимае,
Жие богобойно
И весело работае,
Трудитя покойно,
Вдячно даст Богу божое
Нич непротивитя,
Не ждае нич чужое
Своим заходитя.
Он на розказ все готовый

Повинен верхности,
Дань отдати усиловный,
Кончит повинности.
Здраваго разума он есть
Хоть неучил школу,
Он правду добре познает,
Похопит посполу.
И так жие, так працуе,
В ласце Бога сього,
Покой, любовь все чувствуе,
Не рушит никого. —
О призри Боже, и Отче
Потеш невиннаго,
Помилуй ласкавый Творче
Русина беднаго,
Чтобы он тебе служити
Мог сердцем невинный,
И побожно, чесно жити,
Здоровый, и сильный. ³⁶⁴).

№ 37.

5.

ЗАГАДКИ

Хоть в школе бываю,
Сама ничь не знаю.
Однакожь мудрости
Другим подаваю;
От мене хоть немой
Языка ся учит,
Кто хочет. от мене
Разума получит.

(Книга)

---

³⁶⁴) А. В. Духнович, Книжиця чигалная для начинающих, Будин.
1850, стор. 88—93.

6.

Живу я, и живет отец,
Живет любя мати,
Я их отрок но не хотят
Сыном мя узнати.

(Донька)

7.

Мене мати породила
Твердою зимою,
Я маму с нова сплodiла
Теплою весною.

(Лед Вода)

8.

Не зеркало, а в нем видит
Любый участь свою;
Не студничка, с ней ся валит
Водичка тоскою;
Вода тепла золота,
Хоть горенька як ропя;
Но коль е несправедлива,
Так ти доля нещаслива.

(Око)

9.

Ходит в день и в ночи,
Хоть ноги не мает;
Звонит и в полночи,
Коль ся догадает;
Времена точно числит,
Хоть никогда не мыслит.

(Годинки)

10.

Две голове, двечь три ноги,
 А четыре очи;
 Больше удов, идут, бежат,
 Днем, часто и в ночи;
 То и один и не один,
 Ни суть з близких власных родин;
 Хоть в купе суть неогменно,
 Но питаются отдельно.

(Коник)

11.

Животное, — но не зверь,
 Питается як упыр;
 Найдся все сзавольно,
 И там где му невольно.
 Крутит, вертит, поскаче,
 Не журится, не плаче;
 Место, поле и село,
 Ему всяко весело;
 Така беда ги напасть,
 Покоя нигде не дать.
 Напастуете, кусаете,
 Хоть и зубов не мае,
 Беда и в ночи не спит,
 Девчата дуже любит;
 Але коль ся попаде,
 Без пардона пропаде.

(Блоха)

12.

В низкой пещере зачался,
 Твердым телом в глубине;
 Жарким огнем воспитался,
 Вознесен на вершине;
 Сей час гласно свету познан,
 От набожных святым назван.

Гласно звучит по воздуху,
И громы разбивает,
Отгонит нечисты духи,
Мертвых горко рыдает;
Святых славит, грешных справит,
Слово жизни ти объявит.

(Звон)

14.

Не ватра и не пещь,
Однакож все горит;
Не цевка не комин,
А дым ся ним валит.
Як мудой, так дудрой
Палити умеет,
Айбо при огни том
Никтось не загреет;
Як зимой так летом
Весело все тлее;
А кому не любит,
Ледва не замлее.

(Пицка, люлька)

15.

Жизни чувства не маю,
Но чувством владею;
И себе не познаю,
Собой ничь не дею;
Чрево ми все порожне,
А ести не прошу;
Бо я кишки не в брюхе,
Но на грудях ншу.
Чорна рука, белый хвост
Вылудит з мене голос,
На той часто поскачешь,
А даколи заплачешь.

(Скрипка, Гусли)

16.

Вознесен выше стрех,
Як великан грозный;
Вне белый, внутрь чорный,
В утробе порожный;
Как богатый Турок
Курит себе сильно,
Абы ты не знищил,
Внимай го всепильно;
Под Бескидом ачей
Коль до Попа зайдешь,
Або до Жодиска;
Инде го не найдешь.

(Комин)

17.

ЛОГОГРИФ

Все три слоги; — два на главе
Ниже влас, а выше глаз:
Горкой росой в тяжкой справе
Оливается не раз; —
Последний слог: долго время,
Часто и вечность значит;
То смертному сладко бремя,
Щаслив кто го получит.

— — — — —

Не глядай го гев и там,
Коли хочешь, будешь сам.

(Человек)

18.

То четвероножный скот
В пещере бывае,
В ночи видит, во дни спит,
Зимой спочивае;

Но кедь хочешь то птица,
Высоко летает;
Ни одного перочка
На себе не мае.
(Перган, Нетопырь)

19.

Двечь двадцатьом додай букву
Перву межь буквами.
Будешь мати красну птичку.
Рябыми перями.
(Сорока)

20.

Хитра створа и рогата,
Легка, ловка, бородата,
Поскакуе по скалах,
По зеленых берегах.
Како может ю сгубити,
На борца переменити,
Так будет славный вояк,
Смелый, хитрый яко птак.
(Козак)

21.

Един слог, буквы четири,
Есть то зверь страшливый,
Овцам, козам и ягням
Есть немилостивый;
Но без хвоста есть сильный скот,
Коль молотит, не важь му рот.
(Волк)

23.

Без люди убогий мужик
Чорну землю поре;
Придай люди; — хищна птица
Летит и чрез море.
(Орел)

Како скаче по скалах,
 Трясет бородою;
 А люди му корм дадут
 Летом и зимою;
 Рцы учинит цветочок,
 Красший над цветами,
 Благовонный, украшен,
 Кажут, сто листами.
 (Коза, Лоза, Роса)

ЗАГАДКА

25.

Ци я сижу, ци я бежу,
 А беда все за мною;
 Что я чиню, то делает
 Следуя ми в покою;
 То на перед то на зад.
 На восток и на запад.
 Я на возе, оно возом,
 Я конем, так и оно;
 Лезу, назад повертаю,
 Повертает и оно,
 Чорна беда як бы дым.
 Где порадити с ним.
 Я му грожу, оно также
 Грозит, и глумится мене;
 Натягнется обок мене,
 Коль хочешь и по стене;
 Мае руки, ноги, рот,
 Но не важит ани лот.
 Подражает ми опасно,
 Коль блесят ми лучи;
 Исчезает безнапасно,
 Коль льются зимны тучи;
 Бо му жилище лишь свет,
 В мглавых ночах ужь го нет.
 (Тень)

Гроши на мне поличчишь,
Коль примешь, и пожичишь;
Личи чисто просто
От первого до сто,
Так легко познаешь мя,
Люди дадут ми имя. —

(Стол)

ЗАГАДКА

29.

Я не ворон, не воробец,
Хоть и крыла маю;
Теплым летом по воздухе
Весело летаю;
Живу в доме, в поле, в лесе,
С людьми, и скотами;
Питан соком, и молоком,
Кровью, и плодами;
Зимой засну, появлюся,
Коль лудит погода,
Хоть я мужик, еще прото
Все женского рода.
Я птиченька, но вся створа
Гнушает мя страшно;
Птицы птичкой не узнают,
Хватают мя в брашно;
Я несчастна лиха створа
Маленького духа.
Знайте мя, лишь придайте
Мыслите на уха.

(Муха)

ЛОГОГРИФ

Живите в болоте
 Непрестанно гучат,
 Буки в кочергах
 Жалостливо скучат.

(Жаба, Баба) ³⁶⁵⁾

№ 38.

ВЕДЕНЬ ДНЯ 1 ОКТОБРИЯ

Всякий человеколюбец должен усердно душою тешиться, если видит, что общее просвещение между народами Австрии чим раз больше распространяется. Но тем больше радуемся, же потреба просвещения и между нашим, бедным долговековым сном запамароченным народом чувствуется; доказательства того суть як явны, что их изчисляти видится излишним быти. —

... С неисповедимым восхищением получили мы сими днями известие из Пряшева, которое к славе нашего народа и бодрствованию общаго духа уделяем читательству нашему. —

Кому не суть известны по обоим бокам Карпатов глубокая ученость и многостранныя заслуги, так в распространении общаго просвещения як и в защищании нашей народности, положенныя нашими достойнейшими Пряшевскими крилошанами ГГ. Александром Духновичем и Виктором Добрянским? Кому не известны пожертвования их в время мятежа, где за светлейший престол и любимый народ не

---

³⁶⁵⁾ «Вестник», 1852.

только именем, но паче здоровьем и драгоценною жизнью готовы были мужи сии отплатити долг своей любви и приклонности!

Днес довед�емъ зновь, что при учреждаемой в Пряшеве высшей гимназии, предпріяли сии неусыпныи мужие нашего народа новый труд, сиречь бесплатно преподавати науку в некоторых важнейших предметах, именно Г. Духнович науку русскаго языка и литературу русскую с латинскими классиками, а Г. Добрянскій науку греческих классиков. Где таковы достойные учителя стают на челе молодежи и просвещения, там в истину надеяться самых благоуспешных следствий в произведении общаго просвещения и народнаго блага! Господь да благословит сии труды сторичными плодами в пользу Пряшева и целой Епархии! —³⁶⁶)

№ 39.

Пряшов 30 Вересня 1852.

Днесъ благодать Божия, милость найяснейшаго Кесаря явилася изобильно на ц. к. город Пряшов, днесъ бо на вышшу осьмокласную гимназию поднесенное тутешнее ц. к. католическое училище; с призыванием помочи и благодати всесвятаго Духа отворилося в великом тогоже училища тереме, красноречшим торжественно ц. к. школьным советником, крилошаном нашим достойнопочетнейшим Виктором Добрянским, в присутствии достойнеших гостей, яко: Его Преосвященства нашего Архиерея с своею капитулою, цивильнаго и городскаго начальников, и всех правосудовых заседателей, якоже и множества всякаго чина обывателей.

Реченная гимназия немецкославянская не только для города сего благодатию назватися может, но и для нас Русинов неизмерну подает пользу, понеже она будет успехом

---

³⁶⁶) «Вестник», № 76, 1852, стор. 302.

изъображения нашего многонадежднаго юношества тем больше, что в той гимназии кроме полезнейших наук, такожде и русский язык и литература порядочно, яко систематичная наука преподаватися будет.

Братя, се начинается новый для Русинов завет; бо кто бы был лишь подумати осмеливался еще не давно, что русский язык и на кафедре училища всеобщаго вознесется? а ныне истинно так есть; да будет прото Слава Вседержителю. и внешнее сердечное благодарение всемилостивейшему нашему Монархови во веки.

А. Д.

367).

№ 40.

Пряшов

С нову минул один год, и той не совсем благосклонный для беднаго Русина, бо мокра прошедшая осень, студеная весна, и бездождное жаркое лето всю надежду земледельца потеряли; с нову беда, с нову голод, с нову грозбы недоли из всех сторон! Народ из Бескидов сувается в долину, и разсыпавшиися по чужине пропадает, и уменьшается. — Можнейшии сами уже упадают, и наибольше нещастие из недостатка потравы так, что стадо перезимовати не будет возможно. — То все недоля! но что делати, все в руках Божиих, и надеемся у Господа о помощи, если сил Господь с нами будет, не упадем в отчаяние; — пережили уже не одну скорбь поможет Бог в нынешней нужде!

Нужда, нужда со всех сторон, але и надежда над нами, и с нами Бог, возстаним и исправимся, не лишаймыся надежды, коя в будущности засадила сокровище, смотрим на будущность правым оком, и соработаймы надежде; вся наша процвелость в просвещении разума, в чистоте внутренних сил, и в силах тела!

Просвещение ума богатство человека, ум не знает нужды, бо помощь сам в себе и с собою носит; — просвещение разума

---

³⁶⁷⁾ «Вестник», № 78, 1852, стор. 310.

есть единый способ к будущему счастью и доле: — и про-
то не отчаивайте братья, но с помощью Божиею поступайте по
наченному уже пути; спешите в науках, и усиливайтесь о про-
свещении молодежи, чтоб хоть она лучшаго дожилася вре-
мени. — Скажете вы: говори здоров, но в нужде беда учи-
тися, брюх голоден не вдячно учится. Но я реку: нужда была,
и есть мати художеств, коль бы не было нужды, непотребно
бы и працы, нуждою родилоя самое искусство, и употребление
вещей. — Иныи народы не терпят только нужды, бо пома-
гают себе разумом; а разум откуда черпается? — Из книжок,
из чтения, из благонравнаго мысла. — Братья еще раз молю
вас, не отчайте, но спешит постепенно в науках, в просвеще-
нии, и сама собою укажется вам дорога лучшей будущности
А. Д. 368)

№ 41.

Редакция «Зори Галицкой» до статьи О. В. Духновича
«Состояние Русинов в Угорщине» написала так: «Мило нам,
що можемо уместити розправу о нашей родной братии,
Русинах Угорских, котри тепер сильно желают сполучитися
из своими братьями Галицкими Русинами, притиснени джи-
ми Мадярами, ворогами Царя нашего Австрийского и цилои
Словеньщины. Розправу тую печатаемо дословно так, як ю
наш брат Угорский Русин подав, щобы очивидячи показало-
ся, що мова их руска е та самая как наша и народ угорско-
русский, тотже самый народ, що наш Русский».

СОСТОЯНИЕ РУСИНОВ В УГОРЩИНЕ

История Русинив Угорских есть то время, в котором ся
в Европе мадярское зачало панованье, тая самая, что всего
народа русского: понеже до часу сего од общерусского племени
отделени не были. Границы паньства русского оно ку Дунаю
сягали, як тое безчисленнии историческийи памятники дово-
дят.

---

³⁶⁸⁾ «Вестник», № 68, стор. 270.

За обсаждением Угорщины через диких Мадяров под Воеводом Арпадом, забескидски Русины по перве одделились политическо од иных племен русских; так потребовалось под начальством русских князев с воинами из Киева с Мадярами до теперешной Угорщины пришедшии и в натисках с чужими народами; затим понеже велика сила руская небезпечна здавалась Паньству Мадярскому, поделено их между Мадяров: так дуже працьовано на выкоренение народности сих, и где тое не здарилось, там азиатицки поганы з Русинов свободных рабов зделати не стыдалися.

А в истину Русины Угорски, которых ся число в бегу времени на 700 000 душ стоило, аж до новших часов все лише рабы (скляви) были Мадярщины. Селян (подданный) не имел власности, но забелось целком од воле дворяна (шляхты, немеша), а власно од жидовского арендаря. Селяна вольно было все одогнати, палицовати, в темницу усадити, бо в давнейших часах и забити. Селян русский должен был принять с покорием всякую себе, или народу рускому учиненную кривду пак потупу; а однакож селян русский, платил наибольшии датки, селян направлял вси дороги пак мосты бесплатно; сам селян платил мита; селян должен был вси потребни и непотребни залогн (форшпonti) часом и бесплатно давти, панови своему в час нужды что день паньщину обрабляти, з целого уроджаю польного десятину и девятину, то есть пятаю часть отдавати; а при том ще не лише священника, но и дяка пак школьника (профессора) сам платити.

Берем тут ще на увагу что власне Русины были од Мадяров на найподлейшую землю вытиснени; что селян русский за наименьшую в лисах учиненную шкоду, великии все панови своему Мадярскому платил грошей; что далее селян неколи не добул права своего, понеже од паньства власнаго до столице, де сами земляне (шляхта) судили, а од столици лише до выжших судов, сложенных также с самой вельможи мог жалобу свою здвигнути; и что на послед все рекруты до войска Угорскаго по законе, лише з селян бралися; то ся явно целая покажет нужда селяна русского под паньством свободолобимых Мадяров.

Многочисленное в давних часах земляньство (вельможие) угорско-русское бегом времени альбо выгнуло, либо немогуще знести тиск на народ русский через Мадяров наложеный бо и стыдаючись власнаго племени, индийским цариям

подобно утисненнаго, перейшли к Мадырам; несколько лише важнейших поколень терпети волели с народом руским, неж власное племя свое, веру, пак отцов своих ганебно лишити.

Бо и тии переходили поволе по союзу церкви русской с римским папою, то есть с церквою латиньскою, до той, и переминевши обрядок, одступили по одном и од народа своего, од народности русской, так, что теперь Русь Угорская всего Вельможия, ба и маестнейших дворянов (шляхты, землянов) целком збавлена. —

Службы при столицах, также и при самом правительстве для закону, лише земляне (шляхта) и то за великии только гроши могли отрымати, и так убогии Русины Угорскии не имеючи ни земляньских поколень, ни грошов, од всех урядов и служб важнейших вытворени были.

До всього способных, пак дуже ученых, однакож, больше нахаджалось все в Русинах, неж меджи иноплеменныками; но тии три розложенном способе присилуванни были або закопати таланта свои, або змадлярщитись, або до чужины перейти, и там як Орлай пак Балудянский и многы инии в Царстве Велико-Руском найвижшии годности степене заняти; або до стану священническаго вступити: — и сей стан чинив власне в союзу с селянами рускими народ угорско-рускии.

Стано духовный руский здержав житье народа угорско-рускаго, но и wpływ священничества на народ дуже зменьшался через унию церковную. Духовенство руских, волоских, пак сербских униатов, хотяй тии пять епархий имели, подчиненно остало мадыарско-латиньскому примасу, который ся для закона лише шляхты избирати мог. Нахаджались при том много священников, котории абыся представленным себе епископом Мадыарским вдячили, не встыдалися красный и стародзвный обрядок славянско-руский латиньскими обычаями посквернити; и так не лише од помагающих нам все благочестивых Сербов и Волохов одделили народ руский, но и доходы духовенства ледво что не знищили. —

Недолю сию Руси угорской баливши некотории злого духа епископа церкви западной, вже о том зачали розмышляти, якбы обряд славянско-руский доцела выкоренити. За то Владыки руски за наместников лише епископов латиньских были узнавани; много громад угорско-руских належащих перед тым

до епархии Перемышльской, подчиненно Епископам Мадярским, ба и богато селам чисторуским не дани иннии лишь латинский священники, так звании миссионери. Тим способом сталося, что богато Русинов перешло не для намирения на римско-католическую, но на веру лютеранскую, и тии по-большой части споилися з Мадярами.

Словом недоля Русинов Угорских была перед годом 1848 так вже великая, что ся неколи никто не был сподевав, что по годе сым свободы ще больше нещастя звалитя на убогу Рус Угорскую; а так однакож сталося.

Цивилезации противнии Мадяры повстали в годе сым под начальством Кошутовым против Цареви, свободу однакую всем народам австрийским убезпечити хотящему и поступаютъ тепер тым самым способом, яким поступовали в девятом веку, коли Русинов из земле доброй выперли а паньство свое поганьское в Европе упевнили.

Панам вже Мадярским тепер не досить; красна мова руская из всех втеснена Урядов, да убогий Русин не умеет, что они при столицях радят, что Русин не имеет заступця ни при столици, ни при иных судах; непокойнии с тым, что Русинам все лепшии грунта одобрена, что Русины с датками (порциями) пак с лесами и с рекрутациов аж надто утисне-ни; нет, оны тепер через войско паньское, через так званных Гвардистов или Гонведов нищат худобу Русинов убогих, палят села, скверят церкви рускии, ба и что день ставляют шибенице, абы людей русских вешати, и так славянов насильем к панщине и принятию мовы Мадярської; пак веры кальвинской притягнути.

Но однакож народ русский не одстует од права своего и верный останет цареви аж до смерти.

Так Русин з Глинного (село в земплинской столице) осужденный через паньство мадярское за верность переуказанную цареви, на шибень, не боявсья ще при народ напоминати да не случитя с Мадярами, но крешко за Царя повстанет.

Так я сам втекаючи перед войском паньским притомный был, як Русины Штельбаскии (село маленькое в шариской столице) патруль войска паньского, состоящий с одного Поручика (Лейтнанта), двох капралев, пак 25 добре узброенных Катунув (жолнеров, вояков) заняли, и до царской коменды одпровадили, хотяй войско сильно стреляло, и багнетом на смерть одного паробка рускаго забито.

Кошут сам добре познает тую сталость Русинов и для того раздавав зброю (фельвер) Мадырам, Немцам, Полякам, (Ляхам), Жидам, Цыганам; но Русинам неколи, понеже Мадыры боялися и боятся все хороброго народа рускаго, и я крепко сподеваюся, что весь народ угорско-русский под начальством народным готов что день за царя своего выступати, и Мадырских ворогов победити.

Таким есть славный народ русский в Угорщине утисненный через Мадыров од веков десять, и народ такой заслужил певно ласку Его Императорского Величества.

А однакож не знает конституция о 700.000 Русинах Угорских! Народ сей честный, котрый союзок с братьми своими в Галичине дуже желает, через конституцию впад опять до ярма азиятицких ворогов своих, а то больше неж перед годом 1849; понеже теперь братья Русины, Сербы, сиречь Хорвати, Славоньце и часть Русинов од Угорщины отпали, а так Русины тым больше почуют насилие мадырское: чим явнийше есть, что они при нынешней революции угорской за Царя и державу сильно повстати не лишили.

Смутная бы то была будучность для убогих Русинов Угорских, котории хотяй 700.000 душ числят, однакож ни при сойме крайвом ни при сойме державном не будут заступлени, понеже их Мадыры между собою до кольканадцать столиц поделили. Притом Русины ни грошей, ни грунтов богато, ба и заступцев при урядах не имеют; и так в коротком часе житя свое народное зцела утратят, як скоро бы Его Императорское Величество жаданный союзок всех Русинов австрийских под одною губерниєю ласкавейше повелити не изволили.

Русины Угорскийи давнейше с Галицкими случении были в самой Угорщине як народ самобитный узнани, бо в XIV столетию и Руским Воеводою обдарени; Русь угорская имеет тогда и права историческия на жаданный союзок, и для того запотребно уважала, а тое так до Головной Ради Руской в Львове якоже до Его Императорского Величества просьбу подати в той надеи, что Правительство на просьбу ласкаво призволивши, обещающую всем народам австрийским равноправность и на племя угорское-русское разши [т] ити изволит.

Д.

369)

---

369) Зоря Галицька, № 31, 6/18 Цветня, 1849, стор. 181—184.

РАДОСТЬ ВЕСНЫ

Уже весна зеленая
Настала нам вселая,
О то радость велика,
Каждого человека.

Уже солнце тепленькое
Загревает маленькое
Зерно, былие, траву,
Вылудит всю поправу.

От радости земля мати
Трепещет, и вся теплоты
Приимает весело,
Мразы бежат уныго.

Уж на буках брост пучнее.
Уже ся лист зеленее,
Липа уже пукает,
И береза сок дает.

Птички гласно щекочут,
Весну весело витают,
Кличет една за другу,
Глядает си супругу.

Красно чорный кос спевает
Рябый дрозд мило пискает,
А зозуля кукает,
Весну сердцем витают.

И там лучка широкая.
На ней трава шовковая,
На ней цве[т]ут цветочки,
Пахнячии листочки.

По траве ягнютка грают,
Бодутся, бечат, гуляют,
Мяжку траву зрывают,
Скачут, танчут, играют.

Быстрый поточок ся гочит,
По каменьках лестно черчит,
Там ягнютка бегают,
И жажду утоляют.

О Братия! поставайме,
Красну весну витайме,
Весело запевайме,

. . . . .

370)

№ 43.

Пряшов

... Кой то у нас несчастник Ермака Хомякова на только изорудовал? Який то язык? Яка грамматика? Не выйдем ли мы никогда из экспериментов найпаче столь соблазнительных? У нас больше людей начали тое дело читати, но я сам дошел до третяго действия, далее не было возможно. Нам надо таких стихотворцев, которые звание свое и определение нашей литературы подобно стихотворцу «Цветов» понимают. Предисловие к «Скиту» являет сочинителя его ужасным финстерлингом. Так то нам салоны исключити в образовании нашего языка? и трудам прочей русской словесности и жизни для нас мертвыми оставатися? Он не чтоб учити

---

370) А. В. Духнович, Книжиця читалная для начинающих, Будин, 1850, стор. 66—69.

народ, живущий в устах одного материал языка выделявати, утончати, усовершеншати — он от народа учится и в снисхождении к простонародному наречию верх совершенства видит!? Так нам из букваря и букварной литературы никогда не выйти! Кто же Немец или Француз или Англичанин так пишет як простолюдине говорят? Никто! Или Цицерон так писал як Арпинате, что больше простые болтали?

Нам двигали язык из порока сельской грубости, не утопяти в грязи фразеологии мужиков, таким образом нам на всякия десять села особой грамматики и особнаго словаря нужно. — Мы примечаем. Вся нужда в том, что не различают высшаго, школьнаго учения от простонародных книг, первое учение требует строгого наблюдения правил етимологических, и также помощи старославянского языка и письменной нашей литературы именно древной. Лишити Русини себе сей помощи значит, отнимати себе возможность высшаго литературнаго жития.

Касательно простонародных книг, но и в тех хотети писати по простонародному значит, никому не угодити, понеже в простонародии каждая страна, каждая десять села имеют своя собственная и равное право к своему собственному. Тогда нет литературы. Тогда также немного читателей, понеже не возможна такой книги всем читати, ниже мнимати (внимати — М. Р.) можно, что все простолюдины тогда будут письменными, дабы и своими поместными словами написанное читали. Як же может кажде село требовати, дабы ему собственное, неправильное, необщое было общим? И так нам ил имети литературу по правилам етимологическим на основании древной пребогатой литературы и на основании общаго употребления, или не имети! Если же хочем имети литературу, потребно учитися языку так як потребно обрабляти землю и полоти, дабы имети пшеницу. Если же не хочем учитися, то можем писати, но небудем имети литературы, хотяй будут многия книги, як и без труда есть самородная хопта, бодаче и тернина.³⁷¹⁾

---

371) Зоря Галицька, 1852, число 50, стор. 498—499.

ЗАСАДЫ

для провизоричной организации просвещенья отдела в коронном краю Уграх.

§ 1. Держава выконуе нагляд над просвещеньем и воспитаньем. Тое выконуванье будесе найближе истинно на просвещенья и възпытанья-заклады розтягаты, однакже и домовое обучанье не есть от сего совсем исключено, абы держава, естли обстоятельства тое призвальяют и вымагают. Навет с принужденьем, к тому не действовала, каждому дитяти только науки забезпечити, як то в округе властивых людовых и элементарных школ лежит.

§ 2. Все просвещенья-заклады разделяются на публичныи и приватныи заклады.

Публичныи, будьто оны яко державныи заклады, от державы утриманыи суть, або через приватныи, церковныи, или громадскии средства состоят, отличаются тым, що таковое учреждение поселяют, которое держава яко порчиительство за намеренное последствие науки, за потребное узнае, и що следолагельно засведченям от них выданным важность признае, колыся о вступленье до державных школ, до державной службы, або о другии от державы учинены признаня дотыче, которых осягненье, поставленное просвещенье передпкладае. От державы плаченыи заклады, державныи школы, будут все и публичныи школы. С других средств утримываныи, могут от державы яко публичныи школы объявлены бути. Приватным школам дозволено ест, своих учеников в публичных школах до испытываня ставыти, чем тыи державноважныи засведчения съискати могут.

§ 3. Приватныи школы сут в своем бытии и своей организации пезависимые от державы, их поправа може таким способом осягнена бути, що при них державныи школы яко взоры состоять. Отворные приватной школы мусит однакже державному урядови, на перед ознаймено и таковое, може заборонено бути, естли предприниматель в политичном або нравственном отношении зазорный, або с взглядом на род школы так низкого просвещенья, що очевидно неспособный

ест, оную проводствовати. Допущенье якой школы через державный уряд несодержае вообще принятые закладу и его учрежденья. Естли державный уряд в последовании выполнения своего права нагледу находит, що школа заданю, которое розвязати против публичности предприняла, неогвечает, то може публичность остерегнути, може школу замкнути, естли тая в политичном або нравственном стношении небезпечна стается. Приватныи школы мают сколько того потреба, статистичныи известия о своем состоянии давати, а правительству мусит право запоручено бути, о учреждении каждой приватной школы, и о обучанию, которое там уделяно бувае, в такой способ, який за намеренный узнае, пересведченые учинити.

§ 4. Министерству просвещенья подлежащии школы разделяются а) на элементарныи или людовыи школы, б) среднии школы, меж которыми найважнейшии Гимназии и реальныи школы сят в) высокии школы, т. е. Университеты и совершенныи техничныи заложенья. Горничии — лесовыи — и земледельца — школы подлежат министерствам торговли промышленности и возделанности.

§ 5. Людовая (народная) школа повинна особливо ко воспитанию юности служити, для того в них навка религии преважающей есть важности и мусит протое в стислой связи с церковною стояти; с той причины повинна сколько можна, яко справа церковной громады уважана бути. Желати (зычыти) треба да бы разом яко справа политичной громады уважана бути могла, що, всюда там трудности небуде мати, где церковная громада с политичнсю громадою стекает, або где тая с несколько церковных громад состоит, которыи все до одной церкви надлежать. Состоит политичная громада с церковных громад с розманитых церков (исповедань веры, религии) и немогут школы от политичной громады отделены, а церковным громадам приделены бути, что треба о том стапаться, абыся полигичная громада только экономичныи (господарскими), обстоятельствамы школ, трудныла, коли внутренныи школьныи дела церковным громадам оставлены застанут. Посещенье школы от детей иншого вероисповеданья, як то для котрого школа постановлена ест, неможе державными урядами заборонено бути. Попеченье, надзиранье и проводствованье людовых школ ест взаимною справою державы

и церкви. Для того подле церковных урядов, которые лючовыи школы донныи проводствовали, со стороны державы известныи школьныи мужи постановлены будут, которые особливо дидактичну часть школьного отдела наглядати и попечительствовати маюг.

§ 6. Прозванье Гимназии або реальной школы, може приватная школа только тогда носыти, колы во всех знаменитых начертаньях (пунктах) такое самое учреждение мае, которое для державных гимназиов за потребно узнано буде.

Тыи знаменитыи начертанья, тымчасом с печатаного намеренья (плана) организации гимназиов и школ реальных в Австрии, увидети можно, которые с провизоричным правом о испытываню кандидатов на гимназияльных учителей особенно оглашен буде.

До тых знаменитых учреждений належит особливо соединенье донныешних такзванных философических обязанных (облигатныи) рокутягов (Obligat = Jahrgang) с гимназиом, так же тое до 8 летных курсов возрасте.

Вероисповедательное (konfessionelle) розделенье остается также еще и в гимназиях правилом, нагляд и проводствованье науки религийной пристойт церковным властям в согласии с державою, чуванье и проводствованье рештою наук заведуе держава мужами, которые дотычныи речи ведомость и известье поселяют.

Посещенье якого гимназиум ученыками иншого вероисповедагья есть дозволено.

Вероисповедательныи односторонныи (konfessionell = paritätische) гимназия маюгся яко изыгья уважати, которые в каждом поединьчом случаи особливаго оправданья потребуюг.

В реальных школах буде в правду так як в гимназиях религийная наука уделяна, но вероисповедательный подел немаеся по сей мере як в тых за правило уважати.

§ 7. Также прозванье всеучилища (университет) або технических заведений могут школьныи заклады (наставленья заложенья) тилько тогда носити, колы их учрежденья в знаменитых начертаньях с учрежденьем державных закладов сего рода соглашаюгся.

Всеучилища (университеты) зовутся не совершенныи, естли не все четыре обыкновенныи отделы (факультеты) поседаюг, оны мусят однакде принаймней философический отдел (факультет!) и еще еден с прочих имети.'

О учреждении богословного отдела (геологического факультета) согласие с дотычными Епископамы учинится.

§ 8. В сорозмерности до рожных (разных — М. Р.) народностей мают школы так учреждены бути, щобы потребам поединьчих племен в их властивости удовлетворено було.

Наставленьє (наука) в людовый школе маеся для того, естли мешанына народностей в яком месте то почасты неможным чинит, в матерным языке уделяти.

В средних школах може каждый крайовый язык также науковым языком бути и сколько може той язык яко науковый язык повинен выбран бути. которым потребе лючности округа, в яким заложеньє находится, наилучше отповести ся може.

Естли тая лючность помешана, то могут и два языки разом в уживанье войти способом, що еден для етных, а другий для других науковых предметов науковым языком ест, или ученики в двох отпечах обучаются.

Также и всеучилища (университеты) мают попеченье народностей только запаньем, сколько с их помощью развиненье (разведенье) (Entwicklung) ученого образования, которое на все стороны образования всятьдействовати мае, в каждом народноплемені, а для того и в каждом народном языке управляемо повинно бути. Но сколько первшое застереженьє всеучилищ (университетов) ученность ест, мусит при постановлений всеучилищных (университетских) учителей, всесторонно подле потреб народностей потреба науки яко таковой уваженьє находити.

Обое дасться часто только употребленьем колькох науковых языков произвести, которому употреблению при всеучилищах (университетах) по правилу жадна перешкода незаступае.

§ 9. В будущности никто до всеучилищных наук философического, лекарского или правного отдела припущен nebude, кто такого гимназьяльного образования недокаже, яке на совершенных публичных гимназиях съискуеся, и никто до испытывань на доктора або до державных испытывань для вступленья в державную службу припущен nebude, кто певное число лет на всеучилищу (университете) не учился.

§ 10. Содействованье для возлепшенья (поднесенья) публичных наук и людовых школ яко и нагляд над публичными науковыми закладами, надлежит до обязанностей Дистриктовых Надкомисаров.

Им приданы будут довременны (провизоричны) школ — инспекторы, которые в дозоре Дистриктовых Надкомиссаров кореспондуют (переписку провоцать) и месце донынешных наставленья Наддиректоров (Ober = Studien = Direktor) заступають. Донынешны науковы округи (Litterar = Distrikte) зносятся.

§ 11. В будущности будут по заговори министерства розманиты (розманиты — М. Р.) инспекторы по розманиты (розманитным — М. Р.) родам школ постановлены и при выборе, особливо специальны для всякого рода училищ потребны ведомости отчела (Fachkennt'nisse) и досведченья уважатися мають, которые нужны суть, естли инспектор полезное в подробность школьных учреждени входящее втеченье выконувати мае. Для найближших целейже достаточно буде естли мужи выбраны зостанут, которые искренность политичного мненья, енергию нрава (Energie des Charakters) приклонность для училищного дела, и вышнее всеобщее образование поседають.

Же им ведомость языков несмее браковати, которые в округах им поверены, по вышереченным засадам, науковыи языки составляти мають, розумеется само от себе, и важно ест, верноосталым частям личности мужов постановити котрыи их доверенье поседають, або в коротком часу снискати способны суть.

§ 12. Найближны задания тых инспекторов будут

а) вычищенье (Epuration) донынешных школ относительно учителей и учеников.

б) Замкненье таковых школ, особливо школ права, которые в политическом взгляде небезпечны суть, або отповедными учителями обсажены немогут бути.

в) Устроенье новых, и переображенье состоящих школ по вышерозвиненым засадам.

При сем буде особливо учрежденье нижших реальных школ з двома класами як то они в печатаным намерении прописаны суть, увагу заслугувати и всюды без перешкоды заведено могло бути, где вже такзванная четверта класса з двома рокоходами состоит. Такии реальны школы зрештою тымчасом в их донынешной связи с людовою школою останутся, далее мае особливо уважно бути, которые состоящи школы от державы моглыбы обняты, а которые хотя не державныи

школы, однакже яко публичныи школы в вышшрозвиненой мысли оглашеныбы могли бути.

г) Отдаленье донныне заведеного або каждого инного языка принужденья с училищ всякого рода.

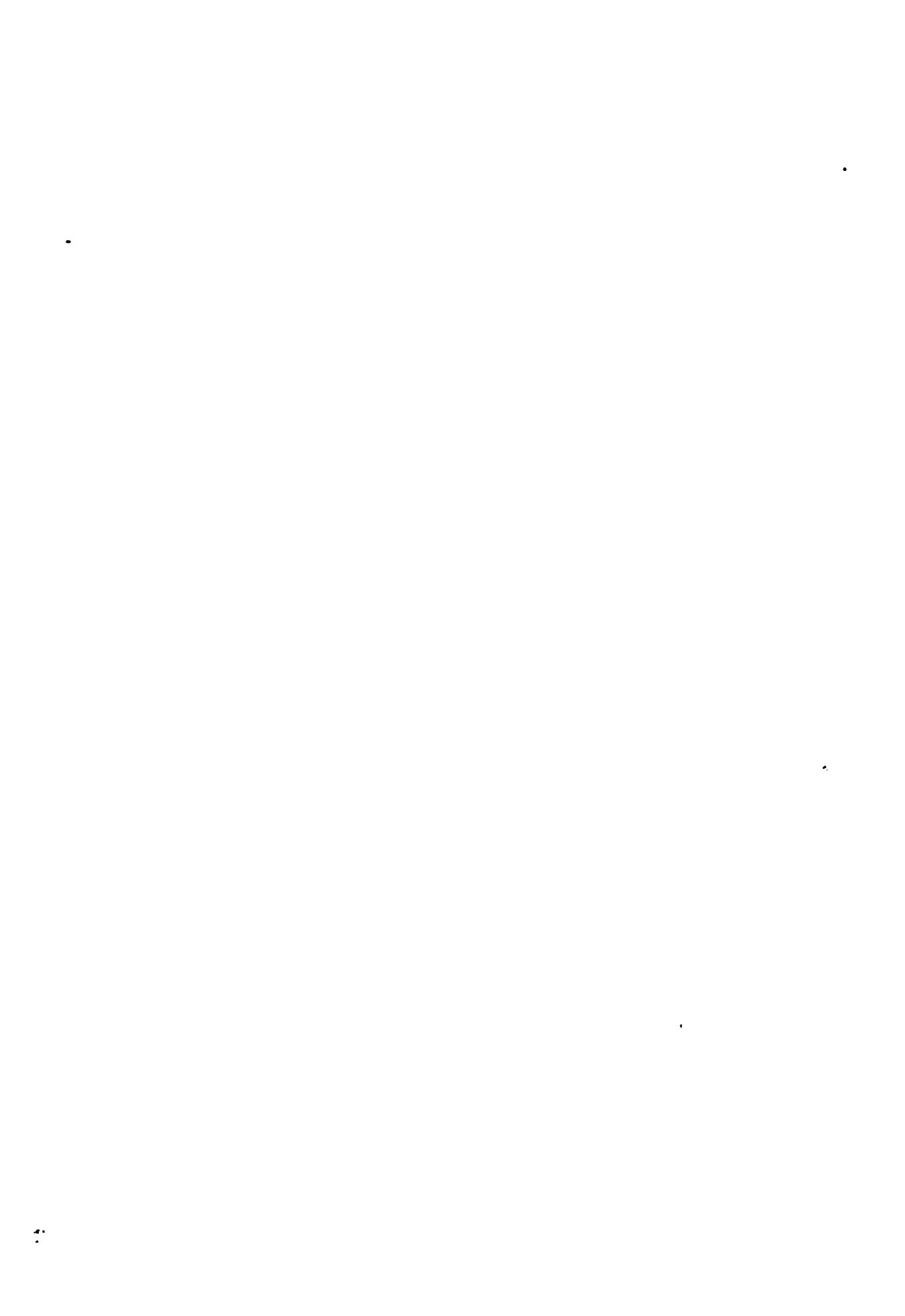
д) Исследование стислых статистичных известий об всех состоящих частных и публичных школах, их учреждений, числе учителей, учительных средствах, фондушах или состояни- средствах (платысредствах) и пр.

§ 13. Вообще неподпадае сомнению що число вышшых училищных заложений т. е. гимназиов и всеучилищ (университетов) несопозмерно великое, а напротив того обучение в большой их части так несовершенно и недостаточное было, же оны не правдывое образование произвести, но погубельную способность до политичных движний (Agitation) газпространнити могли. Длятого треба, чтобы часть гимназиов петком знесеня, або только в нышшии реальныи школы переображена, другая же на нышшии гимназия о 4 классах знижена була. чтобы ровноже несколько академиов подле знесеня не совершенной науки права, через приделенье доннынешного философического обучения до гимназиум в совершенныи гимназиот о 8 класс переображеныи науки-праваже лиш там оставлены булы, где возможно ест, философичный факультет таким образом, як то оны на университетах учреждены быти повинны, присоединити, в чем особливо такия места придатнывы могли быти в которых вже вышшыи богословныи (теологичный) заклады состоит. Маеся роздумети, же в таком случаи и правый факультет дополненный, а особливо обучение австрийского права постаранобыся муселе быти, дальший розположения о том будут особенным росправлянням подвержены.

§ 14. Взглядно протестанцких школьных заветений, особливо то пытнье важное буде, которыбы з них з державных средств утримованы малы быти, причем маеся розумети, же при оных и постановленье учителей не без существенного влияния владенья диятывыся могло. Право наглядяда владения мусит однакже во всяком случаи, также на все инныи протестанцкии гимназия употребленье находити.³⁷²⁾

---

372) Знаходиться в міській архіві в Кошицях, в документах з 1850 року.

Duchnowicz

Alexander.

natus in Comitatu Sempliciter
Vico Topolya in Monach. p. d. d. d.
dicti die 24ta Aprilis anno 1800
p. d. d. Duchnowicz Sacerdote r. i.
Therico Topolyano, nate eo tempore ad
Parschum Fratzen (Cimicund)
translato, & Maria Gerberg. Joann.
Gerberg Parochi p. d. d. d. d. d.
enore filia, baptizatus die 7ma Maji
eodem anno per Michaelem Pica
Parochum eodem Anno. Semper
p. d. d. d. d. d. d. d. d. d. d. d. d.
levantibus Alexandro Siermay
& Clara Dellovic. Pater filium un.
um secundogenitum suum p. d. d. d.

Перша сторінка життєпису О. В. Духновича

КНИЖИЦА

ЧИТАЛНА

ДЛЯ НАЧИНАЮЩИХЪ.

— 23052

БЪДНИЙ

изд. Ц. К. Оугорской Книгопечатни

1850.

Титульная сторінка праці «Книжиця чигалная для начинающих»

ШКОЛКІЎ ПРАВИЛІ.

1.

СВАДЗСТЕХЪ ШКОЛСКІХЪ.

МАМКО, МАМКО КЪЛІХ МНІ КНИШКЪ,
 ТИПЪ, ПАПЪ, И ТАБЛІЧКЪ,
 БО Я ПОМУЪ ДО ШКОЛЫ,
 ОУЧИТИСЯ ПО БОЛНІ.

БО Я БЫСА РАДЪ ОУЧИТИ,
 ІЖЕ Я БОГЪ ПОСЛАЖАТИ,
 ІЖЕ Я ЛЮДЕЙ ОУЧИТИ,
 И ЦІК СПАСЕННЫМЪ БЫТИ.

2

САВАФІ ТРІПІТЪ. КІЛК ПОКЪЗ ВЪ АҚТО
 ВАНКОМЪ СЪБЫ, И КДОМЪ ОУТРОНИЛЪ
 ТЪЛО, И ГЛЫВЪ. — ВГУПЕТЪ Ш ВУСААНІ
 ШМЖІТЪ, ТАМЪ ФУМІМЪ, ВЛІІ, УА-
 КУНАЫ, И МУРО НАЙДІТЪ. ІЖЕВЪ, И
 ЮРКО ЮНОШІ ВЪ ЮНІЮ ЛЮБЛАТЪ КЪЛА-
 ТІСА. АЛЕЖА ПЕЪ ЖІНЬОВЪ СЪАМЪАРЫ СІВ-
 ЮТЪ, И УАДМІ ПЮЮТЪ.

ТКАСНЫИ МІРСКІИ АСОДІЕ МІРНО МУ-
 РОМЪ ЧЕЛОВКІВЪХЪ ЧЕТЪЮТЪ, И БІЛГО
 БІА, СТАГО АГЛА И ЯПЛАВЪ СЪ АЧНИКА-
 МІ, НАЙПАЧЕ ПЕГЪЮ АІТЪРЪ БІЖЮ БІВ
 АІРНО, СЪ МАНЦЕМЪ ІДОМЪ ІСОМЪ
 ХІСТОМЪ. СНОМЪ БІЖІМЪ МАНТЪАМИ
 САЛАЛАТЬ.

Мамко, мамко такъ тамъ было,
 Такса въ шкель пободило,
 Тамъ дѣшныхъ, злыхъ бран,
 Яле доорныхъ хваллан.

СѢ мене инъ бѣзаста бѣти,
 Бо мѣ бѣзаста оучени,
 И инъ бѣзаста мѣти,
 Инъ мамкиномъ мѣти.

Бѣзаста въ иркии молити,
 И покони въ кресту пѣти,
 Я палнику пѣсѣдѣ,
 Нида пѣти не бѣдѣ.

Небѣзаста надирати,
 Никого Богомъ кирати,
 Небѣзаста бланити,
 И крестулане гварити.

Дамъ и бѣзаста бѣти
 Кадасго шире мѣти.

И каждомъ чѣти дамъ,
 СѢбѣ, мамкѣ, такъ и бѣдѣ.

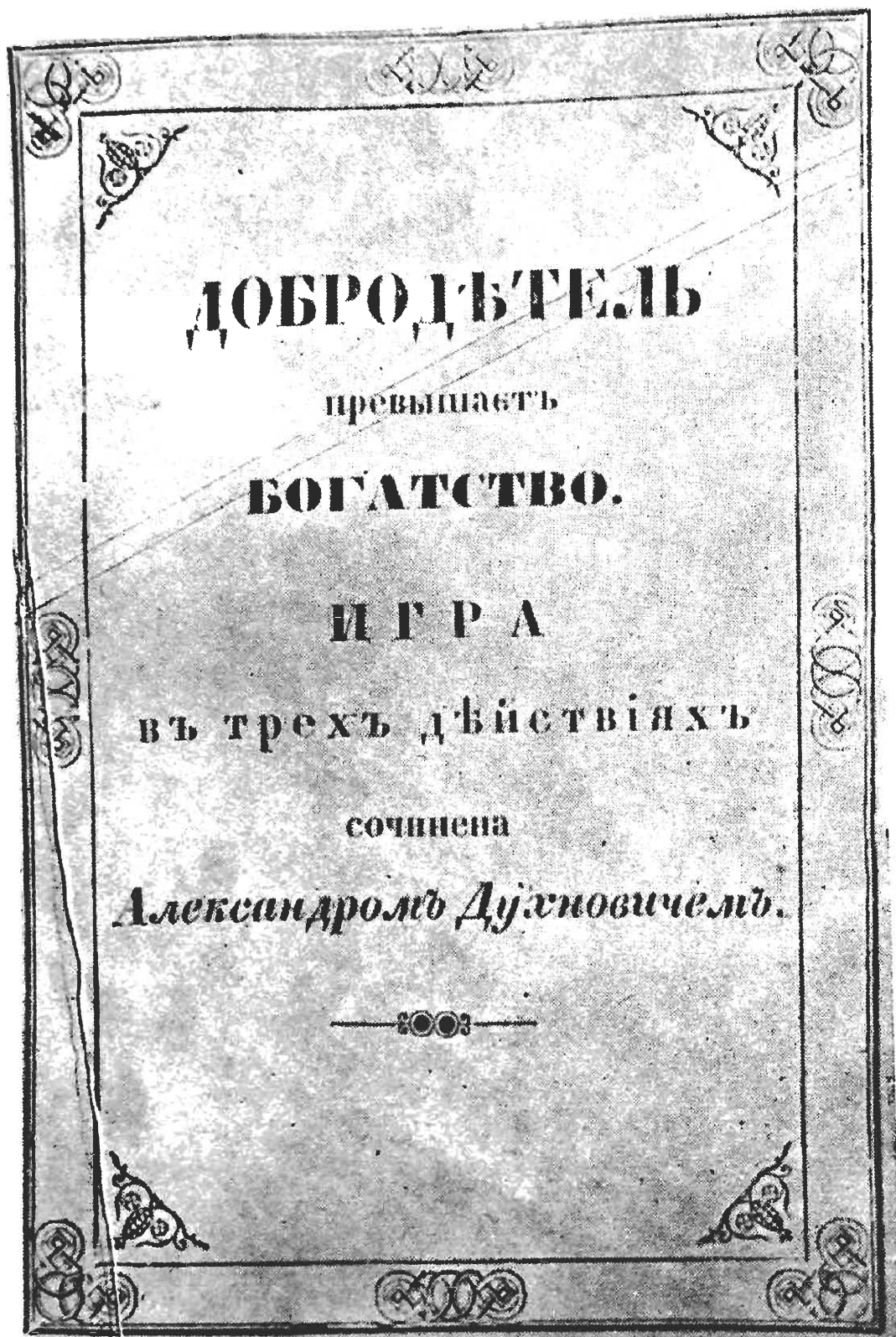
10.

СѢ Завѣдѣхъ.

Потрѣбно естъ мой дѣти
 И красиша завѣдѣти,
 Бѣсѣдѣ поиграти
 Мѣдрѣ пожартовати.

Игра сердце развѣдѣти,
 Стратѣи дѣхѣ оупоконѣти,
 Бѣсѣдѣ дѣхѣ оупоконѣти,
 Оуды тѣла погварити.

Титульна сторінка п'єси «Добродетель превышает богатство»

**ДОБРОДѢТЕЛЬ
ПРЕВЫШАЕТЪ БОГАТСТВО.**

И Г Р А

ВЪ ТРЕХЪ ДѢЙСТВІЯХЪ
по проstonародному изреченію въ пользу

Народа Карпато-Русского

отъ

Александра Духновича.

ВЪ ПЕРЕМЫШЛѢ.

Тыномъ собора русскихъ Крылошанъ.

1850.

Внутрішня сторінка п'єси «Добродетель превышает богатство»

ПОЗДРАВЛЕНІЕ

РУСИНОВЪ

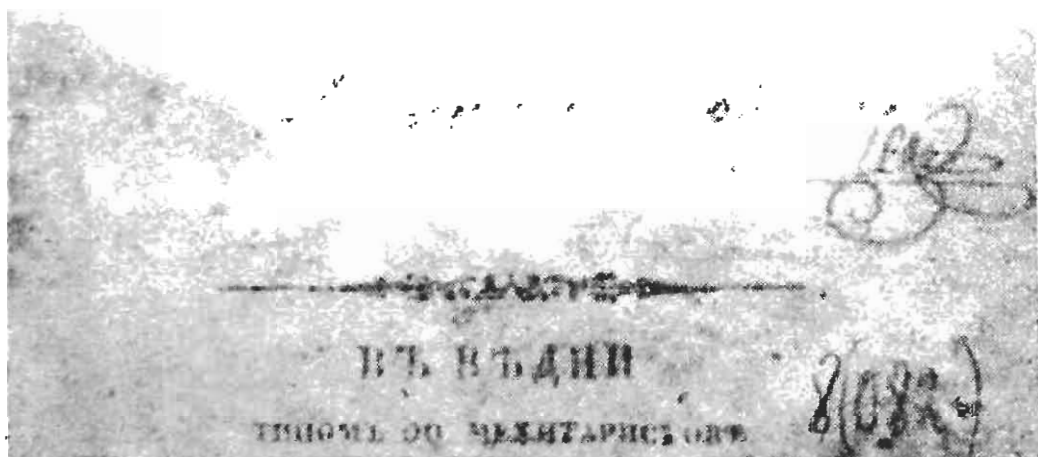
НА ГОДЪ

1 8 5 1

О Т Ъ

ЛИТЕРАТУРНАГО ЗАВЕДЕНІЯ

ПРЯШОВСКАГО.

Внутрішня сторінка «Поздравления Русинов на год 1851»

Внутрішня сторінка «Поздравления Русинов на год 1851»

ПАМЯТЬ ШАВНИКА.

Д. Черныя 1850г.

Презирая вездельный гражданскій звукъ, которымъ малодушныя сердца, и легкомыслия образы такъ весело занимаются, отложивъ на сторону политическiя хлопоты, утѣнилъ унылому сердцу и бѣднымъ чувствамъ покойную позволити прогулку, и прито удалился отъ крикливыхъ пышнаго града неспокойствъ, оставивше презрѣму гражданску радость, пришолъ на село съ намѣренiемъ, чтобъ тяжкую грудь между невинными сельскими жителями упокоити, и свитую природу въ своей простотѣ увидѣти, и нею занимательно увеселитися. — Я не далеко убѣгъ, и едва двѣ стати перешолъ, остановился въ *Шавнику* селѣ, при здравоисномъ жерелѣ кислыя воды, где для здоровья искающихъ, а наипаче въ локотной болѣзни терпящихъ

«Память Шавника» — праця О. В. Духновича, опубликована в «Поздравлении Русинов на год 1851»

МИЛЕНЪ И ЛЮБИЦА

идальская повѣсть, отъ древнихъ
Русиновъ времянь.

Еще подъ высокимъ Карпатою, подъ
цвѣтами гобаящимъ Бескидомъ широко
пространный Русскій Народъ не былъ
иноплеменникамъ подверженъ, и еще влас-
ными управлялся чиновниками, такъ зван-
ными Крайниками, по быстротекущаго Ла-
борци, Уга, Латюрки, и славныя Тисы
берегахъ, храбрій Русины, властитель-
ствомъ своимъ доволныи, весело утѣша-
лися, въ чистой совѣсти послуживше Го-
споду, въ свято простой природѣ якъ сво-
бодныи птички играюще, въ заимной люб-
вѣ якъ родныи братья жили. Обиталища
ихъ отъ снѣжнаго Карпата по самѣи же-
рела славной Тисы, а съ южной стороны
тихотекущимъ великолѣпнымъ Дунаемъ гра-
ничалися. Тогда отъ воинственныхъ Вож-

«Милен и Любица» — твір О. В. Духновича, опублікований в «Поздравле-
нии Русинов на год 1851»

ДЛЯ
КРАТКІЙ

ЗЕМЛЕПИСЬ

МОЛОДЫХ РУСИНОВЪ.

•••

ВЪ ПЕРЕМЫШЛѢ,

Типографск. Соборъ Крылопановъ.

1851.

Внутрішня сторінка «Краткого землеписа для молодых Русинов»

ОБЩАЯ ИСТОРИЯ

*Начала, и испребленія большаго
Царствѣ, и Народовѣ.*

Д. В.

МОЛОДЫХЪ РУСИНОВЪ.

Друга частина «Краткого землеписа . . .» — «Общая история»

хн. Русины, и теперь уже каждый народъ сей свою имѣетъ народность и дастъ Богъ въ полученной нынѣшнимъ Царемъ Францѣшкомъ Іосифомъ равноправности процвѣтати будетъ; съ Божіею милостію и наши Русины начнутъ усиловѣннѣе быти, и двигатися, такожде чрезъ науки, и народность свою защищати. —

Р о с с і я.

Россійска или Руска Имперія роспростерася по сѣверной части Европы и Азій, по Африцѣ и Америцѣ, и девитую часть цѣлой земли учинитъ. Числитъ въ пространствѣ 375860. □ миль; а сице: въ Европѣ 72860, въ Азій 26620., въ Америцѣ 25 тысячъ, а окремъ того по серединахъ 30130, а въ покровительныхъ державахъ въ Америцѣ, и Азій 73290 □ миль. Людей же числитъ выше 80. миліонѣвъ. — Къ тому не числится нынѣшними времени завоеванная Кавказкая земля и Черкассія.

СОКРАЩЕННАЯ
ГРАММАТИКА

письменного
РУССКАГО ЯЗЫКА.

Издание
АЛЕКСАНДРОМЪ ДУХОВИЧЕМЪ.

Титульна сторінка праці «Сокращенная грамматика письменного русского языка»

СОКРАЩЕННАЯ
ГРАММАТИКА

ПИСЬМЕННАГО
РУССКАГО ЯЗЫКА.

***

Издана

АЛЕКСАНДРОМЪ ДУХОВИЧЕМЪ.

Б У Д А.

Въ типографіи Мартина Вара.

1853.

Внутрішня сторінка праці «Сокращенная грамматика письменнаго рускаго языка»

МѢСЯЦОСЛОВЪ

НА ГОДЪ

1853.

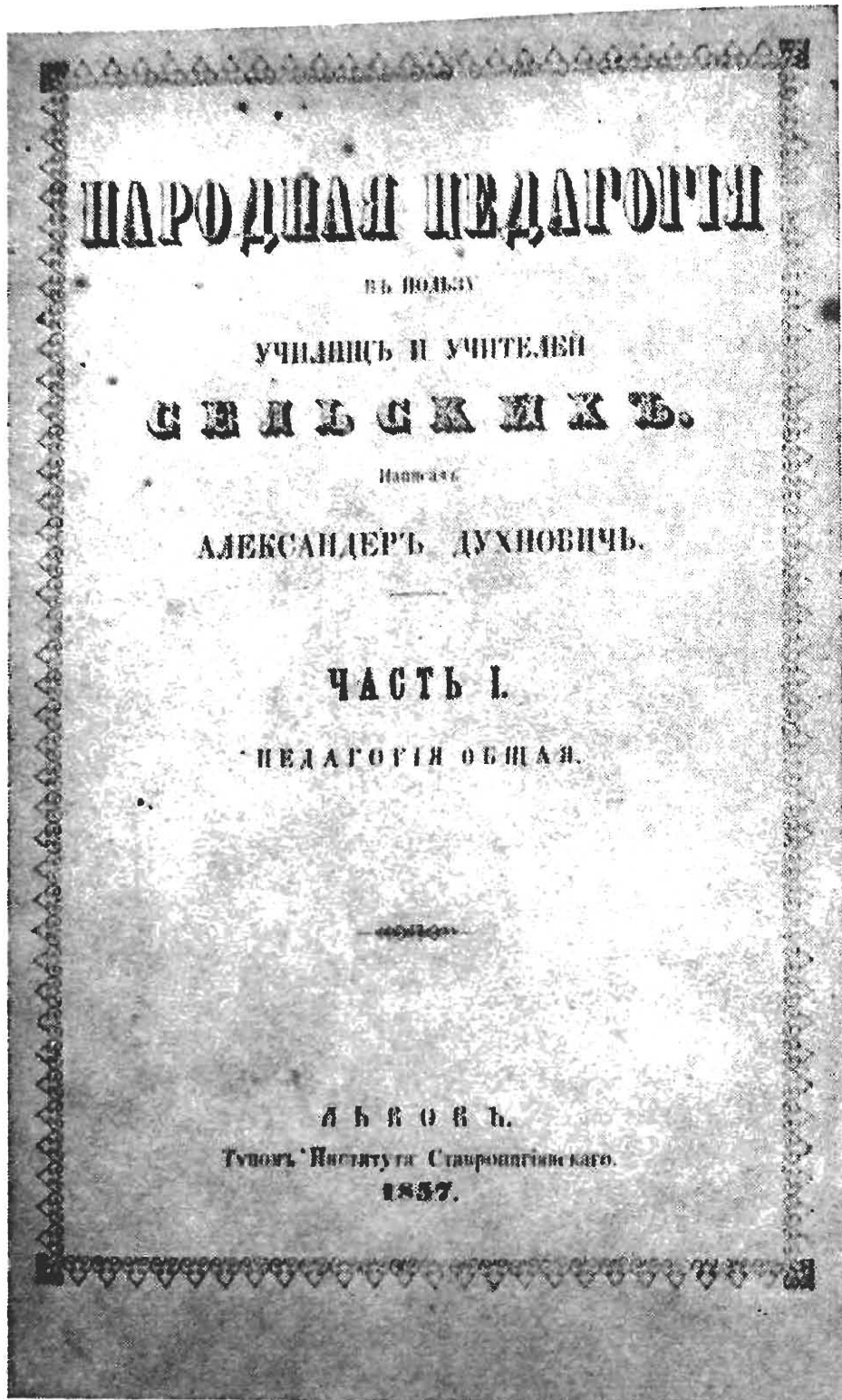
Изданъ

литературнымъ заведеніемъ Прѣтос-
скимъ.

ВЪ ПЕРЕМЫШЛѢ,
Типографіею казенною.

Титульна сторінка «Месяцослова на год 1853»

Титульна сторінка праці «Народная педагогика в пользу училищ и учителей сельских»

ВСТУПЛЕНІЯ,

или

ПРЕДУГОТОВЛЕНІЕ КЪ ПЕДАГОГІИ.

Что есть Педагогія?

Педагогія есть Наука, которая учитъ, какъ должно есть человекъ наставляти, то есть: какимъ способомъ можно силы человеческія телесныя и душевныя, отъ природы данныя, отъ молодости, развѣвъ пригодно и согласно сохранять и совершати.

Которая суть начала Наставленія?

Начала въ наставленіи суть самыя естественныя, то есть: Наставленіи не переиначиваетъ природное дарованіе и козрожденныя склонности, но только измѣняетъ и распространяетъ; для сего Наставители до ко имъ понаблюдютъ природѣ, наджно есть; да отириганти, чтобъ природныя склонности не притинили, тѣмъ ко споюкомъ не что бы спонцишнтковали, алы паче самодотности, которая отъ природы происходитъ, отъ питомца отидан бы, Бо природа или склонность питомца заключаетъ уже въ самомъ зрѣнъ зачатія, и протомъ наставитель или педагогъ должнъ питомца своего оныя склонность естествен-

ЧАСТЬ I.

ГЛАВА I.

О ПЕДАГОГИИ ВООБЩЕ.

Что такое Педагогика вообще?

Педагогика, то есть наука Воспитания, подаетъ намъ общія правила, которыя въ воспитаніи дѣтей наблюдать нужно естъ, чтокъ воспитаніе желаемомъ концѣ откѣтно кльо. Наука эта ко обще называется Педагогика, званіемъ же ея тою надкою называется Педагогъ, или по нашему же: Дѣтководитель, или Воспитатель дѣтскій, Педагогъ.

Въ чемъ состоятъ во краткъ правила Педагогика?

Правила Педагогика во обще состоятъ къ прозѣренію нѣмъ раздѣла, ко упражненію памяти, къ наклонности къ добродѣтели, и къ развитію силъ дѣтскыхъ и телесныхъ молодого чловѣка.

Что такое по правиламъ силъ наблюдать долженъ Педагогъ?

Педагогъ взрѣннаго сѣтъ младенца естъ долженъ прозѣрѣти, то естъ, приложить оному, чтокъ молодой естъ.

Якъ раздѣляется Педагогія?

Надѣя наставленія или Педагогія раздѣляется на общю, на колико окрѣи къ наставленію преподаеть законы или науки, или оокенибю, на колико оокенибю законы преподаеть, или икимъ способомъ къ оокенибюхъ садѣлахъ постѣпати потребию.

1. По вѣдѣчанію. Въ книжкѣ той перкоі части предлагается Педагогія общія, или о спосокѣ ученія и наставленія дѣтѣи ко оокрѣи, и таа часть называетъ Методика или спосокъ ученія по генеральнымъ правиламъ. Ко второй же части предлагается оокенибюхъ преподаванія, или спосокы для ученія оокенибюхъ предметокъ.

2. По вѣдѣчанію. Къ перкоі части принадлежатъ едѣла:

1. Свойства и должности Педагога, то есть учителя ко оокрѣи, и оокенино учителя сѣликаго.

2. Правила Педагоговъ къ дѣяткѣи наставленія на каждаемъ.

3. Окрѣи правила къ докренію воспитанію дѣтѣи.

4. О порядкѣ преподаванія къ ученію.

ГЛАВА II.

СВОЙСТВА И ДОЛЖНОСТИ УЧИТЕЛЯ.

Якими свойствами долженъ быть обдаренъ учитель?

Педагогъ есть художникъ художникъ, по сему и Педагогъ вѣду художникомъ со взоромъ зрѣнимъ своего переживаетъ, онъ ко етъ, который не нѣкъю локкъю впръ но челофки, и челофчиктко оустрометъ. — Овразицъ Педагога подаетъ нима Римикій писатель Квинтилианъ, Quinctilianus lib. 2. instit. Orat. VII. 1 — 15, гдѣ читается слѣдующее: »Да принимаетъ ко перкыхъ для питомцій »скондъ дѣла отца, и да дѣмаетъ, что онъ тѣхъ мѣсто занимается, кон емъ чадъ скоа вѣчили. Онъ самъ да »не имкетъ погрѣшностей, ни да терпитъ ихъ оу иныхъ. »Да не бѣдетъ оу него прикоренная сѣрокоотъ, жестокоотъ, »ниже разжриченная кроотоотъ, и локкоотъ: чтокъ отъ »той не подажала нинакитъ, отъ сѣнже прѣзрѣнїе и прѣ »некрѣжїнїе. Да бѣдетъ емѣ найколкше вѣдѣнїе о чистотѣ »и докромѣ дѣлѣ. Бо что болкше напомянати бѣдетъ, »тѣмъ менше наказывати емѣ нѣжно. Ничегоже гнѣклїе »вѣн, однакоже наказанїа доитойни да не прѣзырлетъ. »Протый или протонрѣчнїй да бѣдетъ ко оучнїи, тер »пїлнїй къ дѣлѣ: рїкнотнїй и прїлѣжнїй паче не »жилїе вїзмѣрнїй. Вопрошанимъ охотно, и локїзно да »отвѣтветъ, ни вопрошанихъ же да самъ выпрошївал »етъ. Въ похвалїи питомцій, отвѣтахъ, и дѣлахъ да не бѣдетъ злобнїй, ни протнїй, или долгїй, и протран »нїй; нео перкое сїлѣ и доладѣ, дрѣгое же вїзстрѣтїи, и

нѣкѣмъ веденности рождаются. Во исправленіи или не-
 правити нѣжно, да не вбавятъ, доидиши, или житоши,
 иже рбгательный, иже то многихъ отъ налѣвша на-
 бѣтѣ отдалають, тѣмъ нѣкотори такъ окораютъ, иже въ
 иныиство шлади. Слѣдъ много ожданію да покоритъ
 ученикамъ и о томъ ученикомъ кофрмаетъ. И дѣла
 докольнѣ прикладокъ для подражанія подклятъ въ тѣ-
 нѣ, однакѣжъ жинко, иже кажетъ, слого, наипаче
 такого Наставника колѣе дѣйствуетъ на ученика, кото-
 рого они любятъ и почитаютъ, ко тѣмъ подражатъ о-
 хотѣе, кондъ любили. Да не добѣкаетъ, тѣмъ отрокн
 подкляши козносилна, прѣто огоружио ихъ подкляти
 нѣжно, и тѣмъ сполокомъ сѣдвѣти вбавятъ, что учи-
 никъ ксѣди отъ сѣда учителя закнѣти вбавятъ, и то
 оузнають хорошии, что учителя подклятъ. Подкля ко
 ко вѣжкои кнѣи колѣе вредна, иже ползна отъ и пр. и пр.

Таковий же образъ добраго коштатнаго подаетъ
 намъ Навгардъ Хиронійскій глагола:
 Въ перкыхъ звуко тлѣкыхъ дѣтѣмъ да ищѣтъ
 учителяи, иже житѣмъ свѣтъ ипорочни, въ нра-
 вѣхъ не оглаволяи, и иквѣтвомъ призра-
 дни, источникъ ко и корень докродѣтѣи сѣтъ
 законное ипставленіе.

Прочто Учитель долженъ посѣдати знанію ?

Оучительмъ быти хотѣи, первіе дѣ сѣмь оучителѣ, нѣжно естъ; ико якъ вѣдѣтъ оучити той дѣлаго, кто сѣмь нѣкъ, или не множокъ знаетъ изъ предметокъ, которыя онъ преподавати должнъ? Такій подоконъ быль бы сѣбѣ сѣбѣ кодкшѣмъ, и идѣмъ къ рокъ. По виннъ таже инакѣлати хотѣи первіе сѣмь докѣ нѣ- шитисѣ то, что инымъ преподавати хочѣтъ, ико иначе онъ вѣдѣтъ яки инаемникъ, который по легкѣ занимается дѣломъ вѣзтрѣдно, а ничого не сѣбѣаетъ. Прото Оучи- теле прилѣжно читати должнъ, но при чтѣніи ещѣ и дѣ- мѣми заниматься тѣми, якъ бы легши и оупѣшнѣи- ши должностъ свою исполнати могъ. Онъ должнъ ищѣти о благоѣ вѣчинныхъ сѣбѣ юныхъ, чгобъ они добрыи иногда, да и полезныи сограждани были; и икоже пригѣкинкѣ кинограднѣю лозѣ подпираетъ съ тѣмъ намѣрніемъ, чгобъ она жилаемый принѣла плодъ, сице и вѣрныи на- ставникъ благоѣ подчинѣа прилѣетъ юнымъ, дакы тѣми нравы благоѣ къ нимъ процѣтали и плодоткорили.

ГЛАВА IV.

О УСТРОЕНИИ ШКОЛЫ И О УЧЕПИИ.

Что есть Школа?

Школой называется такой общий домъ, въ который собираются юношество и дѣти ради.

Что нужно внимати по устройству школы?

Въ каждомъ мѣстѣ, къ каждому селѣ долженъ быти такой общий домъ, называемый школою или училищемъ: и чтоеъ извѣднѣе тое было полезно и не безъ успеха, ко устройству того нѣжно внимати на слѣдующая правила:

1. Бѣдынокъ да вѣдѣтъ обширный и достаточный, свѣтлый, на мѣстѣ свѣломъ и здоровомъ выставленный; и то такъ, чтоеъ на оба бока были комнаты, и чрезъ серединѣ сѣни, и то все къ соразмѣрности числа дѣтей.

2. Имѣетъ быти домашними потребными вещами снабженъ, то есть: лавицами, столами, табанцами, образками, картинами, мапями и вѣдѣми потребными вещами.

3. Дворъ обширный, пѣкломъ вымощенъ да вѣдѣтъ при каждой школѣ, чтоеъ дѣти могли на немъ забавлятися, и къ движению телесномъ. — къ гимнастикѣ — супаржнати, и для того?

ГЛАВА IV.

О УПРАЖНЕНИЯХЪ.

Что разумеется чрезъ упражненіе?

Чрезъ упражненіе развѣщаются природныя силы, и естественныя способности покрѣпляютъ и развиваютъ. Какъ сѣтъ силы и способности духовныя и тѣлесныя, такъ и упражненія сѣтъ духовныя и тѣлесныя.

Въ чемъ состоитъ упражненіе духовное?

Упражненіе духовное состоитъ въ развитіи и развитіи тѣхъ силъ, которыя происходятъ отъ движенія души, имѣя сѣтъ: доверіе и право мыслити, право разсуждати, поминати, извѣстковати, и проч. которыя развѣнное сотвореніе ведетъ къ доверженію. Ибо доверженіе не родитъ съ насѣнкомъ, но принаженіемъ и кванкнмъ трудомъ прикрѣпляетъ, и сѣ принаженію, той трудъ имѣетъ названіемъ Упражненіемъ.

Какъ же упражняются силы духовныя?

Силы духовныя упражняются чрезъ непрерывное принаженіе къ добромъ, красномъ, и полезномъ; т. е. упражненіемъ набожности, правомыслиемъ, наклонностію естествен.

МѢСЯЦЕСЛОВЪ

Издана А. Кие-
влянина.
Хірурга Пра-
витель
ше
то Арміи Кня-
зю Велючест-
веннаго Царя
и Великаго
Князя

ПОЗДРАВЛЕНІЕ УГОРСКИХЪ РУССКАМЪ

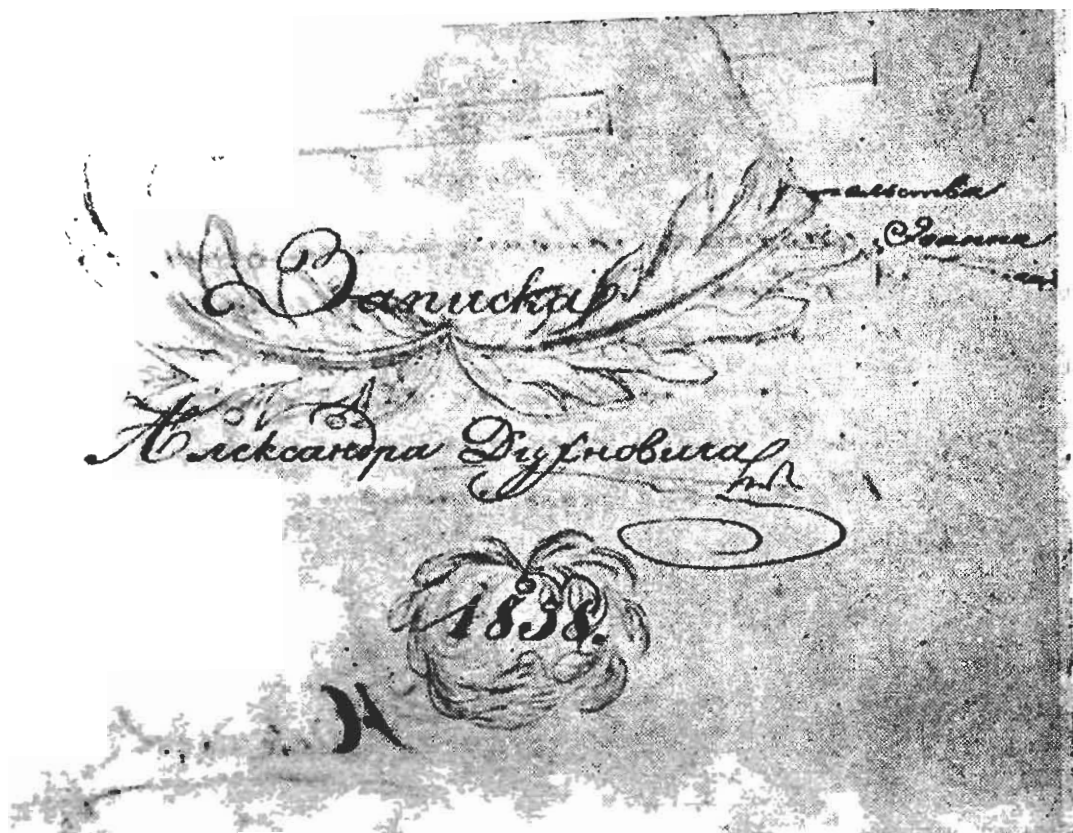
и годъ

857.
67.
37.
83.
35.
13.
5.

ЛВОВЪ

Типографія Института Станропигіанскаго.

«Месяцослов» на 1857 рік

Внутрішня сторінка праці «Записка Александра Духновича 1858» —
рукопис

Дело отъ бездѣлія
Александра Духновича
1859.

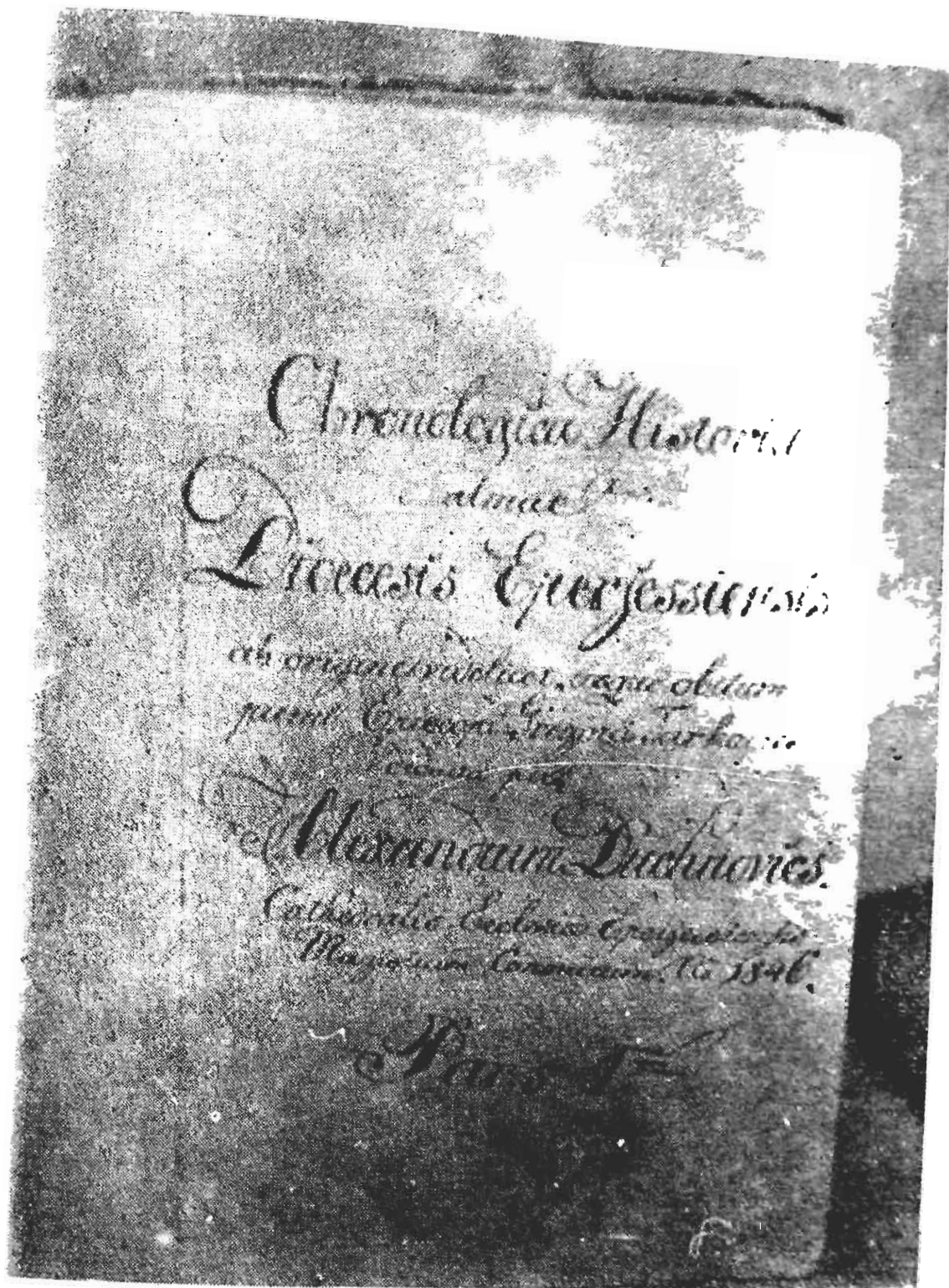
Внутрішня сторінка рукопису О. В. Духновича «Дело отъ бездѣлія Александра Духновича 1859». Власність Пряшівської Крайової наукової бібліотеки

865 7

А мене, и многое искуство было мною
и мною Гриневскому; а медл. Друга мой
набавитъ начала Филона; Мн упрости
лай что доброе, а отвержи непотрестное
— Окая, что то все не в союдъ на
сано, но прогулки ради по временамъ
набавлено, Идравендун, и поити

Дурновика

Друга сторінка цього рукопису

Внутрішня сторінка «Истории Пряшевской епархии». Власність Пряшівської
Крайової наукової бібліотеки

Титульна сторінка «Истории Пряшевской епархии»

POE S I S
N A R R A T I V A

A D
A E S T H E T I C A M

S E V

D O C T R I N A M

B O N I G V S T V S

C O N F O R M A T A

A

G E O R G I O A L O Y S S Z E R D A H E L Y

A A. LL. ET PHILOSOPHIAE DOCT.

IN REGIA UNIVERSITATE BUDAPESTIENSIS

PHILOSOPHICAE PROFESSORIS

PUB. ET ORDIN.

EX

ARCHEIDIOEC. VINDOB.

W. Schindler

1858

B U D A P E

REGIAE UNIVERSITATIS

ANNO M. DCC. LXXX

*W. Schindler
Biblog. Ungar. 1*

Нами знайдена книга з бібліотеки О. В. Духновича

ARS POETICA
GENERALIS

et D

AESTHETICAM

DOCTRINAM

BONI GUSTVS

CONFORMATA

A PTHORE

GEORGIO ALOYS. SZERDAHELY

A. A. LL. ET PHILOSOPHIAE DOCT.

IN REGIA SCIENTIARUM UNIVERSITATE BUDAPESTIENSIS

AESTHETICES PROFESSORE

PUB. ET ORDIN.

ARCHI-DIEC. S. R. I. G.

Melander's Buchhandlung

BUDAPE,

TIPIIS REGIAE UNIVERSITATIS.

ANNO M. DCC. LXXIII.

*W. Schmidt's Buchhandlung
D. A. Leipzig. August 1873*

Нами знайдена книга з бібліотеки О. В. Духновича

COMPENDIUM
INSTITUTIONUM
PHYSICARUM,

IN USUM
SUORUM AUDITORUM
CONSCRIPSIT

MATTHÆUS PANKL,
IN REGIA ACADEMIA POSONIENSIS PHYSICÆ, ET
REI IUSTITIÆ PROFESSOR, FACULTATIS PHILO-
SOPHICÆ SENIOR, CÆS. REG. OECONOMICÆ SOCI-
TATIS PRÆGENSIS MEMBRUM CORRESPONDENS,
ARCHIDIOECESIS STRIGONIENSIS
PRESBYTER.

EDITIO- TERTIA
AD SYSTEMA ANTIPHLOGISTICUM ACCOMMODATA
PRIORIBUS AUCTION.

1842
1842
89
P A R S I.
DE
CORPORE ABSTRACTE CONSIDERATO.

—————
B U D Æ,
TYPIS REGIÆ UNIVERSITATIS PESTIENSIS.

—————
1 7 9 7.

Нами знайдена книга з бібліотеки О. В. Духновича

COMPENDIUM
INSTITUTIONUM
PHYSICARUM,

IN USUM
SUORUM AUDITORUM
CONSCRIPUIT

MATTHAEUS PANKL,
IN REGIA ACADEMIA POSONIENSIS PHYSICAE, ET
REI IUSTITIAE PROFESSOR, FACULTATIS PHILO-
SOPHICAE SENIOR, C.F.S. REG. OECONOMICAE SOCIE-
TATIS PRAGENSIS MEMBRUM CORRESPONDENS,
ARCHIDIOECESIS STRIGONIENSIS
PRESBYTER.

EDITIO TERTIA

AD SYSTEMA ANTI-PHILOGINICUM ACCOMMODATA
PRIORIBUS AUCTIOR.

PARS II.

DE

CORPORE CHÉMICE CONSIDERATO.

B U D E.

TYPIS REGIAE UNIVERSITATIS PESTIENSIS.

1 7 9 7.

Нами знайдена книга з бібліотеки О. В. Духновича

ELEN ILLUSTRISSIMO
ARCHITE

AD
STRUCTURAS OECONOMICAS
IN USUM

ACADEMIAR

PER
REGNUM HUNGARICUM
ET
EIDEM ADNEXAS PRINCIPALITATIBUS
CONSCRIBIT & VINDICAT

Per FRANCISCUM RAUCH, Canon. & R.
Metropolitani Ecclesie Vindobonensis
& Philosophiae Doctorem, & in R.
Universitate Budensi Mathematicos Jubilatorem.
forem publ. ordin.

Cum speciale Privilegio Sac. Caesat. Reip. ac Apost. Sedis

Constat in crud. 36 Chartis.

BUDAE

BUDAE

TYPIS REGIAE UNIVERSITATIS

MDCCCLXX

Нами знайдена книга з бібліотеки О. В. Духновича

Bibl. Duchn. Legum Leg. 837

**ELEMENTA
HYDROTECHNIAE.**

*Alexandri Duchnovici
Magyar, 1870*

Нами знайдена книга з бібліотеки О. В. Духновича

ВШВЛОТРАКА

БЛАГОВОЛЕЗНАГО ЧТЕНІЯ

ДЛЯ

ДЪТЯМЪ.

ЧАСТЬ II

ЦВѢТНЫЙ КОШИЧОКЪ.

нравоучительная повесть напис.

Петромъ Яновичемъ.

ЛВОВЪ.

Издательствоъ Издательствъ.

1853.

ЦВѢТНЫЙ

нравоучительная повесть

для

ПОЛЮБИХЪ РУСИНОВЪ.

написана

по Христіянофору Шмиду

ПЕТРОМЪ ЯНОВИЧЕМЪ.

Епархіи Крашовскіа Св. Богословіа Сумателемъ.

ЛВОВЪ

Тялоуъ Институъ (авропольскаго)

1853.

Перші внутрішні сторінки твору «Цветный кошечокъ»

Kleine
Kinderbibliothek.

Herausgegeben

von

J. H. Campe.

Neue Auflage.

Fünfter Theil.

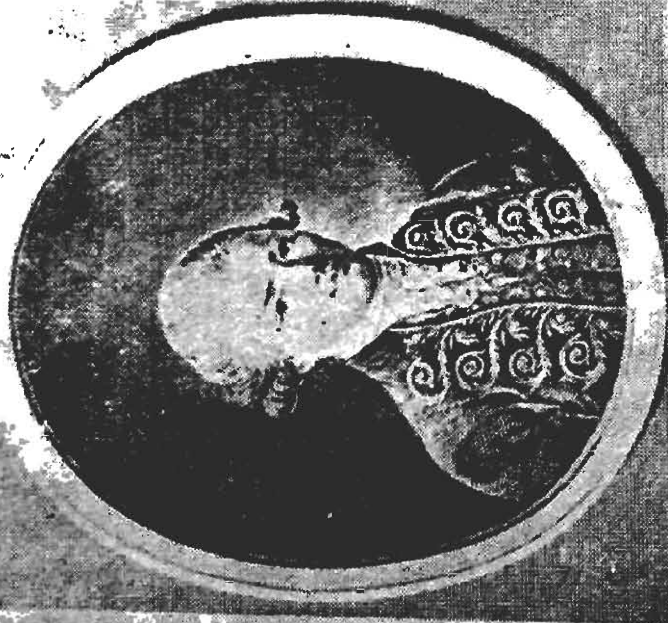

Wien,
gedruckt im k. k. Taubstummen-Institute.

1789.

Нами знайдена книга з бібліотеки О. В. Духновича

Иванъ Ивановичъ
Демитскій.

*Въ прописи въ рукописи № 175
на стр. 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000*

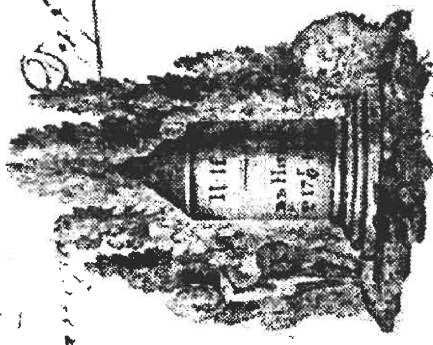
ВАСИЛІЙ СКАВЕНЦЬКИЙ
І ЕГО ДІТЯТА

ВЪ ТРИНДЦАТИНЬ

НОВОГО ПЕЧАТІЮ С. ПЕТЕРБУРГА.

*Въ 1811 году, въ мѣсяцѣ, въ которомъ, убого
Духновича, пригласили въ Петербургъ.*

*Александръ
Духновичъ*

*Жанъ-Батистъ Монтаньянъ, авторъ
и переводчикъ, въ 1785 году.*

САМУИЛЬ ГЕРБЕРСТЪ

ВЪ ПЕТЕРБУРГѢ, въ типографіи Св. Синода, въ 1811 году.

1811 года

4 Ул. 102

Перші сторінки знайденої книги з бібліотеки О. В. Духновича

AZ

ELŐNYZÉK SÉRBLÉSEI.

A RÉSZEK VISSZAKAPCSOLÁSA,

A

HORVÁT ÜGY

A HONTI SÉRBLÉSEK

ÉRDEKÉBEN.

LEPETHAY SÁNDORTÓL.

*Alfred Diakovitsch
Banonia Győző*

PÉNTEN, 1843.

NY. MATYI LÁNDERER ÉS HECKENASTNAI

Нами знайдена книга з бібліотеки О. В. Духновича

FLORES
PRECUM

DEVOTIONI
PIARUM MENTIUM

BUDA E;
TYPIS AC SUMTIBUS TYPOGR. R. U. HUNG.
1 8 2 8.

Нами знайдена книга з бібліотеки О. В. Духновича

Русской
Петрарха.

Александра Духовнича

FATA
TELEMACHI
ULYSSEIS FILII.

GALLICE CONSCRIPTA

PER

FRANCISCUM FENELONIUM,

ARCHIEPISCOPUM QUONDAM CAMERACENSEM ETC.

LATINITATE DONATA

A

GREGORIO TRAUTWEIN, C. R.

EDITIO NOVA

RECOGNITA ET EMENDATA.

Bibl. Imp. v. imp. 854.

Alexander Duchovnik

Canon. Engel

— 1807. —

VINDOBONAE,

Jussibus ALOYSII DOLL, Bibliopolae
in foro eccles. metropol. S. Stephani.

Нами знайдена книга з бібліотеки О. В. Духновича

JOH. CHRISTOPHORI
STURMII,

Philos. Nat. & Mathem. P.P.

MATHESIS

JUVENILIS

TOMUS POSTERIOR

Opticam *cum* Catoptrica & Dioptrica,
Astronomiam *cum* Usu globorum, Theo-
rica *item* & Eclipsiographia laudanda,

Chronologiam *cum* Calendariographia
seu Computo Ecclesiastico,

Horographiam *deniq;* *seu* Gnomonicam,

Alexander COMPLEXUS

Cum Privilegiis S. Cas. Majest. & Potentiss. Polon.

Canon Regis atq; Saxonie Electori.

~~.....~~

Prostat

NORIMBERGÆ

apud B. JOH. HOFFMANNI Viduam
& ENGELBERTUM STRECKIUM.

Typis excudit HENRICHUS MEYER,

Acad. Aldorff. Typographus.

Anno 1701.

Нами знайдена книга з бібліотеки О. В. Духновича

Wielki mi przyjacielu
niechaj cię Pan Bóg
zawsze błogosławi i
zachowuje cię w
całym życiu. Wierzę,
że cię Pan Bóg
zawsze błogosławi i
zachowuje cię w
całym życiu.

Przyjacielu
niechaj cię Pan Bóg
zawsze błogosławi i
zachowuje cię w
całym życiu.

Wielki mi przyjacielu
niechaj cię Pan Bóg
zawsze błogosławi i
zachowuje cię w
całym życiu.

Przyjacielu
niechaj cię Pan Bóg
zawsze błogosławi i
zachowuje cię w
całym życiu.

Документ, яким О. В. Духнович просить від міста Пряшева підтримку для гуртожитку, організованого для гр.-кат. студентів

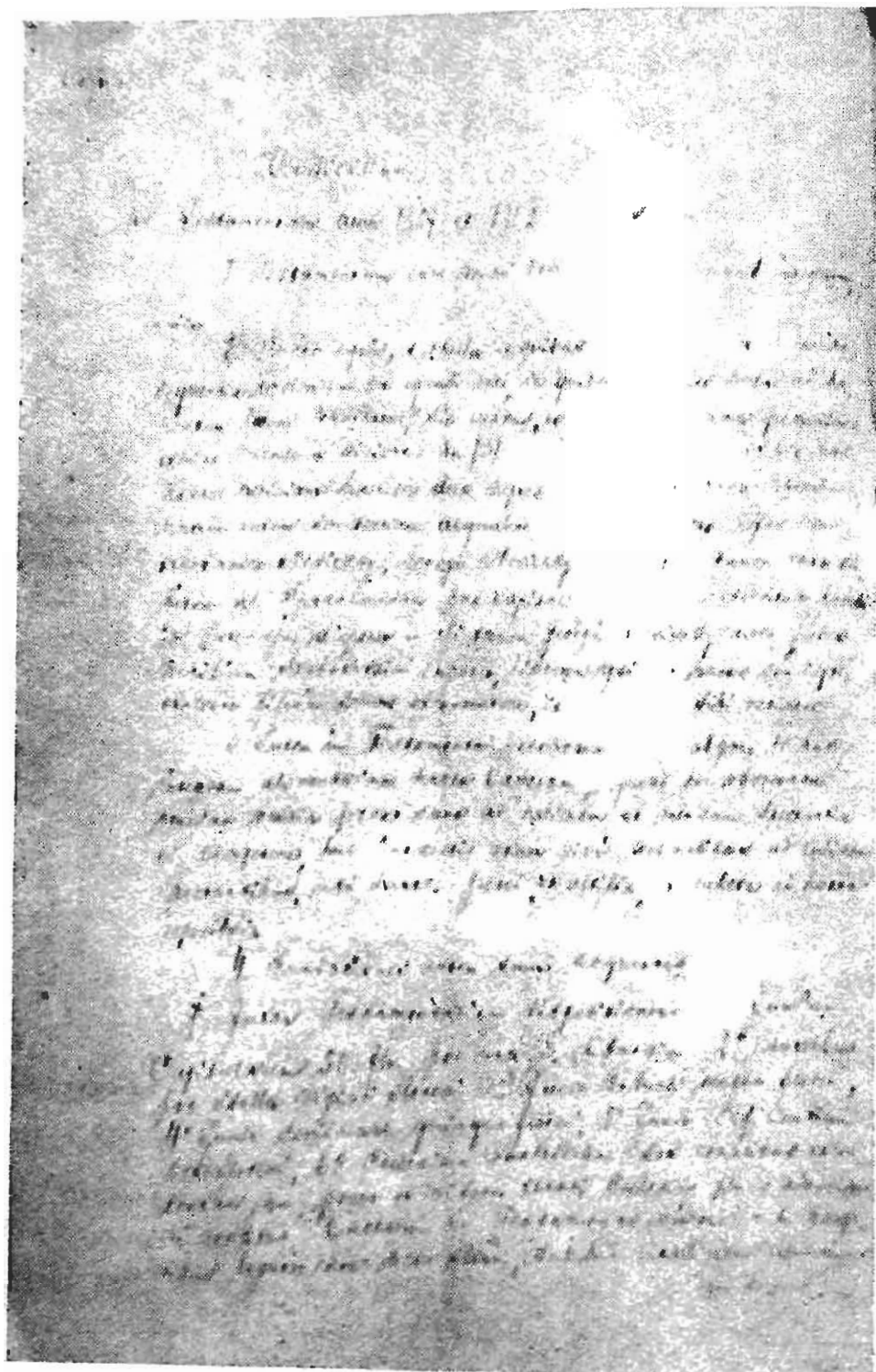

На стипендію ^{Сурової} Суровича ^{Григорія} Григоріювича

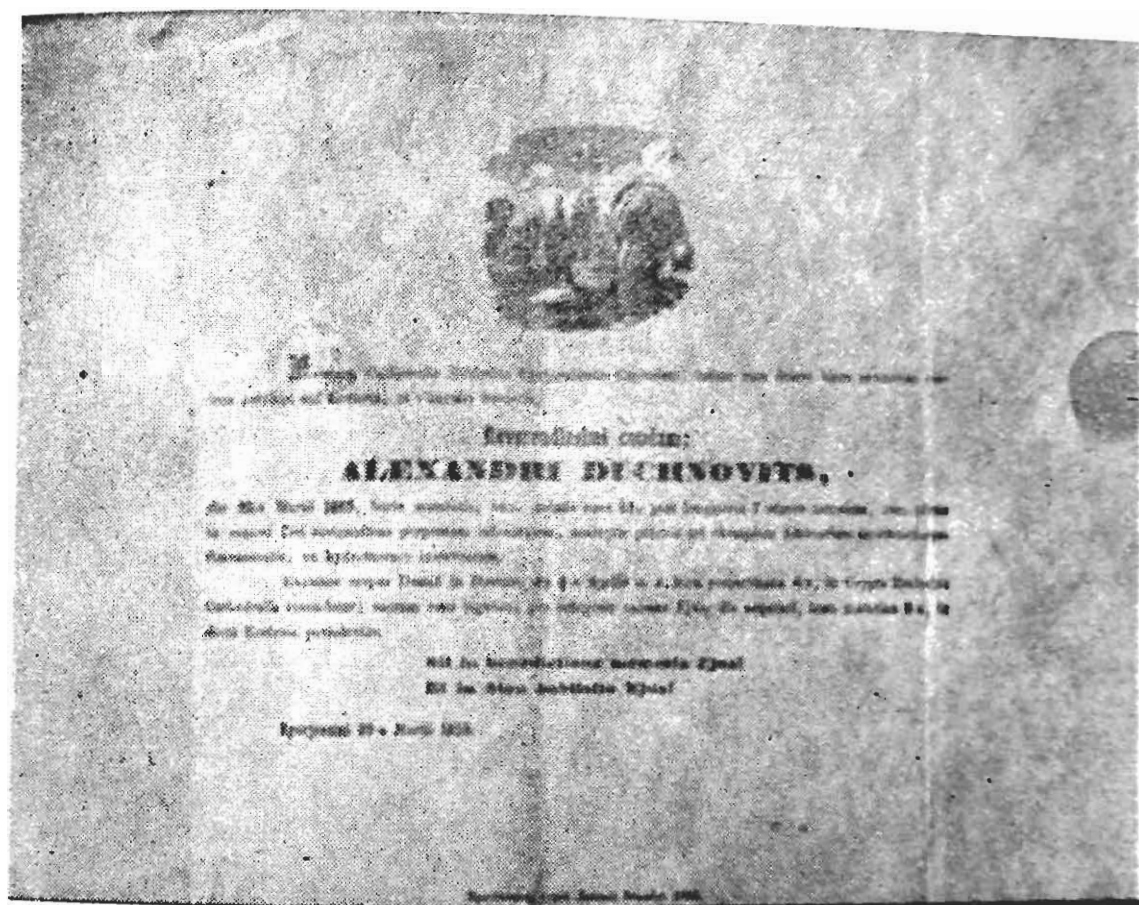
0	Трехов, Владислав	м. Лавно	10	кр.
1	Лагунський Дмитро	м. Лавно	10	"
2	Корчак Михайло	м. Лавно	5	"
3	Лагунський Лукаш	м. Лавно	1	"
4	Григор'єв П. Григорій	м. Лавно	1	"
5	Антонів Степан	м. Лавно	2	"
6	Савва Степан	м. Лавно	2	"
7	Шумський Владислав	м. Лавно	1	"
8	Александр Ваномський	м. Лавно	1	"
9	Навоборський Іван	м. Лавно	5	"
10	Григор'єв Дмитро	м. Лавно	5	"
11	Григор'єв Іван	м. Лавно	1	"
12	Григор'єв Іван	м. Лавно	1	"
13	Коваль Франко	м. Лавно	1	"
14	Ковальський Александр	м. Лавно	1	"
15	Григор'єв Іван	"	2	50
16	Григор'єв Іван	м. Лавно	1	"
17	Максим Григор'єв	м. Лавно	2	"
18	Ободовський Григор'єв	м. Лавно	1	"
19	Шумський Владислав	м. Лавно	1	"
20	Шумський Владислав	м. Лавно	2	"

Збиральний лист на стипендію О. В. Духновича

Копія початку заповіту О. В. Духновича. Власність Пряшівського міського архіву

Сповідання про смерть О. В. Духновича. Пряшівський міський архів

Alexander B
Duchnovics
Cam. Lector.
✠, 1865.

Напис на могилі О. В. Духновича

БІБЛІОГРАФІЯ

А

Праці О. В. Духновича

1. Книжиця читалная для начинающих, Будин, 1847. Друге видання 1850 р., третє 1851 р., четверте — 1852 р., в Будапешті (Будин).
2. Corpus Juris Canonici, Том I., Eperjessini, 1847.
3. Состояние Русинов в Угорщине, «Зоря Галицька», Львов, 1849, число 31.
4. Поздравление Русинов на Новый год 1850, Перемышль, 1850.
5. Добродетель превышает богатство, Игра в трех действиях по простонародному изречению в пользу народа Карпато-Русского от Александра Духновича, Перемышль, 1850.
6. Поздравление Русинов на год 1851 от Литературного Заведения Пряшовского, в Ведин, 1850. В цьому збірнику, який склав О. В. Духнович, поміщені такі його вірші:
  - а) Поздравление, сторінка 3—8.
  - б) Орел, сторінка 9—14.
  - в) Сирота в заочении, сторінка 19—23.
  - г) Убегша свобода, сторінка 33—34.
  - д) Свобода, сторінка 35—36.
  - е) Незабудка, сторінка 37—39.
  - е) Сетование Павла Аньоша, сторінка 43—47.
  - ж) О придворной жизни, сторінка 43—47.
  - з) Жаба, сторінка 50—51.
  - і) Вручание, сторінка 69—70.
  - и) Память Щавника, сторінка 71—78.
7. Кореспонденція із Пряшева. «Вестник», Вєдєнь, 1850, число: 14, 16, 21, 29, 35, 43, 54, 55, 62, 84, 85, 87, 88.

8. Литургический катихис, Будин, 1851. Друге видання вийшло в Львові, в 1854 році.
9. Хлеб души, или набожныя молитвы и песни для восточныя церкви православный християн, Будин, 1851. Ця книжка пізніше була вигана в 1857 році в Будині, в 1850, 1864, 1866, 1868, і 1877 рр. в Перемишлі.
10. Краткий землепис для молодых Русинов, Перемышль, 1851.
11. Счет литературнаго заведения Пряшевскаго, «Вестник», 1851, число 145.
12. Кореспонденція із Пряшева. «Вестник», 1851, число: 5, 8, 145.
13. Поздравление Русинов на Новый год, «Вестник», 1852, число 3, стор. 11—12.
14. Эпитафия или нагробная надпись славнаго пьяницы. «Вестник», 1852, число 38, стор. 151.
15. Загадки, «Вестник», 1852, число: 4—9, 11, 13, 15, 20—24, 35, 37, 40, 42, 46, 48, 50, 51, 55, 69, 70, 73.
16. Логогрифы, «Вестник», 1852, число: 26, 27, 29, 32, 40, 43, 52, 54—56, 68, 70, 73—77, 79.
17. Господарска, «Вестник», 1852, число 13, стор. 52; число 14, стор. 56; число 15, стор. 60.
18. «Зоря Галицька», Львов, 1852.
19. Праводушное приветствование его кес. с. апостольскаго величества Франца Иосифа, Благодатью божью кесаря австрийскаго и царя Угорскаго, к. ц. город Пряшев всемилостиваго посетившаго. От вернаго и непоколебимаго Карпато-Русскаго народа. Дня 27 июля (8. августа) 1852 года. Буда, 1852.
20. Поздравление Русинов на год 1852 от Литературнаго Заведения Пряшевскаго, Будин, 1852. Тут поміщені вірші Духновича:
  - а) Верность, сторінка 3—9.
  - б) Храм любви, сторінка 15—20.
  - в) Любовь милой и огечества, сторінка 31—43.
  - г) Тоска на гробе милой, сторінка 34—39.
  - д) Образ жизни, сторінка 71—72.
  - е) Мысль о начале весны, сторінка 126.
  - є) Женская свереность, сторінка 133—142.
21. Сокращенная грамматика письменнаго русскаго языка, Изданная Александром Духновичем, Буда, 1852.
22. Кореспонденция из Пряшова, «Вестник», 1853, число 32.
23. Кореспонденция из Пряшова, «Вестник», 1852, число: 10, 11, 24, 68, 74 і 78.

24. Кореспонденция из Пряшова, (без подписи). 1853, число 32.
25. Молитвенник для Русских детей, Булин, 1854.
26. Месяцослов для угорских Русинов на год 1854. Виданый О. В. Духновичем в 1854 році.
27. Кореспонденция из Пряшева «Отечественный Сборник», Вена, 1854, число 3.
28. Письмо из Пряшева, «Зоря Галицька», 1854 число 22.
29. Письмо из Пряшева. «Зоря Галицька», 1853, число 32.
30. Месяцослов господарский Львовский на год 1857, Львов, 1856.
31. Кореспонденция из Пряшева, «Церковная газета», 1856, число 29.
32. Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских, Написал Александер Духнович, Часть 1. Педагогия общая, Львов, 1857.
33. Месяцослов, Поздравление Угорских Русинов на год 1857, Издатель Александр Духнович, Львов, 1857.
34. Кореспонденция из Пряшева, «Церковная газета», 1857, число 9, 28, 34.
35. Правила Чина Св. Василия Великаго в Угорщине, Львов, 1858.
36. Голос из-под Карпат, »Das Kaiser — Album Viribus Umitis«, Вена, 1858, сторінка 209—210. Також в «Отечественном Сборнике», Вена, 1858, число 20.
37. Кореспонденция из Пряшева, «Церковная газета», 1858, число 6, 10, 14.
38. «Зоря Галицька», Яко Альбом на год 1860, (Издатель Б. А. Делицкий, Львов, 1860, стор. ХХІІ+560) Духнович опублікував тут такі свої вірші:
  - а) Голос радости в честь новопоставленному Митрополиту Львовско-Галицкому, Его Высоко-Преосвященству Григорию барону Яхимовичу от Угорских Русинов, стор. XV—XVI.
  - б) Песнь земледельца весною, сторінка 58—59.
  - в) Поздравление Новому Другу (д-ру Влад. Терлецкому), сторінка 59—60.
  - г) Что было, есть и ныне, сторінка 60—61.
39. Кореспонденция из Пряшева, «Слово», 1861, число 45, 60.
40. Последняя моя песнь, «Галичанин», Львов, 1862, книга I, сторінка 19—20.
41. Кореспонденция из Пряшева. «Вестник юго-западной и западной России», Киев, 1862, том II, сторінка 140—141.
42. Кореспонденция из Пряшева, «Слово», 1863, число: 1, 14, 100.
43. Кореспонденция из Пряшева, «Вестник», 1863, число 2, 6—11, 43.

44. Кореспонденция из Пряшева, «Слово», 1863, число 10, 101.
45. »Reštbudinské vedomosti«, 1863, число 6, 24. (Тут поміщені його листи.)
46. Месяцослов на год 1865, Ужгород, 1864. Тут поміщені вірші Духновича:
- а) Русский марш, сторінка 3—4.
  - б) Муха, сторінка 23—25.
  - в) Надгробное вепрю, сторінка 25—26.
  - г) Песнь простонародна, сторінка 44—47.
  - д) Критик, сторінка 81.
  - е) Надежда в Бога, сторінка 76—77.
  - е) Солнце, сторінка 103—105.
  - ж) Месяц, сторінка 105—106.
  - з) Дума на 60-летний день, сторінка 141.
47. Месяцослов на год 1866, Ужгород, 1855. Тут поміщені такі вірші Духновича:
- а) Фальшивому другу, стор. 44—45.
  - б) Дочь, стор. 45.
  - в) Цыган, стор. 45.
  - г) Басня противо стыдеющихся своей народности, стор. 45.
48. Русский литературный земледелец, «Голос народный», Коломыя, 1865, число 2.
49. Кореспонденция из Пряшера, «Слово», 1865, число 2.
50. Отечество, «Слово», 1865, число 75.
51. На похоронах матери, «Отечественный Сборник», Вена, 1866, число 9.
52. Беседа выголошена во время инсталации протоиерея Михаила Герберия, (стаття), «Отечественный Сборник», 1866, число 16.
53. О склонностях человеческих и физиогномии, (стаття), «Отечественный Сборник», Вена, 1866, число 7—8.
54. У-овольствие, «Месяцослов на 1869 год», Ужгород, 1866.
55. Чины знаешь, (вірш), «Ластовка», Львов, 1869, число 4.
56. История Пряшевской епархии, Сочинение А. В. Духновича, Перевод с неизданной латинской рукописи протоиерея К. Кустодиева, С-Петербург, 1877.
57. Василий Попович на день 1 января 1837, (вірш), «Листок», Ужгород, 1885, число 3.
58. Истинная история карпато-руссов, Неизданная рукопись (1853 г) А. В. Духновича. Первые печатал Ф. Ф. Аристов, «Русский Архив», Москва, 1914, число 4—5.
59. Pr vatae cogitationes, praesertim nocturnae Aleksandri Duchnovics. (Цей рукопис відноситься до 1830 року. Про нього говорить Анатолій Кра-

лицький під назвою «Кореспонденция, Мукачево 9/21 январа 1892», «Листок», Ужгород, 1892, число 4).

60. Bibliographie Vasilii Popovics, Episcopi Munkacs'ensis, seu Status Diocessie Munkacsiensis ab Anno 1809 asque 1843 adumbratus per Alexandrum Duchnovics, cath. Eperjes. Sacronicum, antea notarum Cons. Munk., Пряшев, 1847.
61. Народная педагогика, часть вторая, носящая заглавие «Педагогика специальная».
62. За довідкою І. С. Свенцицкого в роботі «Описание иноязычных и новейших карпато-русских рукописей библиотеки «Народного дома» во Львове», Львов, 1905, сторінка 12—15, в бібліотеці «Народного Дома» в Львові знаходяться такі рукописи О. В. Духновича:
- а) Забавки, Пряшев, 1848 в трех частях: I. стихотворения; II. статьи об угро-руссах; III. повести.
  - б) Головной тарабанщик, драма от Александра Духновича, Пряшев, 1852.
  - в) Забавки и логотриффи, Действование А-дра Д-ча Крылошанина в Пряшеве, 1852.
  - г) Естественно-духовныя рассуждения, Пряшев, 1855.
  - д) Statua Capituli Eperiensis Concinnavit A — er D — cs Canon. Eperiensis.
63. Duchnovics Alexander — autobiographie. Його переклад був виданий в Ужгороді в 1928 році друкарнею «Свобода».

64. ЗАПИСКА АЛЕКСАНДРА ДУХНОВИЧА 1858. Тут знаходяться такі замітки О. В. Духновича.

	стор
1. Праздник жизни. — ...	1
2. Посещение Монахов.	1—13
3. Nota.	14
4. Nota.	15
5. Путешествие по Галичине!	16—23
6. А я никогда не забуду ...	24
7. Христос посреде нас!	25

	стор.
8. Лозие явистеся Христова...	26
9. Высокое почитание ..	27
10. Христос по среде нас.	28
11. Щасливо повертайте...	29
12. Дал Вам Бог...	30
13. О бы нам Господь Бог...	31
14. Die...	32
15. В памяти...	33
16. Муже мудрый!..	34
17. Все что добро,..	35
18. И жертвующаго...	36
19. Nota.	37
20. В Львове.	38
21. В Львове.	39
22. Дня 15/27 Августа 858 был в Народном Доме...	40
23. Дня 8-го Августа 1858...	41
24. Дня 21 Августа 1858...	42
25. Дня 3-го Сентября 858...	43
26. Его Превосходительство...	44
27. 1858 года зашла крепкая зима...	45
28. Цыганы (Вірш, — примітка М. Р.).	46
29. Дочь (Вірш, — примітка М. Р.).	47
30. 4-та Februar i 859.	48
31. Дня 30-го сечня 1859...	49
32. Дня 3-го Лютаго 859...	50
33. Дня 10-го Марта 1859...	51
34. Печаль, и всегда печаль Русинам!	52—53
35. Дня 12-го Марта 859.	54
36. Дня 18/30 Марта 1859.	55
37. Leniter ex merito...	56
38. Дня 14/26 Цветня 859.	57
39. 16/28-го Цветня 859.	58
40. Дня 16/28-го Цветня 859.	59
41. Nota.	60—61
42. Песьмо из Львова.	62—65
43. 1859. Дня 8-го юн्या...	66
44. Nota.	67
45. Песьмо из Перемышля.	68—76
46. Поем Господеви,..	77
47. Мы ничего не имеем собственного...	78

	стор
48. Не падем, . . .	79
49. Французы с талианцами . . .	80
50. Святой Пансий . . .	81
51. 11-го Иулия 1859.	82
52. 3-го Августа 1859.	83
53. 8-го Августа 859.	84
54. 8-го Августа 859.	85
55. Ответ хулившему мне Надутовскому.	86
56. Дня 14-го Августа 1859.	87
57. Дня 12/24 Серпня 859.	88
58. Дня 13/25 Августа 1859.	(89)
59. Nota.	(90)
60. Дня 22 Серпня 859.	(91)
61. Дня 4-го Сентября 859.	92
62. Дня 8-го Сентября 859.	93
63. Дня 30/11 Серпня 859.	94
Вересня	
64. Nota.	95
65. 15/27 Серпня 1829. (1859 — примітка М. Р.).	96—99
66. Дня 10/22 Вересня 859.	100
67. Nota.	101
68. Дня 20-го Жовтня 859.	102
69. Дня 7-го Ноября 859.	103
70. Momento.	104—105
71. Яхимович Метрополит.	106—107
72. Сцитовский.	108—109
73. Митрополит.	110
74. Полянський.	111
75. Дня 13/25 Студня 1859.	112—113
76. 1859-го года . . .	114—115
77. Думы. Песнь земледельца, (Вірш — примітка М. Р.).	116—120
78. Солнце. (Вірш, примітка М. Р.).	121—128
79. Месяць. (Вірш, примітка М. Р.)	129—133
80. Ручеек. (Вірш, примітка М. Р.).	134—140
81. Древле, и ныне. (Вірш, примітка М. Р.).	141—144
82. Як было, так и есть. (Вірш, примітка М. Р.).	145—150
83. Ответ Галицким друзьям воззавшим меня в сотрудника. выдаемаго Альбума. (Вірш, примітка М. Р.).	151—154
84. Всечестному огцу Владимиру Терлецкому. (Вірш, при- мітка М. Р.).	155—157

	стор.
85. Глас Радости. (Вірш, примітка М. Р.).	158—163
86. Komm Neeg! Народная Повесть. (Вірш, прим. М. Р.).	164—175
87. Надежда. (Вірш, примітка М. Р.).	176—184
88. 5-го/17 Лютого 1860.	185
89. 15/27 фебр. 1860.	186
90. Жизнь человека. (Вірш, прим. М. Р.)	187—193
91. 6/18 Марта 1860.	194—196
92. Дня.	197
93. Клеветникам моим. (Вірш, прим. М. Р.).	198—202
94. Дня 26 Марта 1860.	203
95. Возрадовался дух мой...	204—205
96. 1860 с началом Месяца Апреля.	206
97. 15-го Апреля 1860.	207
98. 26 Апреля 1860.	208—209
99. 1860. Дня 23-го Апреля.	210
100. В союзном отношении...	211
101. Дня 10/23 Травня 1860.	212
102. Надпись на основательный камень...	213—217
103. Во всевечную Славу...	218—221
104. Несчастный 1860 год.	222—223
105. Новое, и для Славян несносное несчастье...	224—225
106. Nota	226—227
107. 31 Мая 1860	228—229
12 Иунья	
108. 10/22 Иунья 860.	230
109. Nota. Награды никогда великий муж не ждет, —	231
110. Дня 27-го Иулья 860...	232—233
111. Иван Кордкович...	234
112. Слава вставай (Вірш, прим. М. Р.).	235—236
113. Дня 4/16 Иулья 1860.	237—238
114. Nota.	239—241
115. Дня 27-го Иулья 1860.	242—243
116. Дня 1/13 Сентября 1860.	244—245
117. Brevies Memoira.	246
118. Nota.	246—250
119. Дня 12/24 Сентября 1860.	251—253
120. Дня 3-го Октября 1860...	254—255
121. Величайший Переворот сделался...	256—259
122. Дня 8-го Ноября 860...	260—261
123. Дня 12-го Листопада 860...	262

	стор.
124. Дня 13-го Листопада 860.	263
125. Дня 22-го Листопада 860...	264—265
126. Дня 13/25 Листопада 860...	265
127. Дня 14/26 Листопада 1860.	267
128. Дня 14/26 Листопада 860.	268—269
129. Дня 12-го Ноября 860.	270—274
130. Дня 9-го Иануара 1861 ..	275
131. Дня 10/22 Сечня 861.	276—278
132. Дня 11/23 Сечня 861.	279
133. Иван Раковский.	280—289
134. 6/19 Марта 1861.	290—291
135. 10/22 Марта 1861.	292
136. Спишский руины...	293
137. Дня 2 Апрелья (21 Марта) 861.	294
138. Nota.	295—296
139. Дня 6-го Апрелья 861.	297
140. Дня 24 Апрелья 861..	298—307
141. Дня 27 Апрелья 861...	303—309
142. Nota.	310—311
143. 1861. У латиников...	312
144. 1861. 12 Мая...	313
145. 1861. 10-го Мая..	314
146. 1861 дня 15 Мая...	315
147. Дня 16/28 Мая 861.	316—317
148. Дня 6 Июля 861...	318—319
149. Дня 17 Иунья 861...	320
150. Дня 12/24 Иунья 861.	321
151. Дня 27-го Иунья 861.	322
152. Русский Литературный земледелец на Угорщине. (Вірш, примітка М. Р.).	323—330
153. Дня 29-го Иунья 861.	331
154. Придаток к листу 320.	332—335
155. Дня 18/30 Иунья 861.	336—337
156. Nota.	338—339
157. Дня 1-го Июля 861.	340
158. Nota.	341
159. Прогулка в купели Ишле. 20-го Июля 861. Девушка в са- ду. (Вірш, примітка М. Р.).	342—347
160. Nota.	348—351
161. Дня 9-го Июля 861...	352

	стор.
162. Дня 6/18 Августа 861.	353
163. Nota	354
164. Дня 21 Августа 861...	356—358
165. Дня 8-го Сентября 861...	359—360
166. Дня 8-го Вересня 861...	361
167. Дня 18-го Вересня 861.	362
168. Дня 7/19 Вересня 861.	363
169. Дня 3-го Ноября 861...	364—365
170. Дня 5-го Ноября 861...	366—369
171. Дня 11 Ноября 861...	370
172. Nota.	371
173. Дня 15-го Ноября 861.	372—374
174. До Мараморошской Столицы...	375
175. Дня 19-го—7-го Октября 1861...	376
175. Molnár Józef	377
177. Дня 18/30 Марта 1865...	(378)

65. «ЗАПИСКА» ОЛЕКСАНДРА ДУХНОВИЧА З 1861 р.

Тут знаходяться такі його замітки і праці:

	стор.
1. Внимај!	1—5
2. Nota.	6—7
3. Русич на Угорщине.	8—9
4. Не забуду по всей жизни. 1, 2, 3.	10—21
5. Nota о народностях Угорщины.	22—25
6. Русский марш. (Вірш, примітка М. Р.).	26—31
7. Песнь народна (Вірш, примітка М. Р.).	32—34
8. Песнь простонародна. (Вірш, примітка М. Р.).	35—43
9. Про тетогія.	44
10. День брежжет...	45—51
11. Нова звезда стала...	52—53
12. В Мармарошской столице...	54
13. Судьба Угорских Русинов 1861/2	55—58
14. Праводушное Приветствование...	59

15. Густая мгла разсыпся. (Вірш, примітка М. Р.).	стор. 60—71
16. 1853 года 18-го Люгаго...	72—84
17. Изъяснение...	85—93
18. Про тетэгіа.	94—95
19. Неблагодарность народа.	97—100
20. Видзначення...	101
21. Революция в Греции.	102
22. Последная песнь Духновича. (Вірш, примітка М. Р.).	103—110
23. Про тетэгіа 1.	111—115
24. Про тетэгіа 2.	116—120
25. Про тетэгіа 3.	121—124
26. 1862 Марта 20-го...	125
27. Nota.	126—129
28. Дня 17/29 Марта...	130
29. Дня 18/30 Марта 1862.	131
30. Процесс Русинов.	132—136
31. Дня 22-го Апреля 1862...	137—138
32. Пожар в Пряшове	139—140
33. Дня 19 Мая...	141—142
34. Дня 30 Мая по нашому 1862 упокоился Венский руско- румуньский приходник и Ректор Семинарии греко-кат. Николай Надь...	143
35. Nota.	144—145
36. Дня 3-го Иунья 1862...	146
37. Езуиты...	147—152
38. Адреса...	153—154
39. Дня 17 Иулья 1862...	155
40. Из дня 3-го на 4-го Августа 1862...	155
41. Дня 7-го Августа 1862...	157
42. Дня 11-го Августа 1862 по новому.	159
43. 1861 Комета появилась...	161
44. Дня 28 Августа 1862 снова пожар в Пряшеве.	162
45. 1863/4 года была несносная зима.	163
46. Дня 24 Иунья 1864 упокоился Консистоориальный врач Гавриил Рибарчик.	165

Тут знаходяться такі його замітки і праці:

	Стор.
1. Надежда в Бозе. (Вірш, примітка М. Р.).	1—5
2. Мирослав в Буїне. (Вірш, примітка М. Р.).	6—10
3. Дума на 60 летнюю память. (Вірш, примітка М. Р.).	11—13
4. Погода. Дня 25 Іануарія 1863...	14
5. Дня 7 Марта 1863 по новому. Инсталлован был в церкви Пряшовской на шестого Каноника и Приходника Пряшовского Г. Георгий Шолтис,...	16—17
6. Чопей Орест...	18
7. Приезд Кошицкого епископа.	19
8. Яхимович Григорий...	22
9. Якович Иосиф славный иногда адвокат в Пеште,...	24
10. Еъезд на Маковицу.	28
11. К огропидию. Ах, почему, мой брат, враждуешь, племя...	29—31
12. Дня 19 Іуныя 1863.	32
13. Дня 18/30 Іуля 1863 был общий собор Общества св. Іоанна Крестителя, под председательством Его Превосходительства придворнаго Советника царскаго Адольфа Івановича Добрянскаго Сачуровскаго,...	33
14. З нагоди посвященія церкви в Орябине.	35—39
15. Виписки про Поляков.	40—47
16. Шерегельи Александр, любезный мой еще в училище (в Унгограде) друг, посему у епископа Поповича со мной сполу секретарь,...	48—49
17. Дня 2 Сентября 1863 по латинск. был великий пожар в Сабинове...	50
18. Дня 30 Червня 1863. Литвинович Спиридион именован Архиепископом русским Львовским в Галичине.	51
19. Статистика славян.	52
20. Логогриф.	53
21. Статистика вир.	54
22. На день тезоименія моего 11 Сентября 1863. (Вірш, примітка М. Р.).	55—56
23. Памятник. (Вірш, примітка М. Р.).	57—61
24. Про испанску инквизицию.	62
25. Иван Валдес	66
26. Нагробное вепрю. (Вірш, примітка М. Р.).	74
27. Увеселение духа. (Вірш, примітка М. Р.).	77—80

	стор.
28. Nota. Новина, великая то новина для угорских Русинов, еще никогда неслышана . . .	81—84
29. Ожиданиѣ лучшаго. (Вірш, примітка М. Р.).	84—91
30. Муха. (Вірш, примітка М. Р.).	92
31. Дня 9/21 Сечня 1864 скончал благую жизнь Капитула Пряшовскаго Протоиерей Михаил Герберий в 69 году . . .	101
32. Дня 12/24 Сечня 1864 отбылся велелепный похорон протоиерею Михаилу Герберию, . . .	102—103
33. Лях. (Вірш, примітка М. Р.).	104—105
34. Песнь простонародна (Вірш, примітка М. Р.).	106—113
35. Прийди ты до нас. (Вірш, примітка М. Р.).	114—125
36. Рагуйтеся соколята. (Вірш, примітка М. Р.).	126—131
37. Туга. (Вірш, примітка М. Р.).	132—135
38. Над могилою милой. (Вірш, примітка М. Р.).	136—139
39. Критик. (Вірш, примітка М. Р.).	140—143
40. Дня 5-го и 6-го Марта 1864 был у меня и дружился со мной Г. Иван Мондок, священник епархии Мукачевской, и на Ужгородском училище профессор философии.	144
41. 1864. По несчастном 1861 году или по данной так реченной Конституции, . . .	146
42. Маронити.	150—151
43. Памятник. Год 1863 совсем несчастный был . . .	152—160
44. Погода.	161—169

67. ДЕЛО ОТ БЕЗДЕЛИЯ АЛЕКСАНДРА ДУХНОВИЧА,
1859. В ЦЬОМУ РУКОПИСІ ЗНАХОДЯТЬСЯ ТАКІ
ЗАМІТКИ О. В. ДУХНОВИЧА:

1. Чтение, и многое искусство . . .	(стор. не означена)
2. Жизнь.	1—2
3. Говорят: что жизнь состоит с деятельности. —	3
4. Искать славы .	4
5. Которое дерево . . .	5
6. Жизнь.	6—7
7. Кто для себя самаго живет . . .	8
8. Кто прытко бежит . . .	9
9. Кто всегда о лучшем старается . . .	10
10. Много листьа на стреме. (Вірш, примітка М. Р.).	11

	стор.
11. Что утром делать должно. (Вірш, примітка М. Р.)	12
12. Какой осел на селе. (Вірш, прим. М. Р.).	13
13. Где користь переважает . . .	14
14. Хитрость всегда находит пособствий . . .	15
15. Будущность.	16
16. Гресь во обретении судьбы всегда безпокоится : . .	17
17. Добродетель . .	18
18. Нет злобы над злобою клеветнаго человека.	19
19. Добродетель . . .	20
20. Счастливейе есть человек имея врагов . . .	21
21. Цыган. (Вірш, прим. М. Р.)	22—23
22. Дочь. (Вірш, прим. М. Р.)	24—25
23. Мы ничего не имеем собственнаго кроме чести	26
24. Святый Паний сказал . . .	28
25. Враг враждует всегда, как рыкающий лев . . .	29
26. Обыкновенно, и часто худым плащем покрывается премуд- рость.	31
27. Отсекается всякое излишество и гордость ; . .	31
28. Не хвались Великостью Именем , . .	32
29. Кто боится страшка , .	33
30. Блаженство всего мира . . .	34
31. Совесть, и желудок составляют покойность человека , . .	35
23. Чистая совесть есть . . .	36
33. Добродетель . . .	37
34. Истинное блаженство лишень у беднаго находится земле- делца . . .	38
35. Что значит великое сокровище , . .	39
36. На великаньких Кумирах мнимая Слава каплями дождя истребляется , . .	40
37. Слава добродетели останется и по истреблению Кумира , . .	41
38. Великая рыбка малую рыбку , . .	42
39. Человек токмо на другом видит порок , . .	43
40. Бедному жебраку так дорога есть честь , . .	44
41. Жаба и из золотого кольца в болото лезет. —	45
42. Судьба человека зависит от самаго человека ; . .	48
43. Сущность наша взята от земле ; . .	49
44. Правда и без ума много сделает , . .	50
45. Слава, и благополучие суть вожжами юношества.	51
46. Большая добродетель всех есть , . .	52
47. За славою пустою прыгучий человек . . .	53

	Стр
48. Безбрачество, есть широкая пустыня . . .	54
49. Человек со всем подобен сойке , . .	55
50. Дружба.	56--63
51. Как больше кто учился, тем лучше понимает, как много он незнает.	64--65
52. Лучше садися под тень льва, и тигра, нежели под покров лукаваго.	66--67
53. Жизнь наша . . .	68
54. Блажен, кто не есть рабом . . .	69
55. В нужде познавается истинный друг ; . .	70
56. Ты когда в нужде узнаешь друга , . .	71
57. Господь клятву изрек на первых людей в рае ; . .	72 - 73
58. Блудная жизнь непременно приносит горкую заплату	74
59. Ничто не останется в тайне ; . .	75
60. Деньги . . .	76
61. С человеком старостолюбивым . . .	77
62. Честной человек . . .	78
63. Скорее обернется .	79
64. Жалеет и плачет юноша , .	80
65. Дитина жалеет старости , . .	81
66. Все потерявшему останется одна надежда.	82
67. О как много раз обманывает надежда ; . .	83
68. Не обиди никого, а помагай каждому;	84
69. Своим заходися, чужое не желай; —	85
70. Люби род твой не протю что он славный , . .	86
71. Отечеству твоему верный буди , . .	87
72. Обличал священник рыбака . . .	88 - 89
73. Сохрани Господи от своего роднаго врага , . .	90
74. Редкое между братьями согласие!	91
75. Естли не хочешь, чтоб другие называли тебя . . .	92
76. О еслибы дурные только имели разума, чтоб себя не счи- тали быть мудрыми!	93
77. Юноша вступив в законнический чин . . .	94 - 95
78. Критика.	96 - 97
79. Где совы гучат, а сороки скрегочут, там соловей молчит.	98
80. Часто острие меча звертается против самага меченосца , . .	99
81. И после одержанной победы . . .	100
82. Белый цвет и в ночи останется белым , . .	101
83. Властнаго своего роду не стыдайся , . .	102
84. Молодому и старому беда не свете самому.	103

	Стор.
85. Больше ценится одна минута настоящего , . .	104
86. Влюбленный юноша , . .	105
87. Смирение есть главизна всех добродетелей ; .	106
88. Не для себя самого живет человек ; .	107
89. Македоньскому царю Филиппу . . .	108—109
90. Безпокойная жизнь . . .	110
91. Богатый повсюду почтенный бывает , . .	111
92. Кто много говорит (Вірш, примітка М. Р.).	112
93. Противо пышнаго презирателя . . .	113
94. Многи переплывают чрез жизнь , . .	114
95. Безнравный молодец сам себе выкопывает гроб.	115
96. Как в бурливое время . . .	116
97. Всяк человек счастья своего цен в самом себе заключает.	117—119
98. Поздно там зачинать, где надобно кончить ; . .	120
99. Все суетно, — одна наука есть та искра, которая чрез го- лову в сердце впадает , . .	121
100. Перевод латиньской пословицы ; . .	122
101. Без Бога ани до порога	123
102. Не для того . . .	124
103. Воспитание . . .	125
104. Друг истинный в нужде познавается.	126
105. Друг в ребячестве , . .	127
106. Посварились два мужи , . .	128—129
107. Басня Эсопова.	130—134
108. Звык в молодых летах . . .	135
110. Как искусственный . .	136
111. Противо наладений злобнаго человека . . .	137
112. Иногда и слепа курица . . .	138
113. На жизнь и на хлеб каждому человеку равное есть право.	139
114. Колос пшеницы , . .	140
115. Осел будет всегда ослом , . .	141
116. Один Осел . .	142
117. Осел токмо между овцами превосходительствует.	143
118. Смотри, и увидишь, что каждый осел на хребте крест имеет.	144
119. Ослова вся беседа . . .	145
120. Много раз буря вывертает высокаго дуба , . .	146
121. Сильный Лев . . .	147
122. Осел покойно несет . . .	148
123. Обманывается очень , . .	149
124. Отечество. (Вірш, примітка М. Р.).	150—153

	Стор.
125. И убогий человек может веселым быть ; ..	154
126. Веселость происходит от чистой совести , ..	155
127. При восходе солнца соловей поет ; ..	156
128. Кто рано встает . . .	157
129. Свободность души, и сердца, есть истинное блаженство ; ..	158
130. Как пламень света исчезает ; .	159
131. Дивисься почему Монах неспокоен в Монастыре , ..	160
132. Кого гадина вкусила , ..	161
133. Враждуй , ..	161
134. Довольствие. (Вірш, примітка М. Р.).	162—163
135. Всегда голодное бывает сердце человека , ..	164
136. На гробе одной бездетной . . .	165
137. Не славися счастьем.	166
138. Хитрая то богиня Фортуна ! . .	167
139. Печаль.	168—169
140. Славных людей . .	170
141. Фортуна . .	171
142. Истинный дурак тот, кто не узнает свой природный порок ; ..	172
143. Неукый человек подобен тополю . . .	173
144. Врач тогда доволен , ..	174
145. Кто отговоряется , ..	175
146. Чужии дела . . .	176
147. Заздрость повсюду порок находит ; — . . .	177
148. Нет человеку . . .	178
149. Как в солнечныи лучьи вперяя глаза ослепляется . . .	179
150. Не дай Боже не дай. (Вірш, прим. М. Р.).	180
151. Одежда не переменяет естество человека , ..	181
152. Больше пользуют нам звери, нежели человеки по смерти ; ..	182
153. Петух стрежет в полночь , ..	183
154. Логогриф.	184
155. Гордившемся чинами. (Вірш, прим. М. Р.).	185
156. В многих книгах токмо переплет оцениается.	186
157. Бездельная жизнь, и в велеlepной славе уныла бывает . . .	187
158. Лучше бороться . . .	188
159. Естество не терпит насильствия , ..	189
160. Высокая наука . .	190
161. Уже от естества злобливаго , ..	191
162. Правда то, что свиньи . . .	192
163. Многораз лучшая есть судьба низкаго сословия человека , ..	193
164. Басня противо стыдящихся своей народности.	194—196

	стор.
165. Замечание.	197
166. Дурная гусь, ...	198
167. Дурная рыба .	199
168. Закон есть всеобщее благо, — ...	200
169. Надробное свини.	201
170. Редко спутешествуют сердце, и язык.	202
171. Языку приписуется много добра, ...	203
172. Кто малым доволен, ...	204
173. Суета ...	205
174. Рыбка ...	206
175. Терпение . .	207
176. Внимай.	208
177. Блелокоглазый человек ...	(209)
178. Соединенными силами.	210—211
179. Охотник ...	212—213
180. Всякому человеку ...	214
181. Когда убогий человек ...	215
182. Цивилизация нашего времени есть. потеря природной сво- болы ...	216—217
183. Кто свое не терпит, (Вірш, прим. М. Р.).	217
184. Так утешается честный, хоть бедный подкарпатский Русин:	218
185. Прошлое время поминает: — суета ...	219
186. О склонностях человеческих и о физиогномии.	220—245
187. Лучшая есть судьба глупца, нежели высокоумнаго; ...	247
188. Така то убогаго человека доля.	248
189. Говорят и то правда есть, что: неутыет лишь свиня.	249
190. Матери неплекающия свои дети, подобныя суть Зозуле, ...	250
191. Чудное то створение человек ...	251
192. Как путь хорошо строенный без поправки показится, ...	252
193. Больший враги человеку суть ...	253
194. Про что собаки нюхаются под хвостом?	254—258
195. Прочто собака сердится противо кота?	259—261
196. Слава, да польза.	262—263
197. Какой млын, такая и мука	264
198. Русин. (Вірш, прим. М. Р.).	265—272
199. О страни, странися. (Вірш, прим. М. Р.).	273
200. Если хочешь иметь врага; ...	274
201. Не умякни бабиными слезами, .	275
202. Собака брешет на собаку. — . . .	(стор. не означена)
203. Собаки на худой кости посварятся. — ...	— " —

	стор.
204. Надежда . . .	276—277
205. Чины рождает пыху ; . .	278
206. Неблагодарность.	279
207. Повелено было одному учителю . . .	280
208. Умыслил некто . . .	281—282
209. Хлопчик . . .	283
210. Было то широкое, и конаристое дерево в поле близь села ; . .	284—285
211. Кто дал тебе воспитание . . .	285
212. Сказал некто своей кошке . .	287
213. Золото владеет вселенною , . .	288
214. Деньгами все приобреешь ; . .	289
215. Человек недоволен своею судьбою . . .	289
216. Лягушка . . .	291
217. Дивно то на свете , . .	292—293
218. О как прекрасное есть добросердие , .	294
219. Жизнь наша подобна кораблю , . .	295
220. Милость Представленных наших . . .	296
221. Когда мы сделаем что доброго , . .	297
222. И у Владыки два языки.	298
223. Старая собака презренна бывает ; . .	299
224. Как женщины желают всегда токмо молодого любовника , . .	300
225. Молодой человек не видит пред собой пропастной бездны ; — . .	301
226. Счастье жизни. (Вірш, прим. М. Р.).	302—307
227. Самотность. (Вірш, прим. М. Р.).	303—314
228. Малая собака . . .	315
229. Фалшивому другу. (Вірш, прим. М. Р.).	316—318
230. Фалшивый друг худше есть змея , . .	319
231. Фалшивый, злобный человек , . .	320
232. Скупец подобный свине , . .	321
233. В сердце девушки всегда весна процветает . . .	322
234. Жар лета, есть чувство молодца ; . .	323
235. Душа человеческая . . .	324
236. Что стоит золото, и дорогие камни . . .	325
237. Благодарность.	326—328
238. Честный человек . . .	329
239. Если ты желаешь , . .	330
240. Хулник . . .	331
241. День да ночь. (Вірш, прим. М. Р.).	332—334
242. Сократа философа . . .	335

	стор.
243. Когда обидит тебя друг, ...	336
244. Когда настоятель к тебе ...	337
245. Почему боится человек смерти? ...	338
246. Смерть ...	339
247. Как гучному вепрю радуется хозяин; .	340
248. Чтение добрых книг есть пища души.	341
249. Дивно, как может одуреть человек ...	342
250. Дети, ...	343
251. По Магомелову корану, .	344
252. Человеку мзда есть чистая совесть; ...	345
253. Пошел дождь, ...	346
254. Лучше есть худой конь, ...	(347)

Б

ЛИТЕРАТУРА ПРО О. В. ДУХНОВИЧА

1. Аристов Ф. Ф., А. В. Духнович, как историк, «Русский Архив», Москва, 1914, число 4—5.
2. Аристов Ф. Ф. Угро-русская литература, «Славянское объединение», Москва, 1915, число 5—6, 101—104.
3. Аристов Ф. Ф., Карпаторусские писатели, Москва, 1916, I, сторінка 49—61.
4. Аристов Ф. Ф. Проф., Хронологический перечень напечатанных сочинений А. В. Духновича, «Карпатский свет», Литературно-общественный журнал Общества им. Александра Духновича в Ужгороде, 1928, число 7, стор. 221—228.
5. Аристов Ф. Ф. Проф., Карпато-русские писатели Александр Васильевич Духнович (по поводу 125-летия со дня рождения писателя — народолюбца и 5-летия существования Общества его имени в Подкарпатской Руси), 3-е дополненное издание, Ужгород, 1929.
6. Архів міста Пряшева.
7. Архів бувшої греко-католицької єпархії в Пряшеві.
8. »A'leksandr Vasiljevič Duchnovič«, »Slawische Rlätter«, Вена, 1865, сторінка 211—213.
9. Александр Духнович и Римская Уния, (К 125-летию юбилю А. Духновича), «Православная Карпатская Русь, церковно-народный орган православного движения на Карпатской Руси и восточном Словенску», Ладомирова, ЧСР, 1928, число 6, стор. 2.

10. Александр Васильевич Духнович, «Слово», 1865, число 24.
11. Александр Духнович, «Центральная Европа», еженедельник год издания II., Прага, 1928, число 8, стор. 6—7.
12. А. Г., Духнович примерный педагог, «Руська молодеж», рік вид. III 1943, число 5. Унгвар.
13. А. Г., Из прозы А. В. Духновича, «Руська молодеж», рік вид. III, 1943/44, число 4, стор. 11—14, Унгвар.
14. $\alpha + \beta$, «Церковный вестник для русинов Австрийской державы», Будин, число 3, рік вид. 1858, сторінка 20—21.
15. Анучин А. В. — А. И. Спиридонов, Закарпатская область, Издательство ОГИЗ, ГЕОГРАФИЗ, Москва, 1947.
16. Агий Ф., А. В. Духнович поет, «Учитель», педагогічний часопис, IX — 1930, Ужгород, число 4, сторінка 123—126.
17. Большая советская энциклопедия, том 15, стор. 310.
18. Борисов И. К., А. В. Духнович (к 90-летию со дня смерти писателя), «Дукля», Пряшев, 1955, число 1, стор. 143—170.
19. Боднар А. Д., Из истории школы в Закарпатской Украине, «Советская педагогика», 1954, число 3.
20. Др. Бескид Н. А., Карпатская Русь, Пряшев, 1920.
21. Др. Бескид Н. А., Духнович (1803—1928), «Карпатский Свет», Ужгород, 1928, сторінка 50—56.
22. Др. Бескид Н. А., А. В. Духнович и его поэзия, Ужгород, 1930.
23. Др. Бескид Н. А., Духновичи, Гомсгед, Па., 1943, Издание редакции «Американского Русского Вестника».
24. Др. Бирчак Владимир, Литературне стремлення, Ужгород, 1921.
25. Др. Бирчак В., Руська читанка для I. кл., Прага, 1922.
26. Др. Бирчак В., Руська читанка, Прага, 1924.
27. Др. Бірчак Володимир, Літературні стремління Підкарпатської Русі, Друге доповнене видання, Ужгород, 1937.
28. Барвинский Александр, Александр Духнович, Русская читанка, Львов, 1871, сторінка 520.
29. Був використаний архів міста Кошиці.
30. Бокшай Е., Памяти О. В. Духновича, «Зведомлення руською держ. реалн. гимназии... в Ужгороді за 1918—1929 год». Ужгород, 1923, сторінка 3—6.
31. Воскресенский Н. С., Начало журналистики в Закарпатье, «Научные записки государственного университета, т. VI, Ужгород, 1952.
32. Проф. Водовозов Н. В., Закарпатская литература на русском

- языке, Краткий обзор «Ученые записки Московского городского педагогического института им. Потемкина», т. XX, выпуск 2, Москва, 1952.
33. Волошук И. В., О современной украинской литературе в Чехословакии. «Дукля», число 1—4, Пряшев, 1956.
  34. V. M., Aleksander Vas. Duchnovič, »Sokol«, 1863, число 2.
  35. Воспоминания о блаженном нам А. В. Духновиче, «Слово», 1865, число 25.
  36. В память А. Духновича 1803—1923, Ужгород, 1923.
  37. Вергун Д. И., Очерк Карпаторусской литературы, Прага, 1925.
  38. Ваврик В. Р., Яков Федорович Головацкий, его деятельность и значение в галицко-русской словесности, Львов, 1925.
  39. Волошин А., А. Духнович как педагог, «Подкарпатская Русь», Ужгород, 1928, сторінка 65—67, число 4.
  40. Волошин Августин, Памяти Александра Духновича, Издало Т-во Просвета, Ужгород, 1923.
  41. В память Александра Духновича 1803—1923, Ужгород, 1923. (Книжки «Русина», під редакцією Фр. Тихого, число 8).
  42. Галан Ярослав, Свет с востока, Москва, 1954, сторінка 381—382.
  43. Геровский Г., Александр Духнович, «Народная газета», Пряшев, 1928, число 9—10.
  44. Геровский Г., Историческое прошлое Пряшевщины, «Пряшевщина», Прага, 1948, стор. 57—92.
  45. Др. Гаджега Юлий, История «Общества св. Василия Великого», Ужгород, 1925.
  46. Др. Гаджега Василий, О первых початках народного шкільництва на Подкарпатской Руси, «Подкарпатска Русь», Ужгород, 1927.
  47. Грицак Е., Мова Олександра Духновича, Львів, 1937. З журналу слов'янської філософії «Слово» р. 2, кн. 3.
  48. Napulya Joseph P., Rusin Literature, Cleveland, Ohio, 1941.
  49. Гусьнай Игорь Ив., Языковой вопрос в Подкарпатской Руси, Пряшев, 1921.
  50. Др. Гойдич Степан, Именины у батька Александра Духновича. (игра в одном действии. Случилось на квартире Духновича в 60-тых годах XIX столетия), Пряшев, 1923.
  51. Деволан Г. А., Угорская Русь, Москва, 1878, сторінка 30—31.
  52. Драгоманов М., Австро-руські спомини, Львів, 1892, стор. 430.
  53. Духнович, «Календар Союза русских жен в Пряшеве», 1923, стор. 117—119.
  54. Доверительное письмо из Будина, «Зоря Галицька», 1854, число 9, стор. 101—103.

55. Доверительное письмо из Будина IX «Зоря Галицька», 1854, число 18, сторінка 220—221.
56. Демко М., Письма А. Духновича к Я. Головацькому. Мукачев., 1927.
57. Деятельность Общества им. А. Духновича 1922—1926, Ужгород, 1926.
58. Дубовская А., А. В. Духнович, «Колокольчик», Пряшев, 1948, число 8.
59. Державний архів в Пряшеві.
60. Добош С. В., А. И. Добрянский — очерк жизни и деятельности, Пряшев, 1956.
61. Евсеев И. Ф., Народные комитеты Закарпатской Украины — органы государственной власти (1944—1945), Государственное издательство юридической литературы, Москва, 1954.
62. Зубрицкий Д., Наш А. В. Духнович, Пряшев, 1923.
63. «Зоря Галицька», 1853, число 9, сторінка 92; число 29, стор. 332; число 38, стор. 442.
64. «Зоря Галицька», 1854, число 24, стор. 298.
65. «Зоря Галицька», 1854, число 8., сторінка 94—96.
66. Избранные сочинения А. В. Духновича, Ужгород, 1941.
67. Избранные произведения А. Павловича, Пряшев, 1955.
68. История української літератури, том I. Видавництво Академії наук Української РСР, Київ, 1954, стор. 331.
69. Dr. Jirasek, A. V. Duchnovič jako básnik a dramatik, Podkarpatská Rus, redigoval Dr. Jaroslav Zatloukal, vydal Klub přátel Podkarpatské Rus. v Bratislavě, 1936, стор. 233—207.
70. (Курчанко Г. И.), Угорская Русь, Перемышль, 1914, сторінка 38—39. Библиотека «Русской Земли», число 2.
71. Bartolomej Krpelc, Bardejov a jeho okolie dávno a dnes, Vydal Miestny odbor Matice slovenskej v Bardejove 1935, стор. 94—95.
72. Кинах Г., Переписка А. Духновича з Василиянами, Львов, 1937.
73. Куземский М., О народных заведениях, «Церковная газета», 1857, число 47, сторінка 374—375.
74. Контрош А., Духнович — учитель и воспитатель угрорусского народа, «Народная школа», Унгвар, 1939/40, число 4—9.
75. Кондратович И. М., История Подкарпатской Руси для народа, Ужгород, 1925, сторінка 97—98.
76. Кустодиев К., Церковь угорских русских и сербов в их взаимоотношениях, Москва, 1873, стор. 21.
77. К. и Л., Александер Духнович, крылошанин Пряшевский, «Золотая Грамота», Вена, 1865, число 7.

78. Кралицкий Андрей, А. В. Духнович, крылошанин Пряшевский, «Временник Ставропигийского Института», Львов, 1871.
79. Кралицкий Андрей, А. В. Духнович, крылошанин Пряшевский, «Месяцеслов на год 1866, для русских угорския краины», Ужгород, 1865.
80. Кр. — кий, Олександр Духнович, «Календарь товариства Просвета», Львов, 1866, сторінка 71.
81. Др. Каминский И., В память А. Духновича, Ужгород, 1925, сторінка 12—16. Видання Общества ім. Духновича, число 13.
82. Линтур П., Идея братского единства украинского и русского народов в творчестве писателей Закарпатья, В сім'ї єдиній, Ужгород, 1954.
83. Линтур П., Влияние русской литературы на творчество закарпатских писателей XIX века, «Наукові записки УЖДУ», 1956.
84. Левицкий Иван Ем., Ответ Др. Ом. Огоновскому, Львов, 1888, сторінка 28—29.
85. Лукич Василь, Угорска Русь, її розвой і теперишній стан, Львов 1887, сторінка 16—18.
86. «Листок», 1889 і 1892.
87. Матысов, Движение народной жизни в Угорской Руси, Москва, «Беседа», 1871, кн. VI., стор. 238.
88. Máchal J., Obrázky z kulturního života Karpatských Rusů. Alexander Duchnovyč, básnik a buditel. »Národní Politika«, Praha, 1920, číslo 187.
89. Máchal J., Podkarpatští Rusové a slovanské obrozeni, »Slovanský Sborník«, Praha, 1923, strana 213—214.
90. Máchal J., Slovanské literatury, Praha, 1925, II., strana 257—258.
91. Микита М., Книга для чтений, Ужгород, 1937, стор. 178, 192—194.
92. Микита М. и В. Попович, Родина-книга для чтения..., Ужгород, 1937.
93. Маркош Михаил, Кoresпонденция, «Церковная Газета», 1857, число 7, стор. 53—55, число 8, стор. 61—62.
94. «Месяцеслов на год 1866».
95. Маленький М. А., А. В. Духнович, его жизнь и действие, «Слово», 1865, число 34.
96. «Неделя русина», Ужгород, 1923, число 9, 10, 11, 12.
97. Недзельский Е., А. В. Духнович, Временник Ставропигийского Института на 1929 год, Львов, 1928, сторінка 21—26.
98. Недзельский Е., Очерк карпаторусской литературы, Ужгород, 1932.
99. Недзельский Е., Угро-русский театр, Ужгород, 1941.

100. Панониянин, О делах школ в особенности, «Вестник», 1852, число 28, стор. 111—112.
101. Панониянин, О делах школ вообще, «Вестник», 1852, число 21, стор. 81—82.
102. Пыпин А. Н., История славянских литератур, Издание 2-е, С. — Пб., 1879, I, сторінка 441—442.
103. Поздравление Русинов. Памяти Духновича 1803—1923. Редакция Фр. Тихого, Ужгород, 1923.
104. Павлович А., Батькови Духновичу, (вірш).
105. Павлович Н., Русская культура и Подкарпатская Русь, Ужгород, 1926.
106. Попов А. В., Ал. Вас. Духнович, «Свободное Слово», Мукачево, 1928, число 17, 19—21, 25.
107. Попов А. В., А. В. Духнович. Критическо-биографический очерк. Мукачево, 1929.
108. Попов Н. А., Русский писатель в Венгрии, Александр Васильевич Духнович, Беседы в Обществе Любителей Российской Словесности. Москва, 1871, видання 3, сторінка 50—61.
109. Поэзии Александра Духновича, перше видання з перводруків, жигепись написав і пояснення подав Др. Франтішек Тіхий, Ужгород, 1922.
110. Prvše valné zhromaždenie spolku sv. Jána Kresťiteľa v Prešove 30. júla 1863. »Pešťbudnské vedomosti«, 1863, číslo 62.
111. Пьещак И. Ю., Духнович як педагог, «Народная Газета», Пряшев, 1925, число 16—17.
112. Пильгук І. І., Г. Г. Шевченко — основоположник нової літератури Під редакцією дійсного члена АН УРСР О. І. Билецького. Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», Київ, 1954, сторінка 24.
113. «Русин» р. вид. 1923, число 39, 40, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 60.
114. Русак Юлий, Очерки культурной истории Подкарпатской Руси, издание автора, Ужгород, 1927.
115. Ступак Ю. П., Педагогические взгляды А. В. Духновича, «Советская педагогика», 1956, число 5.
116. Сазанский Иван, Олександр Духнович (угро-руський автор народних учебників і публіцист), «Учитель», Львов, 1908, сторінка 137—147, 162—167, 178—184.
117. Сазанский Иван, Поетична творчість Олександра Духновича, «Записки наукового товариства имени Шевченка», Львов, 1908, том 86, сторінка 124—40.
118. Свенцицкий И. С., Описание иноязычных и новейших карпато-русских рукописей библиотеки «Народного Дома» во Львове, «Науч-

- но литературный Сборник Галицко-русской Матицы, Львов, 1904, III—IV, сторінка 92—95.
119. Свенцицкий И. С., Материалы по истории возрождения Карпатской Руси, Львов, 1909, II, сторінка 118—126.
  120. Студинский К., Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850—1862. Львов, 1905.
  121. Студинский К., Александер Духнович и Галичина. «Науковий Зборник» т-ва «Просвета», Ужгород, 1924, III., сторінка 28—103.
  122. Сабов Евгений, Христоматія церковно-славянских и угро-русских литературных памятников, Унгвар, 1893, сторінка 196—198.
  123. Сабов Е., Очерк литературной деятельности и образования карпато-россов, Ужгород, 1925, сторінка 17—20. Видання О-ва ім. О. В. Духновича, число 8.
  124. Сабов Е. Ив., Речь по поводу торжества открытия памятника — бюста Александра Духновича в В. Севлюше 8/VI. 1925 г., изд. Общества им. А. В. Духновича в Ужгороде.
  125. Савдаров С. Х., Русско-украинские связи в общей борьбе за передовую педагогику. «Советская педагогика», 1954, число 3.
  126. Седлачек, Инж., Село — руська читанка, Ужгород, 1927.
  127. Среди́н Н., (Д-р. Е. Л. Недзельский), Карпаторусские поэты, «Центральная Европа», Прага, 1928.
  128. 120-летний юбилей со дня рождения Александра Духновича. «Деятельность О-ва им. Духновича 1922—1926», Ужгород, 1926, сторінка 61—66.
  129. Сборник статей посвященных памяти А. И. Добрянского по поводу открытия его памятника в Ужгороде, 17. XI. 1929, Ужгород, 1929.
  130. «Свет», 1870, стор. 252.
  131. Tichý Fr., Styky vetve podkarpatoruské s československou v době literárního romantizmu (1850—1870), »Atheneum«, Praha, 1922, II, стор. 67—68.
  132. Tichý Fr., Pisemnictví na Podkarpatské Rusi. »Podkarpatská Rus«, Praha, 1923, стор. 154—156.
  133. Тихий Франтишек, Др., История «Литературного заветения Пряшевского», Календарь Союза русских жен, Пряшев, 1923, стор. 43—49.
  134. Tichý Fr., Alexander Duchnovič, »Pravoslavný cirkevný kalendár«, Praha, 1954, strana 96.
  135. Терлецкий Владимир, Угорская Русь и возрождение сознания народности между русскими в Венгрии, Киев 1874, сторінка 21—23.

136. Т о р а н с к и й, Александр Духнович, Русская читанка, Львов. 1868, сторінка 317.
137. Ф р а н к о И., «Стара Русь», Львов, 1906.
138. Ф е е р ч а к П., Очерк литературного движения угорских русских. Одеса, 1888, сторінка 16—21.
139. Ф р а н ц е в В. А., К вопросу о литературном языке Подкарпатской Руси, Ужгород, 1924.
140. Ф е л о р П., Очерки карпаторусской литературы со второй половины XIX столетия, Ужгород, 1929, стор. 36—41.
141. Ф е д е л е ш В. И., Учебник истории Подкарпатской Руси от най-давніших часів до днешних днів и Чехословакии, до XIV века, второе исправленное издание, Ужгород, 1924.
142. «Церковная газета», 1857, число 26, сторінка 207—208.
143. «Церковная газета», 1857, число 47, стор. 376.
144. Ш к и р п а н Н., Записки по истории Подкарпатской Руси, Мукачево. 1922, сторінка 39—40.
145. Ш к и р п а н Н. Р., Духнович и национальное возрождение в Подкарпатской Руси, «Карпатский Свет», Ужгород, 1928, сторінка 159—164.
146. Ш л е п е ц ь к и й А., Закарпатські будителі і наша сучасність, Пряшів, 1957.
147. Š i m e k J., Referát přečítaný p. školským inšpektorem na slávnosti 125. naroden'а A. Duchnovičа, «Учитель», IX — 1928, число 4, сторінка 126—127, Ужгород.
148. Я в о р с к и й Ю. А., Значение и место Закарпатья в общей схеме русской письменности; Прага, 1930.
149. Я в о р с к и й Ю. А., К библиографии литературы об О. В. Духновиче, Ужгород 1928.
150. Я в д ы к Л., История Угорской Руси, Варшава, 1904, сторінка 59—60.

В

ІНША ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. A r a t ó E., K hospodárskym dejinám Slovenska od r 1849 do 1900. Historický časopis, ročník I, číslo 3, 1953, str. 431.
2. Výber zo slovenských pedagogov, Sostav I, úvod a poznámkami opatril Juraj Čečetka, Bratislava, 1947.
3. D i e s t e r w e g Adolf, Rukověť vzdělání pro německé učitele, Praha, 1954.
4. Dejiny Slovenska (Tézy), Príloha Historického časopisu, roč. III, Bratislava, 1955.

5. Záborský Jonáš, Vlastný životopis, Slovenské pohľady, 32.
6. История педагогики, Москва, 1955.
7. Janšák Štefan, Hospodárske a sociálne príčiny revolúcie r. 1848, Bratislava, 1948.
8. Kádner Otokar Dr., Vývoj a dnešní soustava školství, díl první, Praha, 1929.
9. Kádner-Šlosár, Stručné dejiny pedagogiky, Praha, 1933.
10. Kalitov I. A., Pedagogika, Bratislava, 1950.
11. Komenský J. A., Didaktické spisy, Praha, 1954.
12. Komenský J. A., Informatorium školy mateřské, Praha, 1933.
13. Komenský Ján Amos, Didaktika analytická, Praha, 1946.
14. Красновский А. А. Проф., Ян Амос Коменский, Москва, 1953.
15. Lazar Ervín, K slovensko-ukrajinským literárnym vzťahom v XIX. storočí, Slovenské pohľady, 11, 1956.
16. Ленин В. И., О национальном и национально-колониальном вопросе, Москва, 1956.
17. Медinskij E. N., Dejiny pedagogiky, Bratislava, 1950.
18. Molnár Michal, Spolupráca dvoch bratských literatúr, Slovenské pohľady, 11, 1956.
19. Очерки по истории философской и общественно-политической мысли народов СССР, т. 1, Москва, 1955.
20. Paleš Juraj, Pedagogia Slovenská pre triviálne školy biskupstva spišského, 1820.
21. Pedagogická encyklopedie, Redakce: Dr. O. Chlup, J. Kubálek, Dr. J. Uher, Praha, 1939.
22. Pestalozzi I. I., Výber z pedagogických spisů, Výbral a přeložil PhDr. Vilém Bräuner, Praha, 1956.
23. Pech Oldřich, Příruční slovník pedagogický, Praha, 1937.
24. Pražák Fr., Národní pedagogika československá, Sborník české společnosti pedagogické, Brno, 1918.
25. Tyl, Němcová, Klácel, Výchovní význam jejich díla, Sborník redigoval Ervín Koukal, Praha, 1955.
26. Chlup O., Angelis K. a kolektiv, Čítanka k dejinám pedagogiky, díl první, Praha, 1955.
27. Fischer Ernst, 1848, Praha, Viedeň, Budapešť, Bratislava, 1949.
28. Čečetka Juraj, Zo slovenskej pedagogiky, Turčiansky Sv. Martin, 1940.
29. Čečetka Juraj, Pedagogika, I, Tranoscius, 1947.
30. Čečetka Juraj, Pedagogika, II, Tranoscius, 1948.
31. Čečetka Juraj, Učiteľ Iudu Samuel Tešedík, Martin, 1952.

З М І С Т

ОЛЕКСАНДР ВАСИЛЬОВИЧ ДУХНОВИЧ — ПЕДАГОГ, ОСВІТНИЙ ДІЯЧ УКРАЇНЦІВ ХІХ СТОЛІТТЯ	11
І СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА, ПОЛІТИЧНА І КУЛЬТУРНА ОБСТАНОВКА	29
II СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ О. В. ДУХНОВИЧА	49
III ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ О. В. ДУХНО- ВИЧА	103
IV О. В. ДУХНОВИЧ ПРО ОСНОВНІ ПЕДАГО- ГІЧНІ ПИТАННЯ	129
1. Зміст педагогіки О. В. Духновича	132
2. Мета і завдання виховання	135
3. Про завдання батьків у вихованні дітей	139
4. Про виховання дітей до праці	144
5. Про національність у вихованні	152
6. Про школу	162
V ДІЛАКТИЧНІ ПОГЛЯДИ О. В. ДУХНОВИЧА	171
1. Про освіту	179
2. Процес навчання	186
3. Виховність навчання	189
4. Природність навчання	193
VI ПРАВИЛА НАВЧАННЯ	209
VII ОРГАНІЗАЦІЯ ШКІЛЬНОЇ ПРАЦІ	215
VIII ПРО МЕТОД НАВЧАННЯ	227
IX О. В. ДУХНОВИЧ ПРО МОРАЛЬНЕ ВИХО- ВАННЯ	233
Про заохочення і покарання	238
Про дисципліну	

Патріотизм	241
Гуманізм	257
Фізичне виховання	261
Завдання і властивості вчителя	267
Х О. В. ДУХНОВИЧ — ОСВІТНІЙ ДІЯЧ	271
Заключення	305
ДОДАТКИ	313
ФОТОМАТЕРІАЛИ	395
БІБЛІОГРАФІЯ	459

МИХАЙЛО РИЧАЛКА

О. В. Духнович педагог і освітній діяч

ВИДАЛО СЛОВАЦЬКЕ ВИДАВНИЦТВО ХУДОЖНЬОЇ
ЛІТЕРАТУРИ, Н. П. В БРАТИСЛАВІ

Шефредактор Андрій Мрліан
Завідуючий українською редакцією Іван Мацинський
Редактор публікації Олексій Кардаш
Технічний редактор Уляна Сушко
Коректор Михайло Шмайда

Дано до набору 31/VIII 1958 р. Видруковано в січні 1959 р. Видання перше. Тираж 800 пр. План. арк. 15,5. Автор. арк. 26,455. Видав. арк. 20,325 + 2,52 + 3,71. Папір 310-02, розмір 61/86, 80 гр. Плоский друк. Шрифт гармонд Колектив. Кліше виготовили Східнославацькі друкарні, н. п. в Кошицях, видрукували Східнославацькі друкарні, н. п. в Пряшеві

301-02-820-Ц-ГУВ/1945/57

Ціна в оправі 37.— Кчс

56/VI-2

2 — 100269

MICHAL RIČALKA

A. V. Duchnovič pedagóg a osvetový pracovník

VYDALO SLOVENSKÉ VYDAVATELSTVO KÁSNEJ
LITERATÚRY, N. P. V BRATISLAVE

Šéfredaktor Ondrej Mrlian
Vedúci ukrajinskej redakcie Ivan Macinský
Redaktor publikácie Olexij Kardáš
Technická redaktorka Juliana Sušková
Korektor Michal Šmajda

Rukopis zadaný 31. VIII. 1958. Vytlačené v januári 1959. 1. vydanie. Náklad 800 výtlačkov. Plán. hárky 15,5. Autorské hárky 26,455. Vydavateľ. hárky 20,325 + 2,52 + 3,71. Skupina papiera 310-02, rozmery 61/86, 80 g. Plochá tlač. Písmo Garmond Kolektív. Štočky vyhotovili Východoslovenské tlačiarne, n. p. v Košiciach a vytlačili Východoslovenské tlačiarne, n. p. v Prešove.

301-02-820-C-HSV/1945/57

Cena viaz. 37 Kčs

56/VI-2

3 — 100269

